BARRY STRAUSS

RĂZBOIUL CARE A CREAT IMPERIUL ROMAN

Antonius, Cleopatra și Octavian la Actium

POLIROM

BARRY STRAUSS

RĂZBOIUL CARE A CREAT IMPERIUL ROMAN

Antonius, Cleopatra şi Octavian la Actium

Traducere din limba engleză de

Ovidiu-Gheorghe Ruţa

EDITURA POLIROM

2022

Barry Strauss

The War That Made the Roman Empire

Antony, Cleopatra and Octavian at Actium

Copyright © 2022

All rights reserved

Originally published by Simon & Schuster, Inc.

© 2022 by Editura POLIROM, pentru ediția în limba română

www.polirom.ro

Editura POLIROM

Iaşi, B-dul Carol I nr. 4; P.O. BOX 266, 700505

Bucureşti, Splaiul Unirii nr. 6, bl. B3A, sc. 1, et. 1;

sector 4, 040031, O.P. 53

ISBN ePub: 978-973-46-9308-5

ISBN PDF: 978-973-46-9309-2
ISBN print: 978-973-46-9188-3

Coperta: Radu Răileanu
Pe copertă: Medalie comemorativă de argint, revers, gravură de Jean Dassier (Elveția, 1740-1750). În exergă: „Bătălia de la Actium. A.R.723 [31 î.Hr.]”.

Această carte în format digital (e-book) este protejată prin copyright şi este destinată exclusiv utilizării ei în scop privat pe dispozitivul de citire pe care a fost descărcată. Orice altă utilizare, incluzând împrumutul sau schimbul, reproducerea integrală sau parțială, multiplicarea, închirierea, punerea la dispoziția publică, inclusiv prin internet sau prin rețele de calculatoare, stocarea permanentă sau temporară pe dispozitive sau sisteme cu posibilitatea recuperării informației, altele decât cele pe care a fost descărcată, revânzarea sau comercializarea sub orice formă, precum şi alte fapte similare săvârşite fără permisiunea scrisă a deținătorului copyrightului reprezintă o încălcare a legislației cu privire la protecția proprietății intelectuale şi se pedepsesc penal şi/sau civil în conformitate cu legile în vigoare.

Lectura eco - un supererou al lumii moderne!

Versiune digitală realizată în colaborare cu Libris.ro

BARRY STRAUSS este profesor de istorie la Cornell University. A obținut un doctorat la Yale University şi a primit premiul Clark pentru excelență didactică la Cornell. Expert în istorie militară antică şi autor a numeroase cărți, printre care: *Athens after the Peloponnesian War: Class, Faction, and Policy, 403-386 B.C.* (1987), *The Battle of Salamis: The Naval Encounter That Saved Greece – and Western Civilization* (2004), *The Trojan War: A New History* (2006) şi *The Spartacus War* (2009). De acelaşi autor, la Editura Polirom au mai apărut *Mari comandanți. Alexandru, Hannibal, Cezar şi arta conducerii* (2012, 2022)

şi *Zece cezari. Împărații romani de la Augustus la Constantin cel Mare* (2021).

În amintirea părinților mei

Nota redacției: Numele proprii antice au fost scrise având drept referință ediția a III-a a *Dicționarului enciclopedic* (Bucureşti, Editura Enciclopedică, 1993-2009). Pentru scrierea numelor proprii latine a fost păstrată, cu puține excepții, forma lor originară, conform recomandărilor din *Dicționarul ortografic, ortoepic şi morfologic al limbii române*, ediția a III-a (2021), chiar dacă unele nume au intrat în uz sub o formă adaptată. Pentru Octavius/Octavianus Augustus, am preluat varianta propusă de autor (vezi pp. 29-30). De asemenea, ori de câte ori a fost posibil, notele au fost completate cu trimiteri la traducerile româneşti de referință din operele autorilor greci şi latini, din care au fost preluate şi citatele atunci când a fost cazul.

Hărți

Estul Mediteranei
Vestul Greciei şi Italia meridională/Sicilia

Cronologie

15 martie 44 î.Hr.	Caesar e asasinat
27 noiembrie 43 î.Hr.	Formarea primului triumvirat
Octombrie 42 î.Hr.	Bătălia de la Philippi
41 î.Hr. până în 40 î.Hr.	Războiul Perusin
41 î.Hr.	Antonius şi Cleopatra se întâlnesc în Tars
40 î.Hr.	Tratatul de la Brundisium
	Antonius şi Cleopatra se căsătoresc
39 î.Hr.	Tratatul de la Misenum
37 î.Hr.	Tratatul de la Tarentum, reînnoirea triumviratului
Primăvara şi vara anului 36 î.Hr.	Tentativa nereuşită a lui Antonius de a invada Media Atropatena

3 septembrie 36 î.Hr.	Bătălia de la Naulochus
35 î.Hr. – 33 î.Hr.	Războiul cu ilirii
Vara anului 34 î.Hr.	Antonius cucereşte Armenia
Toamna anului 34 î.Hr.	Donațiile din Alexandria
31 decembrie 33 î.Hr.	Expiră triumviratul
Martie 32 î.Hr.	Antonius şi Cleopatra îşi unesc forțele la Efes
Mai şi iunie 32 î.Hr.	Antonius divorțează de Octavia
Probabil finalul verii, 32 î.Hr.	Octavian declară război Cleopatrei
Aproximativ august 32 î.Hr.	Forțele lui Antonius se adună pe coasta occiden- dentală a Greciei
Iarna anului 32 î.Hr. şi începutul	Antonius şi Cleopatra îşi petrec iarna la Patras

anului 31 î.Hr.	
Martie 31 î.Hr.	Agrippa ocupă Methone şi îl ucide pe regele Bogud
Aprilie 31 î.Hr.	Octavian traversează Adriatica şi îşi aşază tabăra lângă Actium
Vara anului 31 î.Hr.	Agrippa înfrânge în repetate rânduri flota inamică
Final de august 31 î.Hr.	Antonius şi Cleopatra decid să plece din Actium
2 septembrie 31 î.Hr.	Bătălia de la Actium
Final de septembrie	Antonius şi Cleopatra sunt în Alexandria
31 î.Hr. – iulie 30 î.Hr.	
1 august 30 î.Hr.	Antonius se sinucide; Octavian intră în Alexandria
8 august 30 î.Hr.	Octavian o întâlneşte pe Cleopatra
10 august 30 î.Hr.	Cleopatra se sinucide
Final de august 30 î.Hr.	Uciderea lui Caesarion

29 august 30 î.Hr.	Octavian anexează Egiptul
Aproximativ 29 î.Hr.	Inaugurarea Monumentului Victoriei de la Actium
13-15 august 29 î.Hr.	Octavian îşi celebrează triplul triumf la Roma
16 ianuarie 29 î.Hr.	Octavian primeşte numele de Augustus
19 august 19 d.Hr.	Augustus moare

Istru (Dunărea)
PONTUL EUXIN
MAREA ADRIATICĂ
MACEDONIA
Philippi
TRACIA
BITINIA
GALATIA
MAREA EGEE
ASIA
Actium
Smyrna
Efes
ACHAIA
Atena
Aphrodisias
MAREA IONICĂ
SAMOS
CILICIA
LYCIA
CRETA
CIPRU
MAREA MEDITERANĂ
Cirene
CYRENAICA
Paractonium
Alexandria
Pelusium
EGIPT
Golful Suez
Nil
Estul Mediteranei
0 MILE 400
0 KM 400

Prolog: un monument uitat

Nicopolis, Grecia

Pe un deal întins de-a latul unei peninsule situate între mare şi un golf mlăştinos, într-un colţ rar vizitat din vestul Greciei, se află ruinele unuia dintre cele mai importante, dar mai puţin cunoscute monumente închinate războiului. Cele câteva blocuri de piatră rămase abia dacă mai sugerează grandoarea lui de pe vremuri. În urmă cu doar câteva decenii, aceste pietre zăceau uitate în dezordine, invadate de vegetaţie, dar azi, după ani de săpături şi de studiere a sitului, pietrele ne dezvăluie câte ceva din meşteşugul cu care au fost cioplite la vremea lor.

Vizitatorii din zilele noastre văd nişte blocuri regulate de calcar, marmură şi travertin, aliniate pe perimetrul unei terase, pe un deal. Sunt uşor de desluşit părţile rămase din inscripţiile originare latine, ale căror litere sunt cioplite cu o precizie clasică. În spatele blocurilor de piatră inscripţionate se înalţă un zid în care, la intervale regulate, se adâncesc nişte firide misterioase. Sunt locaşurile în care erau introduse capetele berbecilor de

bronz ale galerelor capturate în luptă. Berbecii ieşeau perpendicular din zid şi erau treizeci şi cinci în total. Era imens, era cel mai mare monument cu berbeci capturați cunoscut în Antichitate în ținuturile mediteraneene. Era un trofeu în toată splendoarea lui barbară, împodobit cu arme luate cu forța.

Însă, cum orice roman ştia, victoria stă în mâinile zeilor, încât zeii nu au fost uitați nici aici. În spatele celor două ziduri, mai sus pe versant, se afla un imens sanctuar în aer liber închinat lui Marte, zeul războiului, şi lui Neptun, zeul mării. Exista şi un altar în aer liber închinat lui Apollo, zeul luminii. O friză sculptată celebra procesiunea triumfală de la Roma care marcase victoria. Vastul complex se întindea pe circa trei mii de metri pătrați.

Monumentul poate fi considerat piatra de temelie a Imperiului Roman. Şi e cât se poate de potrivit că a fost înălțat în Grecia, la o mie de kilometri de Roma, nu în Italia. Acest monument amintea de o bătălie care a avut loc în apele aflate mai jos de el, Bătălia de la Actium. A fost o luptă pentru inima Imperiului Roman, pentru a decide dacă centrul său de greutate avea să fie la răsărit sau la apus. Şi cum Europa e copilul Imperiului Roman,

născut în urma acestei bătălii, lupta de la Actium a fost cu adevărat un moment de cotitură în istorie.

Bătălia a reprezentat şi două moduri de a lupta, eterna posibilitate de a alege între strategia convenţională şi una neconvenţională. O tabără reprezenta certitudinea aparentă: trupe numeroase, echipament de ultimă oră şi bani din belşug. Cealaltă nu avea fonduri şi se confrunta cu opoziţia de acasă, dar avea experienţă, imaginaţie şi cutezanţă. O tabără s-a bazat pe aşteptarea inamicului, pe când cealaltă a mizat totul pe atac. O tabără a căutat confruntarea frontală, cealaltă a ales o abordare indirectă. Chiar şi astăzi, asemenea chestiuni rămân esenţiale în dezbaterile în materie de strategie.

Într-o zi de septembrie, acum mai bine de două mii de ani, aproape două sute de mii de oameni aflaţi la bordul a şase sute de corăbii de război au luptat şi au murit pentru supremaţia asupra unui imperiu care se întindea de la Canalul Mânecii la Eufrat şi, până la urmă, avea să se extindă şi mai mult, de unde e situat azi oraşul scoţian Edinburgh până la Golful Persic. O femeie şi doi bărbaţi rivali ţineau în mâinile lor soarta lumii din jurul Mediteranei. Acea femeie, însoţită de slujnicele ei, a fost una dintre cele mai faimoase regine din istorie: Cleopatra.

Cleopatra nu a fost doar regina inimilor şi întruchiparea farmecului, un personaj imortalizat de William Shakespeare, ci şi una dintre cele mai strălucite şi mai ingenioase femei din istoria politicii. A fost una dintre marile întrebări ale istoriei virtuale. A avut sânge macedonean, persan şi, lucru plauzibil, şi egiptean. Puține femei au jucat un rol atât de important ca al Cleopatrei în cadrul tacticii şi strategiei folosite într-un război care a modelat lumea.

Iubitul ei, Marcus Antonius, cel pe care Shakespeare îl pune să folosească cuvintele „Prieteni! Cetățeni! Romani!" şi care l-a elogiat pe Iulius Caesar în Forum după Idele lui Marte, iar mai apoi l-a răzbunat în luptă la Philippi, i-a fost Cleopatrei alături în luptă. În tabăra adversă era Octavian Caesar, adică viitorul împărat Augustus şi, poate, cel mai măreț fondator de imperii din lumea occidentală. Alături îi era Marcus Vipsanius Agrippa, mâna lui dreaptă şi un amiral indispensabil. Deşi e trecut adesea cu vederea, Agrippa a fost adevăratul arhitect al victoriei. El şi Octavian au format una dintre cele mai bune echipe de conducere din istorie. Sora lui Octavian şi soția de care Marcus Antonius divorțase recent, Octavia, era prezentă la Actium doar cu spiritul, ea fiind de fapt la Roma. Deşi de obicei e considerată respectuoasă şi

apăsată de o îndelungată suferință, Octavia a fost de fapt o spioană pricepută, plasată chiar în patul principalului rival al fratelui ei. Cum se întâmplă adesea în istorie, jucătorii aparent minori se dovedesc a avea o influență majoră.

Bătălia de la Actium a fost un eveniment decisiv, iar consecințele ei au fost extrem de importante. Dacă Antonius şi Cleopatra ar fi câştigat-o, centrul de greutate al Imperiului Roman s-ar fi mutat în Orient. Oraşul egiptean Alexandria ar fi concurat cu Roma pentru statutul de capitală. Un imperiu orientat spre răsărit ar fi semănat mai degrabă cu Bizanțul din epoca lui de sfârşit, punând şi mai mult accentul pe culturile greacă, egipteană, iudee şi pe alte culturi mediteraneene, nu pe elita vorbitoare de latină a Romei imperiale. Acel imperiu poate că nu ar fi adăugat niciodată Britania la teritoriile lui, nu s-ar fi confruntat niciodată cu Germania şi poate că nici nu şi-ar fi lăsat amprenta atât de profund asupra Europei Occidentale cum şi-a lăsat-o în realitate. Însă Octavian a fost cel care a câştigat bătălia.

La circa doi ani după bătălie, cam prin anul 29 î.Hr., el a pus să fie gravată următoarea inscripție pe monumentul ridicat pe locul unde fusese cartierul său general:

> Victoriosul general (*imperator*) Caesar, fiu al unui zeu, învingător în războiul pe care l-a purtat în această regiune în numele Republicii, pe când era consul a cincea oară şi proclamat general victorios a şaptea oară, după ce pacea fusese asigurată pe uscat şi pe mare, îi închină lui Marte şi lui Neptun tabăra din care a pornit la luptă, împodobită cu pradă de pe mare.[1]

Monumentul domină panorama din jur. La sud şi la est se află golful Actium (numit azi Ambracian); la sud-vest e insula Leucas (azi Lefkada); la vest e Marea Ionică; la nord-vest sunt insulele Paxos şi Antipaxos; la nord, munții Epirului. Cine ridică privirea, de pe uscat sau de pe mare, zăreşte monumentul victoriei aflat deasupra.

Pe câmpia situată mai jos de monument, învingătorul a fondat un oraş nou, aşa cum era obiceiul marilor cuceritori din Antichitate. L-a numit Oraşul Victoriei,

---

[1] William M. Murray, „The Dedication Inscription", in Konstantinos Zachos, ed., *The Victory Monument of Augustus at Nicopolis* (Athens: Athens Archaeological Society, în pregătire), în special pp. 21-22; William M. Murray şi Photios M. Petsas, *Octavian's Campsite Memorial for the Actian War* (Philadelphia: American Philosophical Society, 1989), pp. 62-76; Konstantinos Zachos, *An Archaeological Guide to Nicopolis. Rambling Through the Historical, Sacred, and Civic Landscape*, Monuments of Nicopolis 10, trans. Deborah Brown (Athens: DIPCA – Scientific Committee of Nicopolis, 2015), p. 65.

adică Nicopolis în limba greacă[2]. Oraşul a prosperat în secolele următoare ca port şi capitală a provinciei, dar şi ca destinație turistică, datorită festivalului de atletism numit Jocurile Actiene, ținute o dată la patru ani.

Oraşul Victoriei. Cum au plecat războinicii, au apărut creatorii de mituri. A fost victoria de la Actium una măreață? Sigur că a fost, răspundeau afirmativ hectarele de marmură, legiunile de intendenți sau atleți care asudau o dată la patru ani acolo. Cărțile de istorie afirmă acelaşi lucru, dar ele au fost scrise de învingători. Octavian, adică Augustus, cum avea să fie numit curând, ar fi fost de acord, neîndoielnic, cu dictonul rostit mai târziu de premierul Winston Churchill. Ilustru englez a spus că avea încredere în judecata istoriei, fiindcă îşi propunea să scrie el însuşi acea istorie[3]. La Nicopolis, Augustus a scris-o în piatră.

---

[2] Numele oficial a fost Actia Nicopolis, „Oraşul Victoriei de la Actium”, un nume hibrid greco-latin.

[3] Winston S. Churchill, „Foreign Affairs” (dezbatere în Camera Comunelor, 23 ianuarie 1948), transcriere disponibilă la Hansard 1803-2005, site accesat în 11 aprilie 2021, https://api.parliament.uk/historic-hansard/commons/1948/jan/23/foreign-affairs#S5CV0446P0_19480123_HOC_99.

A scris-o şi cu cerneală în *Memoriile* sale, care au fost faimoase în Antichitate. Deşi au influenţat câteva opere antice care au supravieţuit, memoriile lui Octavian au dispărut cândva de mult. Operele care s-au păstrat ne oferă doar o imagine sumară a ceea ce s-a petrecut la Actium şi se contrazic reciproc când vine vorba de unele chestiuni importante. Nu avem nici versiunea lui Antonius sau pe cea a Cleopatrei, cu toate că şi ei au lăsat urme în sursele existente. Adevărata istorie însă e greu de descoperit.

La Actium s-a purtat o mare bătălie, dar nu a fost doar ea. Bătălia a fost apogeul unei campanii de şase luni, în cursul căreia s-au dus lupte pe uscat şi pe mare. După un an, a urmat o scurtă, dar decisivă campanie în Egipt. Şi nu toate operaţiunile au fost militare. Conflictul dintre Antonius şi Octavian a implicat diplomaţia, războiul informaţional – de la propagandă la ceea ce numim azi „ştiri false” –, competiţia economică şi financiară, dar şi toate sentimentele umane: iubire, ură şi, nu în ultimul rând, invidie.

Ca atât de multe alte lucruri pe care credem că le ştim despre Actium, oraşul şi monumentul care îl domina fac parte dintr-un mit. E un mit care, fiind invizibil, e cu atât mai insidios. Actiumul a generat o bogată moştenire de

studii academice. Cărturarii ştiu că adevărata poveste a Actiumului diferă mult de versiunea oficială şi chiar şi ei au fost în dezacord de-a lungul vremii. În anii ‘20, o şcoală de gândire dominantă a declarat că Bătălia de la Actium a fost minoră, fiindcă a început şi s-a sfârşit foarte curând, şi doar propaganda lui Octavian a făcut-o să pară importantă. Ulterior, această şcoală de gândire a dispărut datorită dovezilor arheologice descoperite recent şi prin reinterpretarea surselor literare. Noile informații transformă războiul care i-a ucis pe Antonius şi pe Cleopatra şi a făcut din Octavian un Augustus – primul împărat al Romei – într-un conflict şi mai fascinant.

Folclorul care o are în focar pe Cleopatra e printre cele mai bogate din istorie, dar şi Cleopatra însăşi a impregnat conflictul cu sensuri mitice chiar de la început, şi la fel au făcut şi Octavian şi Antonius. Octavian a declarat că e luptător al lui Apollo, zeul rațiunii, şi că luptă împotriva forțelor iraționalității brute şi bete. A spus că războiul era o luptă între Răsărit şi Apus, lupta decenței contra imoralității şi a bărbaților contra unui monstru feminin. Modernitatea tinde să întoarcă pe dos sensul acestor categorii şi să considere propaganda lui drept rasistă, îndreptată contra Orientului şi misoginã.

E greu să reconstituim astăzi ce au gândit Antonius sau Cleopatra la vremea aceea, dar sursele ne dau câteva indicii. Cleopatra a afirmat că era conducătoarea rezistenței împotriva Romei, apărătoarea întregii Mediterane de Est, că se ridicase, cu îndreptățită furie, la lupta contra arogantului invadator din Apus. Mai mult, ea a pretins că era salvatoarea, întruparea terestră a zeiței Isis, a cărei victorie ar aduce începutul unei epoci de aur. Antonius, mândru să îi fie partener, pretindea că era inspirat de Dionysos, zeul care cucerise Asia, şi îl considera pe Octavian nu doar gelos, dar şi blasfemator. (Faptul că Dionysos era şi zeul vinului le-a oferit propagandiştilor lui Octavian ocazia să-l atace pe plan moral.) La nivel mundan, Antonius se considera apărătorul nobilimii romane şi al Senatului contra unui arivist tiranic de condiție inferioară. Cleopatra simțea că protejează dinastia ptolemeică a cărei vechime era de trei sute de ani. Şi amândoi ştiau că trebuiau să-l oprească pe Octavian sau riscau să piardă tot ce construiseră pentru ei şi pentru copiii lor.

Această carte reconstituie în detaliu Bătălia de la Actium. Oferă şi prima reconstituire a momentului de cotitură al războiului, o confruntare care, surprinzător, a avut loc cu circa şase luni înaintea celei de la Actium.

Oferă o reconstituire a detaliilor operaționale ale asaltului ambițios şi îndrăzneț al lui Agrippa asupra ariergărzii lui Antonius, asalt care a contrariat inamicul şi i-a depăşit aşteptările. Bătăliile cu strategii prestabilite aprind imaginația oamenilor, dar adesea, în istoria războaielor, diferența o fac tacticile neconvenționale aplicate prin surprindere. De pildă, în cazul războiului de la Actium, un rol esențial l-a jucat regele detronat al Mauretaniei antice, cel care avea să lupte la Methone, într-un colț obscur din Grecia meridională. Antonius, Cleopatra şi Octavian nu au fost de față.

Dar, oricât de ambițios ar fi fost, atacul lui Agrippa trebuie pus în contextul luptei non-militare, care, la momentul declanşării lui, dura de mai bine de un an. Adevăratul război a fost o campanie integrată, implicând nu doar violențele armate, ci şi diplomația, manevrele politice, războiul informațional, presiunea economică şi sexul.

Biografiile recente îl înfățişează pe Antonius ca pe o figură mai impresionantă decât se credea anterior. Critica surselor, de exemplu, a dus la o înțelegere diferită a „dezastrului din Parția" al lui Marcus Antonius, o campanie militară care, între anii 36 şi 34 î.Hr., a vizat doar indirect regatul part şi care, chiar dacă nu a fost o

reuşită, nu a fost nici pe departe un dezastru. De fapt, urmările de ordin diplomatic i-au permis lui Antonius să recâştige mult din ce pierduse. În plus, acea reuşită face eşecul lui de la Actium greu de înțeles.

Există o enigmă care trebuie dezlegată. Războiul de la Actium a avut drept final construcția unui nou oraş pe câmpie şi a splendidului monument de bronz şi piatră de pe un deal aflat lângă țărmul mării. Or, conflictul care l-a cauzat începuse la Roma în deceniul anterior.

Partea 1

ORIGINILE RĂZBOIULUI

Între anii 44 şi 32 î.Hr.

Capitolul 1

Drumul spre Philippi

Roma-Philippi, între anii 44 şi 42 î.Hr.

Bătălia de la Actium, din anul 31 î.Hr., îşi are originile în nişte evenimente anterioare cu câteva decenii, dar mai ales într-un război care a început în anul 49 î.Hr., când Iulius Caesar a trecut Rubiconul, intrând în Italia. Traversând cu legionarii lui acel mic râu, care marca graniţa dintre zona militară a Galiei şi zona civilă a Italiei, Caesar a dat startul unui război civil care a durat patru ani. Caesar şi-a învins toţi duşmanii şi, în cele din urmă, a fost proclamat primul dictator permanent al Romei. Acest fapt a trezit atât de multă ostilitate în rândurile vechii elite, încât nişte senatori l-au înjunghiat mortal în timpul unei întruniri a Senatului, în Roma, la 15 martie 44 î.Hr. Infamele Ide ale lui Marte.

Asasinii au crezut că reinstaurează republica, dar au grăbit crearea unei coaliţii care a unit facţiunile adepţilor lui Caesar. Acestora le-a trebuit mai mult de un an ca să se unească, şi asta doar după o perioadă în care un conflict armat a lăsat în urma lui multă neîncredere. Însă, în aprilie 44 î.Hr., drumurile li s-au intersectat pentru o scurtă vreme, la o lună după asasinarea lui Caesar, într-un anotimp cu averse şi muguri care înfloreau, dar care era dominat de spectrul morţii.

În aprilie 44 î.Hr., toţi jucătorii principali ai următorului deceniu şi jumătate erau la Roma sau în

preajma ei. Au fost protagonişti nu doar ai istoriei Romei, ci şi a Mediteranei. Marcus Antonius era unul dintre cei doi consuli, cei mai înalți funcționari ai Romei. Celălalt consul era un om cu mult mai puțină autoritate. Cleopatra era regina Egiptului, cel mai bogat regat rămas independent față de sfera de influență romană. Octavian, în urma unei adopții postume, tocmai fusese numit fiul lui Caesar şi moştenitorul celei mai mari părți a averii enorme a dictatorului. Octavia, sora lui mai mare, era căsătorită în acea vreme cu un important politician roman, fost consul, dar situația ei avea să se schimbe nu peste mult timp. Mai era şi Agrippa, prieten din copilărie şi tovarăş de încredere al lui Octavian, care avea să devină curând amiralul lui de neînlocuit. Aceşti bărbați şi aceste femei urmau să se răsfire prin toată lumea romană, dar aveau să se întâlnească iar, cei mai mulți dintre ei în lupta de la Actium, treisprezece ani mai târziu.

Cea dintâi care a plecat din Roma a fost Cleopatra. Tânăra regină venise în oraş cu un an înainte, pentru afaceri şi din motive sentimentale. Avea douăzeci şi cinci de ani. Nu era neobişnuit ca domnitorii străini să viziteze Roma cu treburi diplomatice, dar Cleopatra, în plus, era şi amanta lui Caesar. După relația lor amoroasă din Egipt, ea i-a născut un fiu în anul 47 î.Hr. Se numea Ptolemeu şi

i se zicea Caesar, dar e mai cunoscut după porecla Caesarion. Cleopatra a susținut că Caesar era tatăl lui. Dictatorul nici nu a confirmat, dar nici n-a infirmat. Poate că l-a adus pe băiat cu ea la Roma. Oricum, se pare că tocmai rămăsese iar însărcinată, copilul fiind al lui Caesar, însă făcuse avort spontan[1].

Cleopatra nu a plecat din Roma imediat după Idele lui Marte. Nu era doar amanta îndurerată, ci şi regină şi, de dragul Egiptului, trebuia să se asigure că prietenia cu Roma va continua şi sub conducerea noilor cârmuitori, oricine vor fi fiind aceştia. A cunoscut mulți oameni importanți cât a stat la Roma, inclusiv pe Marcus Antonius.

Antonius, unul dintre cei mai buni generali ai lui Caesar, era vlăstarul unei familii de nobili dintre cele mai importante, dar cu reputația pătată. La treizeci şi nouă de ani, era seniorul anturajului său. În sufletul lui era războinic, dar era şi un orator talentat. Nu avea stofă de revoluționar şi respecta mai mult ca alții instituțiile tradiționale ale republicii, însă nici nu se poate spune că era un conservator îndârjit.

La cei optsprezece ani ai săi, Octavian era un tânăr foarte înzestrat. Dinspre tată, provenea din zona superioară a clasei de mijloc italiene, dar bunica maternă

era membră a uneia dintre marile case nobiliare ale Romei, cea a Caesarilor. Iulius Caesar era unchiul mamei lui Octavian şi l-a luat pe copil sub protecția sa după ce băiatul îşi pierduse tatăl, pe când avea patru ani. În toamna anului 45 î.Hr., cu şase luni înainte să moară, Caesar şi-a modificat testamentul în favoarea lui Octavian. Apoi l-a trimis pe tânărul de optsprezece ani să traverseze Marea Adriatică, spre a lua parte la o nouă campanie militară în Răsărit, plănuită să aibă loc mai târziu, în 44 î.Hr. Aflând despre asasinarea lui Caesar, Octavian a revenit în Italia şi, deplasându-se precaut, a ajuns în cele din urmă la Roma, însoțit de un anturaj din care făcea parte şi Agrippa. Nedescurajat de tinerețea lui, Octavian țintea puterea supremă. Antonius a respins pretenția tânărului de a ajunge în vârf grație testamentului lui Caesar, sărind peste etape, şi intenționa să-i pună piedici.

La Roma, în acea primăvară a anului 44 î.Hr., aceste cinci personaje, bărbați şi femei, probabil că deja bănuiau că ambițiile lor îi vor uni şi-i vor dezbina. Însă n-ar fi putut ghici cât de dramatic avea să fie viitorul.

Ascensiunea lui Antonius

În aprilie 44 î.Hr., asasinii lui Caesar au plecat din Roma şi din Italia spre diverse provincii. Unii comandau armate, alții guvernau provincii, unii adunau bani, alții recrutau

aliați, dar toți se pregăteau pentru o viitoare confruntare cu susținătorii dictatorului mort. La Roma, politica se concentra în jurul lui Antonius şi a lui Octavian.

Nu e uşor să spunem povestea din perspectiva lui Antonius. Cele mai multe lucrări scrise după Actium l-au elogiat pe Octavian ca învingător, nu pe Antonius ca învins. Cu excepția monedelor emise în numele lui – o mărturie a strategiei sale de comunicare – şi a câtorva citate din scrisori, scrierile lui Antonius s-au pierdut. A supraviețuit *Viața lui Antonius* a lui Plutarh, cea mai importantă sursă literară. Scriitor iscusit, Lucius Mestrius Plutarh, care a murit cândva după anul 120 d.Hr., e la apogeul talentului său când scrie această lucrare, cea mai remarcabilă dintre cele cincizeci de biografii reunite sub titlul *Viețile paralele*. Shakespeare le-a folosit ca bază pentru piesa lui, *Antoniu şi Cleopatra*, în 1607. Dar Plutarh trebuie citit cu precauție. Mai întâi, pentru că a scris la mai bine de un secol după moartea lui Antonius. Deşi a consultat surse anterioare din ambele tabere, Plutarh tinde să adopte un punct de vedere oficial, adică pe cel al lui Augustus. În plus, îşi urmăreşte şi propria strategie literară şi filosofică şi uneori nu se dă în lături să recurgă la invenții creative. În ultimul volum al *Vieților*, Plutarh l-a comparat pe Antonius cu Demetrius

Asediatorul (337-283 î.Hr.), mare general şi rege macedonean lipsit de succes.

Şi mai problematice sunt *Filipicele*, paisprezece discursuri contra lui Antonius scrise în anul 43 î.Hr. de Marcus Tullius Cicero, o sursă foarte ostilă. Diverse istorii scrise în era imperială au păstrat informaţii despre Antonius, cele mai importante fiind cele scrise de doi cetăţeni romani din Grecia Răsăriteană: Appian din Alexandria (care a murit în jurul anului 165 d.Hr.) şi Cassius Dio din Bitinia, provincie aflată azi în nord-vestul Turciei (mort în jurul anului 235 d.Hr).

Citind printre rânduri, putem reconstrui versiunea istoriei lui Antonius, dar nu vom putea obţine la fel de multe detalii câte avem despre Octavian, rivalul lui ieşit învingător, ce avea să devină curând Augustus – primul împărat roman. Chiar şi după două mii de ani, îl studiem pe Augustus pentru orice subiect, de la legile puterii, la metodele de dezvoltare personală. Toţi caută la Antonius doar învăţăminte privind aspectele negative din viaţă.

Antonius s-a născut la 14 ianuarie, probabil în anul 83 î.Hr., într-o familie romană nobilă. Cei din stirpea lui erau inşi de succes, dar aveau comportări scandaloase, iar Antonius a continuat pe aceeaşi linie cu ei. Bunicul lui patern, Marcus Antonius, orator şi avocat distins, a

deținut două posturi înalte, pe cel de consul şi pe cel de cenzor. A fost însă ucis în 87 î.Hr., în timpul războaielor civile dintre doi generali romani, Gaius Marius şi Sulla (Lucius Cornelius Sulla Felix). Se spune că i-a fost găsită ascunzătoarea din pricina slăbiciunii lui pentru vin. A fost decapitat, iar capul bătrânului a fost prins în cuie pe tribuna oratorilor din Forum, alături de cele ale altor victime de seamă, printre care erau şi bunicul şi unchiul lui Antonius dinspre partea maternă.

Tânărul Antonius a crescut grevat de moartea lor şi de eşecul tatălui aflat la comanda unei campanii contra piraților ce îşi aveau baza în Creta. Tatăl, care se numea tot Marcus Antonius, a avut o prestație atât de slabă, încât lumea l-a poreclit în derâdere Creticus, sugerând că era „cuceritorul Cretei". A murit la scurtă vreme după aceea.

Iulia, mama lui Antonius, s-a recăsătorit cu un patrician exclus din Senat pentru imoralitate la un an după ce fusese consul. În 63 î.Hr., a participat la ceea ce avea să rămână în istorie sub numele de Conspirația lui Catilina, o mişcare violentă în sprijinul debitorilor şi al renegaților politici. Trădat şi arestat, a fost executat fără judecată la ordinul lui Cicero, care era consul. De atunci, Antonius l-a urât pe Cicero.

Tânărul şi chipeşul Antonius era puternic, atletic, fermecător şi carismatic. În diverse perioade din viață, a purtat barbă, imitându-l pe Hercule, semizeul considerat strămoş de familia lui. Dar nu a fost un tânăr care să poată fi dat drept exemplu. A ajuns de notorietate în Roma faptul că bea, că era afemeiat, că acumula datorii şi avea un anturaj rău famat. S-a mai potolit în jurul vârstei de douăzeci şi cinci de ani. A studiat retorica în Grecia şi a excelat între anii 58 şi 55 î.Hr. în postura de comandant de cavalerie în Răsărit. La prima lui bătălie, a urcat cel dintâi pe zid în timpul unui asediu, demonstrând un mare curaj fizic. Au urmat alte confruntări militare. Ca ofițer, a ajuns să fie îndrăgit de soldați deoarece mânca alături de ei.

Antonius l-a slujit bine pe Caesar în Galia. Printre altele, a fost chestorul său, adică atât casier, cât şi şef de intendență, şi a colaborat strâns cu comandantul lui, căruia îi datora loialitate (*fides*) pe viață. La Roma, în anul 50 î.Hr., Antonius a fost unul dintre cei zece tribuni ai poporului, aleşi anual prin vot să reprezinte interesele cetățenilor de rând. Antonius a încercat să împiedice Senatul să-l schimbe din funcție pe Caesar, pe atunci guvernator al Galiei, şi să ordone arestarea lui, dar

tentativa i-a fost respinsă, aşa că a fugit din Roma şi s-a refugiat în tabăra lui Caesar.

Apoi, s-a dovedit un bun general şi jucător politic în timpul războiului civil (între 49 şi 45 î.Hr.) început după ce Caesar a trecut Rubiconul. A primit sarcini importante, de pildă să organizeze apărarea Italiei, să aducă legiunile lui Caesar peste Marea Adriatică, înțesată de duşmani, şi să țină legătura cu Caesar, aflat în Macedonia romană. Antonius i-a adus cel mai mare serviciu în timpul Bătăliei de la Pharsalus, din centrul Greciei, din august 48 î.Hr., când a comandat flancul stâng al armatei lui Caesar în bătălia decisivă contra rivalului Gnaeus Pompeius Magnus (106-48 î.Hr.), cunoscut drept Pompei cel Mare. Când veteranii lui Caesar au străpuns rândurile armatei lui Pompeius, cavaleria lui Antonius i-a hăituit pe inamicii puşi pe fugă.

Dar, în ciuda succeselor de pe câmpul de luptă, Antonius nu a fost niciodată omul de la comandă. În politică, nu era foarte priceput şi nici foarte inteligent. A revenit la Roma după Pharsalus, la ordinul lui Caesar, în timp ce acesta şi-a petrecut următorul an în Răsărit. La Roma, Antonius a fost *magister equitum* (maestrul cavaleriei), cum era numit cel care era mâna dreaptă a dictatorului. Antonius şi-a reluat acum viața destrăbălată,

abandonându-i-se total. Sursele enumeră nopțile lui dezlănțuite, bețiile în public sau faptul că a vomat în Forum şi călătorea în care trase de lei. Nu a fost trecută cu vederea nici relația lui amoroasă cu o actriță, fostă sclavă, care avea pseudonimul de scenă Cytheris, „fata lui Venus", deoarece călătoreau împreună în public într-o litieră.

În Roma, sub comanda lui Antonius, atât ordinea civilă, cât şi cea militară au degenerat. Când cei care propuneau anularea datoriilor şi controlul prețului la chirii au recurs la violență, Antonius a trimis trupe în Forum şi s-a lăsat cu vărsare de sânge, soldații omorând opt sute de oameni. Între timp, unele legiuni de veterani de-ale lui Caesar, revenite în Italia, s-au răzvrătit, cerând să fie plătite şi demobilizate. Caesar s-a întors la Roma în acea toamnă. A înăbuşit revolta şi a acceptat să reducă chiriile, dar a refuzat să anuleze datoriile. În ce-l priveşte pe Antonius, Caesar l-a condamnat în Senat, dar l-a iertat în scurt timp după aceea.

Antonius s-a stabilit iar la casa lui, căsătorindu-se din nou după divorț. De data asta a ales-o pe Fulvia, o femeie de rang nobil, căreia îi muriseră doi soți. Printre femeile puternice din acea epocă, Fulvia e unică. A recrutat o armată. Propaganda ostilă a susținut că odată chiar a

purtat sabie şi a hărţuit trupele, însă de obicei lupta folosind vorbele. Susţinătoare convinsă a oamenilor simpli, Fulvia s-a măritat, pe rând, cu trei politicieni: întâi, cu demagogul Publius Clodius Pulcher, care făcea agitaţie pe străzi; apoi, cu Gaius Scribonius Curio, tribun al poporului care l-a susţinut pe Caesar; şi, în cele din urmă, cu Antonius, cel mai dezastruos mariaj al ei. Duşmanii ei susţineau că Fulvia îl domina pe Antonius, lucru care nu e adevărat. Dar această femeie puternică probabil că l-a făcut să fie mai vertical şi, aproape sigur că i-a împărtăşit lui Antonius priceperea politică pe care o deprinsese de la cei doi soţi anteriori. Antonius a avut avantaje de pe urma acestui parteneriat.

Antonius a jucat un rol esenţial în evenimentele din fatalul an 44 î.Hr. De Lupercalii, sărbătoarea romană din 15 februarie, Antonius a fost cel care i-a oferit coroana lui Caesar, şocând astfel mulţimea din Forum. Caesar a refuzat-o ostentativ de două ori[2].

La reuniunea Senatului din 15 martie, de Idele lui Marte[3], un grup de asasini, condus de Marcus Brutus, Gaius Cassius Longinus şi Decimus Brutus, l-au ucis pe Caesar. Dacă Antonius s-ar fi aflat lângă colegul lui în Senat, poate ar fi reuşit să-i ţină pe ucigaşi la distanţă, destul cât să apuce senatorii aflaţi de partea lui Caesar să-

i sară în ajutor şi să-i salveze viața. Însă Antonius era afară, unde unul dintre conspiratori îl reținuse intenționat, ca să rămână Caesar singur pe podium când asasinii aveau să-l înconjure şi să lovească.

Antonius a fugit după asasinat. Se spune că s-a deghizat, dându-şi toga pe o tunică de sclav, dar, cu siguranță, este doar o calomnie. În săptămâna care a urmat, Antonius a jucat un rol esențial. I-a convins pe susținătorii lui Caesar, care erau furioşi şi înarmați, să nu-i atace pe asasinii refugiați pe Colina Capitoliului. A determinat Senatul să accepte un compromis, oferindu-le amnistie ucigaşilor, dar menținând toate măsurile pe care le instituise Caesar din poziția de dictator. A reuşit să facă Senatul să anuleze detestatul titlu de dictator. Apoi a schimbat tabăra şi a prezidat funeraliile lui Caesar atât de emoționant, încât acestea au dus la o revoltă, după care mulțimea a ucis un presupus asasin (care de fapt nu participase la asasinat) şi i-a speriat pe ceilalți, care au fugit din Roma în scurt timp.

Antonius era în floarea vârstei şi era gata să îmbrace mantia lui Caesar, ca moştenitor al lui. Dar, în testament, Caesar îşi lăsase numele şi cea mai mare parte a averii lui Octavian. Fără îndoială, Antonius a fost furios. Octavian era rudă cu Caesar, dar la fel era şi Antonius, chiar dacă îi

era doar văr îndepărtat. În repetate rânduri, Antonius îşi riscase viața pentru Caesar pe câmpul de luptă şi îi pecetluise marile victorii, pe când Octavian încă nu vărsase nicio picătură de sânge.

Ascensiunea lui Octavian

S-a născut pe 23 septembrie, în anul 63 î.Hr. Sau, şi mai bine, am putea întreba: *cine* s-a născut atunci? În cazul lui Octavian, până şi numele e o chestiune de relații publice. La naştere a primit numele de Gaius Octavius. După ce a acceptat oferta de a fi adoptat postum inclusă în testamentul lui Caesar, Octavius a devenit cunoscut drept Gaius Iulius Caesar Octavianus. Sau, mai bine zis, aşa *ar fi trebuit* să i se spună conform principiilor uzuale ale numelor romane. Dar a respins numele de Octavianus şi a insistat să fie numit Caesar. Azi, cei mai mulți istorici îi spun Octavian doar până a ajuns la vârsta de 27 de ani, în 27 î.Hr. Apoi a luat titlul care îi este atribuit cel mai des şi azi: Augustus. E complicat, la fel de complicat ca şi omul aflat în spatele acestor nume.

Tatăl lui, care se numea tot Gaius Octavius, era bogat şi ambițios, dar nu era un roman de viță nobilă şi nu provenea din capitală, ci dintr-un orăşel din sudul Italiei. Şansa de a avansa i-a fost oferită de căsătoria cu Atia Balbus, nepoata lui Iulius Caesar, dar a murit pe

neaşteptate când Octavian avea patru ani. Cu toate că s-a recăsătorit curând, Atia l-a încredințat pe băiat Iuliei, mamei ei, care l-a crescut pe Octavian în perioada lui de formare. Fratele Iuliei tocmai cucerea Galia şi devenea întâiul om al Romei.

Octavian era încă adolescent pe vremea când Caesar revoluționa Roma, care funcționa ca republică autoguvernată. Poporul şi elitele împărțeau puterea prin intermediul unor instituții cum erau adunările, tribunalele, funcționarii aleşi şi Senatul. Cel puțin teoretic, deoarece în practică republica nu avea şanse de izbândă contra unui general victorios cum era Caesar cu zecile de mii de soldați care îi erau loiali.

Părea că Roma era prinsă într-un labirint de dificultăți politice, militare, sociale, economice, culturale şi administrative. Doar cineva care putea rezolva problemele Romei şi ale imperiului putea aduce o pace de durată. Or, nu Caesar era omul potrivit. Era un cuceritor, nu un constructor. Dar dacă Caesar nu o putea face, oare cine ar fi putut?

Caesar nu a avut niciun fiu legitim, deşi, cum s-a menționat deja, probabil că a fost tatăl lui Caesarion. Teoretic, e posibil ca Cleopatra să fi avut cetățenie română, cum avusese şi tatăl ei, dar pentru opinia publică

conta faptul că era regina Egiptului. În locul lui Caesarion, Caesar l-a ales drept moştenitor pe Octavian.

Octavian era un politician înnăscut, mânat de ambiții: era inteligent, fermecător şi îşi alegea cu grijă vorbele. Avea ochi luminoşi şi era chipeş. Avea părul blond, uşor cârlionțat. Scund şi întrucâtva fragil, nu impunea prin înfățişare, dar compensa prin forța caracterului. Deşi nu era un soldat înnăscut, era tenace, şiret, curajos şi cu o voință de fier. Şi o avea pe Atia, mama lui, care i-l lăuda lui Caesar de câte ori avea vreun prilej.

Un băiat proeminent cum era Octavian avea mulți prieteni, iar unul dintre ei, Marcus Agrippa, a ajuns să fie toată viața mâna lui dreaptă. Ca şi Octavian, şi el provenea dintr-o familie italiană prosperă, dar fără conexiuni cu nobilimea romană. Agrippa poseda un geniu practic evident. Era curajos, sigur pe sine şi, mai presus de toate, era loial. Cu siguranță că Octavian avea darul de a-i face pe oameni să-l urmeze. Octavian a apelat la Caesar pentru a-l elibera pe fratele lui Agrippa, cu toate că luptase împotriva lui Caesar. Agrippa i-a fost recunoscător.

Tânărul Octavian a avut mulți mentori de la care să învețe să fie ipocrit: pe mama lui, care cu vorbe meşteşugite s-a ascuns printre vestalele virgine când

Senatul a vrut să o ia ostatică; pe Octavia, sora lui, care probabil a avut o influență în a-şi converti primul soț, pe Marcus Antonius, din duşman înverşunat al familiei ei în prieten supus; pe tatăl lui vitreg, fost consul, care a supraviețuit unui război civil fără să ia partea vreuneia dintre tabere; pe străbunica şi pe bunica lui, care, au depus împreună mărturii detaliate la tribunal[4] despre adulterul unei rude prin alianță de sex feminin, astfel încât Caesar, bărbatul familiei, să nu-şi spele rufele murdare în public pentru a obține un divorț. Şi, ultimul, dar nu cel din urmă, pe Iulius Caesar însuşi, unul dintre marii maeştri ai vicleniei din istoria lumii. O oră la picioarele lui Caesar valora mai mult decât un semestru de prelegeri ale unui profesor. Iar Octavian a petrecut multe ore la picioarele lui Caesar.

Caesar l-a favorizat pe tânărul Octavian oferindu-i mai întâi o serie de responsabilități publice. Tânărul de şaptesprezece ani a mărşăluit chiar şi la triumfurile lui Caesar de la Roma, din anul 46 î.Hr., o onoare care de obicei era rezervată fiului unui general victorios. În anul următor, Octavian a participat la campania militară din Hispania a fratelui bunicii lui. Tânărul, care pe atunci se maturiza, l-a impresionat pe Caesar, aşa că şi-a schimbat testamentul în favoarea lui Octavian. Documentul a fost

dat spre păstrare vestalelor virgine din Roma şi, din câte ştim, a fost păstrat secret.

Caesar plănuia un război de trei ani de cuceriri în Răsărit. Voia să cucerească Dacia şi să răzbune o înfrângere anterioară suferită de romani în faţa parţilor, care dominau o mare parte din sud-vestul Asiei şi reprezentau singurul stat din Orientul Apropiat suficient de puternic pentru a se măsura cu Roma. Caesar l-a numit pe Octavian, pe atunci în vârstă de optsprezece ani, *magister equitum*, o funcţie care oferea vizibilitate şi oportunităţi pentru a-şi crea relaţii. Expediţia urma să înceapă în martie 44 î.Hr. În anul 45 î.Hr., cam prin decembrie, la ordinul lui Caesar, Octavian a părăsit Roma însoţit de Agrippa, a traversat Adriatica şi a ajuns la cartierul general al lui Caesar, în Albania de astăzi. Acolo, Octavian şi-a creat legături foarte utile cu comandanţii legiunilor.

Dar Idele lui Marte au schimbat totul. După asasinarea lui Caesar, Octavian s-a întors precaut la Roma, însoţit de unii dintre susţinătorii şi soldaţii lui Caesar.

După o uşoară ezitare şi contrar sfaturilor primite de la mamă şi de la tatăl lui vitreg, Gaius Octavius a acceptat să fie adoptat de Caesar. Începând din acel moment a insistat

să i se spună Caesar. Mama lui a fost prima care s-a conformat.

Deşi avea doar optsprezece ani, Octavian ţintea foarte sus. După ce fusese ucenicul lui Iulius Caesar, era pregătit să ia Forumul cu asalt. Era de parcă printr-o smucire bruscă toate resorturile unei catapulte romane fuseseră puse în mişcare.

Însă obstacolele erau numeroase. Antonius era consul şi voia să-l înlăture pe Octavian, ca să îmbrace el mantia lui Caesar. Iar republicanii conservatori nu-l doreau pe fiul adoptiv al lui Caesar, fiindcă voiau să scape definitiv de moştenirea dictatorului. În acelaşi timp, o mulţime de indivizi ambiţioşi voiau să se folosească de Octavian pentru a-şi atinge propriile scopuri.

Caesar fusese extrem de bogat. Şi Octavian ar fi fost dacă ar fi pus mâna pe trei sferturi din averea lui Caesar care îi fuseseră promise prin testament. Însă nu a fost aşa. Antonius a preluat controlul celei mai mari părţi a fondurilor şi a refuzat să le cedeze, pretinzând că e nevoie să se cerceteze cât îi aparţinuse lui Caesar şi cât poporului roman. Octavian a obţinut bani din alte câteva surse: (1) din trezoreria lui Caesar din Apollonia (Albania de azi) pentru finanţarea războiului cu parţii – sau măcar din o parte din fonduri, căci Octavian a pretins că le returnase

total sau parțial statului roman; (2) din împrumuturile oferite de susținătorii lui Caesar, inclusiv de la bancheri şi de la cetățenii liberi bogați; (3) din bani împrumutați de la mama lui şi de la tatăl vitreg; (4) din vinderea şi ipotecarea propriilor proprietăți şi părții din proprietățile lui Caesar pe care a reuşit să o preia; (5) din pătrimea din averea lui Caesar lăsată moştenire de dictator verilor lui Octavian. Nu era rău, dar nu se compara cu fondurile pe care Antonius avea să le obțină mai apoi din Răsărit.

Octavian era un abil tânăr politician în devenire, cu perspective strălucite. Îl aştepta fie o posibilă ruinare, fie nişte perspective extraordinare dacă va putea stăpâni situația. Şi a stăpânit-o. Octavian nu era un simplu cetățean roman, era şi Caesar. Cândva, Antonius l-a desconsiderat pe motiv că era doar „un băiat care datorează toate numelui său”[5], dar lui Antonius îi scăpase esențialul. În ce-l priveşte pe Octavian, nu numele a fost important, ci moştenirea pe care numele o reprezenta.

Octavian era motivat de simțul onoarei, lucru pe care opinia publică romană îl aprecia, deoarece punea mare preț pe reputația oamenilor. În Forum, în noiembrie 44 î.Hr., la opt luni după asasinarea lui Caesar, Octavian a ținut un discurs cu mâna întinsă spre o statuie a lui Iulius Caesar, jurând să obțină toate funcțiile şi onorurile

tatălui său adoptiv. Nu era puțin lucru pentru un tânăr de nouăsprezece ani să aspire să fie primul dictator pe viață al Romei.

Cam tot atunci, tânărul Octavian a reuşit să convingă două legiuni romane călite în luptă să-l abandoneze pe Antonius şi să treacă de partea lui. Agenții lui Octavian s-au amestecat printre soldați şi le-au exploatat furia pe care le-au stârnit-o zgârcenia lui Antonius şi disciplina dură impusă de el. A fost o lecție despre cum poți manevra soldații de pe pozițiile puterii politice, deprindere pe care Octavian avea să şi-o perfecționeze în anii următori. A fost şi o demonstrație a faptului că pe Octavian nu-l interesau tradițiile republicane. Nu avea autoritatea legală de a mobiliza trupe. Armata lui era, de fapt, una privată.

Dar asta nu l-a împiedicat pe Cicero, ultimul leu din Senatul roman, să-l susțină pe Octavian. Marele om de stat şi orator detestase dictatura lui Caesar şi i-a susținut pe cei care l-au asasinat. Cicero nu prea avea motive să aibă încredere în urmaşul lui Caesar. Însă Octavian a făcut apel atât la ura pe care Cicero i-o purta lui Antonius, care îi era rival personal şi politic, cât şi la vanitatea bătrânului orator. Cu susținerea acestuia, Senatul l-a împuternicit pe Octavian, cu armata lui, să li se alăture celor doi consuli în războiul contra lui Antonius.

În aprilie 43 î.Hr., cele două tabere au purtat două bătălii lângă oraşul Mutina (azi Modena) din nordul Italiei. A fost primul test dur la care a fost supus Octavian şi Antonius a susținut că rivalul lui, cu mult mai tânăr, a eşuat ca un laş. Dar, deşi nu era un războinic înnăscut, Octavian era capabil să dea dovadă de curaj. De exemplu, în a doua bătălie, cea din anul 43 î.Hr., a ridicat de jos stindardul cu vultur când purtătorul lui (*aquilifer*) a fost rănit. În luptă, ca şi în alte situații, Octavian dovedea un asemenea autocontrol, încât ajunsese să bea moderat[6] chiar şi când era în compania celor mai zurbagii dintre soldați.

Cei doi consuli au murit la scurtă vreme după ce au fost răniți în acele bătălii. Octavian a devenit comandantul armatelor Senatului. Nu e de mirare că a fost bănuit că îi otrăvise pe consuli[7].

Antonius şi soldații care supraviețuiseră s-au retras în ordine şi au trecut Alpii în Galia, unde el a câştigat susținerea unor comandanți romani. În acel moment, Octavian a decis să schimbe taberele, retrăgându-şi sprijinul pentru Cicero şi Senat, la fel de repede cum li-l oferise cu un an mai devreme.

Octavian a conchis că Senatul se pregătea să se întoarcă împotriva lui, acum că îl învinsese pe Antonius şi-

l alungase spre nord, peste Alpi. În realitate, Senatul a preferat să-i susțină pe cei care îl asasinaseră pe Caesar. Cât despre Antonius, el a făcut o alianță, în Galia, cu Marcus Lepidus, unul dintre foştii generali ai lui Caesar. A ajuns astfel să aibă sub control aproape douăzeci de legiuni, cam tot atâtea câte avea şi Octavian. Ştiind că Marcus Brutus şi Gaius Cassius, doi dintre asasinii lui Caesar, strângeau o armată în Răsărit ca să lupte contra partizanilor lui Caesar, Antonius şi Octavian au conchis că e mai bine să-şi reunească forțele.

În toamna anului 43 î.Hr. au căzut de acord să guverneze împreună Roma, alături de Lepidus, şi să-şi împartă între ei controlul asupra legiunilor şi provinciilor. Regimul lor a devenit cunoscut sub numele de triumvirat. Pe 27 noiembrie, în acelaşi an, la Roma s-a dat oficial o lege care a instituit triumviratul pe o perioadă de cinci ani. Roma continua să aibă un Senat şi diverse alte instrumente de guvernare, dar, în practică, era condusă de triumviri.

Brutus şi Cassius complotau să recucerească Roma şi să reinstaureze vechea republică, condusă de Senat şi de nobilimea tradițională. Pentru a lupta contra lor, era nevoie de bani, pe care triumviratul plănuia să-i adune prin taxe şi prin forță. Au publicat liste cu opozanți politici

şi cu duşmani personali, oameni ale căror proprietăți urmau să fie confiscate şi ale căror vieți erau amenințate. Fiecare avea un preț pus pe capul lui. Erau, în mare parte, susținători ai republicii. Mulți au fugit, dar, în cele din urmă, peste două mii dintre cei mai bogați cetățeni romani au murit: trei sute de senatori şi două mii de *equites*, de cavaleri, clasa aflată imediat sub cea a senatorilor ca bogăție şi onoruri. Deoarece listele respective se numeau în latină *proscriptiones*, adică anunțuri publice în scris, aceste atacuri au fost numite „proscripții". Au durat cam un an şi jumătate. Cicero a fost cea mai faimoasă dintre victime. Antonius voia să-l vadă mort pe duşmanul lui cel mai faimos. Mai târziu, Octavian a spus că a încercat să-i salveze viața, dar, dacă a făcut-o, nu s-a străduit foarte mult.

În timpul triumviratului, romanii care voiau să supraviețuiască au ridicat la nivel de artă practica de a susține ambele tabere. Era prudent să le oferi contribuții multiple în bani politicienilor rivali, să fii prietenos cu toată lumea şi să menții o ambiguitate precaută în privința propriilor păreri. Unii s-au retras din viața publică. Câțiva au avut resursele şi talentul necesare pentru a se apuca de scris. Uneori, desigur, principiile sau ambiția cereau

curaj şi era nevoie să adopți o anumită poziție, dar nu neapărat pentru mult timp.

Rar s-a întâmplat în istorie ca atât de mulți oameni puternici să schimbe taberele atât de des şi din motive atât de întemeiate. Erau trei triumviri, dar doar Antonius şi Octavian contau. În fiecare zi, balanța se înclina în favoarea unuia sau altuia. Marcus Lepidus nu a avut niciodată puterea şi ambiția celorlalți doi. Antonius, cel imaginat de Shakespeare, spune că Lepidus e „un om slab şi fără merite”[8], iar istoria tinde să o confirme. În cele din urmă, Octavian l-a concediat şi l-a trimis în exil la sud de Roma, pentru tot restul vieții.

Epoca Romei triumvirilor a fost plină de trădători şi de indivizi care schimbau taberele, de dezertori şi de agenți dubli. Chiar şi majoritatea actorilor principali au schimbat taberele într-un moment sau altul, adesea de mai multe ori. Au fost rari cei care, ca Marcus Agrippa, pe parcursul întregii lor cariere, i-au rămas fideli unui singur lider – lui Octavian. Sau ca Gaius Asinius Pollio[9], general, om de stat şi istoric, care a refuzat oferta lui Octavian de a-l trăda pe Antonius şi a i se alătura. Puțini romani ştiau să fie atât de perseverenți ca Pollio sau să supraviețuiască aşa cum a făcut-o el, în orice condiții.

Philippi

Înfruntarea cu Brutus şi Cassius a avut loc în anul 42 î.Hr. lângă oraşul Philippi, în nordul Greciei, de-a lungul unui mare drum roman, Via Egnatia. Antonius şi Octavian erau împreună la comandă. Lupta a avut multe dintre elementele marilor bătălii din epocă. A fost un război civil roman. A opus Estul Vestului. A fost purtată pe uscat, dar şi influențată de puterea maritimă. O tabără avea mulți bani şi multe provizii, iar cealaltă avea multă inițiativă. Însă ce a făcut unică Bătălia de la Philippi a fost cauza. Fiecare armată implicată în războiul civil pretindea că luptă în numele republicii, dar, avându-l pe Brutus în frunte la Philippi, armata Estului părea să fi vorbit serios. Brutus nu era doar politician, ci şi orator şi filosof, şi îşi lua principiile în serios.

Pe când se apropia marea confruntare, Brutus i-a scris cu mult curaj şi acceptare a sorții lui Titus Pomponius Atticus, prieten apropiat al lui Cicero şi un observator politic abil. I-a scris că fie vor elibera poporul roman[10], fie vor muri şi vor fi eliberați din sclavie. Şi a adăugat că totul era sigur şi previzibil, cu excepția deznodământului.

Înainte de Philippi, Brutus şi Cassius şi-au plătit trupele cu monede care comemorau asasinatul[11]. Pe avers era reprezentat Brutus sau poate un strămoş de-al lui. Pe

revers erau două pumnale, ca acelea folosite pentru uciderea lui Caesar, şi *pilleus*-ul, boneta purtată de foştii sclavi. Pe monedă era inscripția „Idele lui Marte”. Simbolistica era clară: asasinarea lui Caesar a eliberat Roma. Rară şi foarte apreciată, e posibil să fie cea mai faimoasă monedă din Antichitate. Cele mai multe exemplare care s-au păstrat sunt din argint. Unul dintre puținele exemplare din aur s-a vândut în 2020 cu aproape 4,2 milioane de dolari[12], stabilind recordul în ce priveşte cea mai mare sumă din istorie plătită pentru o monedă antică.

Cauza lui Brutus, dar şi a lui Cassius şi a celorlalți bărbați care îl uciseseră pe Caesar, nu era nici ea fără pată. Îşi spuneau Eliberatori, dar erau oligarhi. Deşi l-au asasinat pe Caesar în numele libertății, aveau în minte doar libertatea câtorva familii din elită, care să domnească peste mai bine de cincizeci de milioane de oameni. Ca dictator, Caesar a fost şi susținător al unor cauze populare şi şi-a ales drept sfetnici apropiați cetățeni italieni de rând şi membri ai elitelor din provinciile cucerite. Caesar nu ținea cont de alegeri sau de precedentele constituționale. A nesocotit instituțiile Republicii Romane, dar acele instituții protejau o clasă conducătoare cu o mentalitate obtuză. Viitorul cerea schimbări şi Caesar ştia asta. Însă nu ar fi

reuşit să le înfăptuiască fără aroganță, violență şi prin dictatură. Rezultatul a fost un război civil. Decizia de a-l ucide pe Caesar a fost egoistă şi mioapă, dar nu lipsită de idealism. Într-un anumit sens, Brutus chiar a fost cel mai nobil dintre toți romanii, cum îl pune Shakespeare pe Antonius să spună[13].

La Philippi, Brutus şi Cassius aveau şansa de partea lor. Aveau efective mari şi o poziție excelentă, la înălțime, deasupra drumului roman. Flancul nordic le era apărat de munți, iar cel sudic, de o mlaştină. Cassius era un foarte bun comandant şi îl avea alături şi pe Brutus. Controlau marea şi îşi plasaseră flota în apropiere, lângă o insulă de pe care puteau aduce provizii până într-un port situat nu departe de tabăra lor. În schimb, Octavian şi Antonius abia puteau ca să-şi transporte trupele peste Adriatica. Norocul lor a fost că le-a sărit Cleopatra în ajutor.

Cleopatra se întorsese în Egipt în anul 44 î.Hr. Trebuia să facă față puterii tot mai mari a celor care îl uciseseră pe Caesar şi fugiseră în Răsărit. În ciuda presiunilor exercitate de Cassius şi de trupele lui, regina egipteană a reuşit să evite să-i ofere ajutorul financiar pe care acesta şi-l dorea. Nu avea încredere în el din două motive: fiindcă fusese unul dintre asasinii lui Caesar şi fiindcă intenționa să susțină pretenția lui Arsinoe, sora exilată a Cleopatrei,

la tronul Egiptului. Pe când Antonius şi Octavian înaintau spre Philippi, Cleopatra a adunat o mică flotă şi a pornit în ajutorul lor. Flota a fost afectată de o furtună şi Cleopatra s-a îmbolnăvit – poate de rău de mare –, încât a trebuit să se întoarcă în Egipt. Dar flota ei i-a ajutat pe Octavian şi pe Antonius, îndepărtând de Italia navele republicanilor şi oferindu-le astfel celor doi posibilitatea să-şi ducă dincolo de Adriatica, în siguranță, o parte din trupe. Cleopatra plănuia să construiască o nouă flotă, dar evenimentele i-au luat-o înainte.

Odată ajunşi la Philippi, Antonius şi Octavian au dus lipsă de hrană. Aveau douăzeci şi două de legiuni, cele mai multe de veterani, dar se confruntau cu lipsuri, în vreme ce Brutus şi Cassius, bine aprovizionați, puteau fi liniştiți văzându-şi inamicul cum moare de foame. Brutus şi Cassius primeau provizii de la baza lor navală, aflată în apropiere. Antonius a dovedit îndrăzneală şi ingeniozitate când le-a anulat acel avantaj. A început să construiască un drum fortificat peste o mlaştină, sperând să învăluie inamicul prin flanc şi să-i amenințe calea de aprovizionare. La început, s-a folosit de trestia înaltă din mlaştină pentru a-şi camufla proiectul, dar în cele din urmă secretul s-a aflat, astfel încât Cassius a început să-şi construiască propriul zid ca să blocheze proiectul lui

Antonius. În jurul datei de 3 octombrie, Antonius a luat cu asalt zidul lui Cassius şi a pătruns în tabăra acestuia, dând startul unei bătălii importante. Între timp, într-o altă zonă a câmpului de luptă, Brutus a ieşit victorios, ocupând tabăra lui Octavian. Se pare că Octavian a stat deoparte în timpul acelei bătălii şi că, din fericire pentru el, deja fugise. Acuzat ulterior de laşitate, Octavian a explicat că fusese bolnav şi că avusese o viziune care îl avertizase despre pericol, aşa că a reuşit să plece cât n-a fost prea târziu. E posibil să fi fost bolnav, fiindcă avea adesea probleme medicale.

Din păcate, Cassius a interpretat greşit scena confuză şi a crezut că Brutus fusese învins, aşa că s-a sinucis. Moartea lui Cassius a transformat o bătălie ce părea remiză într-un dezastru strategic, deoarece Brutus nu avea suficientă experiență operațională.

Brutus nu avea încredere în loialitatea oamenilor lui Cassius şi a avut parte de cel puțin o dezertare notabilă din rândurile aliaților lui răsăriteni. Generalul care reprezenta regatul Galatiei, din centrul Asiei Mici (azi în Turcia), a trecut în tabăra lui Antonius. Suzeranul acelui general era Deiotarus, bătrânul rege al Galatiei, care mai schimbase înainte taberele de două ori în războaiele civile romane. Ne putem întreba dacă nu cumva, cu cruzimea

lui caracteristică, Deiotarus îi ordonase comandantului său să opteze pentru cel mai probabil învingător de la Philippi.

Brutus s-a lăsat influențat şi a comis o eroare fatală. Ar fi putut să-i înfometeze lent pe Antonius şi pe Octavian şi să-şi reaprovizioneze propriile trupe pe mare. În loc să facă asta, la circa trei săptămâni după prima bătălie, pe 23 octombrie, a atacat în grabă şi a fost învins. Octavian, care se refăcuse după boală, însetat de sânge, a ordonat să i se taie capul lui Brutus şi să fie trimis la Roma, unde să fie pus, drept răzbunare, la picioarele statuii lui Iulius Caesar.

Antonius a fost arhitectul victoriei de la Philippi –o reuşită deplină şi decisivă. Când el şi Octavian şi-au împărțit imperiul, nu e de mirare că Antonius a primit partea mai bogată. A luat Răsăritul şi şi-a stabilit baza la Atena, în vreme ce Octavian domnea în Apus de la Roma. Însă Galia a rămas în mâinile lui Antonius. Lepidus, cel mai slab dintre triumviri, stăpânea doar Africa romană (aflată azi, în linii mari, în Tunisia).

Părea că Antonius obținuse partea leului. Cu agricultura, artizanatul, negoțul şi oraşele lui, Răsăritul oferea o bază de taxare incomparabil mai bună. Însă o mare parte a Răsăritului fusese cucerită de Roma doar de

puțină vreme, fapt care îi punea lui Antonius probleme de ordin diplomatic şi administrativ, dar şi oportunitatea de a obține „daruri” de la autoritățile locale în schimbul sprijinului său. Avea ocazia să-şi completeze moştenirea primită de la Caesar şi să câştige glorie militară şi putere politică războindu-se cu Parția. În plus, cum s-a menționat deja, Antonius îşi menținuse o bază şi în vest, în Galia.

Instalat în Apus, Octavian avea fonduri limitate. Însă poziția lui în Italia îi permitea să țină cu abilitate în mână frâiele politicii romane. Şi mai avea un bun de mare preț: forța efectivelor umane italiene. Generalii romani preferau să-şi recruteze legionarii mai ales din Italia. Controlând Italia, Octavian putea să negocieze. Putea oferi legionari în schimbul unor bogății şi, totodată, să cumpere arme cu acele bogății – îndeosebi corăbii. Dar mai întâi, Octavian trebuia să stăpânească situația din Italia, ticsită de veterani care îşi doreau pământ.

Ceea ce avea de întreprins putea pune la încercare priceperea chiar şi a celui mai abil veteran politic. La doar douăzeci şi doi de ani, Octavian trebuia să se ridice la înălțimea acestor provocări.

Capitolul 2

Comandantul şi regina

Efes-Tars-Alexandria-Perusia,
între anii 42 şi 40 î.Hr.

După Philippi, Antonius a plecat în sud, la Atena, unde a petrecut iarna dintre anii 42 şi 41 î.Hr. Primăvara, a traversat Marea Egee până în Efes, un mare port şi centru religios aflat acum în vestul Turciei. Avea cu el două legiuni. Voia să-şi instaleze oameni fideli la putere, să adune bani şi să obțină sprijin pentru campania militară pe care o plănuia. Înainte de a fi asasinat, Caesar plănuise să declare război parților. Antonius voia să reia acel conflict. Victoria i-ar fi oferit resurse materiale şi un prestigiu care să-i permită să domine politica romană. Dar războiul necesita planuri atent întocmite, pregătiri şi fonduri, lucruri pentru care era nevoie de timp.

Antonius şi-a început turneul cu oraşele bogate din Răsărit. A numit în funcții oameni care îi erau loiali şi i-a pedepsit pe cei care făcuseră înțelegeri cu Brutus şi cu Cassius, cerându-le să plătească în doar doi ani taxele pe ultimii zece ani. Continuându-şi drumul spre răsărit, a organizat după propriul plac treburile în statele din centrul Asiei Mici. Într-unul dintre regate, în Cappadocia,

a avut o relație amoroasă cu o curtezană pe nume Glaphyra, cel puțin conform unor versuri scrise mai târziu de Octavian[1]. Glaphyra avea deja un fiu cu partenerul ei regal şi, la moartea acestuia, Antonius l-a numit rege pe tânărul ei fiu.

Cu toate micile lui păcate, Antonius era atent la imaginea lui publică. Probabil că deja îşi cultivase reputația de a fi un nou Dionysos atunci când locuitorii Efesului l-au ovaționat folosind acest titlu la intrarea lui în oraş. Dionysos a fost zeul preferat de regi şi de cuceritori în ultimele secole de dinainte de Hristos, şi nu fără temei. Deşi azi Dionysos e asociat cu alcoolul şi petrecerile, la greci era nu doar zeul vinului, ci şi al eliberării şi cuceririlor. Mitul spune că Dionysos a cucerit Asia şi mai spune că Alexandru cel Mare i-a călcat pe urme atunci când a invadat Imperiul Persan. Mai apoi, regele Mitridates al VI-lea al Pontului (care a domnit între 120 şi 63 î.Hr.), un vrăjmaş al Romei, s-a identificat cu Dionysos. La fel a procedat şi regele Ptolemeu al XII-lea al Egiptului (rege între cca 85 până în 51 î.Hr.), cunoscut drept Auletes, „Flautistul”, care pare că şi-a câştigat porecla pentru reprezentațiile sale muzicale prilejuite de festivaluri. A fost prieten al Romei şi tatăl Cleopatrei.

Dionysos era cu precădere un zeu al Răsăritului. Severitatea romană tradițională îi dezaproba riturile sălbatice şi discipolii dezlănțuiți, deşi zeul avea devoți şi la Roma. Gnaeus Pompeius (Gnaeus Pompeius Magnus, adică „Pompei cel Mare"), de exemplu, şi-a regizat triumful din Africa după cel mitic al lui Dionysos din India[2]. E posibil ca Iulius Caesar să-i fi închinat un altar lui Dionysos în vila lui din Roma, de peste Tibru. Făcând o conexiune elocventă cu Răsăritul, Antonius s-a comparat pe sine şi cu Hercule, semizeul asociat adesea cu Alexandru cel Mare.

Tars

Din Cappadocia, Antonius a pornit spre sud, spre coasta mediteraneeană a Asiei Mici. Şi-a aşezat cartierul general în Tars, un port străvechi de pe drumul care ducea din Siria la Euxin (Marea Neagră). La Tars, a chemat-o pe Cleopatra. Egiptul era o țară bogată şi îi putea oferi banii şi sprijinul material de care avea nevoie pentru a purta un război cu parții. În plus, Antonius a vrut să-i ceară Cleopatrei să dea socoteală pentru presupusul sprijin pe care îl oferise cauzei lui Brutus şi Cassius în timpul campaniei de la Philippi. În realitate, ea nu se făcea vinovată de aşa ceva. Regina a venit, dar fără grabă. Când

a ajuns la Tars, Cleopatra şi-a făcut una dintre cele mai memorabile intrări din istorie.

Cleopatra a trecut din corabia cu care venise într-un vas fluvial, care, purtat de vâslaşi, a urcat pe râu. Era o tradiție ca Ptolemeii să călătorească în ambarcațiuni regale somptuoase. Descrierea pe care o face Shakespeare în *Antoniu şi Cleopatra* e fără egal.

Era-ntr-o barcă care, tron de foc,
Ardea pe apă; pupa, d-aur bătut,
Şi pânzele de purpură, aşa
Înmiresmate încât vânturile
Tânjeau de dorul lor, iar vâslele
Erau de-argint, bătând măsura după
Al flautelor sunet, încât apa
Urma mai iute, îndrăgită parcă
De lovitura lor. Cât despre chipu-i,
Orice descriere ar fi săracă:
Culcată-n cortul ei țesut cu aur
Ea întrecea pictura Venerei
La care arta covârşeşte Firea.
De amândouă părțile stăteau
Băieți drăguți, care, cu gropițe-n fețe

Zâmbeau ca nişte Cupidoni, având
Apărătoare-n feluri de culori,
Al căror vânt părea că ar aprinde
Plăpânzii-obraji pe care îi răcoreau,
Făcând aşa ce ele desfăceau.[3]

Shakespeare, la rândul lui, se ghida după *Antonius*, relatarea lui Plutarh[4], care o compara pe Cleopatra cu imaginea pictată a Afroditei, flancată de nişte cupidoni care îi făceau vânt cu evantaiele, în vreme ce slujnicele ei, costumate în zeițe ale mării sau în Cele Trei Grații, vâsleau şi mânuiau odgoanele.

Cleopatra ştia că dă o probă, dar spectacolul nu era doar unul teatral. Plutarh spune că locuitorii din Tars l-au abandonat pe Antonius la tribuna din forum şi s-au îmbulzit să asiste la sosirea vasului Cleopatrei. Plutarh mai spune că s-a răspândit un zvon, că „Afrodita vine să petreacă cu Dionysos spre binele Asiei”[5].

Cleopatra se identifica pe sine cu Afrodita, numită Venus de romani, zeița iubirii, dar şi cu Isis, zeitatea feminină supremă a Egiptului şi zeiță-mamă populară în jurul Mediteranei. Supuşii ei egipteni o considerau pe Cleopatra încarnarea pământeană a lui Isis. Egiptenii îl

considerau pe zeul Osiris echivalentul lui Dionysos şi soțul lui Isis.

Făcându-şi intrarea grandioasă în Tars, Cleopatra îi spunea de fapt lui Antonius: „Propaganda sporeşte forța, dragul meu general. Alătură-te-mi în calitate de consort, de Osiris-Dionysos, şi împreună vom înfăptui lucruri mărețe”. Apoi a refuzat invitația la cină a lui Antonius[6], insistând să vină el la ea. Sau cel puțin aşa spune legenda. Ambilor jucători le-a convenit să mențină în centrul scenei magnificul simbol al vasului luxos.

Antonius o mai întâlnise pe regină fie când vizitase Egiptul, în 55 î.Hr., fie într-una dintre perioadele când ea stătuse la Roma, între 46 şi 44 î.Hr. Cu toate acestea, a fost impresionat.

Cleopatra a trecut proba. Antonius a urmat-o la Alexandria ca să-şi petreacă iarna acolo. Înainte să plece împreună din Tars, sora reginei, care crea nenumărate probleme, a fost ucisă în Templul lui Artemis din Efes, unde trăia în exil. Nu se ştie clar dacă a fost ucisă la ordinul Cleopatrei sau al lui Antonius[7]. Cert este că Antonius şi Cleopatra au început o relație amoroasă şi un parteneriat strategic. Rezultatul, unul care avea să zguduie lumea mediteraneeană, a fost un tribut adus geniului strategic al unei femei.

Cleopatra

Cleopatra ştia să călărească şi să vâneze[8]. Ştia să stea demnă pe tron, dar şi să se distreze noaptea în zonele mai sărace ale oraşului; să organizeze o partidă de pescuit sau să construiască o flotă de război. Putea să farmece un general sau să pună în dificultate un filosof şi ştia să o facă în cel puțin şapte limbi. Ştia să combine otrăvurile ca un alchimist şi să acorde scutiri de taxe ca un politician abil. Îşi apăra copiii ca o leoaică şi îi era devotată răposatului ei tată. Era zeița iubirii şi a maternității pentru milioane de oameni şi răzbunătoare şi salvatoare pentru alte milioane. Putea să stea lângă un iubit la banchetele din palat şi să inspire aerul nopții navigând într-o croazieră pe Nil alături de un altul. După o oră petrecută în prezența ei, bărbații începeau să viseze la oraşe şi regate. Generalii, oamenii de stat şi sclavii răzvrătiți nu au reuşit să învingă Roma, dar ea a fost mai aproape de acest țel decât oricare dintre ei. Statuia avea să-i rămână în picioare în Egipt mult timp după moarte, dar şi la Roma. Cleopatra i-a fascinat chiar şi pe cei ce s-au temut de ea şi ne uimeşte încă şi pe noi.

Având acum douăzeci şi opt de ani, Cleopatra ocupase tronul de la vârsta de optsprezece ani, din anul 51 î.Hr., domnind cu o întrerupere de circa un an, cât a fost exilată

forțat de fratele ei, Ptolemeu al XIII-lea, cu care împărțea tronul. Curând însă, roata s-a întors. A strâns o armată şi şi-a învins fratele într-o bătălie navală în care acesta din urmă s-a înecat. Ştim ce a pățit Arsinoe, sora ei. Se bănuieşte că tot ea a pus la cale şi otrăvirea unui alt frate, cu care a trebuit să împartă pentru o scurtă vreme tronul. Aşa a ajuns, prin viclenie, să împartă tronul cu fiul ei, care încă mergea de-a buşilea, ceea ce însemna că, de fapt, domnea singură.

Cleopatra provenea dintr-una dintre cele mai mândre familii din Antichitate. Ptolemeii se trăgeau din unul dintre comandanții de oşti ai lui Alexandru şi cârmuiau Egiptul de trei sute de ani. Familia lor a inclus şi câteva femei puternice, dintre care Cleopatra a fost cea mai vestită. În secolele în care au domnit, Ptolemeii au fost când regi foarte răi, când cei mai buni. Erau lacomi, brutali, incestuoşi dedați plăcerilor, iar curțile lor, ca semn al puterii, debordau de lux şi bogății. Printre ei au fost regi scunzi şi îndesați, iubitori de alcool şi afemeiați slujiți de eunuci. Însă Ptolemeii au fost şi politicieni abili, administratori grijulii şi strategi îndrăzneți. Au fost constructori şi vizionari. Au prezidat una dintre cele mai creative epoci din analele culturii antice greceşti. Dinastia lor a construit o capitală al cărei nume făcea referire la

magie. Farul de acolo s-a numărat printre cele şapte minuni ale lumii, biblioteca din capitală nu avea egal, iar plăcerile oferite de Alexandria erau de invidiat. Îmbrăcată în marmură, multiculturală, aglomerată şi splendidă, Alexandria era marea metropolă a Mediteranei, depăşind de departe prin grandoare, dacă nu şi prin populaţie, o Romă încă destul de provincială.

Romanii cuceriseră un imperiu fără a construi o capitală imperială. Aveau să corecteze această lipsă şi, în mare parte, datorită influenţei Alexandriei, dar, în timpul vieţii Cleopatrei, Roma nu devenise încă acea cetate a nenumăratelor splendori. Abundenţa marmurei care, chiar dacă e mai mult în ruine, îi impresionează şi astăzi pe vizitatorii Romei, nu exista în anul 41 î.Hr. Dar puterea militară şi alonja diplomatică a Romei erau la apogeu. La fel era şi combinaţia de aroganţă, lăcomie şi teamă care, împreună cu un sistem politic ce preţuia expansiunea imperială, îi făcea pe romani să reziste cu greu la ideea unor noi cuceriri.

Deşi Roma păstrase independenţa Egiptului, comandanţii romani se amestecau în treburile ţării de mai bine de un secol, storcându-i fără milă resursele financiare şi umilindu-i conducătorii cu orice prilej. Senatului însă nu îi era pe plac atunci când vreun individ

obținea prestigiu cucerind provincii noi şi bogate, aşa cum se întâmplase cu Caesar când a triumfat în Galia. Iar Egiptul era cea mai bogată țară din Mediterana. Aşa încât senatorii au preferat să-i lase o libertate formală, dar să servească practic drept cont bancar al Romei. Astfel că Egiptul nu mai avea nici pe departe grandoarea lui de odinioară.

Cine a fost Cleopatra

Despre Cleopatra, nu e uşor de scris. Sursele literare sunt puțin consistente şi răzlețe. Cele mai multe dintre ele reflectă o tradiție ostilă, instaurată după ce Octavian a devenit împăratul Augustus. Dovezile din artă şi cele arheologice sunt numeroase şi interesante, dar la fel de clare ca vorbele unui sfinx. Despre Cleopatra se poate spune, ca despre aproape oricine, că adevărata ei poveste n-a ajuns în cărțile de istorie.

De pildă, cum arăta Cleopatra? Shakespeare şi-a imaginat că era o femeie pe care Antonius nu ar fi putut-o părăsi nicicând, pentru că:

> *Nici vârsta nu o poate ofili,*
> *Şi nici învățul nu-i ştirbeşte vraja*
> *Cea veşnic schimbătoare*[9].

Însă cum arăta ea în realitate? Bine ar fi dacă am şti. Nu avem oase pe care să le analizăm. Avem însă imagini cultivate atent de Cleopatra, ca să o pună într-o lumină favorabilă, sau de duşmanii ei, care au căutat efectul contrar. Spunea despre ea când că e grecoaică, când romană, când o frumuseţe feminină, când o femeie cu trăsături masculine, în funcţie de public sau de scopul urmărit. Dacă ar fi fost încununată de succes, acum ar putea fi comparată cu o maestră a strategiei, cum e regina Elisabeta I a Angliei sau Ecaterina a II-a cea Mare a Rusiei, care a construit un imperiu. Or, Cleopatra noastră pare a fi mai curând sexy când, de fapt, ar trebui să o apreciem pentru măreţia ei.

Sursele literare, când nu îi sunt de-a dreptul ostile, subliniază că prin combinaţia dintre voce, aspect şi personalitate, Cleopatra era fermecătoare, dar nu se pun de acord dacă era extrem de frumoasă sau doar arăta bine[10]. Se pare că era destul de scundă pentru ca un bărbat să o poată duce de pe vas până într-o încăpere din palat, îmbrăcată doar în lenjeria ei de noapte. A fost suficient de robustă şi de sănătoasă ca să nască patru copii.

Monedele ne oferă un set de imagini interesant, dar inconsecvent. Cleopatra a bătut monede din bronz şi

argint pe tot parcursul celor douăzeci şi unu de ani ai domniei. Cele din primii circa zece ani, dintre 51 şi 38 î.Hr., ne înfăţişează profilul unei femei tinere, care ar atrage privirile oricui. Are pomeţi în relief, nasul lung şi pronunţat şi bărbia proeminentă. Gâtul îi este gol deasupra rochiei schiţate. Pe o monedă de epocă sunt vizibile un colier şi faldurile rochiei[11]. Părul Cleopatrei e bogat şi strâns spre spate într-un coc. E coafată cu grijă, în stil „pepene”, cu codiţe strâns împletite, împărţite în secţiuni, precum coaja unui pepene. Poartă o diademă lată, o bentiţă ca semn al personajelor regale din monarhiile Greciei Antice. Pe unele monede, are cute de grăsime pe gât, aşa-numitele inele ale lui Venus[12], o caracteristică tradiţională a portretelor reginelor din dinastia Ptolemeilor, dar acest fapt ar putea să indice mai degrabă că Cleopatra se considera provenind dintr-o ascendenţă distinsă, fără să aibă vreo legătură cu felul cum arăta în realitate. Pe monede, Cleopatra e în general atrăgătoare[13], dar, lucru şi mai important, e impozantă. E, la urma urmei, o regină, iar reversul monedei înfăţişează un vultur[14], care vreme de secole a fost simbolul dinastiei ei.

O imagine diferită se desprinde de pe monedele emise în a doua jumătate a domniei Cleopatrei, între 39 şi 37

î.Hr. Au fost anii petrecuți cu Antonius şi monedele, aşa cum se cuvine, au pe revers chipul lui. Monedele erau menite a evidenția puterea reginei. În comparație cu imaginile de pe monedele anterioare, Cleopatra pare acum corpolentă, cu o ținută rigidă şi mai în vârstă[15]. Are gâtul gros, cu un inestetic măr al lui Adam, şi o mantie purtată în mod normal doar de bărbați. Portretul Cleopatrei e în acord cu al lui Antonius, la fel de corpolent, aflat pe revers. Inscripția o numeşte „Cleopatra Thea [Zeița]"[16], asociind-o cu o înaintaşă care domnise atât în Egipt, cât şi în Siria. Antonius e numit „Imperator [General Victorios] a Treia Oară şi Triumvir". Pe scurt, moneda ne prezintă nişte parodii ale puterii – o femeie bărbătoasă, Cleopatra, şi un bărbat cu statură de colos, Antonius –, şi nu portretele fidele ale celor doi.

Circa zece sculpturi şi gravuri în stil greco-roman o înfățişează pe Cleopatra aidoma celei de pe monedele anterioare, când era mai atrăgătoare, chiar dacă desenele aveau muchii mai ascuțite. Doar una sau două sunt acceptate de majoritatea cercetătorilor ca reprezentând-o cu adevărat pe Cleopatra, în vreme ce celelalte sunt controversate. O pictură murală din Pompei, care înfățişează o regină cu un bebeluş, s-ar putea să o

reprezinte pe Cleopatra cu Caesarion şi e posibil să se bazeze pe un bust al ei acceptat ca atare de mai toți.

Există şi vreo cinci statui în stil egiptean care înfățişează o figură regală feminină pe care unii o identifică drept Cleopatra. Cea din acele statui poartă o perucă complicată şi, pe cap, o bentiță cu o cobră stilizată, simbolizând suveranitatea şi autoritatea divină. Trăsăturile feței sunt conform reprezentărilor generice ale figurilor regale egiptene. Un basorelief de pe peretele unui templu egiptean îi înfățişează pe Cleopatra şi pe Caesarion aducând ofrande zeilor. Aceste portrete stilizate par desprinse din trecutul faraonilor şi nu oferă informații despre cum arăta în realitate Cleopatra. Rămânem cu impresia că era o maestră a propriei imagini. E posibil ca Cleopatrei să nu-i fi displăcut ideea că încă ne nedumereşte.

Pe linie paternă, Cleopatra era, cel puțin în parte, de origine macedoneană. Nu ştim nimic despre niciuna dintre bunicile ei. Bunica ei paternă probabil că nu a fost membră a dinastiei Ptolemeilor, deoarece copiii ei au fost considerați nelegitimi. Se poate să fi fost egipteancă, macedoneancă sau de altă naționalitate. Nu ştim nici cine au fost bunica şi bunicul materni ai Cleopatrei. Printre strămoşii ei a existat o femeie care, cel puțin în parte, era

persană. Avem motive întemeiate să credem că mama Cleopatrei era pe jumătate egipteancă[17]. Femeia, altfel necunoscută, pare să fi provenit dintr-o importantă familie de preoți egipteni şi se căsătorise cu un bărbat din familia Ptolemeilor. Asta poate să explice de ce, dintre toți domnitorii din spița Ptolemeilor, doar Cleopatra vorbea limba egipteană. Încât, deşi nu avem certitudini, e rezonabil să conchidem că Cleopatra avea strămoşi proveniți din popoare şi rase diferite.

Indiferent care îi va fi fost naționalitatea, propaganda lui Octavian a tratat-o pe Cleopatra cu intransigență. Ori de câte ori se referea la ea, Octavian folosea diversele clişee greco-romane despre decadența răsăriteană[18]: eunuci, canapele aurite, beții, nebunie şi efeminare. A acuzat-o că l-a corupt pe Antonius[19], care, se spunea, ar fi adoptat obiceiuri străine, barbare şi efeminate, purtând haine purpurii şi o sabie persană scurtă în locul tradiționalului *gladius* roman şi chiar dormind la adăpostul unei plase contra țânțarilor. Atunci când Octavian afirma că Cleopatra este egipteancă[20], omitea cu bună ştiință să menționeze că descindea din unul dintre comandanții de oşti ai lui Alexandru cel Mare.

Cu siguranță, Cleopatra a fost ținta unor enorme prejudecăți sexiste. Octavian şi propagandiştii lui au

acuzat-o că l-a emasculat pe Antonius. L-a vândut unei femei[21], l-a vrăjit[22], l-a scurs de vlagă[23], l-a corupt cu pasiunile senzuale[24] şi cu obiceiurile ei străine[25], l-a întors împotriva ţării sale şi a prietenilor lui[26], i-a făcut flota de ruşine[27] prin prezenţa ei ca femeie în lumea de bărbaţi a unui război, le-a dat ordine soldaţilor lui[28] şi l-a convins să îi predea ei Imperiul Roman[29].

Însă egiptenii o considerau o mare regină. Lăsând deoparte prejudecăţile, sursele greco-romane arată că Cleopatra a fost o administratoare pricepută şi o politiciană curajoasă şi abilă. Această imagine e conservată de operele istoricilor medievali arabi[30], care au o părere eminamente pozitivă despre Cleopatra. Ei o admiră şi ca patroană a ştiinţei, cu contribuţii proprii la ansamblul cunoaşterii. O denumesc „învăţată virtuoasă". Susţin că o interesau leacurile, cosmeticele şi ştiinţa măsurării şi că scria despre toate trei. Sursele greceşti subliniază explicit că o interesau medicamentele şi otrăvurile. Tot din sursele greceşti aflăm că preţuia învăţătura şi literatura[31].

Nu avem cum să aflăm cât de fluent vorbea Cleopatra cele şapte limbi pe care spunea că le cunoaşte[32], pe lângă greacă – limba ei maternă –, printre acestea fiind araba, ebraica, siriaca şi persana. Deşi limba latină nu e

menționată, o maestră de talia lingvistică a Cleopatrei cu siguranță va fi învățat latina, dat fiind că a petrecut mult timp la Roma şi alături de romani.

Gestionarea noii dezordini mondiale

Cine voia să supraviețuiască pe tronul Egiptului trebuia să învețe tainele politicii romane. Cleopatra şi-a început educația din adolescență alături de tatăl ei, regele Ptolemeu al XII-lea. Acesta îşi asigurase tronul susținând obsecvios Roma. Practic, Egiptul a devenit un stat clientelar, fapt care l-a făcut pe rege atât de impopular în Alexandria încât a trebuit să stea trei ani în exil la Roma. După ce a stat alături de tatăl ei, Cleopatra a început studiile avansate cu cel mai puternic om din lume, cu Iulius Caesar, aliatul şi iubitul ei.

Caesar a venit în Egipt în anul 48 î.Hr., în timpul unui război civil. Voia bani ca să-şi finanțeze armata. Rege pe atunci era Ptolemeu al XIII-lea, fratele Cleopatrei, care i-a refuzat cererea, dar Cleopatra, pe care fratele ei o detronase, s-a oferit bucuroasă să plătească dacă Caesar o va susține ca să preia puterea.

Se zice că a fost dusă pe furiş în palatul din Alexandria, ascunsă în nişte cearceafuri care au fost desfăşurate în fața lui Caesar. Cu siguranță, Caesar a fost impresionat, dar rațiunile politice solide mai degrabă decât spectacolul

au fost cele care l-au îndemnat să o prefere pe Cleopatra lui Ptolemeu al XIII-lea. Simplu spus, ea era mai slabă. Fratele ei se bucura de o puternică susținere populară în Alexandria, pe când Cleopatra avea nevoie de Roma. În plus, ea îi oferea bani. Ca regină a Egiptului, avea să fie o clientă loială.

A fost însă ceva mai mult decât simpla atracție fizică între un general victorios şi o regină. Nu a contat diferența de vârstă dintre ei – el având cincizeci şi doi de ani, iar ea, douăzeci şi unu –, nici splendoarea dinastiei şi legăturile ei cu Alexandru cel Mare. Caesar şi Cleopatra au fost două dintre cele mai strălucite personaje ale epocii lor. Se presupune că a fost ceva foarte rar întâlnit: unirea a doi intelectuali adevărați. La mai puțin de o lună după ce se cunoscuseră, Cleopatra a rămas însărcinată.

Caesar avea puțini soldați cu el, şi toți erau prinşi în luptele urbane din Alexandria. Datorită priceperii lui militare şi politice, dar şi a ajutorului primit de la aliații din Iudeea şi Arabia, Caesar a supraviețuit şi a ieşit învingător. Ptolemeu al XIII-lea a pierit în timpul luptelor şi Cleopatra a devenit regină.

Când Caesar şi Cleopatra erau împreună, petrecerile durau adesea până în zori. Se plimbau pe Nil cu vasul ei regal. Însoțiți de peste patru sute de nave şi de un mare

contingent de soldați, au mers spre sud, până aproape de granița Egiptului, trecând pe lângă temple maiestuoase şi plante şi animale exotice. Călătoria a avut un scop politic, acela de a demonstra forța pe care se baza regina Cleopatra, dar a fost şi una romantică şi un bun prilej de a admira priveliştile.

În vara anului 47 î.Hr., după plecarea lui Caesar din Egipt, Cleopatra l-a născut pe Caesarion. Nu sunt dovezi certe că Caesar a fost tatăl copilului, dar nici nu sunt motive întemeiate să ne îndoim. Caesar i-a îngăduit Cleopatrei să îi dea copilului numele lui[33]. A primit-o pe Cleopatra la Roma, a instalat-o în vila lui de dincolo de Tibru şi i-a ridicat o statuie în noul Templu al lui Venus Genetrix (Venus Mama Ancestrală), care era elementul central al noului Forum Iulian (Forumul lui Caesar) pe care acesta l-a construit în inima Romei. Caesar o omagia pe Venus ca presupusă înaintaşă a lui, fondatoarea ginții iuliene şi legătura lui personală cu divinitatea. Avem motive să credem că statuia o înfățişa pe Cleopatra ținându-l în brațe pe Caesarion, fiul ei. Sunt motive să credem că s-a dorit ca statuia să o reprezinte pe Cleopatra drept zeița Isis cu Horus, fiul ei, dar, poate, şi drept Venus/Afrodita. Faptul că o statuie a Cleopatrei cu

Caesarion fusese inclusă în incinta noului şi ambițiosului templu al lui Caesar poate fi o recunoaştere a paternității.

Se spunea că Caesar nu putea fi tatăl lui Caesarion deoarece nu mai era apt să lase o femeie însărcinată. Presupusa dovadă este că nu se ştia să mai fi avut niciun copil după Iulia, fiica lui, care s-a născut cel mai probabil în jurul anului 76 î.Hr. Iulia a murit în timp ce năştea, în 54 î.Hr. Însă trebuie să punem accentul pe „*nu se ştia*”. Nu ştim dacă Caesar a avut copii nelegitimi rezultați din numeroasele lui relații amoroase[34].

Gaius Oppius, prieten apropiat al lui Caesar, a negat că Caesarion a fost fiul dictatorului şi a publicat un text în acest sens după moartea lui Caesar[35]. Însă Oppius îl susținea pe Octavian şi, cu siguranță, trebuia să urmeze linia lui în privința acestui subiect, şi anume că Octavian era singurul Caesar. Plutarh îşi exprimă îndoielile cu privire la încrederea pe care o putem avea în Oppius ca sursă[36]. Şi alți scriitori antici au negat că Caesar ar fi fost tatăl, dar poate că şi ei au respectat versiunea oficială.

Cât despre Antonius, acesta a afirmat în fața Senatului Romei că Caesar era tatăl lui Caesarion[37], spunând că Oppius, Gaius Matius – un alt apropiat al lui Caesar –, precum şi alți prieteni de-ai lui ştiau asta. Sunt afirmații

dure, chiar dacă nu irefutabile, căci Antonius nu era nici pe departe obiectiv.

Fără îndoială, Caesar i-a împărtăşit tinerei lui amante o mulțime de informații. Când Cleopatra şi-a început relația amoroasă cu Antonius, probabil că ştia atât de multe despre Roma, încât ar fi putut să-i dea lecții despre principiile edictelor date de pretori (magistrați romani cu autoritate juridică) sau despre planul de construcție al taberelor folosite de romanii aflați în marş. Cleopatra era un strateg prea bun ca să fie ignorată de Antonius şi era prea inteligentă ca să-l plictisească.

S-au spus multe poveşti despre inteligența Cleopatrei; iată două dintre cele mai bune. La un moment dat, Cleopatra l-a dus pe Antonius să pescuiască pe Nil. Acesta a avut ghinion, dar nu a vrut să recunoască, aşa că şi-a pus sclavii să se scufunde în apă şi, pe furiş, să-i agațe în cârlig câțiva peşti care fuseseră deja pescuiți. Cleopatra s-a prins de şiretlic, dar i-a făcut jocul, punând însă la cale o farsă pentru ziua următoare. Şi-a invitat şi prietenii să asiste. După ce Antonius a lansat undița, a pus un sclav să se scufunde şi să-i agațe în cârlig un hering sărat provenit din Marea Neagră. Când Antonius a scos undița, toți au râs, dar, înainte să apuce să se simtă umilit, Cleopatra i-a spus: „Dă-ne nouă regilor de la Pharos şi

Canopus [ambele aflate în vecinătatea Alexandriei] trestia de pescuit, imperator, datoria ta este să pescuieşti regi şi regate”[38]. L-a flatat cu multă viclenie. Îşi aroga superioritatea în arta unui lucrător de rând, în vreme ce bărbatului ei îi lăsa treburile demne de un rege.

A doua poveste s-a petrecut în sala de banchete a palatului regal. Ştiind că lui Antonius îi place să petreacă, Cleopatra a făcut pariu cu el că poate să organizeze cea mai scumpă petrecere din toate timpurile, una care să coste zece milioane de sesterți[39]. Era de zece ori prețul unei statui de marmură făcute de cel mai faimos sculptor al momentului. Când a sosit ziua, Cleopatra a dat o petrecere obişnuită, iar Antonius nu a fost impresionat. A râs de frugalitatea ei. Apoi Cleopatra a cerut să fie adus al doilea fel. După cum fusese convenit, servitorii au adus un singur pahar plin cu oțet. Cleopatra şi-a scos unul dintre cerceii cu perle – o bijuterie extraordinară. L-a aruncat în oțet şi perla s-a dizolvat. Apoi a băut bizarul cocktail. Tocmai urma să procedeze aidoma şi cu al doilea cercel, când unul dintre generalii lui Antonius, un bon-vivant de la curte, a oprit-o şi l-a declarat pe Antonius învins. Experimentele moderne arată[40] că acidului acetic, adică oțetului, i-ar fi trebuit douăzeci şi patru de ore să dizolve perla, dar că, într-adevăr, ar fi dizolvat-o. Aşadar,

Cleopatra nu ar fi putut câştiga pe loc pariul, cum pretindea un scriitor antic, însă în cele din urmă l-ar fi câştigat.

Lui Antonius îi plăcea să trăiască pe picior mare şi a avut parte de din belşug de aşa ceva în Alexandria. Nu că ar fi stat mult timp acolo înainte de Războiul de la Actium: doar trei ierni (între 41 şi 40 î.Hr., între 36 şi 35 î.Hr. şi între 34 şi 33 î.Hr.), dar sursele dau impresia că a fost cu totul absorbit de acel măreț oraş. În parte, acest lucru probabil că reflectă faptul că sursele îi erau fidele lui Augustus, deoarece, în mintea romanilor, Alexandria era sinonimă cu decadența. Însă e uşor să ne imaginăm că metropola cea strălucitoare a avut un impact puternic asupra lui.

Plutarh îl acuză pe Antonius că şi-a pierdut vremea acolo. Îşi desfată cititorii cu bârfa pe care bunicul lui a aflat-o de la un prieten care era doctor în Alexandria al unuia dintre fiii pe care Antonius i-a avut cu Fulvia: poveşti despre mistreți fripți şi pocale din argint şi aur făcute cadou[41]. Se spune că Cleopatra l-ar fi distrat pe Antonius cu necontenite jocuri, vânători şi petreceri cu băutură şi uneori cu escapade pe care le făceau împreună prin mahalale, deghizați. Se pare că localnicii apreciau asemenea lucruri şi spuneau cu încântare că, în vreme ce

Antonius îşi punea o mască cu aer tragic de faţă cu romanii, de faţă cu ei şi-o punea pe cea cu aer comic.

Antonius şi Cleopatra formau o Societate a Celor Care Duc un Trai de Neimitat („Trăitorii Inimitabili”)[42]. Plutarh spune că îşi petreceau vremea dând petreceri unii pentru ceilalţi, cu cheltuieli imense. Însă cuvântul „societate” (*sinodos*) se referea adesea la o asociere religioasă şi e posibil ca societatea lor să fi fost dedicată venerării lui Dionysos. Fără îndoială, alcoolul făcea parte din ceremoniile lor.

O inscripţie din 28 decembrie 34 î.Hr. spune despre Antonius că e Marele şi Inimitabilul Amant (nu Trăitor!), mai exact, „Mare şi Inimitabil în Treburile Afroditei”. Deoarece Cleopatra era identificată cu Afrodita, inscripţia e încă o dovadă că Societatea Celor Care Duc un Trai de Neimitat era o societate religioasă.

Perusia

În vreme ce Antonius şi Cleopatra se bucurau de plăcerile Orientului, Octavian purta un război în Italia.

A avut o sarcină delicată după Philippi, una care, cu siguranţă, avea să trezească împotrivire. El era cel ce trebuia să confişte suprafeţe uriaşe de teren în Italia ca să-i împroprietărească pe veterani, inclusiv pe mulţi dintre războinicii lui Antonius, ca răsplată pentru serviciile lor.

Cei care urmau să-şi piardă terenurile au protestat şi la fel au făcut şi senatorii care credeau că, fiind încă la putere, ei şi nu triumvirii trebuiau să ia o decizie atât de importantă. Opoziția şi-a găsit lideri pe Lucius Antonius, fratele lui Antonius, consul în anul 41 î.Hr., şi pe Fulvia, soția lui Antonius, care a adunat o armată cu care să i se împotrivească lui Octavian. Contribuind la recrutarea trupelor, o prerogativă aparținând de obicei bărbaților, Fulvia a impresionat. Aflat în Răsărit, Antonius nu s-a implicat în conflict. Cu greu ar fi putut să se opună împroprietăririi propriilor veterani şi, în plus, considera că recruții profani ai lui Lucius şi ai Fulviei aveau slabe şanse în fața legiunilor experimentate pe care le avea Octavian.

Războiul care a urmat e cunoscut drept Războiul Perusin şi s-a desfăşurat între 41 şi 40 î.Hr. Şi-a luat numele de la oraşul Perusia (azi Perugia), aflat în centrul Italiei, un oraş prosper, cu terenuri agricole bogate pe care s-au desfăşurat cele mai multe lupte. Nu vom şti niciodată întreaga istorie a acelui război. Sursele o ponegresc pe Fulvia, afirmând că era rapace şi dominatoare, adică opusul matroanei romane ideale, care trebuia să fie o femeie casnică şi obedientă. Rolul lui Antonius rămâne şi el confuz.

Ce este clar e că Octavian şi-a scos adversarii din Roma şi i-a înconjurat pe Fulvia, pe Lucius şi armata lor în Perusia. În acea bătălie, Fulvia a primit un afront direct atunci când şi-a văzut numele inscripţionat pe proiectilele plecate din praştiile inamicilor, cu referiri grosolane la zonele ei intime. Fulvia le-a scris generalilor lui Antonius din Galia ca să le ceară să treacă grabnic Alpii şi să-i vină în ajutor, dar fără rezultat. Forţele lui Octavian au ieşit învingătoare. Dacă ce se spune e adevărat, şi nu o simplă propagandă, Octavian a masacrat mulţi lideri de la inamici pe altarul divinului Iulius *fix* de Idele lui Marte. Se spune că, la orice solicitare de clemenţă, Octavian ar fi zis cu răceală că „moartea e inevitabilă”[43]. Dacă a fost aşa, era ceva care nu îi stătea în fire. De obicei, Octavian era un tânăr „bătrân”, care făcea totul cu multă pricepere şi deliberat. Mottoul lui obişnuit era „Grăbeşte-te încet!”[44].

E posibil ca lui Octavian să-i fi trezit suspiciuni declaraţia lui Antonius, anume că nu ar fi avut nimic de-a face cu revolta armată condusă de fratele şi soţia lui. Însă avea nevoie să menţină pacea între el şi Antonius, aşa că le-a permis Fulviei şi Iuliei, mama lui Antonius, să fugă. Pe Lucius l-a trimis să guverneze o provincie în Hispania. Motivul pentru această abordare paşnică era o nouă ameninţare: Sextus Pompeius, singurul fiu rămas în viaţă

a lui Gnaeus Pompeius, rivalul lui Caesar. Era o amenințare care primejduia relațiile dintre Octavian şi Antonius din cea de-a doua jumătate a anului 40 î.Hr.

Capitolul 3

Trei tratate şi o căsătorie

Sicilia-Brundisium-Roma-Misenum-Atena-Tarentum, între anii 40 şi 36 î.Hr.

Vreme de patru ani, între 44 şi 40 î.Hr., Antonius şi Octavian s-au certat pentru moştenirea lui Caesar, s-au insultat reciproc în public, s-au războit, au stat cu săbiile scoase în tabere opuse pe câmpuri de luptă însângerate şi au făcut pace, împărțind Imperiul Roman între ei şi un al treilea partener mai puțin puternic – totul cu condiția unei crime judiciare prin care să se ordone executarea a mii de romani de vază. Octavian a trebuit să poarte două războaie în Italia şi în vecinătatea ei, unul contra fratelui şi soției lui Antonius, celălalt contra lui Sextus Pompeius. În ambele, a avut suspiciuni în ce priveşte rolul jucat de Antonius.

Ascensiunea lui Sextus Pompeius

Împreună cu fratele lui mai mare, Gnaeus, Pompeius a adunat o armată care a fost cât pe ce să-l învingă pe Caesar în bătălia de la Munda, din Hispania, în anul 45 î.Hr. După ce au fost învinşi şi fratele lui a murit, Sextus s-a ascuns, şi-a regrupat forțele şi a revenit în calitate de comandant de armată, dar mai ales de flotă. Nu era, de fapt, supus nimănui. Fie i se oferea o funcție importantă de comandă din partea republicii, fie era proscris şi exilat, apoi primea noi favoruri şi ulterior trebuia să lupte iarăşi ca să scape cu viață. În epoca violentă a triumvirilor, Sextus poate fi numit, fără a greşi, un comandant războinic. Octavian îl denigra, numindu-l pirat.

Sextus dispunea de o diversitate impresionantă de tactici. În anul 40 î.Hr., a adunat o flotă de circa 250 de nave, dominând apele din jurul Italiei. A ocupat insula Sicilia, stabilindu-şi acolo cartierul general, şi a transformat-o în refugiu pentru politicienii proscrişi, ultra-republicani, pentru vrăjmaşii lui Octavian şi sclavii fugari. A demonstrat că poate opri când vrea aprovizionarea Romei. Dar a rămas popular în Roma, în parte fiindcă îi susținea pe cei care se refugiau din pricina proscripțiilor, în parte datorită erorilor lui Octavian. În ochii opiniei publice, Sextus deținea un ascendent moral. Însă, cu toate

că spunea întruna că va reinstaura republica, probabil că era un oportunist care ar fi acceptat bucuros să facă parte dintr-un triumvirat, dacă i s-ar fi propus.

Sextus îşi dorea o alianță cu Antonius, care, la rândul lui, îl încuraja fără să-şi ia vreun angajament. De la baza lui din Atena, în anul 40 î.Hr., Antonius l-a ales pe vechiul republican Gaius Domitius Ahenobarbus, care i s-a alăturat cu flota lui. Judecând după imaginea de pe monede, Ahenobarbus era un om dur1. Profilul său prezintă un cap alungit, dar cu trăsături bărbăteşti, un nas acvilin, un început de chelie, părul des, cârlionțat şi grumazul puternic. Remarcabilă e barba mare ce face referire la mândria familiei lui. De obicei, romanii nu purtau barbă, dar numele lui de familie, Ahenobarbus, înseamnă „barbă roşie" sau, mai precis, „barbă de culoarea bronzului".

Împreună, Antonius şi Ahenobarbus au navigat în Italia cu două sute de nave. Li s-au alăturat şaptezeci de nave ale lui Sextus. Urmau să lupte contra lui Octavian sau să facă pace?

Antonius era în avantaj, având o reputație militară copleşitoare, o flotă, adeziunea Senatului, fiind curtat insistent de Sextus Pompeius şi sprijinit în secret de unul dintre cei mai buni generali ai lui Octavian, prietenul său

Quintus Salvidienus Rufus. Salvidienus ieşise din anonimat în chip neaşteptat. După ce a distrus un oraş-cheie care îi susținuse pe rebeli în timpul Războiului Perusin, Salvidienus a fost recompensat cu o funcție de comandă în Galia. Însă acum, din motive necunoscute, era gata să treacă în tabăra lui Antonius.

Antonius voia să debarce în oraşul-port Brundisium din sudul Italiei, un port important de pe coasta Adriaticii şi punctul de plecare spre Grecia. Dar oraşul şi-a închis porțile în fața trupelor lui. Antonius a presupus că în spatele acestei manevre era Octavian, aşa încât a asediat oraşul. A debarcat trupe şi mai sus, pe coastă, care s-au încăierat cu trupele lui Octavian. Oamenii lui Antonius au ieşit învingători. Rezultatul ar fi putut fi un război în toată regula, dar soldații ambelor tabere s-au înfrânat. Ştiau că într-un război civil nu obții nici pradă, nici glorie.

În plus, Octavian, care avea reputația că joacă zaruri[2], reuşise de curând două aruncări câştigătoare. Pusese capăt primei lui căsătorii, cea cu Clodia, fiica Fulviei, spunând că nu fusese consumată. Apoi se căsătorise cu Scribonia, cumnata lui Sextus, ceea ce făcea posibilă o alianță între cei doi bărbați. Apoi, în vara lui 40 î.Hr., când a murit guvernatorul Galiei, un teritoriu ce-i aparținea lui Antonius, Octavian a trecut Alpii şi a preluat cele

unsprezece legiuni ale provinciei, pretinzând că le păstrează în siguranță pentru Antonius. Octavian deja preluase Hispania Citerior (estul Spaniei) şi Gallia Narbonensis (azi Provence, în Franța) de la Marcus Lepidus, pe baza suspiciunii că acesta negocia cu Sextus, lăsându-i lui Lepidus doar provincia romană din Africa. Octavian domina acum întreg Apusul roman.

Dacă Antonius ar fi fost tentat să-şi convingă sau să-şi mituiască oamenii ca să lupte împotriva trupelor lui Octavian, ar fi fost deja prea târziu. Legionarii lui Antonius s-au alăturat colegilor lor din tabăra lui Octavian şi ambele armate au cerut pace. În toamna anului 40 î.Hr., negociatorii din cele două tabere au definitivat Tratatul de la Brundisium, prin care s-a revizuit împărțirea imperiului. Autoritatea lui Antonius în Răsărit a fost întărită şi a primit dezlegare ca să se războiască cu parții, în vreme ce Octavian câştiga Apusul. Antonius acceptase să piardă Galia. Octavian a luat şi Iliria (coasta fostei Iugoslavii), deşi încă nu-i supusese pe mulți dintre locuitorii ei, mari iubitori de libertate. Linia de despărțire dintre teritoriile celor doi trecea prin Scodra (acum Shkodër, oraş în nordul Albaniei). Antonius a renunțat şi la acordul lui cu Sextus – oricum nu foarte solid. Octavian a primit aprobarea să lupte cu Sextus, dar posibilitatea

unui acord a rămas deschisă. În principiu, Antonius putea continua să recruteze legionari din Italia, dar în practică Octavian era cel care controla înrolările în armată de-acolo.

A fost o victorie semnificativă pentru Octavian, dar nu una strategică. După cum s-a menționat, Răsăritul era, de departe, cea mai bogată parte a imperiului, deci şi cea mai avantajoasă. Dacă Antonius i-ar fi învins pe parți, reputația lui ar fi atins noi culmi. Italia avea să fie a lui Octavian doar dacă va rezolva problema numită Sextus Pompeius.

Din nefericire pentru el, Salvidienus putea fi sacrificat. Antonius l-a denunțat lui Octavian. Senatul l-a declarat inamic public, ceea ce i-a adus moartea, dar nu e clar dacă a fost executat sau s-a sinucis.

Triumvirii au încheiat un tratat, dar au decis să încheie şi o poliță de asigurare: o căsătorie care să unească cele două familii.

Căsătoria lui Antonius cu Octavia

Octavian şi Antonius au căzut de acord la Brundisium ca Antonius să se căsătorească cu Octavia, sora lui Octavian. Ambii rămăseseră văduvi recent. Fulvia murise în exil, în Grecia, iar soțul Octaviei, Gaius Claudius Marcellus, murise în Italia. Această căsătorie le oferea avantaje

ambilor rivali. Lui Antonius îi oferea ocazia să aibă un fiu care să-i fie moştenitor şi să reunească puterea celor două familii. Octavian câştiga o nepreţuită sursă de informaţii având-o pe sora lui în tabăra adversă şi îi dădea Octaviei un bun prilej să influenţeze acţiunile lui Antonius. Era o procedură standard a nobilimii romane ca un bărbat să se însoare cu fiica cuiva din casa rivală, ca să pună capăt unei vrajbe politice. Şi mai era şi ceea ce acum am putea numi „principiul *Naşului* (*The Goldfather*)": ţine-ţi prietenii aproape şi duşmanii şi mai aproape. Dat fiind trecutul lor, cu acuzaţii mutuale, război şi asocieri la crime, decizia lui Antonius şi a lui Octavian de a deveni cumnaţi are sinceritatea unui sărut hollywoodian sau a unei îmbrăţişări între gangsteri.

Tradiţia dicta ca bărbaţii să negocieze căsătoria. Tatăl femeii nefiind în viaţă, sarcina i-a revenit lui Octavian. Dar legea romană cerea să consimtă ambii miri, aşa că putem fi siguri că Octavian a consultat-o pe Octavia atât pentru că îşi iubea şi respecta sora mai mare, cât şi pentru că o femeie inteligentă şi independentă ca ea cerea respect.

Istoricii presupun că acea căsătorie a fost ori ideea lui Octavian, ori a lui Antonius, dar e posibil să fi fost a Octaviei, cu toate că ea a aflat despre Antonius că era văduv doar după ce Antonius şi Octavian o ştiau deja[3].

Dar e posibil şi ca ea să fi gândit acest parteneriat mai devreme în acel an, după moartea lui Marcellus. Se poate ca Octavian să fi discutat cu ea despre posibilitatea ca Antonius să divorţeze de Fulvia, ceea ce s-a dovedit a nu mai fi necesar după ce Fulvia a murit. E posibil chiar ca Octavian să fi obţinut aprobarea de principiu a surorii lui înainte să plece pentru a se întâlni cu Antonius. Dar nu ştim.

Probabil că la Roma se aflase că Antonius o urmase pe Cleopatra în Egipt, că va sta acolo peste iarnă şi că deveniseră amanţi. Apoi, Cleopatra a rămas însărcinată şi a născut gemeni, cândva în toamna lui 40 î.Hr.: un băiat pe nume Alexanderos Helios şi o fată, Cleopatra Selene. Chiar dacă Octavian şi sora lui ar fi ştiut despre gemeni, probabil că nu i-ar fi descurajat. Căsătoria era o treabă de stat, nu o chestiune amoroasă.

Octavia învăţase regulile căsătoriilor politice de la femeile din familia ei. De la mama ei, care fusese obligată să o ia de la capăt după ce îşi pierduse soţul pe când îşi creştea copiii mici, Octavia a învăţat cum să supravieţuiască. De la străbunica ei, Aurelia Cotta, şi de la bunica ei, Iulia, probabil că a învăţat despre moştenirea familiei Caesarilor. A mai fost şi Calpurnia, soţia lui Caesar. Fiică de consul, cunoştea politica romană la fel de

bine ca bărbații. Calpurnia simțea pericolele. O vedem implorându-l pe Caesar să nu meargă în Senat de Idele lui Marte, avertisment pe care el l-a ignorat. În plus, Calpurnia nu a făcut caz de faptul că soțul ei a avut diverse amante sau un copil nelegitim. E posibil ca Octavia să fi învățat câte ceva şi de la Calpurnia.

Când s-a căsătorit cu Antonius, Octavia era deja o veterană a căsătoriilor politice. Prin anul 55 î.Hr., pe când era foarte tânără, s-a căsătorit cu Claudius Marcellus, un politician roman important dintr-o familie nobilă. Avea pe-atunci doar paisprezece ani, dar femeile romane se puteau căsători de pe la doisprezece ani. Marcellus era aliat cu Gnaeus Pompeius, adversarul lui Caesar, dar şi acesta nu era decât un alt exemplu de uniune între rivali. La acea vreme, Pompeius era căsătorit cu Iulia, fiica lui Caesar.

La aproape un an după ce Octavia s-a căsătorit cu Marcellus, Iulia a murit. Ca să-şi protejeze alianța politică cu Pompeius, Caesar i-a oferit-o pe Octavia. Era pregătit să o oblige să divorțeze de Marcellus. Părerea Octaviei nu e consemnată nicăieri. Însă Pompeius a refuzat. Propunerea nu avea cum să-l facă pe Marcellus să-l îndrăgească pe Caesar. Fiind consul în anul 50 î.Hr., Marcellus s-a afirmat drept unul dintre liderii celor care i se opuneau lui Caesar în Senat. Când a început războiul civil, Marcellus a

fugit din Roma alăturându-i-se lui Pompeius, apoi a ezitat. A rămas la vila lui de lângă Napoli. După câteva luni, a schimbat taberele.

Putem doar să ne întrebăm dacă Octavia a jucat un rol în luarea deciziei. Dar, după ce a ales să-l susțină pe Caesar, Marcellus a rămas în tabără lui şi după asasinarea dictatorului, în 44 î.Hr.[4], devenind probabil unul dintre apropiații lui Octavian. Octavia i-a născut lui Marcellus un fiu şi două fiice, dar nu a fost o simplă mamă casnică. A fost implicată cel puțin de două ori în politica atât de agitată din anii de după asasinarea lui Caesar.

În vara anului 43 î.Hr., Octavia şi mama ei erau la Roma când Octavian a trimis un ultimatum Senatului[5]. Ambele femei au fost nevoite să se ascundă de duşmani în Templul Vestei până când Octavian a sosit la Roma cu legiunile lui şi le-a eliberat. Curând după aceea a murit Atia, mama lui. În anii precedenți, Atia îi dăduse lui Octavian sfaturi legate de cariera lui[6]. Acum, după dispariția ei, poate că Octavia a fost cea care i-a luat locul. Avea în jur de douăzeci şi şase de ani. Octavian avea douăzeci. Ulterior, s-a spus că ținea excesiv de mult la sora lui[7].

Proscripțiile au făcut-o pe Octavia să se implice în două eforturi de mediere la Roma, în 43 î.Hr[8]. Cel puțin despre acestea două avem informații, dar e posibil să fi existat şi altele. După trei ani, în 40 î.Hr., Marcellus a murit. Războiul dintre Antonius şi Octavian bătea deja la uşă, dar evenimentele de la Brundisium au salvat situația. Au urmat noi aranjamente, încheiate prin căsătoria Octaviei cu Antonius.

Sursele scrise afirmă că Octavia era o matroană romană tradițională: virtuoasă, modestă, smerită, supusă soțului ei, pe care îl susținea. Dar sursele sunt suspecte. Toate postdatează momentul când fratele ei a ajuns la putere ca prim împărat al Romei. Deşi autorii acestor lucrări au putut citi şi texte care îi luau partea lui Antonius, şi chiar texte scrise de Antonius însuşi, ei tind să urmeze linia politică a dinastiei imperiale. Or, cei care şi-au petrecut viața navigând prin valurile agitate ale politicii romane, cum a făcut-o şi Octavia, nu ar fi putut supraviețui fără viclenie, curaj şi un simț lăuntric al puterii.

În pofida poveştii oficiale binevoitoare, adevărul iese la iveală. Plutarh reflecta opiniile opuse atunci când spunea că mulți credeau că Octavia va avea o influență bună asupra impulsivului Antonius[9], aducând Romei salvarea şi

armonia. Îndrăgostindu-se de ea, Antonius avea să o uite pe Cleopatra. Tacitus ne oferă un punct de vedere mai puțin idealist. El scrie că după câțiva ani, după înfrângerea lui Antonius, duşmanii lui Octavian au spus că totul a fost o stratagemă de-a lui Octavian ca să-l tragă pe sfoară pe Antonius şi că sora lui fusese folosită ca momeală. Căsătoria lor a fost „o înrudire vicleană" spuneau unii, după cum relatează Tacitus[10].

Cu siguranță, Octavia era drăguță dacă ne ghidăm după cum o arată monedele[11] şi sculpturile. Pare demnă, serioasă, cu trăsături delicate şi o frumusețe plină de modestie. De obicei, în imagini, are gâtul subțire, pometi bine conturați şi privirea calmă, însă unele monede îi îngroaşă trăsăturile, poate ca să sugereze o armonie cu soțul ei, care era un ins solid. Deşi Octavia era lăudată pentru părul ei încântător[12], ea nu lăsa nimic la voia întâmplării. Imaginile o înfățişează cu părul prins cu mare grijă într-un coc şi fixat prin codițe, un stil care putea fi adoptat doar de femeile care îşi permiteau să aibă una sau două servitoare.

O nouă epocă de aur?

Opinia publică din Italia a aprobat această căsătorie deoarece aducea reconcilierea şi pacea. De exemplu, pentru a menționa un document păstrat din întâmplare,

administrația din Cassinum (azi Cassino), oraş aflat la sud de Roma, a restaurat în octombrie 40 î.Hr. o statuie a Concordiei, zeița armoniei maritale şi sociale, ca să omagieze noua eră a bunăvoinței[13].

Antonius şi Octavian au emis monede comemorative. Fiecare şi-a pus propria imagine pe avers şi pe a celuilalt pe revers şi au etalat şi alte simboluri ale înțelegerii, cum ar fi strângerea de mâini sau caduceul, toiagul pe care erau încolăciți doi şerpi şi care simboliza colaborarea. Însă impresionantă e moneda de aur emisă de Antonius, cu imaginea lui pe avers şi a Octaviei pe revers[14]. Reprezentarea pe monede a persoanelor în viață era un obicei vechi în Răsăritul grec, unde regii şi reginele apăreau des împreună, dar era ceva nou la Roma. Iulius Caesar a fost primul roman în viață reprezentat pe monede. Au urmat şi alți bărbați şi, curând după aceea, şi femei. Octavia a fost probabil a doua femeie care nu era zeiță, dar apărea pe o monedă romană. Dacă identificarea a fost corectă[15], prima a fost Fulvia, soția anterioară a lui Antonius. Apoi a fost Octavia, figura feminină a oraşului care stăpânea lumea.

Azi, cel mai răsunător ecou al romanilor care, la unison, au răsuflat uşurați în acea toamnă ar putea fi apreciata „Bucolica a IV-a” a lui Vergiliu – dacă nu cumva

a fost scrisă înainte de căsătorie. Data nu e sigură. În poem, el îi mulțumeşte mai întâi lui Gaius Asinius Pollio, susținător al lui Antonius şi părtaş la înfăptuirea păcii, unul dintre cei doi consuli din anul 40 î.Hr., pentru că negociase pactul de la Brundisium. Apoi, poetul proclamă sosirea unei noi epoci de aur, care va fi inaugurată de naşterea unui băiat. Vergiliu scrie astfel, adresându-i-se Dianei, zeița naşterilor, cunoscută drept Lucina:

O progenitură nouă se coboară-acum din cer.
Pruncul cu care, însă, veacul, mai întâi de fier,
Va-nceta şi-n toată lumea cel de aur va să vină
/.../ ocrotire dă-i, Lucină!
Faima veacului va-ncepe chiar sub consulatul tău,
Pollio! Luni mari de-acum iarăşi vor urma mereu[16].

Deşi, în secolele care au urmat, aceasta a fost considerată o profeție despre venirea lui Iisus Hristos, care s-a născut după patru decenii, Vergiliu se gândea la un copil italian.

Nu dă niciun nume, dar putem deduce că îşi exprima speranța că Antonius şi Octavia vor avea un copil[17].

În noiembrie, Antonius şi Octavian s-au dus la Roma pentru nuntă. Pe lângă festivitățile obişnuite, Senatul le-a acordat dreptul să celebreze o ovație[18]. Era cea mai mare onoare care putea fi acordată pentru o victorie fără vărsare de sânge. Romanii considerau că la Brundisium obținuseră o victorie. Pentru ei, pacea nu se înfăptuia pur şi simplu, ci era rezultatul unei munci asidue şi, de obicei, al unor acțiuni violente terminate printr-o victorie. Aşa că merita sărbătorită.

Ovația nu era la fel de prestigioasă ca un triumf, care marca o reuşită militară majoră. E un fapt care spune multe despre ierarhia valorilor la romani. Un roman ar spune: „Fericiți cei care încheie o pace, dar mai fericiți sunt cuceritorii!". În calitate de ovaționați, cei doi bărbați au avut dreptul să intre în Roma călare, în sunete de flaute, purtând togi speciale cu dungi purpurii şi având capetele încoronate cu cununi de mirt. Apoi au mers la Templul lui Jupiter Capitolinul, altarul principal al oraşului, ca să facă un sacrificiu (Un *triumphator* ar fi venit într-un car, în sunet de trompete, purtând o togă complet purpurie şi o cunună de lauri.)

Senatul a acceptat şi să forţeze regulile căsătoriei. Persoana rămasă văduvă nu avea voie să se căsătorească în cele zece luni în care îşi jelea partenerul decedat, dar în acest caz senatorii au anulat interdicţia. Poate a fost de ajutor faptul că Octavia purta în pântec copilul lui Marcellus înainte să se căsătorească cu Antonius, lucru care înlătura orice dubii legate de paternitate, acesta fiind probabil unul dintre motivele existenţei regulii celor zece luni.

E posibil ca lucrurile să se fi petrecut după cum urmează. La vârsta de douăzeci şi trei de ani, Octavian avea să ofere o mireasă de douăzeci şi nouă de ani. Mirele avea patruzeci şi trei de ani. Dacă a fost o nuntă tipic romană, Octavian a suportat costurile şi ceremonia s-a ţinut în casa lui din oraş, aflată pe exclusivista Colină Palatină. Ne putem închipui că a fost o petrecere grandioasă şi cu numeroşi invitaţi.

Ne aşteptăm ca o femeie de rangul Octaviei să fi purtat haine tradiţionale, conduri portocalii, o tunică de lână prinsă cu o cingătoare având nodul complicat pe care mirele trebuia să-l deznoade, şi un voal roşu-portocaliu. Nu ştim dacă mai era însărcinată sau născuse deja. Fără îndoială că şi Antonius era la fel de dichisit. Casa mirelui

şi cea a miresei trebuiau împodobite cu flori şi cu ramuri verzi, iar casa mirelui poate că era luminată cu torțe.

Au fost examinate măruntaiele unor animale, căutându-se semne favorabile, şi s-a făcut un sacrificiu în cinstea zeilor. Probabil că Octavian a fost cel care i-a adus-o pe Octavia lui Antonius. Apoi, tradiția cerea ca o femeie măritată să-i ajute pe cei doi să se prindă de mână, folosind ambii mâna dreaptă.

Contractul de căsătorie se negocia în avans, dar adesea era pecetluit la nuntă. Contractul prevedea care era zestrea şi ce se va întâmpla cu ea în caz de divorț.

După înmânarea cadourilor, Octavia trebuie să fi fost însoțită până la noua ei casă de un alai vesel cu purtători de torțe. La intrare, soțul ei avea să-i ofere foc, folosind o torță, şi apa aflată într-un vas, ambele fiind considerate de romani esența căminului şi a ospitalității. Căsătoria avea să se consume în dormitor.

A doua zi, mirele urma să dea o petrecere cu mâncare şi băutură, în cadrul căreia mireasa trebuia să le închine larilor primele ofrande. În zilele următoare aveau să se țină şi alte petreceri.

Tratatul de la Misenum şi urmările lui

Legătura dintre cei doi triumviri a fost intens celebrată la Roma. Însă populația s-a întors rapid contra celor doi

cumnați când flota lui Sextus Pompeius a gâtuit aprovizionarea cu grâne a oraşului. Au fost bătăi cu pietre, s-au răsturnat statui şi s-au stârnit revolte. Drept urmare, Antonius şi Octavian au fost nevoiți să se supună voinței publice. În vara anului 39 î.Hr., s-au întâlnit cu Sextus la Misenum, la nord de Napoli, unde au făcut pace tustrei.

Au pecetluit înțelegerea dintre ei cu o serie de dineuri. Securitatea personală nu a fost neglijată. Fiecare avea gărzi de corp şi era înarmat cu un pumnal, pe care îl ținea ascuns vederii. Triumvirii au dat petrecerile în corturile de pe chei, dar Sextus şi-a organizat dineul pe nava lui amiral. A făcut o glumă amară, spunând că nava i-a rămas singurul său cămin, o ironie la adresa lui Antonius care confiscase casa lui Pompeius, tatăl lui Sextus.

Dar o remarcă şi mai memorabilă a fost făcută atunci când unul dintre amiralii lui Sextus l-a luat deoparte şi i-a sugerat să-şi ucidă pe navă ambii duşmani, ca să câştige astfel imperiul. Se spune că Sextus ar fi cugetat o vreme şi în cele din urmă a răspuns că respectivul comandant ar fi trebuit să-i ucidă fără să ceară voie, dar, dacă ceruse, era prea târziu: Sextus nu putea să îngăduie o faptă atât de lipsită de onoare[19]. Dacă povestea e adevărată, probabil că viclenia, şi nu onoarea l-a motivat pe Sextus, gândindu-se că era mai bine să colaboreze cu nişte diavoli pe care îi

cunoştea decât cu cei ce ar fi ieşit la iveală în tulburările de după asasinat.

Sextus i-a convins pe triumviri să facă o înțelegere pentru a-şi împărți puterea, care să confirme că deținea baza sa din Sicilia şi insulele, dar, pe deasupra, şi Ahaia, cea mai nordică regiune a peninsulei Pelopones, aflată în Grecia meridională. În schimb, el se angaja să nu mai atace Italia continentală, nici să mai elibereze din robie sclavii fugari. Nu a reuşit să impună însă un astfel de acord. Puterea maritimă i-ar fi permis lui Sextus să rămână stăpân al insulelor, dar numai dacă triumvirii erau dispuşi să-l tolereze. Se pare însă că triumvirii, mai ales Octavian, nu aveau de gând să se țină de cuvânt.

În 39 î.Hr., Octavian a cunoscut-o pe femeia visurilor sale. Era tânără, frumoasă, genială, produs a două dintre cele mai nobile familii din istoria romană: Livius şi Drusus. Se numea Livia Drusilla şi avea nouăsprezece ani. Dar situația era complicată. Livia era căsătorită, era mamă şi era gravidă a doua oară. În plus, soțul ei luptase de partea taberei învinse la Perusia, aşa că, după înfrângere, cei doi şi copilul lor au fugit în Sicilia şi apoi în Grecia. Dar şi atunci, ca şi acum, a ierta era un gest divin, mai ales dacă astfel devenea posibilă unirea dintre cel mai puternic om al Italiei şi femeia aflată cel mai sus în

ierarhia aristocrației italiene. Octavian era căsătorit cu Scribonia, care era însărcinată, ceea ce s-a dovedit a fi un inconvenient minor. În ziua în care Scribonia i-a născut o fiică, la 14 ianuarie 38 î.Hr., Octavian a divorțat. Soțul Liviei a divorțat după o zi sau două, iar Livia şi Octavian s-au căsătorit pe 17 ianuarie. Deoarece Scribonia era mătuşa lui Sextus Pompeius, divorțul a fost considerat o insultă care, probabil, avea să declanşeze iar războiul, o perspectivă care îi convenea însă nestăpânitului Octavian.

Planul lui Octavian combina banii cu perfidia. Pe de o parte, a ordonat să se construiască nave de luptă în două porturi italiene. Pe de alta, l-a atras de partea lui pe unul dintre cei mai buni amirali ai lui Sextus, care a adus cu el nave, legiuni şi controlul asupra insulelor mediteraneene Sardinia şi Corsica. Era acelaşi amiral care pare-se că l-ar fi sfătuit pe Sextus, cu un an înainte, să-l ucidă pe Octavian. Ulterior, amiralul a pierdut o bătălie, iar flota i-a fost distrusă de o furtună. Dar a reuşit să-l ucidă pe celălalt amiral al lui Sextus, ceea ce a reprezentat o lovitură importantă.

Octavian nu era un general strălucit, aşa că a apelat acum la Agrippa. În Galia, Agrippa dovedise că e un comandant excelent. Octavian l-a rechemat ca să-i câştige războiul pe mare. Dată fiind ambiția care îi însufleța pe

mulți romani, e remarcabil că talentatul Agrippa a acceptat poziția de subordonat, mai ales în acele zile propice trădării care au marcat epoca triumviratului. Poate că era de neconceput ca un om fără sânge nobil să țintească puterea supremă în Roma şi, din moment ce Agrippa nu era nobil, nu țintea mai sus. Octavian merită apreciat pentru că a ştiut să calculeze cu precizie câte onoruri să-i acorde talentatului său general.

Octavian merită apreciat şi pentru că îşi cunoştea limitele. Era un general slab, dar a rezolvat problema făcând un general bun, chiar foarte bun, să lucreze pentru el. Lui Octavian nu îi lipsea stima de sine, dar nu a lăsat-o niciodată să îl facă orb față de propriile slăbiciuni. Dovedea astfel stăpânire de sine şi maturitate în gândire. Dar succesul împotriva unui om de calibrul lui Sextus n-avea să vină prea curând.

Oraşul încoronat cu violet

În Antichitate, Atena era faimoasă pentru violetul apusurilor ei de soare, aşa încât se spunea că e un oraş „încoronat cu violet”[20]. În această Atenă minunată şi-au petrecut împreună Octavian şi Antonius cele mai fericite momente ale lor.

Antonius pregătea o mare expediție militară contra parților. Aşa că, în toamna anului 39 î.Hr., a pornit spre

răsărit, luându-şi şi soția cu el[21]. Au adus-o cu ei şi pe Antonia, fiica lor recent născută, în august sau septembrie 39 î.Hr. Copilul atât de aşteptat nu a fost băiatul profețit de Vergiliu, lucru care, într-o cultură masculină cum era cea romană, a fost o dezamăgire. Au petrecut iarna împreună în Atena. Appian spune că în acea vreme Antonius îşi iubea foarte mult soția, dar, adaugă, ricanând, că Antonius, prin firea lui, „avea slăbiciunea femeilor”[22]. Cu siguranță, cei doi aveau relații sexuale, fiindcă, în cele din urmă, Octavia i-a mai născut o fiică, pe Antonia cea Tânără.

Grecii nu fuseseră niciodată zgârciți când venea vorba să-i flateze pe romani, încât atenienii şi-au adus şi ei obolul, venerându-l pe Antonius ca pe Dionysos, iar pe Octavia, ca pe Atena, zeița înțelepciunii. I-au onorat şi ca pe nişte zei protectori. Probabil că au luat parte la Dionysia, marele festival anual care îl omagia pe Dionysos. Zeul eliberării era un simbol benefic în lumea greacă, iar Atena era patroana consacrată a oraşului Atena. Ne întrebăm doar dacă Octavia a profitat de ocazie ca să se distreze sau dacă, asemenea unei matroane romane stricte, nu a văzut cu ochi buni ce se petrecea. Cât despre Antonius, se pare că a renunțat la sentimentalism în favoarea interesului, cerându-le atenienilor o mică avere

drept „zestre” pentru că el, noul Dionysos, se căsătorise cu Atena, adică cu Octavia[23].

Curând, Antonius a început să se preocupe din nou cu pregătirile intense de război şi cu diplomația. În anul 40 î.Hr., Parția a invadat Siria, care era provincie romană. Trupele au fost conduse de prințul parților şi de un general roman, susținător al lui Pompeius, care plecase în Parția după asasinarea lui Caesar, ca să caute susținere pentru Eliberatori. Invadatorii parți au învins armatele romane şi au înlăturat regimul roman din Asia Mică până la granițele cu Arabia. A fost un potențial dezastru până când a intervenit Antonius.

Antonius a organizat armata sub comanda lui Publius Ventidius Bassus, cel mai bun general al său. În 39 î.Hr., Ventidius a recucerit Asia Mică şi l-a capturat şi executat pe generalul roman din fruntea ei. În anul următor, a învins în Siria trupele de cavalerie în armuri ale parților. Comandantul parților, care era prinț, a căzut în luptă. Orientul revenise sub dominația romană. Sursele spun că Antonius a fost invidios pe Ventidius şi chiar şi-a umilit comandantul victorios[24], dar s-ar putea să fie doar simple vorbe răspândite de propaganda ostilă lui. Ventidius s-a întors la Roma şi a sărbătorit triumful[25], pe care l-a împărțit cu Antonius, comandantul lui, care nu a fost de

față deoarece rămăsese în Răsărit. Aveau să mai treacă încă 150 de ani înainte ca un alt comandant roman să poată sărbători un triumf contra parților[26].

Tratatul de la Tarentum

În anul 38 î.Hr., Antonius a făcut o călătorie scurtă şi frustrantă în Italia, unde o întâlnire plănuită cu Octavian nu a mai avut loc, apoi a făcut o vizită mai importantă acolo în anul următor.

Cei doi aveau mai multe motive să se întâlnească, deşi nu aveau încredere unul în celălalt. Războiul lui Octavian contra lui Sextus Pompeius din apele din sudul Italiei şi Sicilia mergea prost. Octavian avea nevoie de bani şi de nave noi. Antonius avea nevoie de legionari romani pentru războiul contra parților. Legal, avea voie să-i recruteze din Italia, dar practic avea nevoie ca Octavian să i-i recruteze. Mai era şi o chestiune constituțională. Triumviratul expirase formal la sfârşitul lui 38 î.Hr. şi trebuia reînnoit, căci, dacă nu, ambii urmau să sufere consecințele expirării lui.

Octavian şi-a trimis la Atena unul dintre cei mai apropiați consilieri pentru negocieri preliminare cu Antonius. Deşi au rămas nerezolvate probleme importante, întâlnirea a decurs destul de bine pentru a-l face pe Antonius să navigheze în primăvara anului 37 î.Hr. până

la Tarentum, în sudul Italiei. A adus cu el trei sute de nave. Octavia l-a însoțit, fiind o membră de bază a echipei de negociatori. Faptul că era în primul trimestru al sarcinii pare să nu fi fost o piedică pentru ea.

Octavian s-a apropiat de Tarentum, dar şi-a amânat întâlnirea cu Antonius. A fost momentul când soția i-a sărit în ajutor. O sursă spune că Octavia a luat inițiativa de a se întâlni cu fratele ei ca să-i răspundă punct cu punct la obiecțiile pe care acesta le avea față de Antonius. O altă versiune spune că Octavia şi-a câştigat de partea ei doi dintre cei mai de încredere consilieri ai lui Octavian, înainte să-l implore să nu poarte război cu soțul ei, fiindcă, indiferent de rezultat, ea va fi distrusă. Abordarea ei a avut succes. Putem specula şi că a subliniat că e o femeie suficient de şireată şi că înțelegerea cu Antonius era iminentă.

Octavian a fost de acord să se întâlnească informal cu Antonius lângă Tarentum[27]. Într-o scenă atât de cinematografică, încât sperăm că a fost şi reală, cei doi imperatori au venit cu două ambarcațiuni mici pe râul Taras (astăzi Tara). Apoi s-au contrazis, neputându-se hotărî care dintre ei să debarce pe malul pe care se afla celălalt. Se pare că Octavian a cedat. O sursă spune că a menționat dorința de a-şi vedea sora ca fiind motivul

pentru care a acceptat să viziteze tabăra lui Antonius înainte ca acesta să o viziteze pe a lui. Cu siguranță, Octavian ştia că o cedare minoră e o bună metodă de a-ți îmbuna inamicul. Se presupune că Octavian şi Antonius au mers cu carul celui din urmă până în tabără, unde Octavian a petrecut noaptea fără gărzi de corp. Antonius i-a întors favorul a doua zi, vizitând tabăra lui Octavian.

A fost începutul unor negocieri lungi şi dure. După negocieri, care au durat toată vara, s-a ajuns la o înțelegere: Antonius avea să-i lase lui Octavian o sută douăzeci de nave de război, iar Octavian avea să-i dea lui Antonius douăzeci de mii de legionari. Navele erau disponibile imediat, dar soldații urmau să sosească mai târziu. Se spune că Octavia i-ar fi convins pe cei doi să pluseze: Antonius avea să-i dea lui Octavian, în plus, zece cutere, iar Octavian a suplimentat trupele cu o mie dintre cei mai buni soldați, chipurile ca să-i servească drept gărzi de corp Octaviei, dar capabili să şi lupte pentru Antonius. Una peste alta, Octavian şi-a primit navele imediat, dar Antonius a trebuit să se mulțumească cu o promisiune ce urma să fie îndeplinită în viitor.

Cei doi au consimțit şi să înnoiască triumviratul pentru încă cinci ani. În plus, au căzut de acord să o promită de soție pe Iulia, fiica pe care Octavian o avea cu Scribonia –

fosta lui soție – fiului mai mare pe care Antonius îl avea cu Fulvia. Băiatul, Marcus Antonius, poreclit Antyllus (poate după Anto, fiul lui Hercule, presupusul strămoş al lui Antonius), avea pe atunci şase ani. Fata încă nu împlinise anul.

Istoricii sceptici spun că sursele exagerează rolul Octaviei şi poate că aşa şi e[28]. Interesul le dicta ambilor bărbați să-şi rezolve disputele şi să se concentreze asupra campaniilor militare proprii. Dar interesul propriu nu prevalează întotdeauna fără o mediere pricepută, un rol pe care femeile din elită, cum era şi Octavia, l-au jucat adesea în acea perioadă a istoriei romanilor. Chiar dacă Octavia nu a fost creierul din spatele Tratatului de la Tarentum, ea a fost cu siguranță imaginea publică a acestuia.

Antonius sau adepții lui au emis monede de bronz în perioada când s-a încheiat tratatul[29] şi toate au pe revers galere sau cai-de-mare. Pe avers se află fie Antonius şi Octavia privind unul spre celălalt, fie Antonius şi Octavian, cel din urmă în fundal, privind spre Octavia. E tentant să considerăm monedele drept o dovadă că propaganda o socotea pe Octavia liantul care i-a unit pe cei doi imperatori,

S-a sugerat că istoricul roman Titus Livius a fost inspirat de episodul sabinelor – care au intervenit ca să împiedice un război între soții şi tații lor – pentru a prezenta medierea reuşită de Octavia la Tarentum[30]. Relatarea apare în prima carte a voluminoasei lui istorii a Romei, publicată după doar zece ani, în 27 î.Hr. Dacă e aşa, din nou pare a fi doar istoria oficială, căci Octavia nu a fost un negociator tocmai onest. Dacă a fost într-adevăr mijlocitoare la Tarentum, atunci ea a înclinat balanța în favoarea fratelui ei.

Lumea romană a sărbătorit vestea că Octavia pecetluise pacea dintre Antonius şi Octavian, dar acest fapt a mascat adevărata poveste. Octavia îl îndepărtase pe Antonius de Italia şi pusese capăt sprijinului pe care acesta i-l oferea lui Sextus Pompeius. Procedând astfel, îşi salvase fratele şi acesta era lucrul care conta cu adevărat.

Soră, ambasadoare, luptătoare, spioană. Negociatoare, suplicantă, influencer, soție. Acestea au fost rolurile pe care Octavia a trebuit să le joace în timp ce făcea naveta între doi bărbați puternici. Şi, din când în când, era şi zeiță. Şi mamă, desigur, întotdeauna mamă.

După Tarentum, Antonius le-a lăsat pe Octavia, care era însărcinată, şi pe fiica lor cu Octavian, care le-a dus la Roma, în vreme ce Antonius a navigat spre Siria. După

câteva luni, Octavia a născut-o pe Antonia cea Tânără, pe 31 ianuarie 36 î.Hr. Nu era ceva neobişnuit ca Antonius să o trimită pe Octavia înapoi la Roma, la familia ei. Neobişnuit a fost să o aducă cu el la Atena, fiindcă guvernatorii romani de obicei îşi lăsau soţiile acasă. E adevărat că era triumvir, o poziţie fără precedent, dar prezenţa Octaviei la Atena nu corespundea câtuşi de puţin cutumei romane.

În anii următori, viaţa Octaviei avea să fie şi mai puţin liniară. Statutul căsătoriei ei o va aduce într-o poziţie centrală pe scena politicii romane. Rolul său de femeie-diplomat nu încetase.

Capitolul 4

Victoria lui Octavian. Înfrânt, Antonius îşi revine

Din Sicilia în Imperiul Part, între anii 36 şi 34 î.Hr.

În jurul anului 35 î.Hr. au reînceput războaiele, dându-se lupte pe uscat şi pe mare, ori aproape de Roma, în apele din largul Siciliei, ori departe de ea, la graniţele Imperiului Part. Se dădeau lupte şi pe coasta de est a Adriaticii. Între

timp, susținătorii lui Antonius şi cei ai lui Octavian schimbau între ei tot mai des salve propagandistice. Statutul Octaviei, de soție a lui Antonius, devenea tot mai fragil, în vreme ce Cleopatra îşi consolida poziția. Cei doi mari bărbați îşi făureau noi arme pentru a lupta contra duşmanilor lor, dar cu acele arme puteau lupta şi unul contra celuilalt. Viitorul Romei era în cumpănă.

Înfrângerea lui Sextus Pompeius

36 î.Hr. a fost un *annus mirabilis* pentru Octavian şi Agrippa. Când a trebuit să se confrunte cu flota lui Sextus Pompeius, Agrippa a procedat cum procedau adesea romanii când aveau o dilemă militară: a început să sape. Inginerii lui au construit un port nou pentru o flotă nouă. Lângă Puteoli (azi Pozzuoli, la nord de Napoli), au legat lacul Lucrinus de mare, săpând un canal şi creând astfel o bază navală adăpostită, unde constructorii de nave puteau lucra fără a fi observați de spionii inamicului. Baza a primit numele Portus Iulius. Au construit noul port în 37 î.Hr., iar în anul următor au lansat flota pe care o realizaseră aproape de la zero. Practic, Italia nu avusese până atunci o flotă pe care să o trimită să-l înfrunte pe Sextus.

În esență, romanii erau oameni ai uscatului. Ca să concureze cu Cartagina, marele stat rival şi mare putere

maritimă, s-au transformat în putere navală pe la mijlocul secolului al III-lea î.Hr. şi şi-au păstrat acel statut vreme de un secol, extinzându-şi imperiul în Mediterana. Apoi au lăsat forțele navale să treneze. Gnaeus Pompeius a reconstruit marina romană în anii 60 î.Hr., dar s-a bazat în principal pe non-romani, cum a făcut şi Sextus, care a moştenit o mare parte a puterii navale a tatălui său. Era vorba de greci, care, având o puternică tradiție navală, construiau nave performante pe mare şi le foloseau în luptă manevrându-le uşor şi cu mare pricepere.

Prin comparație, flota lui Agrippa avea marinari italieni, puțin experimentați pe mare sau chiar deloc. Nici Agrippa nu avea experiență pe mare. În toată cariera lui militară luptase pe uscat. Noua lui flotă era mai grea, mai greoaie şi mai anevoie de manevrat decât a lui Sextus Pompeius. Dar Agrippa compensa prin sârg şi ingeniozitate aceste dezavantaje. Şi-a antrenat oamenii să vâslească. A inventat o nouă armă, un harpon lansat cu catapulta, ca să-şi împiedice duşmanii să fugă din calea lui şi să se asigure că îi poate aborda. Noua flotă a lui Agrippa nu se putea compara cu experimentații căpitani ai lui Sextus în materie de manevre pe mare şi de lovire a adversarilor, dar oamenii lui ştiau să poarte pe mare bătălii ca pe uscat. Navele romane standard, numite quinquereme,

transportau până la o sută douăzeci de legionari. Aceşti soldați urmăreau să agațe navele inamice, să lupte la bordul lor şi să preia controlul asupra lor. Nu era plăcut, dar funcționa.

În anul 36 î.Hr, Agrippa l-a învins pe Sextus în două mari bătălii navale din largul coastei Siciliei. Dar, între cele două confruntări, Sextus l-a atacat prin surprindere pe Octavian după ce acesta debarcase trupe pe insulă. Octavian a fost obligat să fugă, pentru ca mai apoi să fie învins pe mare, reuşind cu greu să scape cu viață. O sursă spune că, în consecință, Octavian a rămas „cu trupul şi sufletul sleit de puteri”[1]. A trebuit să suporte dezonoarea de a debarca având un singur purtător de armură şi lipsit de suită – de neînchipuit! Imaginea lui Octavian care fuge ca să scape cu viață, abandonându-şi trupele, e una dintre scenele cel mai puțin pilduitoare din analele războiului din Antichitate.

Însă pentru Sextus a fost doar o reuşită trecătoare. Curând, Agrippa şi-a atras norocul de partea lui şi a câştigat războiul pe mare la Naulochus, pe 3 septembrie 36 î.Hr. A fost o înfrângere zdrobitoare pentru Sextus, care a suferit probabil cele mai mari pierderi de nave de luptă din toate bătăliile majore purtate în Mediterana în ultimele trei secole[2]. Sextus a fugit în Asia Mică cu şaptesprezece

nave, singurele rămase dintr-o flotă cu sute de corăbii. Mulți marinari erau sclavi fugari, care au avut o soartă şi mai rea, căci Octavian a pretins că a capturat treizeci de mii dintre marinarii lui Sextus şi că i-a înapoiat stăpânilor lor[3].

Deşi Sextus a fost învins, ar fi fost posibil ca strategia lui temerară să fi ieşit învingătoare dacă nu ar fi înfruntat un om de talia lui Octavian. Sextus crezuse că, întrerupând aprovizionarea Romei şi demonstrând astfel neputința lui Octavian, îşi va putea îngenunchea rivalul. Un alt lider poate că ar fi fost dispus la compromisuri sau ar fi fost descurajat de costurile imense ale construirii unei flote ori de riscul de a lupta la bordul unei nave din acea flotă. Sau poate ar fi ezitat să-i încredințeze unui subordonat atât de multă putere câtă i-a acordat Octavian lui Agrippa.

Dar Sextus s-a confruntat cu Octavian, un om cu o voință de fier şi foarte hotărât, cu mult talent politic, puține principii şi o ingeniozitate infinită. Un astfel de om nu putea accepta niciun compromis. Deşi nu se număra printre cei mai buni comandanți militari, Octavian era curajos şi neobosit. E greu de spus ce prevala la el: viclenia, lipsa de scrupule sau ambiția, căci le avea pe toate, amplificate până la limita umanului. În plus, avea o

echipă excelentă de consilieri şi comandanţi. Aşa că eforturile impresionante ale lui Sextus de a-l doborî au eşuat.

Un scriitor din Antichitate a spus despre războiul contra lui Sextus că a fost cea mai grea luptă pe care a dus-o Octavian[4]. Dacă e aşa, a fost norocos, căci i-a servit ca şcoală de război. Adesea militarii devin mai buni învățând din greşeli. Asta dacă are cine să-i învețe. Iar Octavian s-a dovedit a fi un elev excelent.

După ce l-a învins pe Sextus Pompeius, Octavian a rămas singurul stăpân din vestul Mediteranei. Nimeni nu o ştia în acea vreme, dar Agrippa deja crease Flota Imperială Romană. Una dintre cele două baze din Italia ale flotei a fost amplasată la Misenum.

Aşadar, drumul fusese deschis. În scurt timp, Agrippa a dobândit experiența şi încrederea în sine necesare pentru a lupta şi a învinge pe mare şi şi-a folosit aceste abilități slujindu-l pe Octavian. E greu de evidențiat îndeajuns importanța acestei evoluții, dar şi ironia ei. Octavian era moştenitorul lui Iulius Caesar, iar Caesar dovedise doar un interes minim pentru puterea maritimă. Opozanții lui din Senat, mai ales Gnaeus Pompeius, deținuseră avantajul flotei în timpul războiului civil – nu că l-ar fi folosit cu eficacitate. Vreme de aproape un

deceniu, Sextus Pompeius a dominat mările şi chiar s-a identificat cu Neptun, zeul mării. Apoi, torța puterii navale i-a fost înmânată noului Caesar, cum s-a autointitulat Octavian. Acum, el stăpânea mările.

Sfârşitul războiului civil

După victoria împotriva lui Sextus Pompeius, Octavian le-a dat romanilor vestea mult dorită: epoca războiului civil se încheiase. Romanii nu aveau să mai lupte contra altor romani.

Ar fi putut fi şi aşa. Dar după ce Octavian a ieşit victorios pe mare, şansele unui război cu Antonius au crescut. Odată Sextus eliminat, Octavian nu mai avea nevoie de cooperarea lui Antonius. Cât despre Antonius, preocupările lui din Răsărit probabil că l-ar fi ținut ocupat multă vreme. Dar, în final, nu ştim dacă ar fi fost satisfăcut şi ar fi acceptat să îi lase Apusul lui Octavian.

Trecutul Romei arată că o coexistență paşnică era mai curând o imposibilitate. Marius şi Sulla, Caesar şi Pompeius, iar acum Antonius şi Octavian. Modelul era evident. Parteneriatele nu funcționau. Înțelegerile erau doar temporare. Un om avea să domine Roma sau avea să moară încercând s-o facă. Cei mai mulți dintre senatorii care ar fi putut salva republica erau morți, căzuți în luptă în războaiele civile, ucişi în timpul proscripțiilor sau

victime ale sinuciderilor, preferând martiriul în loc să se predea.

Un lucru este cert: Octavian voia totul. Spusese încă de la început că voia toate onorurile deținute anterior de Iulius Caesar, iar tot ce a întreprins de-a lungul anilor a arătat că vorbea serios. Octavian privea cu îngrijorare cum Antonius luase premiul cel mare, care scăpase tuturor liderilor romani, cu excepția – poate – a lui Caesar: Egiptul, cea mai bogată țară independentă din zona antică mediteraneeană.

Chiar dacă războiul împotriva lui Sextus Pompeius luase sfârşit, Octavian ezita să demobilizeze trupele, căci legiunile lui Antonius erau pregătite să pornească spre Parția, iar şantierele navale din Răsărit îi construiau rivalului său o nouă flotă. În 36 î.Hr., Octavia locuia cu Octavian, la Roma, şi încă mai era căsătorită cu Antonius, chiar dacă acesta întreținea o relație amoroasă cu Cleopatra. Octavia ar fi putut declara că, orice s-ar fi spus despre soțul ei, el făurea o construcție politică durabilă la granița răsăriteană a Romei. Însă ce construia oare tânărul Caesar în schimb?

Octavian trebuia să mărească imperiul Romei şi totodată să-şi păstreze forțele intacte, menținându-le capacitatea de luptă. Rezolvarea a aflat-o dincolo de

Adriatica. Victoriei contra lui Sextus i-a urmat o reuşită campanie de cucerire pe coasta Iliriei şi în amonte pe râurile acesteia. Războiul care s-a desfăşurat între 35 şi 33 î.Hr. i-a adus câştiguri teritoriale substanțiale şi victorii propagandistice şi mai mari.

Cucerind cea mai mare parte a Iliriei, Octavian a putut să se laude că astfel a protejat Italia de raidurile jefuitorilor. Reputația lui ca militar a sporit după ce a luat parte la un asediu şi a căpătat răni care să i-o ateste. A dat o lovitură de propagandă recapturând câteva stindarde de legiuni pierdute anterior, când o armată romană fusese învinsă în Iliria în urmă cu circa cincisprezece ani[5]. Avem motive să credem că cei care se ocupau de imaginea lui l-au comparat pe Octavian cu Alexandru cel Mare[6]. Dacă au făcut-o, mulți s-au arătat surprinşi. Însă războiul din Iliria le-a adus oamenilor lui Octavian experiență militară, încredere în sine şi pradă. Aveau mai multe motive decât oricând să lupte pentru comandantul lor.

Folosind drept pretext o incursiune a lui contra ilirilor din sud, probabil că Octavian a luat sub stăpânire unele oraşe-porturi importante: Apollonia, Lissus şi Dyrrachium (azi Durrës, în Albania). A încălcat astfel înțelegerea făcută cu Antonius în anul 40 î.Hr., prin care aceste teritorii îi erau atribuite lui Antonius. A justificat prin plusul de

securitate pe care şi l-a asigurat. Ocupând acele oraşe, Octavian şi-a lipsit rivalul de locurile cele mai potrivite de escală pentru a invada Italia.

A fost o încălcare sfruntată a înțelegerii, dar niciunul dintre cei doi triumviri nu respecta strict tratatul. De exemplu, Antonius a intervenit în Italia şi în Hispania, iar Octavian s-a amestecat în politicile interne ale oraşului Aphrodisias din Asia Mică.

Operaţiuni informaţionale

Deşi vlăguită după ce la putere s-au perindat câțiva bărbați puternici, Roma încă mai era republică, deci opinia publică avea în continuare un cuvânt de spus. Antonius şi Octavian au pornit campanii puternice, căutând să câştige războiul informațional.

Întrucât Octavian domină în sursele istorice, acțiunile lui sunt mai uşor de reconstituit. Octavian controla Italia şi, deoarece posesia reprezintă nouă zecimi din lege, sursele istorice probabil că redau adevărul atunci când afirmă că Octavian domina în Italia lupta pentru imagine. Antonius era la aproape 1.300 de mile nautice de Roma, în Alexandria, dacă nu chiar mai departe.

Nici Antonius, nici Octavian nu aveau nevoie de lecții despre cum să poarte un război cu ajutorul propagandei şi al pamfletelor. Din momentul când Octavian a apărut pe

scena politică, la circa o lună după Idele lui Marte, şi până mult după sfârşitul războiului, cei doi politicieni rivali şi susținătorii lor s-au atacat unii pe alții. Iată de ce istoricilor de azi le este greu să separe adevărul de ficțiune, mai ales în ce-l priveşte pe Antonius, cel care, în cele din urmă, a fost învins. Cele mai suculente poveşti trezesc cel mai puțin încrederea.

Fiecare dintre ei avea o echipă de relații publice care promova versiunea proprie despre evenimente şi defăima adversarul[7]. În aceste echipe erau senatori, oratori, generali, istorici şi poeți. Printre susținătorii lui Octavian s-au aflat Cicero (între 44 şi 43 î.Hr.) şi poetul Quintus Horatius Flaccus, cunoscut azi sub numele de Horațiu. Se ştie mai puțin astăzi cine era de partea lui Antonius, învinsul, dar clasiciştii îl pot recunoaşte în tabăra lui pe Asinius Pollio, general şi autorul unei istorii acum pierdute a războaielor civile romane, şi poate pe Cassius din Parma (Gaius Cassius Parmensis), care era amiral, unul dintre asasinii lui Caesar şi un poet destul de bun pentru a fi remarcat de Horațiu. Mai era şi Messalla (Marcus Valerius Messalla Corvinus), poet, memorialist, orator, patron al artelor, politician şi general. Inițial susținător al lui Antonius, Messalla a schimbat taberele şi apoi a scris pamflete în care îl ataca pe Antonius.

Războiul contra lui Sextus Pompeius a fost o repetiție înainte de războiul dintre Octavian şi Antonius. Octavian l-a catalogat pe Sextus drept pirat mai degrabă decât om de stat. Ne întrebăm dacă nu cumva Sextus şi susținătorii lui au fost cei care au ripostat acuzând primii că Octavian şi Livia organizaseră o scenă de pantomimă în care i-au batjocorit pe cei doisprezece zei olimpieni la un banchet scump, poate chiar la petrecerea lor de nuntă, în vreme ce oraşul era înfometat din pricina blocadei lui Sextus[8]. Sau poate că acuzația a fost opera lui Antonius şi a prietenilor săi. Se spune că fiecare oaspete s-a costumat în zeu sau în zeiță, Octavian interpretându-l pe Apollo, şi s-au dedat la acte adulterine. Un cântecel anonim despre acel eveniment a făcut ocolul Romei. Latina dificilă şi referințele obscure îl fac greu de analizat azi, dar e de presupus că poemul era caustic, fiindcă mai era cunoscut chiar şi după o sută cincizeci de ani. Probabil că Antonius a reluat după câțiva ani în scrisorile lui acuzația referitoare la sacrilegiul comis de Octavian, când disputa dintre cei doi s-a intensificat. Mai mult, Antonius a menționat şi numele tuturor acelor invitați.

Războiul propagandistic era când josnic, când ilar. Se pare că Antonius l-a criticat pe Octavian pentru slăbiciunea lui pentru zaruri. Octavian a răspuns că un

ghicitor egiptean l-a avertizat pe Antonius că daimonul lui nu putea să se ia la întrecere cu al lui Octavian şi din acest motiv Antonius pierdea în faţa lui în orice competiţie, fie că era un joc de zaruri, de tras la sorţi sau lupte de cocoşi ori prepeliţe[9].

Ambele tabere foloseau informaţiile ca armă, dar la Roma Octavian o făcea mai eficient, controlând conflictul. Poate că era nevoit să o facă. Privit retrospectiv, Octavian poate părea un gigant, dar la acea vreme nu el era favoritul[10]. Contemporanii îi considerau pe Antonius şi pe Cleopatra adversari puternici şi de temut. Falsificăm istoria când îl facem pe Octavian să pară un învingător sigur şi evident. Octavian nu avea un plan general. Cunoscându-l bine pe Antonius datorită propriilor observaţii şi informaţiilor primite de la sora lui, părea rezonabil să spere că va putea prezice comportamentul duşmanilor lui şi că astfel va avea succes. Dar nu putea fi sigur. Ştia cât era Cleopatra de vicleană şi poate chiar se temea că ea îl va îndruma pe Antonius în direcţia potrivită.

Octavian a făcut din tinereţea sa dintr-un risc un atu. Antonius era matur, deşi nu în vârstă după standardele romane. Era un motiv în plus ca Octavian să-l catalogheze drept libidinos şi iresponsabil, ca şi cum el, tânărul Octavian, ar fi fost adultul în ecuaţia lor. L-a terfelit pe

Antonius, spunând că e beţiv şi afemeiat şi că era înamorat de o regină străină, de dragul căreia trădase interesele Romei. Iar Antonius a publicat un pamflet, *De sua ebrietate*, în care s-a apărat[11]. Cu toate că nu cunoaştem detaliile, e plauzibil ca el să fi explicat că îi calcă pe urme lui Dionysos, zeul care cucerise Asia, nu lui Dionysos beţivul.

Octavian a transformat fiecare hop din căsnicia surorii lui cu Antonius într-o chestiune de stat. Octavia a fost prezentată drept femeia virtuoasă şi nedreptăţită. Cleopatra era străina seducătoare. Octavian l-a acuzat pe Antonius pentru relaţia lui adulterină cu regina Egiptului. Antonius a ripostat publicând o listă a presupuselor purtări sexuale ruşinoase ale lui Octavian[12]. Printre ele se numărau faptul că o luase grabnic de soţie pe Livia, divorţul de Scribonia pe motiv că ea a avut obiecţii cu privire la relaţia lui amoroasă cu Livia, faptul că îşi punea prietenii să-i facă rost de femei şi că, la un dineu, a sedus-o pe soţia unui consul chiar în faţa acestuia, ducând-o din sala de mese în dormitor pentru o partidă scurtă de sex şi aducând-o înapoi cu părul în dezordine şi faţa îmbujorată. Antonius a menţionat şi numele femeilor cu care se zice că Octavian ar fi înşelat-o pe Livia. Prietenii lui Octavian au spus, în apărarea lui, că relaţiile sale cu femeile erau, de

fapt, acțiuni de spionaj politic prin care culegea informații despre rivali de la soțiile lor, deci erau acțiuni de stat prudente.

Între timp, Antonius s-a declarat revoltat de acuzațiile aduse. Octavian, pe lângă că era ipocrit, exagera şi prezenta incorect comportamentul lui Antonius. S-a referit anume la relația lui cu Cleopatra. „De ce te-ai schimbat?", a scris Antonius într-o scrisoare pe care i-a adresat-o lui Octavian într-un moment când încă mai aveau o relație semidecentă. „Fiindcă iubesc regina?", a continuat. „Este soția mea?"[13] Cu alte cuvinte, Antonius se apăra arătând că are un comportament similar cu al lui Octavian. Era vorba de un adulter, şi nu de bigamie.

Foc în Răsărit

Antonius considera că misiunea lui e să ducă la bun sfârşit sarcina lui Caesar în Răsărit, unde granițele Romei erau vagi şi amenințate. Pentru acest demers avea nevoie de o armată care să-i ofere şansa de a obține gloria militară – adevărata valută forte în politica romană. Planurile şi faptele lui Antonius sunt greu de dedus din sursele care au supraviețuit, influențate de propaganda ulterioară a lui Augustus. Consider că ce vă voi prezenta mai jos e cea mai probabilă reconstituire.

După cum s-a menționat, pentru Antonius provocarea o reprezenta lupta cu Imperiul Part. În secolul anterior, Roma cucerise o fâşie de teritoriu care se întindea din vestul Asiei Mici, la nord, până spre sud, în Iudeea. O parte fusese anexată şi transformată în provincii romane, dar o mare parte rămăsese sub forma unor regate clientelare, formal independente, dar subordonate în fapt Romei. Şi Egiptul era în realitate un stat clientelar.

Singurul nor la orizont era Parția. Imperiul Part se întindea de unde e azi estul Turciei până în estul Iranului, pe o distanță de circa 2.500 de kilometri. La vest de India, era singurul imperiu care mai putea rivaliza cu Roma. Cele două state se priveau reciproc cu circumspecție peste o graniță lungă, care se întindea din nord-vestul Iranului actual până în Arabia. Şi uneori nu se limitau doar la a se privi reciproc.

În anul 53 î.Hr., generalul roman Marcus Licinius Crassus a invadat teritoriul parților fără a fi provocat. Cu o cavalerie superioară, în principal datorită arcaşilor călări şi cavaleriei lor în armuri, parții i-au nimicit armata, l-au capturat pe general şi l-au ucis. Iulius Caesar plănuia un război revanşard, dar expediția a fost anulată odată cu asasinarea lui în 44 î.Hr. Caesar voia să lupte din mai multe motive. Crassus îi fusese aliat politic. Parția

menținuse contacte diplomatice cu Gnaeus Pompeius în războiul civil dintre anii 49 şi 45 î.Hr. Onoarea Romei era în joc. O victorie îl putea acoperi de glorie. Nu se ştie cât de mult îl mâna ambiția pe Caesar să atace Parția. Nu ştim dacă avea grandiosul plan de a cuceri tot Imperiul Part sau doar o parte, nici dacă doar voia să le aplice parților o lecție – o bătaie sănătoasă. Oricum, după moartea lui, parții au fost cei care au atacat primii.

În anul 40 î.Hr., parții au invadat o mare parte a provinciilor răsăritene romane, până când o armată organizată de Antonius şi condusă de generalul Ventidius i-a învins decisiv. În 38 î.Hr., Roma deja preluase iar controlul în regiune.

Următoarea mutare a lui Antonius a fost un act diplomatic major. A numit o serie de regi clientelari la periferia estică a imperiului. Le-a pretins două calități: competență şi loialitate. I-a pus regi pe Polemo în Pont, pe Amyntas în Galatia, pe Arhelaus în Cappadocia şi pe Irod în Iudeea. Cel din urmă e chiar faimosul rege Irod din istoria creştinilor şi a iudeilor, care însă a fost un cârmuitor eficient şi loial Romei. Fiecăruia i s-a dat în stăpânire un teritoriu generos. Regatul lui Amyntas includea părți din Cilicia, o țară aflată unde e acum partea răsăriteană a coastei mediteraneene a Turciei. Anterior,

Cilicia fusese provincie romană, dar era mai eficient pentru Roma să fie administrată de un cârmuitor local.

Ca să-şi desăvârşească proiectul protejării graniței, Antonius a apelat la marşurile spre nord-est. L-a ales drept comandant pe Publius Canidius Crassus, un om care, prin forțe proprii, ajunsese printre cei mai buni generali ai lui Antonius. Pe parcurs, Canidius obținuse şi funcția de consul, devenind astfel membru al nobilimii romane, căci la Roma nobilii erau fie foşti consuli, fie descendenți ai lor. Nu era rău pentru cineva a cărui familie nu avea rădăcini în Roma.

Antonius l-a trimis pe Canidius cu o armată care să securizeze regiunile de frontieră ale Armeniei şi munților Caucaz. Armenia era un regat independent cu un teritoriu vast, care se întindea din estul Turciei de azi până în Iran. Aflați între Imperiul Roman şi Imperiul Part, armenii erau maeştri ai jocului dublu. În acel moment, erau aliați cu parții, dar Canidius a învins Armenia, iar regele ei, Artavasdes al II-lea, a trecut de partea Romei.

Acum, Antonius a acționat. Sursele spun că ar fi vrut nici mai mult, nici mai puțin decât să cucerească Imperiul Part, dar e probabil că se gândea la ceva mai puțin grandios. Regatul Media Atropatena (azi nord-vestul Iranului, cunoscut şi drept Azerbaidjanul Iranian) era un

stat vasal parților. Antonius voia fie să cucerească regatul Atropatena, fie măcar să-l forțeze să se alieze cu Roma. Oricare dintre variante ar fi amenințat granița de nord-vest a Imperiului Part, reducând sau chiar eliminând astfel capacitatea acestuia de a invada estul Imperiului Roman.

Victoria i-ar fi oferit Romei securitate la graniță, iar lui Antonius i-ar fi adus prestigiu, bogăție şi trupe experimentate. Şi-ar fi înfruntat rivalul, pe Octavian, cu mult mai multă forță. Poate ar fi reuşit să-i oblige pe parți să înapoieze stindardele de luptă pe care le capturaseră de la Crassus. Le-a cerut înainte să atace Atropatena, dar parții au refuzat să i le dea.

Lui Antonius îi plăcea grandoarea. Cât a petrecut iarna cu Cleopatra în Antiohia, capitala Siriei, între 37 şi 36 î.Hr., a pus la punct ultimele detalii ale unei imense armate de invazie. Antonius avea şi alt interes în Antiohia, anume să-şi vadă pentru prima dată cei doi gemeni născuți de Cleopatra. Poate că doar atunci şi-au primit numele, Alexandros Helios şi Cleopatra Selene. Ambele erau nume pline de semnificații. Alexandru fusese, desigur, cel mai mare cuceritor al Antichității şi fondatorul dinastiei greco-macedonene din Egipt. Numele Cleopatrei făcea referire nu doar la cea care cârmuia în prezent, dar

şi la alte câteva regine importante din trecut, din dinastia Ptolemeilor. Helios era zeul grec al soarelui. Selene era zeița lunii. Pentru mulți oameni din Antichitate, soarele reprezenta noua epocă de aur la care năzuiau.

Primăvara, Cleopatra a mers cu Antonius până în oraşul Zeugma (vecin azi cu Gaziantep, în Turcia, pe Eufrat). Drumul a durat cam o săptămână. Acolo, Antonius a reunit armata. Avea între nouăzeci de mii şi o sută de mii de oameni[14], precum şi maşini de asediu transportate cu trei sute de care – formând un convoi lung de vreo opt kilometri[15] – şi un berbec de douăzeci şi cinci de metri. Nucleul armatei lui Antonius pare să fi fost format din şaisprezece legiuni, adică din aproximativ optzeci de mii de oameni. În principiu, legionarii erau cetățeni romani, adică italieni. Octavian îl privase însă pe Antonius de posibilitatea de a recruta trupe din Italia, aşa că a fost nevoit să accepte un anumit număr de recruți din Răsărit. Unii erau colonişti italieni sau urmaşii lor care trăiau în coloniile din Asia Mică, alții erau greci sau aparțineau altor popoare din Răsărit, fiind, de exemplu, arabi, galatieni, iudei, macedoneni sau sirieni. Romanii credeau că italienii sunt cei mai buni legionari. Era probabil doar o prejudecată etnocentrică, deoarece, în secolele următoare, lucrurile aveau să stea invers: Roma

imperială nu avea să ezite să recruteze legionari excelenți din toate colțurile imperiului, *mai puțin* din Italia, ai cărei locuitori preferau activitățile paşnice. Nu avem niciun motiv să credem că locuitorii din Orient erau soldați mai slabi decât italienii, însă loialitatea lor nu era de necontestat.

Antonius a condus el însuşi expediția. De la Zeugma au parcurs un drum lung spre nord-est. Regele Artavasdes al Armeniei i s-a alăturat lui Antonius pe drum, cu şapte mii de infanterişti şi cu câteva trupe esențiale, care romanilor le lipseau: şapte mii de călăreți în armuri[16]. Parția îşi bazase victoria de la Carrhae contra lui Crassus, din anul 53 î.Hr., pe forța cavaleriei în armuri, deci contribuția Armeniei era esențială.

Pe baza sănătosului principiu că viteza ucide, Antonius şi-a împins grosul armatei spre capitala regatului Atropatena, Phraaspa (a cărei poziție exactă nu o cunoaştem). Îi convenea să lase în urmă mult mai lentele trupe de asediu, protejate de două legiuni conduse de un legat de-al său, adică de un comandant cu experiență. Din păcate, inamicul a aplicat un alt principiu militar solid: surpriza. O armată a parților a atacat şi a învins convoiul de asediu al lui Antonius, omorându-l pe comandantul roman cu cei zece mii de oameni ai lui şi luând prizonier

un rege aliat. A fost suficient ca regele Artavasdes să se răzgândească. Şi-a luat trupele şi a plecat acasă, dându-i o lovitură importantă lui Antonius.

Poate că Antonius tot ar fi reuşit să cucerească Phraaspa dacă ar fi înălțat un zid de pământ în jurul oraşului ca să-l izoleze. Însă o armată de eliberare a parților i-a zădărnicit planul, hărțuindu-i trupele şi protejându-se prin refuzul de a se angaja direct într-o bătălie. Deşi oamenii lui Antonius au reuşit să dea câteva lovituri puternice, până la urmă Antonius a trebuie să accepte eşecul.

Deoarece se apropia iarna, ambele tabere au fost de acord să încheie un armistițiu. Parții i-au promis lui Antonius că se va putea retrage în siguranță spre casă, însă l-au urmărit permanent. Trupelor lui Antonius le-au fost necesare patru săptămâni ca să ajungă înapoi în Armenia. Condițiile erau dificile: hrană puțină, raiduri inamice şi moralul trupelor şi disciplina precare. Dar Antonius a ştiut să se afirme chiar şi în toiul eşecului. A făcut tot ce a fost necesar pentru a-i salva pe cei mai mulți dintre oamenii săi.

Însă campania l-a costat pe Antonius un sfert din efectivele armatei, după cum spun sursele fidele lui Augustus, ceea ce ar putea fi adevărat având în vedere

deficiențele campaniei. Pierderile au fost semnificative, dar grosul trupelor a rămas intact. Antonius şi-a atras oamenii de partea lui fiindcă a fost un lider extraordinar în timpul unei retrageri dificile. Toți puteau să se mândrească cu eroicul efort depus pentru a reveni la bază.

Lăsându-le unor subordonați de încredere sarcina de a duce armata din Armenia pe țărmul Mediteranei, Antonius a plecat în grabă spre coastă, probabil acolo unde e azi Libanul. Îi trimisese Cleopatrei un mesaj să aducă din Egipt proviziile atât de necesare, iar ea s-a conformat şi a venit cu o mică flotă. După ce şi-a întâlnit armata şi a distribuit proviziile aduse de Cleopatra, Antonius s-a retras cu regina la Alexandria, să petreacă acolo iarna dintre anii 36 şi 35 î.Hr.

Probabil că Antonius era în Alexandria când a primit un mesaj de la soția lui. În noiembrie 36 î.Hr., Octavia a pornit pe mare, din Italia spre Atena, cu o misiune[17]. I-a adus lui Antonius două mii de legionari şi bani, animale şi provizii. Plutarh spune că s-a dus de bunăvoie, Octavian crezând că Antonius ar putea să o trateze prost şi să-i ofere astfel un avantaj propagandistic, dar, cel mai probabil, fratele şi sora şi-au coordonat acțiunile. Octavia nu putea fi uşor manipulată, iar Octavian nu trebuia să rişte să piardă bunăvoința ei. Oricum, era clar că

misiunea putea să eşueze. În acelaşi an 36 î.Hr., Cleopatra a născut cel de-al treilea copil al ei cu Antonius, un băiat, pe Ptolemeu Philadelphus. A primit numele regelui a cărui domnie de la începutul celui de-al treilea secol î.Hr. marcase apogeul puterii Ptolemeilor.

Încerca oare Octavia să-şi salveze căsnicia? Fără îndoială, dar, ținând cont de ultimii cinci ani spre a prevedea viitorul, era clar că ea şi Antonius urmau să mai petreacă puțin timp împreună. Ceea ce făcea era mai important: transmitea un mesaj. Raportul de putere dintre soțul şi fratele ei se schimbase drastic. Mesajul era că Octavian ştia acest fapt, şi îl ştia şi ea.

La Tarentum, Octavian îi promisese lui Antonius douăzeci de mii de legionari, dar nu s-a grăbit să-i trimită. Când, în sfârşit, i-a trimis prin Octavia, a trimis doar a zecea parte. Şi-a încălcat cuvântul, riscând o ruptură cu Antonius, dar deja lui Octavian nu-i mai păsa – cel puțin nu după victoria lui de la Naulochus şi după înfrângerea lui Antonius din Atropatena.

Octavian făcuse o mişcare iscusită. Dacă nu ar fi trimis niciun legionar, ar fi declanşat o ruptură pe față cu Antonius, însă faptul că i-a trimis *doar o parte* l-a pus pe Antonius în încurcătură. Dacă îi accepta pe acei

infanterişti, îşi recunoştea slăbiciunea, dar dacă îi respingea, se lipsea de întăririle de care avea atâta nevoie.

Aşadar, Octavian i-a oferit lui Antonius, din partea Octaviei, un dar care era în acelaşi timp şi o insultă. Antonius i-a dat un răspuns dur. Având nevoie de trupe, a acceptat darul şi insulta, dar nu s-a dus la Atena. I-a trimis Octaviei o scrisoare, probabil că din Alexandria, spunându-i să se întoarcă la Roma[18]. Ceea ce ea a şi făcut în primăvara anului 35 î.Hr.

Considerând că sora îi fusese umilită, Octavian i-a spus să divorțeze de Antonius. Ea a refuzat. Sau cel puțin aşa zice Plutarh[19]. E tentant să considerăm că a fost un incident pus la cale de cei doi, frate şi soră, care i-a permis lui Octavian să-i răspundă lui Antonius fără a rupe căsătoria. Nici interesul lui personal, nici impolitețea lui Antonius nu justificau divorțul. Octavian ştia că e mai bine să ții un duşman aproape decât să-l laşi în voia lui.

Dar Octavian nu avea de gând să rateze ocazia de a riposta la o jignire adusă familiei sale. Aşa că a reconfirmat demnitatea surorii lui acordându-i, prin vot, onoruri fără precedent[20]. Femeile romane adulte trebuiau să aibă un bărbat care să le gestioneze proprietățile, dar, în anul 35 î.Hr., Octavia a fost scutită de această obligație – un privilegiu foarte rar. Legal, Octavia putea să facă

acum ce voia cu proprietățile ei. I s-a acordat şi onoarea de a i se înălța o statuie, cinste de care se mai bucurase doar o singură femeie în timpul Republicii Romane, cu aproape un secol înainte – Cornelia, mama fraților Gracchus. Dar lucrul cel mai neobişnuit a fost declararea ei ca sacrosanctă. Prin urmare, oricine o prejudicia putea fi judecat pentru trădare. De obicei, acest privilegiu era rezervat celor zece tribuni ai poporului, dar îi fusese acordat şi lui Iulius Caesar şi, cu doar un an înainte de evenimentele curente, şi lui Octavian.

Noul statut al Octaviei îl încurca pe Antonius. Acționând în modul cum o făcuse, Octavian făcuse publice problemele căsniciei surorii lui. Dacă amanta lui Antonius era regină, soția lui devenise acum echivalentul unui tribun al poporului roman. O insultă adusă acum Octaviei echivala cu o insultă adusă unei persoane oficiale şi cu un act ostil îndreptat contra Republicii[21]. Poate ca să evite orice invidie, Octavian a aprobat prin vot să-i fie acordate aceleaşi privilegii şi Liviei, soția lui[22]. Dar Octavia era adevărata problemă.

Ar fi fost o frumoasă lovitură de propagandă dacă statuia Liviei şi a Octaviei ar fi fost plasate în Forumul lui Iulius Caesar. Exista deja o statuie aurită a Cleopatrei în fața Templului lui Venus Genetrix, mama poporului roman

şi presupusa ascendentă a lui Iulius Caesar, a lui Octavian şi a Octaviei. Dacă statuia Octaviei şi cea a Liviei ar fi fost de marmură şi ar fi purtat veşmintele tradiționale ale matroanelor romane, acestea ar fi contrastat puternic cu splendoarea orientală a Cleopatrei[23].

Confruntare în Alexandria

Tentativa lui Antonius de a cuceri Media Atropatena a eşuat, dar ulterior astrele s-au aliniat în favoarea lui. Un dezacord între învingători, Media Atropatene şi Parția, i-a adus o ofertă de alianță din partea regelui Artavasdes din Media (a nu se confunda cu regele omonim armean). Antonius a promis să-şi însoare fiul, pe Alexandros Helios, cu Iotape, fiica regelui din Media. Având acum regatul Atropatena de partea lui, Antonius putea să se întoarcă cu o armată şi să rezolve disputa cu regele Armeniei.

A mai trecut un an până când Antonius a fost gata de plecare. Armata lui trebuia să se odihnească, să se refacă şi să-şi completeze efectivele cu noi recruți. În plus, Antonius trebuia să gestioneze efectele negative ale înfrângerii din Sicilia, din 36 î.Hr., care, aşa cum vom vedea, au fost însemnate.

În anul 34 î.Hr., Antonius era pregătit să se îndrepte cu o armată contra Armeniei. Dacă ne putem încrede în sursele lui Augustus, Antonius s-a bazat pe un vicleşug ca

să îl captureze pe regele Artavasdes al Armeniei, învingându-l fără luptă. Când armenii l-au înlocuit pe rege cu un fiu de-al lui, Antonius l-a învins pe tânăr în luptă şi l-a obligat să fugă în Parția. Apoi, l-a trimis pe rege cu familia lui, în lanțuri de argint, în Alexandria şi a proclamat Armenia provincie romană.

La sfârşitul sezonului de campanii, în toamna lui 34 î.Hr., Antonius a revenit în Alexandria. A intrat în oraş etalându-şi prizonierii într-o procesiune a victoriei. Ptolemeii şi romanii erau maeştri ai artei procesiunilor. Marşurile victoriei şi triumfurile romane sunt încă faimoase, dar echivalentul ptolemeic, Procesiunea Dionisiacă, e mai puțin cunoscut. Or, aceste procesiuni reprezentau o tradiție veche de secole şi adesea spectaculoasă. Sursele îl acuză pe Antonius că a deturnat un triumf roman şi l-a organizat într-un oraş străin[24]. Cu siguranță, acuzația face parte din propaganda lui Octavian, subliniind că Antonius era îndrăgostit de regina din Egipt. În realitate, probabil că Antonius s-a folosit atât de elemente ale tradițiilor orientale, cât şi de cele apusene, arătând, pe de o parte, că e comandant roman şi, pe de alta, că avea copii care erau prinți răsăriteni şi respectau tradiția Alexandriei aşa cum o respecta şi el.

Se spune că procesiunea şi-a atins apogeul la picioarele Cleopatrei, că Antonius i-a prezentat familia regală armeană, încătuşată acum în lanțuri de aur, în vreme ce Cleopatra şedea pe un scaun cu totul din aur pe o tribună încrustată cu argint. Se spune că prizonierii mândri şi aprigi au refuzat să îngenuncheze şi să i se adreseze cu titlul de „regină", aşa că au fost pedepsiți[25]. Cu siguranță, aceste detalii conțin o doză însemnată de jumătăți de adevăruri manipulate de Octavian.

Octavian avea motive întemeiate să distorsioneze adevărul. Reintrarea triumfală a lui Antonius în Alexandria era o amenințare letală. Antonius nu se mărginea să înființeze bastioane la graniță. Construia împreună cu Cleopatra ceva magnific. Cei doi ar fi putut transforma Alexandria în a doua capitală a imperiului, un Constantinopol cu mult înainte să existe Constantinopolul. Chiar dacă Octavian nu i-a declarat război în anul 32 î.Hr., era foarte probabil ca între el şi Antonius să izbucnească un conflict cât de curând. Dacă Antonius ar fi învins şi ar fi devenit stăpânul Romei, nu ar fi uitat Alexandria. Şi el, şi Cleopatra ar fi putut susține o renaştere a elenismului în acel măreț oraş, ceea ce ar fi dus la un progres de câteva secole al ştiinței şi culturii. Însă totul depindea de capacitatea lor de a-şi apăra

regatul. Cine a spus că războiul nu rezolvă nimic sigur nu s-a gândit la Actium.

Propagandiştii lui Octavian au avut motive să-l defăimeze pe Antonius. Se poate spune că tot o jumătate de adevăr este şi o altă poveste legată de acest eveniment, menționată în surse[26]. Fie la finalul procesiunii, fie la scurtă vreme după încheierea sa, se spune că Antonius le-a acordat public Cleopatrei şi copiilor ei privilegii dezavantajoase pentru Roma. Istoricii le numesc Donațiile din Alexandria. Detaliile diferă, dar imaginea de ansamblu e următoarea:

Totul s-a petrecut în fața mulțimii, în Gymnasium, o clădire publică pe care unii o considerau cea mai frumoasă din oraş[27]. Această clădire impunătoare era un centru al vieții civice greceşti. La exterior, colonadele se întindeau pe mai bine de un stadiu (600 de picioare, adică 185 de metri). În interior erau spații pentru activități culturale şi educaționale şi pentru concursuri de atletism, ba chiar şi o sală de mese. Poate că Donațiile au avut loc în timpul unei sărbători publice.

Antonius şi Cleopatra şedeau pe scaune de aur, pe o tribună încrustată cu argint, iar copiii lor şi Caesarion aveau tronuri mai scunde. Antonius a anunțat că Cleopatra trebuia numită „regina regilor”, iar copiii ei,

„regii regilor”. Ambele erau titluri folosite des în Orient. Cleopatra a fost declarată regină a Egiptului, a Ciprului şi a Coelesiriei (fertila vale Beqaa din estul Libanului), pe care urma să le împartă cu Caesarion. Dintre cei trei copii pe care Cleopatra îi avea cu Antonius, Cleopatrei Selene i-a fost dată Cyrenaica (Libia Răsăriteană), lui Ptolemeu Philadelphus, Fenicia (coasta Libanului), Siria şi Cilicia, iar lui Alexandros Helios, Armenia, Media şi, ca promisiune pentru viitor, Parția. Alexandros, la şase ani, purta haină medă, iar Ptolemeu, care avea doar doi ani, un costum macedonean. Băieții şi-au îmbrățişat părinții şi li s-au oferit gărzi de corp armeneşti, respectiv macedonene.

În cazul Cleopatrei, declarația doar reconfirma un dat. Ea stăpânea de mult Egiptul şi Ciprul, iar Antonius îi dăduse, în străinătate, teritorii bogate având poziții strategice. Printre locurile menționate mai sus se numărau oraşul Ptolemais Akko (azi Accra, în Israel), care fusese fondat de un strămoş de-al ei, oaza Ierihonului, o regiune bogată în minerale aflată la sud de Marea Moartă şi două oraşe-porturi strategice din Creta. Cleopatra i-a concesionat terenurile din jurul Ierihonului, care produceau din belşug măsline şi balsam, regelui Irod şi obținea venituri din producția de catran de la sud de

Marea Moartă. Catranul era folosit în construcții, în agricultură, în medicină, în construcția de nave şi în procesul de mumificare. Deoarece controla aceste teritorii, Cleopatra gestiona mari bogății şi era pregătită să-şi afirme puterea în străinătate. Ciprul, Coelesiria şi Cilicia erau bogate în cherestea, iar Fenicia avea câteva porturi cu o îndelungată tradiție navală, aşa că fiecare dintre aceste locuri putea să joace un rol important în programul de construire de nave al lui Antonius. Şi Cyrenaica, bogată şi fertilă, avea porturi importante.

Datorită lui Antonius, Cleopatrei i-a mers bine, dar nu a obținut tot ce şi-a dorit. Era nerăbdătoare să-i ia lui Irod toată Iudeea. Ar fi obținut astfel o fâşie continuă de teritoriu din Libia până în estul Libanului şi şi-ar fi împlinit şi visul de a reface Imperiul Ptolemeic în toată măreția lui de odinioară. Dar Antonius a refuzat-o şi l-a păstrat pe Irod pe tron. Împărțea cu regina patul şi traiul ei luxos, dar interesele lui erau pe prim-plan. Nu era în avantajul lui să renunțe la un aliat.

Plutarh spune că ceremonia din Alexandria a arătat că Antonius ura Roma[28] – aceasta fiind o mostră perfectă de propagandă a lui Octavian. Ceremonia nu a arătat deloc aşa ceva. Mesajul a fost mai degrabă că Antonius aspira să-şi pună propriii copii şi pe cel despre care se spune că

era al lui Iulius Caesar pe tronurile regatelor aliate din Răsărit, consolidând astfel dominația romană. E adevărat că a făcut compromisuri cu domnitori care nu erau romani, dar asta deja era de secole o politică adoptată de romani, chiar dacă însemna renunțarea la fostele lor provincii, cum erau Cilicia şi Cipru. Or, dacă acest aranjament slujea şi sporirii gloriei lui Antonius, era problema lui Octavian, nu a Romei.

Alexandria era o bază excelentă. Avea un port excepțional. Şi, fiind un centru administrativ, economic şi religios, cu o populație multietnică, accesul la informații era lesnicios. Chiar şi când erau în declin, Ptolemeii se puteau mândri cu un know-how naval şi tehnologic considerabil. Egiptul oferea sume enorme de bani. Avea cel mai bogat teren agricol din spațiul mediteraneean, iar Alexandria era un centru comercial fără egal. Potențial, taxele pe venit erau enorme.

Nu era prima dată când un general roman numea la putere prinți loiali în statele clientelare şi se folosea de ei ca să-şi sporească puterea şi statutul în Roma. Tradiția aceasta data de secole. Nou era faptul că aceşti prinți au fost rezultatul relației dintre regină şi general, acesta aducându-şi la putere propriii copii. Un gest care echivala cu crearea unui imperiu personal.

Nu e clar dacă Antonius şi Cleopatra s-au căsătorit oficial. Ca faraon, Cleopatra era zeiță şi nu trebuia să apeleze la cler. Într-un fel, statutul marital al Cleopatrei şi al lui Antonius nu are importanță, fiindcă a fost mai puțin o căsătorie şi mai degrabă un *joint-venture*. A fost Roma & Egipt Inc., reprezentată de cei doi, de care se temea Octavian. Antonius obținuse ceea ce Senatul încercase să împiedice de mai bine de o generație: pusese bogăția Egiptului în mâinile romanilor.

Antonius şi Octavian reprezentau două viziuni diferite cu privire la viitorul Imperiului Roman. Antonius era o combinație de nobil roman şi prinț elen, de imperator şi zeu, o familie pe jumătate romană, pe jumătate greco-egipteană. Imperiul lui ar fi privit spre Răsărit şi era ancorat în Alexandria şi Roma. Şi, mai presus de toate, Antonius o aducea cu el pe Cleopatra, lucru care îi încânta pe unii şi îi îngrozea pe alții.

Octavian privea către Apus. Avea reprezentări mai bune în Italia, dar origini mai puțin nobile. Fără acces la bogățiile Egiptului şi ale Răsăritului, avea mult mai puțini bani decât rivalul său şi era obligat să stoarcă taxe de la o Italie nemulțumită. Însă cu abilitatea lui politică şi-a ales un comandant, pe Agrippa, care putea câştiga prin forța armelor ceea ce poseda Antonius. Octavian învățase de la

Caesar să numească în pozițiile cu cea mai mare putere în stat oameni al căror talent depăşea cu mult originea lor socială.

Unii senatori îl preferau pe Antonius pentru a-şi păstra puterea limitată aristocratică pe care o mai aveau. Nu că l-ar fi considerat un republican sincer, dar poate că-şi închipuiau că, departe fiind, le-ar fi lăsat lor loc de manevră la Roma. Octavian nu-şi ascundea intenția de a conduce Roma cu mână de fier şi vărsări de sânge, nici de a-şi transforma familia într-o dinastie regală. Ambii bărbați făceau ca lumea să se întrebe dacă erau capabili să profeseze arta păcii la fel de bine cum o exersau pe cea războiului. Care dintre ei ar fi putut reconstrui mai bine o lume slăbită de războaie?

La sfârşitul anului 34 î.Hr., acțiunile lui Antonius de la granița de nord-est dăduseră deja roade. Armenia era controlată de romani, menită să fie regatul unde avea să domnească Alexandros Helios, fiul lui Antonius. Regatul Media Atropatena era aliat cu romanii. Probabil ca tânărul Alexandros urma să-i moştenească tronul viitorului său socru. Pentru moment, calea invadării Parției era deschisă. Armenia putea fi o bază de încredere, iar Media putea oferi cavaleria care îi lipsea lui Antonius. Campania care ar fi rezultat putea oferi o mare recompensă:

Mesopotamia sau măcar zona ei de nord-est. Dacă planul s-ar fi împlinit, ar fi fost marea înfăptuire de-o viață a lui Antonius. Probabil că Antonius s-ar fi mulțumit chiar şi cu mai puțin: cu o combinație de zăngănit de săbii şi diplomație care să-l convingă pe regele part să înapoieze stindardele pierdute de Crassus. În ambele cazuri, de la baza lui din Alexandria, un Antonius victorios ar fi putut să trateze altfel cu rivalul lui din Roma.

Dar noua campanie a lui Antonius contra parților n-a mai avut loc. În anul 33 î.Hr., Antonius şi-a retras forțele spre vest, deoarece Octavian a decis să-i declare război. Octavian a ales lupta nu neapărat fiindcă Antonius era slab, ci mai ales fiindcă el însuşi era hotărât să devină puternic, ba chiar de neînvins. Pentru Octavian era acum ori niciodată. Aşa că a început războiul.

Capitolul 5

Aşa a început războiul

Roma-Efes-Atena, anul 32 î.Hr.

La începutul anului 32 î.Hr., între Antonius şi Octavian oficial domnea pacea, dar ambii se pregăteau de război.

Triumviratul expirase, probabil pe 31 decembrie 33 î.Hr. Nu a fost reînnoit.

În prima parte a anului 32 î.Hr., conflictul între rivali a izbucnit în Senatul Roman. Ambii consuli din acel an erau de partea lui Antonius. Unul era Gaius Sosius, care îi fusese comandant lui Antonius în Răsărit şi guvernator în două provincii importante, Siria şi Cilicia. La 1 februarie, Sosius i-a adus lui Octavian acuzații în Senat. Octavian lipsea din oraş, dar, după câteva săptămâni, a ripostat participând la o nouă adunare a Senatului însoțit de o gardă de susținători care aveau pumnale ascunse sub togi. A luat loc pe podium, între cei doi consuli, sugerând evident faptul că îşi asuma puterea chiar dacă triumviratul nu mai exista. Ca răspuns, câteva sute de senatori, poate mai mult de trei sute, au decis să fugă din Roma în Efes, la Antonius. Puțini dintre ei îl iubeau pe Antonius sau aveau încredere în el, dar măcar el făcea parte din vechea nobilime romană şi îşi trata cu respect egalii din Senat. Octavian era un parvenit din burghezia italiană, care pretindea fără vreun temei că e patrician, dar folosea violența în Senat. Nu putea fi trecută cu vederea nici chestiunea vârstei. De obicei, romanii desconsiderau tinerețea. Antonius avea cincizeci şi unu de ani, deci era în floarea vârstei. Octavian avea doar treizeci

şi unu, o vârstă la care un bărbat roman era încă descris drept *adulescentulus*, „un foarte tânăr bărbat”[1].

Senatorii fugari au găsit în Efes o tabără înarmată.

Efes, martie 32 î.Hr.

Navele soseau una după alta în marele port al Efesului, un port vechi şi respectat, cel mai întins din Asia Mică. Se auzeau loviturile tot mai rare ale vâslelor în apă, strigătele boţmanilor, bufniturile parâmelor aruncate pe ţărm. Navele mari care se apropiau într-o linişte deplină, alunecând purtate de briză, tăiau pur şi simplu răsuflarea.

Prin marele oraş-port, deja bătrân în vremea Războiului Troian purtat cu peste o mie de ani în urmă, trecuseră mulţi navigatori şi cuceritori: o legendară regină amazoană; regi hitiţi, lidieni şi persani; monarhii războinici – Alexandru cel Mare, Ptolemeu al III-lea al Egiptului, Mitridate al VI-lea al Pontului şi Hannibal, generalul cartaginez aflat în exil. Însă Efesul nu mai văzuse o asemenea armadă.

Erau acolo cinci sute de nave de război şi trei sute de nave de transport. Cele mai multe nave de război erau quinquereme, denumirea venind de la cifra „cinci” (*quinque*), adică numărul de vâslaşi dintr-o secţiune transversală a navei. Erau galere mari, de lemn, fiecare putând transporta trei sute de vâslaşi şi o sută douăzeci

de infanterişti marini, precum şi alți membri ai echipajului. Aveau un atu tehnologic. Având la probă lemnul ranforsat, puteau lovi ca un berbec inamicul. Însă erau şi nave mai mari, de la cele de „şase” (hexareme) la cele de „zece” rânduri de vâslaşi (decere), maşini de război masive, menite să străpungă barierele porturilor fortificate. Multe nave străluceau şi erau noi, construite din lemn tăiat recent din pădurile de pe coasta mediteraneeană a Asiei Mici, din Fenicia, din ținuturile de pe versanții Muntelui Liban, din Gilead (în Iordania de azi), din Cipru sau chiar din crângul sacru al zeului medicinei de pe insula Cos.

La câți oameni erau pe aceste nave – până la 200.000 –, ar fi fost nevoie de încă un oraş ca să le aprovizioneze. O altă presiune asupra resurselor locale era faptul că Efesul era locul de adunare a circa 120.000 de infanterişti şi călăreți, deci urmau să vină în oraş, în total, circa 300.000 de oameni. Cu puține excepții, erau mai mulți decât populația oricărui oraş din lumea antică, inclusiv față de cea a Efesului, care era cam de un sfert de milion de locuitori. Era nevoie de o minune ca să fie hrăniți toți.

Dar Efesul era, prin excelență, un loc al miracolelor. Centru străvechi al venerării zeiței Artemis (Diana, în mitologia romană), Efesul găzduia magnificul Templu al lui

Artemis, una dintre cele şapte minuni ale lumii. Templul era o structură enormă de marmură cu un portic având o sută douăzeci şi şapte de coloane. Deşi templul avea şi rol de bancă, poate că Efesul ar fi reuşit şi fără resursele acestuia să-i hrănească pe soldaţi şi pe marinari, fiindcă mai avea o zeiţă la care putea apela. Se numea Cleopatra.

Cleopatra era om în carne şi oase, dar supuşii ei o considerau încarnarea pământeană a lui Isis, zeitatea feminină supremă în Egipt şi populară în jurul Mediteranei. Se spunea că furnizase un sfert dintre nave şi toate proviziile lor, precum şi aproape două milioane de livre de argint[2]. Cleopatra nu era un partener pasiv, venise la Efes să joace un rol activ în cadrul armadei. Nu era neobişnuit ca un monarh grec să însoţească un general roman într-o campanie militară, dar era ceva cu totul nou să fie prezentă o regină, mai ales dacă avea de gând să-şi continue drumul până pe frontul de luptă.

Cleopatra îi dovedise deja lui Antonius că e utilă punându-i la dispoziţie regatul ei drept aport la efortul de război. Deşi Egiptul ptolemeic nu mai investise de două secole într-o flotă de proporţii, continua să deţină know-how-ul maritim, având un mare port mediteraneean la Alexandria şi vase care străbăteau Marea Roşie şi ajungeau până în India. Cleopatra avea banii necesari

pentru a finanța o flotă şi a plăti marinarii. Cu ajutorul ei, Antonius a cheltuit mai mulți bani decât rivalul său şi a construit mai multe nave decât el.

Pe lângă faptul că îşi sprijinea bărbatul şi pe cei trei copii, Cleopatra era preocupată ca nu cumva Antonius să-l sacrifice pe Caesarion pe altarul reconcilierii cu Octavian. În primăvara anului 32 î.Hr., când confruntarea militară bătea la uşă, sorții erau de partea ei. Însă politica e nestatornică şi Octavian era abil, aşa încât regina nu putea să-şi lase garda jos. Pentru ea, cea mai sigură politică era să stea aproape de Antonius, oriîncotro avea el s-o ducă.

Omul care o ura pe Cleopatra

Printre senatorii care se refugiaseră în Efes se aflau atât Sosius, cât şi Ahenobarbus, celălalt consul din anul 32 î.Hr.. El o ura pe Cleopatra şi se temea de ea, în pofida contribuțiilor ei la cauza lui Antonius. Fiind roman, Ahenobarbus îi desconsidera pe greci. Fiind republican, monarhii i se păreau inutili. Fiind un bărbat orgolios, disprețuia femeile puternice. Se temea de influența pe care regina o avea asupra lui Antonius. Fiul lui Ahenobarbus era logodit cu fiica mai mare a lui Antonius cu o soție anterioară, dar Ahenobarbus, ca politician, ştia că Cleopatra era considerată malefică la Roma, unde

Octavian o declarase vrăjitoarea străină care l-a sedus pe Antonius. Mulți dintre oamenii lui Antonius erau de aceeaşi părere şi nu se sfiau să o declare. La Efes, şi-au alăturat vocile celei a lui Ahenobarbus[3].

Ambii consuli fiind prezenți acolo, lui Antonius i-a fost uşor să-i organizeze pe senatorii refugiați într-un soi de contra-senat care să pretindă că reprezintă adevărata Romă. În absența lui, partizanii săi din Roma îi menținuseră vie imaginea de republican. Au organizat triumfuri – incluzându-l o dată şi pe Antonius *in absentia* – şi au sponsorizat clădiri publice[4]. La Roma era posibil să fie menținută iluzia unui Marcus Antonius loial imaginilor de ceară ale strămoşilor pe care nobilii romani obişnuiau să le țină acasă în *lararium*. Nu e de mirare că unii dintre susținătorii lui au fost şocați când, fugind în est, au descoperit realitatea poleită a Cleopatrei şi a partenerului ei.

Republica romană era moartă, însă nimeni nu-i spusese această realitate şi lui Ahenobarbus. În tinerețe, fusese luat prizonier împreună cu tatăl lui pe când lupta contra lui Caesar într-un război civil. Caesar i-a iertat şi i-a eliberat pe amândoi. Tatăl lui, care era când încăpățânat, când nesupus, când prost dispus şi deprimat, a murit în luptă un an mai târziu. Fiul a

supraviețuit. Acuzat pe nedrept că fusese unul dintre cei care l-au asasinat pe Caesar, deşi, de fapt, nu participase la complot, ci doar îl aprobase ulterior, el li s-a alăturat asasinilor şi a comandat o flotă care să lupte contra urmaşilor lui Caesar. Deşi au pierdut războiul pe uscat, Ahenobarbus a câştigat mereu bătăliile pe mare.

Într-un final, în 40 î.Hr., a făcut pace cu Antonius, care l-a numit printre cei mai importanți generali şi administratori ai săi. Dar Ahenobarbus nu a făcut pace şi cu Cleopatra. Ea a încercat să-l câştige de partea ei, dar îndărătnicul Ahenobarbus i-a rămas ostil. Era singurul dintre susținătorii lui Antonius care a refuzat să-i spună „regina Cleopatra", ci, cu lipsă de politețe, o numea doar „Cleopatra". El şi colegii lui din Efes i-au zis lui Antonius că Cleopatra trebuie să plece. Dacă o va trimite pe Cleopatra înapoi în Egipt, Antonius va avea doar de câştigat la Roma, căci absența ei ar fi arătat clar că Octavian ducea un război civil contra lui Antonius, nu unul împotriva unui străin cum era Cleopatra. Iar Octavian jurase în public să nu mai ducă niciodată un război civil.

Ahenobarbus şi colegii cu care împărtăşea aceleaşi idei poate că voiau ca Antonius să atace Italia şi să-l înfrângă pe Octavian. Ştiau că italienilor le-ar fi fost mai uşor să

accepte o asemenea invazie dacă Cleopatra nu ar fi participat la ea. Poate că se temeau că Cleopatra s-ar fi opus invaziei, ca să-şi menajeze flota şi să protejeze căile maritime către Egipt. Ştiau că, având bani, oameni şi influență asupra lui Antonius, părerea ei ar fi contat enorm. Aşa că, pe lângă prejudecățile lor contra unei femei, contra reginei Egiptului, aveau multe alte motive să-şi dorească să o vadă pe Cleopatra plecată.

Antonius mai era încă bine ancorat în cercurile conducătoare romane ca să asculte ce spuneau susținătorii lui de rang nobil, astfel că i-a spus Cleopatrei să se întoarcă pentru o vreme în Egipt. Însă ea nici n-a vrut să audă. Voia să lupte şi se temea să-l părăsească pe Antonius. Îşi făcea griji şi în privința Octaviei. Cleopatra ştia că, dacă ar fi plecat, era posibil ca Octavia să apară şi să încheie un acord de pace între Antonius şi Octavian, aşa cum mai făcuse în trecut. Dar nu a încercat să-l facă chiar ea pe Antonius să se răzgândească. Era prea abilă ca să procedeze aşa. A apelat la Canidius, generalul lui principal, un om la fel de important pentru Antonius pe uscat cum era şi Ahenobarbus pe mare, care totuşi i se adresa cu titlul de „regină".

Canidius probabil că administra Armenia, o sarcină importantă. La ordinul lui Antonius, la începutul anului

32 î.Hr. Canidius şi-a adus armata la Efes. Era un om cu simţ practic, care înţelegea că Cleopatra aducea bani, marinari egipteni şi experienţă nemijlocită în guvernarea unui stat vast, lucruri care s-ar fi pierdut dacă ea ar fi fost izgonită. Pe el l-a ales Cleopatra ca să-i susţină cauza.

Canidius a mai spus că alungarea Cleopatrei ar fi făcut ca şi contingentul egiptean să-şi piardă dorinţa de a mai lupta. Nu era puţin lucru şi probabil că justificarea era valabilă în cazul multor popoare din Orient, ale căror trupe se alăturau luptei. În răsăritul Mediteranei erau destui cei care urau Roma. Trecuseră doar vreo treizeci de ani de la moartea regelui Mithridates al VI-lea al Pontului, un adversar formidabil, care între 88 şi 63 î.Hr. a purtat trei războaie ce au şubrezit dominaţia romană în Răsărit. În Siria şi în Iudeea, unii încă îşi mai aminteau că ţările lor fuseseră libere până le cuceriseră romanii, în anul 63 î.Hr. În Egipt, sentimentele antiromane duseseră la un război contra lui Caesar în Alexandria, cel din anul 48 î.Hr. În alte părţi din Răsărit, lumea încă mai avea resentimente din cauza modului în care asasinii lui Caesar îi spoliaseră ca să-şi finanţeze războiul contra lui Antonius şi Octavian.

În ochii multora, Cleopatra simboliza rezistenţa. Era meritul ei că îl îmblânzise pe Antonius şi-l atrăsese de

partea ei. El oferea forța, dar Cleopatra era inima şi sufletul luptei.

Profeția era o formă populară a transmiterii unor mesaje politice în lumea antică, mai ales în Răsărit. O profeție în limba greacă de prin anul 33 î.Hr. spune că o „amantă" va „tăia părul Romei" şi va răzbuna Asia pentru răul pe care i l-a făcut Roma[5]. Acea femeie avea să facă dreptate, învingându-i pe romani şi reinstaurând o epocă de aur a păcii şi reconcilierii sau, cum spuneau unii, o epocă a Soarelui. Cu toate că femeia nu este numită, e uşor să întrezărim referirea la Cleopatra. Nu e de mirare că prezența ei semăna vrajbă între generalii lui Antonius. Unii considerau că ea le sporeşte forțele. Alții că e o revoluționară periculoasă şi o adevărată mană cerească pentru propaganda adversă.

Antonius era dispus să-şi asume riscul. L-a susținut pe Canidius, luând decizia ca până la urmă regina să rămână. Pentru eforturile sale, Canidius a fost acuzat că ia mită de la Cleopatra. Dovezile apar într-un papirus grec ce a supraviețuit întâmplător, fiind refolosit la sarcofagul unei mumii dintr-un cimitir roman de lângă Nil. Documentul menționează un ordin regal din anul 33 î.Hr. prin care Canidius primea scutiri mari de taxe pentru terenurile lui din Egipt şi pentru importurile şi exporturile

pe care le efectua, oferind grâu egiptean în schimbul vinului din insulele greceşti. Privilegiile se extindeau şi la arendaşii, animalele şi navele lui. E posibil ca terenurile să fi fost un dar regal anterior. Ordinul e semnat de altcineva decât de cel care l-a scris, cu mențiunea „să se aplice”. Se poate să fie chiar scrisul Cleopatrei, dar, chiar dacă nu e, cu siguranță ea a dat acel ordin. Regina ştia cum să folosească bogăția Egiptului pentru a-şi atrage de partea ei aliați romani.

S-ar fi putut ca Cleopatra să fi intenționat să stea cu ochii pe Ahenobarbus. Pierzând lupta politică în Efes, acesta reprezenta un risc de securitate şi ar fi putut trece de partea lui Octavian. La urma urmei, Ahenobarbus mai schimbase taberele şi cu alte ocazii.

În cele din urmă, insistând să-şi vadă planurile împlinite, Ahenobarbus nu făcuse decât să întărească poziția Cleopatrei în raport cu Antonius. În războaiele trecute, Antonius condusese întotdeauna singur bătăliile. Alianța cu Cleopatra avea să-l facă să-şi piardă unii susținători, dintre care câțiva au trecut în tabăra lui Octavian. Din cauza destinului, a scris Plutarh[6]. Din cauza Cleopatrei.

Samos

Cam prin aprilie 32 î.Hr., Antonius, Cleopatra şi anturajele lor au plecat din Efes şi au navigat pe mare până în Samos, o insulă din apropiere. Era primul pas al unei lungi călătorii spre vest cu armata şi cu flota. Probabil că le-au trebuit şase săptămâni ca să traverseze Marea Egee şi mult mai mult ca să ajungă pe coasta de vest a Greciei şi să o ocupe. De acolo puteau fie să apere de atacuri jumătatea răsăriteană a Imperiului Roman, fie chiar să invadeze Italia.

Antonius adunase o armată imensă a Răsăritului în Efes, chemând sub arme toți regii, prinții, oraşele şi popoarele din Adriatica până în Crimeea şi din Siria în Armenia, cum spune Plutarh atât de teatral. Plutarh continuă în acelaşi stil, spunând că Antonius le-a poruncit tuturor „specialiştilor în arta lui Dionysos” să vină la Samos. Erau asociații de muzicieni, actori şi dansatori. Erau grupuri strâns unite, bogate şi puternice, din oraşele greceşti de la Marea Egee şi de mai departe, reprezentând genul de influență pe care o au azi vedetele şi echipele sportive profesioniste. În cele din urmă, Antonius i-a răsplătit cu terenuri în bogatul oraş Priene (aflat azi la sud de Efes, pe coasta turcească a Mării Egee), dar mai întâi a

fost spectacolul din Samos. Plutarh spune că Antonius şi Cleopatra „s-au distrat” pe insulă. Iată ce scrie Plutarh.

> Când aproape întreg pământul, de jur-împrejur, era în gemete şi jale, o singură insulă timp de mai multe zile răsuna de cântecul din flaute şi de chitare, iar teatrele erau pline, ca şi corurile, de concurenți. Fiecare cetate participa la sacrificii, trimițând câte un bou, iar ei se întreceau între ei în ospețe şi daruri, astfel că lumea se întreba ce vor face când vor serba victoria, ei care făcuseră atâtea pregătiri pentru sărbătorirea începutului războiului.[7]

Aici, Plutarh ne oferă o versiune a evenimentelor aprobată oficial de Imperiul Roman. Antonius şi Cleopatra erau frivoli, făcând cheltuieli de sibariți şi îşi risipeau cu nesăbuință resursele militare – asta spunea respectiva propagandă. Un raport imparțial ar putea spune că Antonius şi Cleopatra au pus la cale o reuniune genială, pentru a-şi însufleți susținătorii şi a-i distra într-o perioadă de acalmie din timpul campaniei. A fost în parte spectacol pentru trupe, în parte paradă organizată în vederea plecării şi în parte binecuvântarea trupelor care porneau la drum. Din postura de nou Dionysos, Antonius se putea lăuda că e sprijinit de adoratorii acestui zeu.

Divorţul

În mai sau iunie, Antonius şi Cleopatra deja îşi transferaseră baza la Atena. Cu şase ani în urmă, oraşul îi găzduise pe el şi pe Octavia, care trăiau împreună formând un cuplu fericit, având o fetiță nou-născută – dar acele zile trecuseră demult. Uitate erau acum onorurile adresate Octaviei, când a fost venerată drept Atena, iar Antonius, drept Dionysos. Acum, Adunarea Atenei a votat să i se acorde Cleopatrei onoruri divine. O delegație de cetățeni atenieni condusă de Antonius, care primise cetățenia cu circa un deceniu în urmă, a mers la casa reginei, să-i dea vestea. Antonius a stat în picioare dinaintea ei şi a ținut un discurs în numele oraşului[8].

Însă, cât Antonius a fost în Atena, divorțul de Octavia a fost cel care l-a preocupat îndeosebi[9]. Legea romană referitoare la divorțuri era simplă şi tranşantă. Oricare dintre parteneri îl putea informa pe celălalt că a pus punct căsniciei. „Ia-ți ce e al tău" era formula legală rostită de partenerul care îi anunța celuilalt divorțul. Antonius i-a comunicat Octaviei mesajul printr-o scrisoare, o practică romană foarte răspândită.

Din punct de vedere roman, decizia lui Antonius de a divorța de Octavia părea disonantă. Era o eroare voluntară. Întărea argumentul lui Octavian că Antonius

trădase o matroană romană virtuoasă de dragul unei seducătoare femei străine. Din perspectiva răsăriteană însă, avea noimă. Întrerupând legăturile cu casa lui Caesar, noul Dionysos se pregătea să conducă Răsăritul împotriva detestaților romani. Împreună cu Isis, adevărata lui consoartă, avea să pornească un război sfânt. Nu conta că Antonius era roman. Acest fapt putea fi îngropat sub o avalanşă de calomnii. Ulterior, când Antonius va ajunge în Italia, va putea să întoarcă foaia şi să se prezinte pe sine drept un fiu loial al republicii.

Între timp, pe Acropolele din Atena, cel mai sacru şi mai important loc din oraş, au fost înălțate statui care îi reprezentau pe Antonius şi pe Cleopatra ca zei. Un localnic glumeț i-a persiflat pe cei doi, scrijelind sub statuia lui Antonius, în greacă, următoarele cuvinte: „Octavia şi Atena către Antonius". Erau urmate, în latină, de: „Ia-ți ce e al tău"[10].

Primind vestea că Antonius o repudiase, Octavia a trebuit să se mute. De cinci ani, locuia în casa lui Antonius dintr-o zonă elitistă a Romei[11]. Acolo îşi primea prietenii şi asociații îndatorându-i ei şi puternicului ei frate atunci când îi ajuta să obțină funcții publice sau să rezolve alte chestiuni. Acum, Octavia şi cei şase copii pe care îi creştea s-au dus să locuiască la fratele ei. Erau şi

cele două fiice pe care le avea cu Antonius, un fiu şi alte două fiice dintr-o căsătorie anterioară, dar şi unul dintre fiii lui Antonius dintr-o căsătorie a lui anterioară. Celălalt fiu al lui Antonius, Antyllus, era alături de tatăl lui.

Se spune că, aflând de divorţ, Octavia a plâns, fiind puternic tulburată[12]. Lacrimile erau mai frecvente şi mai acceptate la Roma decât sunt azi. Plângeau în public şi bărbaţii, şi femeile. *Miseratio*, solicitarea retorică a compasiunii, adesea însoţită de lacrimi, era la fel de comună pe cât dădea de bănuit. Mai impresionant e sentimentul căruia se spune că i-a dat glas Octavia: că jelea pentru că putea să pară că va fi una dintre pricinile războiului ce urma să izbucnească în curând[13]. Să remarcăm că Octavia nu a deplâns faptul că va fi război, ci doar că *ea* ar putea fi învinovăţită de izbucnirea lui. Dacă e adevărat, atunci este în spiritul importanţei pe care romanii o acordau propriei reputaţii.

La Roma, divorţul lui Antonius de Octavia i-a servit lui Octavian. De fapt, a fost o mişcare atât de proastă a lui Antonius, încât ne întrebăm dacă nu cumva Octavian e cel care a reuşit să-l convingă s-o facă[14]. Poate, cu complicitatea Octaviei, a lansat zvonul că ea urma să divorţeze de Antonius. Astfel, Antonius s-a văzut nevoit să acţioneze primul, pentru a evita umilinţa de a fi repudiat.

Octaviei i-a fost uşor să se arate ofensată. Dar să ne amintim totuşi şi ce avantaj propagandistic imens a avut Antonius printre susținătorii săi răsăriteni pentru că a părut că rupe relațiile cu Roma şi se ataşează de răzbunătoarea salvatoare Cleopatra. Poate că Antonius şi-ar fi dorit să poată beneficia de ambele situații, adică să divorțeze de Octavia în Răsărit şi să rămână căsătorit cu ea la Roma. Nu era posibil, desigur, iar Octavian se putea folosi în Apus de decizia lui de a divorța.

Dacă Octavia chiar jelea spunând că ar putea fi acuzată că a contribuit la declanşarea războiului, atunci de piatră să fii şi tot îți vine în minte o idee răutăcioasă. Poate că ar fi jelit şi mai tare dacă lumea *nu* ar fi crezut asta despre dânsa. Poate că Octavia, ca şi Elena, simțea o bucurie vinovată ştiind că făcea lumea să se învârtă după cum voia. Într-adevăr, răutăcioasă idee!

Din perspectiva căsătoriei, Octavia trăise o experiență dezastruoasă alături de Marcus Antonius: trădări, umilințe şi abandonare. Dar căsătoria îi oferise şi calitatea de mamă şi, totodată, putere politică, celebritate, călătorii şi bizara ridicare la rangul de zeiță. Se încheiase prost, dar câte alte femei divorțate puteau spune că salvaseră în două rânduri lumea romană de la un război civil? Privind retrospectiv, poate odată cu trecerea anilor, Octavia s-ar fi

putut consola ştiind că datorită sacrificiilor şi muncii ei, se întruniseră condiţiile favorabile ca fratele ei Octavian să devină conducătorul lumii. *Aceasta* era o loialitate faţă de familie care, chiar şi după standardele stricte ale Romei, era demnă de a intra în cărţile de istorie.

Vreme de aproape un deceniu după divorţ, Octavia lipseşte aproape complet din sursele istorice. E frustrant azi, dar nu surprinzător, fiindcă îşi îndeplinise misiunea. Din punctul de vedere al fratelui ei, căsătoria Octaviei fusese un succes extraordinar. Nu e deci de mirare că, în următoarele decenii, Octavian a tratat-o pe Octavia cu cea mai înaltă consideraţie. Medierea făcută de ea îl ţinuse pe Antonius departe de Italia, atunci când tânărul Octavian avusese nevoie să aibă mână liberă contra lui Sextus Pompeius. Tot ea îl convinsese pe Antonius să-i ofere o flotă de război, ajutându-şi fratele să dea mai nimic la schimb, cu excepţia unor promisiuni, care, şi acelea, aveau să fie încălcate la momentul potrivit. În plus, datorită comportamentului ei şi demnităţii cu care a răspuns la tratamentul umilitor la care a supus-o Antonius, Octavia i-a oferit fratelui ei o mană cerească din perspectiva propagandei. Octavia nu le născuse un moştenitor celor din familia lui Antonius, deci niciun băiat care să împlinească profeţia lui Vergiliu. Însă făcuse

pentru casa Caesarilor cât putea face un comandant militar.

Dezertorii

În iunie sau iulie 32 î.Hr., Octavian i-a primit la Roma pe dezertorii cu cel mai înalt rang care îl abandonaseră pe Antonius. Aceştia erau Lucius Munatius Plancus şi nepotul lui, Marcus Titius. Antonius avusese încredere în ambii, în măsura în care se putea avea încredere în cineva alunecos ca Plancus sau în protejatul lui. Împreună, cei doi au dat un nou sens cuvântului latin pentru „dezertor", *transfuga*, literal „cel care fuge dincolo". Dar Octavian i-a primit cu brațele deschise, fiind prețioşi pentru obținerea unor informații şi pentru propagandă.

În plus, pe principiul că un maestru ştie să-i evalueze pe cei asemenea lui, Octavian se pricepea să-i citească pe trădători. În cei doisprezece ani petrecuți pe scena publică, Octavian îl susținuse mai întâi pe Iulius Caesar, apoi a susținut Senatul, care aprobase asasinarea lui Caesar. A luptat contra lui Antonius, apoi s-a aliat cu el contra Senatului. S-a aliat cu Cicero, pentru ca mai apoi să admită să fie executat. A căzut la pace cu Sextus Pompeius, apoi a dus contra lui o bătălie pe viață şi pe moarte. Aşa că acum putea tolera câteva infidelități de-ale altora. Sau, în cazul lui Plancus, chiar mai multe.

În ultimii doisprezece ani, Plancus schimbase de câteva ori taberele. General de succes, Plancus a celebrat un triumf şi a fost proclamat imperator de două ori. După ce a pornit cu o armată contra lui Octavian la Perusia, dar nu a luptat, a fost lăsat de Octavian să fugă din Italia şi i s-a alăturat lui Antonius în Răsărit. A colaborat atât de strâns cu Antonius în anii următori, încât acesta i-a încredinţat pentru o vreme inelul lui cu pecete şi corespondenţa – sau cel puţin aşa a pretins Plancus[15]. Cert e că Antonius i-a încredinţat guvernarea a două provincii importante – Asia (vestul Turciei) şi Siria. Plancus intrase şi în graţiile Cleopatrei. O poveste savuroasă circula sub formă de bârfă. Se pare că Plancus era un linguşitor atât de servil încât, la o petrecere, ca să o distreze pe Cleopatra, a imitat un triton, dansând despuiat, cu corpul vopsit în albastru, cu capul încoronat cu trestii, având o coadă de peşte şi târându-se în genunchi[16].

Titius, nepotul lui Plancus, care fusese proscris în anul 43 î.Hr., şi-a adunat o flotă şi a pornit pe mare. Tatăl lui, proscris şi el, i s-a alăturat lui Sextus Pompeius. Titius a fost capturat de oamenii lui Sextus, care însă l-au cruţat de dragul tatălui său, care le era tovarăş. După amnistia din 39 î.Hr., Titius s-a întors în Italia. Apoi a plecat în

Răsărit, unde l-a slujit pe Antonius, ocupând funcția de chestor în timpul invadării Mediei. Antonius i-a dat lui Titius sarcina de a se ocupa de Sextus, când acesta a fugit în Asia Mică după înfrângerea suferită pe mare în largul Siciliei, în 36 î.Hr. Titius i-a răsplătit lui Sextus generozitatea arătată anterior executându-l, probabil la ordinul lui Antonius sau, poate, al lui Plancus. Cu siguranță, Antonius a aprobat măsura, fiindcă l-a numit pe Titius guvernator al bogatei provincii Asia Romană.

Atunci de ce au trecut Plancus şi Titius de partea lui Octavian? O sursă ostilă spune că Plancus a fost prins furând şi a căzut din grațiile lui Antonius[17]. Însă oficialii romani aveau tendința de a aproba complice micile fraude atât timp cât îşi primeau şi ei partea. O explicație mai plauzibilă e aceea că Plancus şi Titius au rupt legătura cu Antonius din cauză că acesta divorțase de Octavia[18]. Nimeni dintre cei cărora le păsa ce cred italienii nu ar fi putut privi fără îngrijorare la acea mişcare făcută de Antonius. Putea părea că Antonius aruncă la gunoi victoria, purtându-se într-un mod care făcea Italia să se încoloneze în spatele lui Octavian. Ca şi Ahenobarbus, şi Plancus şi Titius voiseră ca Cleopatra să fie trimisă înapoi în Egipt după Efes[19], nu să rămână în cadrul forței expediționare. Totuşi, Ahenobarbus a continuat să-l

susţină pe Antonius, însă Plancus a ales să pună punct relaţiilor. Poate că sursa ostilă de mai sus avea dreptate când spunea că Plancus era bolnav de trădare[20].

Discutând cu Plancus şi cu Titius, cu siguranţă că Octavian şi consilierii lui au obţinut informaţii preţioase despre Antonius şi planurile lui militare. Au obţinut şi o informaţie interesantă, utilă în propaganda pe timp de război, anume că Antonius le lăsase un testament vestalelor din Roma. Sau poate Octavian deja ştia acest lucru, dar s-a folosit de sosirea celor doi dezertori ca pretext să le smulgă ilegal vestalelor acel testament.

În cadrul unei dramatice întruniri a Senatului, Octavian a prezentat conţinutul documentului[21]. Octavian a spus că testamentul îl recunoştea pe Caesarion drept adevăratul fiu al lui Iulius Caesar. Îi numea printre moştenitori pe fiii pe care Antonius îi avea cu Cleopatra. Şi dispunea ca Antonius să fie îngropat în Alexandria, lângă Cleopatra. Chiar dacă ar fi murit în Roma, trupul lui trebuia să fie trimis în Egipt. În concluzie, Octavian a sugerat că Antonius intenţiona să mute capitala Imperiului Roman în Răsărit.

Să subliniem că Octavian a *pretins* că testamentul menţiona acele lucruri. Trebuie să păstrăm însă o doză de scepticism. E plauzibil că Antonius le-a lăsat vestalelor un

testament, dar nu că a aşternut pe hârtie cuvinte care să îl acuze atât de tare, mai ales nu la Roma, unde erau la îndemâna adversarilor lui. E foarte probabil ca Octavian să fi inventat o mare parte dintre acuzații, folosind „dezvăluirile” lui Plancus ca pretext al găsirii testamentului. Partea în mod cert adevărată era că Antonius deja îl recunoscuse pe Caesarion drept fiu al lui Caesar.

Chiar dacă, în februarie, câteva sute de senatori au fugit din Roma la Antonius, în Efes, au rămas destui senatori care să îl critice pe Antonius pentru acțiunile lui[22]. Însă aceştia nu au contat. Testamentul a fost menționat în continuare drept probă tangibilă a faptului că Antonius era sub vraja unei regine străine. Senatorii rămaşi au căzut de acord să-i revoce lui Antonius *imperium*-ul – dreptul oficial de a comanda armate romane în străinătate – şi funcția de consul, pe care ar fi trebuit să o dețină în anul următor, în 31 î.Hr. Însă nu l-au declarat inamic public, pentru că nu doreau să şi-i facă duşmani pe susținătorii lui. De fapt, s-au oferit să-i primească pe acei susținători de partea lor, încurajându-i astfel să trădeze[23].

Condamnarea lui Antonius a fost un adevărat spectacol. Octavian iubea teatrul[24] şi probabil că îşi

amintea rolul important al scrisorii în piesa *Hippolytus* a dramaturgului grec Euripide, din anul 428 î.Hr., în care Fedra, protagonista, îl acuză în chip mincinos pe Hippolytus, prinț şi fiul ei vitreg, că a violat-o. Testamentul lui Antonius a fost un element de recuzită eficient care a făcut povestea să continue. Actorii aflați în roluri secundare, cum era Gaius Salvisius Sabinus, care încercase să-i salveze viața lui Caesar în timpul fatalei întruniri a Senatului de la Idele lui Marte, au fost chemați să li se adreseze senatorilor şi să adauge detalii, de pildă, cum că nobilul Antonius s-ar fi ridicat în picioare la un banchet cu participanți de vază ca să îi maseze picioarele Cleopatrei[25].

Totul a fost o simplă chestiune de relații publice. Nimeni dintre cei care i-au urmărit cariera lui Octavian nu a fost surprins. Octavian folosea informația ca pe o armă.

Declararea războiului

După ce au votat să-i declare război Cleopatrei[26], senatorii au luat parte la o ceremonie oficială impregnată de tradiție, dar care includea şi câteva inovații. Din nou, Octavian s-a priceput să folosească teatrul.

Senatorii şi-au îmbrăcat veşmintele militare şi au mers la Templul Bellonei, zeița războiului, aflat în afara zidurilor Romei. Acolo, Octavian a îndeplinit rolul oficial al unuia

dintre preoții numiți *fetiales*, care supervizau legile şi ritualurile războiului şi ale diplomației[27]. Înainte de a declara un război, aceşti preoți făceau o proclamație publică în fața lui Jupiter, zeul suprem al Romei, confirmând că războiul avea o cauză justă. Au făcut-o şi cu acest prilej, după care Octavian a înfipt o lance într-o parcelă de pământ de lângă templu, care simboliza teritoriul inamic. Simbolul era clar: inamicul lui Octavian era străin, nu un concetățean roman, iar cauza lui Octavian era justă. Însă nu e clar dacă aruncarea lăncii era o ceremonie arhaică preluată din trecutul romanilor sau un element cultural grecesc. Dacă era un obicei arhaic, înseamnă că Octavian exploata faptul că romanii îşi prețuiau trecutul. Dacă era obicei grecesc, imita cea mai faimoasă aruncare a lăncii din istoria antică: cea a lui Alexandru cel Mare când a invadat Imperiul Persan, aruncând o lance după ce a trecut prin strâmtoarea Helespont şi a păşit pe solul Asiei. Alexandru a considerat teritoriul persan ca fiind un pământ „câştigat cu lancea". Oricare dintre cele două variante îi erau favorabile lui Octavian: reînvierea trecutului roman sau faptul că îmbrăca el însuşi mantia celui mai important cuceritor din lume.

Deci, în sfârşit, pasul fusese făcut. Războiul contra lui Antonius începuse, dar doar indirect, prin atacul împotriva Cleopatrei. Senatul sau ce mai rămăsese din el a fost de acord, cel puțin în public. E foarte probabil că au votat ca Octavian să ocupe postul de comandant al armatelor statului în campania care avea să urmeze. Evident, nu era suficient. Octavian a cerut ca toți italienii şi chiar şi locuitorii provinciilor apusene să îi jure credință. În anii următori, şi-a amintit cu mândrie acest moment.

> Jurământ mi-a prestat întreaga Italie de bunăvoie şi mi-a cerut să fiu conducător [...]. Au prestat acelaşi jurământ provinciile Gallia şi Hispania, precum şi provinciile Africa, Sicilia şi Sardinia.[28]

Faptul că războiul o viza pe Cleopatra, nu pe Antonius, oferea câteva avantaje la Roma. Nedeclarându-i război lui Antonius, Octavian putea să-şi țină promisiunea de a nu porni noi războaie civile. Din perspectiva publicității, regina Egiptului reprezenta duşmanul aproape perfect. Ca femeie, străină, grecoaică, egipteancă şi regină, era o țintă excelentă pentru prejudecățile romanilor.

Totodată, Octavian i-a oferit duşmanului un sprijin propagandistic în Răsărit. Antonius era roman şi

răsăritenii nu se sinchiseau dacă un roman ataca alt roman. Cleopatra însă era de-a lor. A o ataca pe ea însemna să ataci Răsăritul în general şi, în particular, să o ataci pe zeița Isis.

E posibil ca Antonius şi Cleopatra să fi avut şi ei partea lor de vină pentru a-l fi pus pe Octavian cu spatele la zid. Recunoscând legitimitatea lui Caesarion, i-au forțat mâna, deoarece astfel Cleopatra devenea pentru Octavian principala amenințare, nu Antonius. Mânuiseră abil informațiile şi şi-au obligat adversarul să acționeze într-un mod care le consolida baza lor politică.

Octavian a fost jignit de modul cum a tratat-o Antonius pe Octavia. Poate că a şi *simțit* insulta, dar nu asta l-a făcut să pornească războiul, ci alte trei motive: Roma, Egiptul şi Caesar. Logica politicii romane cerea o confruntare între cei doi conducători. Egiptul era cufărul cu bani pe care atât Pompeius Magnus, cât şi Caesar au pus mâna, dar nu au reuşit să-l păstreze, confruntați fiind cu opoziția Senatului. Antonius amenința să-l păstreze şi, totodată, să poată cheltui mai mult ca Octavian. Caesar era tatăl asumat de ambii, însă doar unul dintre ei îi putea fi moştenitor.

Caesarion amenința pretenția lui Octavian de a fi fiul lui Caesar. Atât timp cât era în viață, acel băiat zădărnicea

pretenţiile celui cunoscut drept Gaius Iulius Caesar Imperator Divi Filius: Gaius Iulius Caesar Generalul Victorios, Fiul unui Zeu. Dacă Caesarion era un Caesar în carne şi oase, Octavian redevenea doar Gaius Octavius, un simplu membru al unei familii italiene prospere, dar provinciale, care era înrudit cu marele Iulius Caesar, dar doar prin mama sa. Octavian nu a avut obiecţii privind aranjamentele teritoriale făcute de Antonius în Răsărit. De fapt, după bătălia de la Actium, i-a păstrat la conducere pe aproape toţi cei care au fost regi clientelari ai lui Antonius.

Octavian nu poate fi condamnat pentru că a presupus că războiul contra lui Antonius va fi de neevitat. Noua flotă a lui Antonius, faptul că îl recunoscuse pe Caesarion drept moştenitorul lui Caesar şi ambiţiile lui dinastice, toate susţinute de bogăţia Cleopatrei, făceau ca războiul să fie inevitabil. Dar Octavian a fost cel care a lovit primul. El a provocat războiul într-un moment când Antonius se lupta în numele Romei pe frontul din Orient cu parţii. Unii ar putea spune că gestul lui Octavian nu a fost unul patriotic, dar el a sperat că astfel va câştiga premiul cel mare: întregul Imperiu Roman.

Partea a 2-a

UN PLAN ŞI UN ATAC

Din toamna anului 32 până în aprilie 31 î.Hr.

MAREA
ADRIATICĂ
ITALIA
Roma
Sipontum
Dyrrachi
Puteoli
Napoli
Apol
Cap
Misenum
Tarentum
Brundisium
Cor
Tor
Ant
Mylae
Tyndaris
Naulochus
Rhegium
SICILIA
Messana
Siracuza
MAREA IONI

Capitolul 6

Invadatorii

Vestul Greciei, anul 32 î.Hr., toamna

În anul 32 î.Hr., Antonius şi Cleopatra au pus în aplicare două strategii diferite, una pe uscat şi alta pe mare. Strategia pe uscat prevedea traversarea rapidă a Mării Ionice şi invadarea Italiei, iar cea maritimă necesita o bază pe coasta de vest a Greciei, pentru apărarea traseelor maritime către Egipt. În condiții normale, o strategie pe uscat i-ar fi convenit mai mult lui Antonius, care era, prin excelență, un general de uscat, pe când Cleopatra ar fi preferat strategia maritimă, fiindcă aceasta îi proteja Egiptul şi sublinia contribuția pe care o aduceau navele ei.

Dar lucrurile nu stăteau chiar aşa. Imperatorul şi regina aveau o flotă redutabilă, se bazau pe excelenta tradiție maritimă ptolemeică şi aveau amirali cu experiență, precum Ahenobarbus, dar aveau în față o flotă inamică experimentată şi victorioasă, condusă de Marcus Agrippa. După ce îl învinsese pe Sextus Pompeius, cel mai bun amiral contemporan, şi efectuase ulterior o campanie reuşită în Iliria, pe mare, pe râuri şi în zonele riverane,

Agrippa putea pretinde cu îndreptățire că domina mările. Doar o forță rapidă, abilă şi hotărâtă s-ar fi putut apăra cu succes dacă el ar fi atacat-o. Invadarea Italiei putea să aducă inițiativa de partea lui Antonius şi a Cleopatrei şi s-ar fi putut baza pe atuurile pe care Antonius le avea pe uscat. Însă traversarea Mării Ionice avea să fie dificilă şi, foarte probabil, duşmanul putea să le pună piedici. Erau puține porturi în Italia meridională, iar cele mai bune dintre ele, Brundisium şi Tarentum, erau puternic fortificate. În plus, oare ce va fi dacă Agrippa şi Octavian aveau să-i blocheze acolo pe Antonius şi pe Cleopatra în vreme ce ei îşi vor trimite grosul flotei să atace Egiptul?

Mai avantajoasă ar fi fost o strategie precaută. Antonius şi Cleopatra puteau să aştepte în Grecia, să amenințe cu invadarea Italiei şi să instige acolo la acțiuni contra lui Octavian şi a contribuțiilor financiare pe care le solicita. În cele din urmă, inamicul va trebui să vină el la ei. Cu mult efort, pricepere şi vigilență puteau fi oricând pregătiți să-l împiedice să traverseze marea şi să debarce. Chiar dacă Agrippa şi Octavian aveau să răzbească prin luptă până pe țărm şi să-şi stabilească o bază în vestul Greciei, le va trebui hrană şi apă. Dacă Antonius şi Cleopatra le vor putea bloca accesul la aceste resurse vitale, îi vor putea forța să ducă o bătălie pe uscat. Astfel,

Octavian şi Agrippa se vor afla exact în situația pe care şi-o dorea Antonius cel mai mult: o bătălie pe uscat care să permită şi evidențierea contribuției flotei reginei. Însă doar o mare forță militară instruită perfect putea duce la îndeplinire o asemenea strategie, pe când flota lui Antonius şi a Cleopatrei nu prea fusese încă pusă la încercare.

Mai era şi problema liderului. La Efes, Cleopatra demonstrase că îl poate face pe Antonius să se răzgândească. Deci cine era liderul?

Care urma să fie alegerea? O poziție defensivă în vestul Greciei sau o incursiune agresivă în Italia?

Coasta de vest a Greciei

Cititorii de azi se aşteaptă să poată călători în linie dreaptă, ca păsările, dar oamenii din vechime călătoreau mai pe ocolite. Hărțile moderne ne induc în eroare în privința transporturilor premoderne. Obişnuiți să judecăm lumea antică pe baza oraşelor ei faimoase – Roma şi Atena, Efesul şi Alexandria –, am putea să considerăm coasta de vest a Greciei situată în afara drumurilor foarte circulate. În realitate, lucrurile stăteau tocmai pe dos. Insulele şi porturile de acolo marcau principala rută de navigație dintre Italia, Grecia şi estul mediteraneean de dincolo de ele.

Coasta de vest a Greciei era una dintre căile maritime de mare importanță din Marea Mediterană. Cunoştea un trafic maritim intens, mai ales naval – adică efectuat cu nave de luptă –, şi nu fără motiv. Războiul purtat cu galere cerea un control asupra uscatului din mai multe motive. Ambarcațiunile de război erau prea uşoare ca să poată transporta multe provizii. Era dificil să navighezi fără a utiliza repere familiare. Departe în larg, chiar şi pe Mediterana, o mare relativ calmă şi lipsită de maree, valurile pot fi mari şi uneori se pot chiar isca furtuni capabile să distrugă flote. Aşadar, comandanții corăbiilor trebuiau să poată controla plajele şi porturile din apropiere şi piețele la care aveau acces. Traseele maritime, cu bazele lor de pe continent şi de pe insule, erau cheia victoriei. Prin urmare, forțele navale erau şi forțe amfibii.

Din când în când, marinarii din Antichitate navigau departe în larg, între Sicilia şi coasta de vest a Peloponesului[1]. Era un drum mai scurt şi mai direct decât ruta care urma coasta. Reducea riscul de a lovi navele de stânci sau de a ajunge cu ele în ape puțin adânci pe care nu le cunoşteau. De asemenea, negustorii puteau astfel să evite navele rapide şi fragile ale piraților, care trebuiau să se ferească de vremea rea. Totuşi, de obicei, navigatorii

preferau traseul din preajma coastelor, mai ales cel din lungul coastei de vest a Greciei şi Albaniei.

Coasta de est a Italiei era periculoasă şi nu era adecvată pentru marinarii din Antichitate. Nici măcar azi nu are porturi, insule apropiate de țărm care să ofere adăpost pe timp de furtună, repere după care să te ghidezi şi locuri bune pentru a ancora în apropierea coastei. Iar cel mai rău e că vânturile bat preponderent spre uscat, împingând navele spre țărm, unde pot să eşueze. Cealaltă opțiune era mult mai bună. Cu porturi numeroase, cu insule, repere, locuri bune de ancorat lângă coastă şi vânturi favorabile, țărmurile estice ale Mării Adriatice şi ale Mării Ionice ofereau tot ceea ce coasta italiană nu avea.

Nu întâmplător, o mare parte a miturilor antice maritime mediteraneene au fost localizate pe coasta de vest a Greciei. Odiseu, faimosul erou al legendelor antice, cunoscut şi sub numele de Ulise, a trăit aici, pe insula Ithaca. Războiul Peloponesiac dintre Atena şi Sparta a fost declanşat de o bătălie navală din anul 433 î.Hr. dusă în largul insulei Corcyra (azi Corfu sau Kérkyra) de pe acea coastă. Aceeaşi coastă a Greciei a fost un teatru major al războaielor dintre venețieni şi otomani, de la începutul erei moderne. Regiunea şi-a menținut importanța strategică în timpul Războaielor Napoleoniene, la începutul secolului al

XIX-lea, când a trecut sub controlul francezilor şi, ulterior, sub cel britanic. A fost integrată în Grecia la mijlocul secolului al XIX-lea, apoi ocupată de Italia şi Germania, în al Doilea Război Mondial, înainte să revină sub control grecesc.

În Antichitate, cine controla acea coastă ținea în mâini nu doar soarta Greciei, ci şi a Italiei. Iar în toamna anului 32 î.Hr. coasta era controlată ferm de Antonius, având forțele bine plasate. Antonius domina țărmul estic al Mării Ionice de la insula Corcyra, în nord, până la capătul de sud-vest al Peloponesului, pe o distanță de aproximativ 243 de mile nautice. Principalele puncte de oprire de pe această rută erau: Corcyra; Actiumul, situat la intrarea în Golful Ambracian (Arta); insula Leucas; oraşul Patrae (Patrasul modern), aflat chiar la intrarea în golful Corint; şi, probabil, insula Zakynthos şi Methone.

Când Gnaeus Pompeius a controlat Grecia în timpul războiului său cu Caesar, în 48 î.Hr., şi-a ales drept bază portul Dyrrachium. Era un port important, aflat aproape de Italia, de unde începea Via Egnatia, drumul roman care mergea spre est, către Bizanț (devenit Constantinopol şi mai târziu Istanbul). Dyrrachium era la circa două sute de mile marine spre nord față de Actium, cale de trei zile pe mare. De ce n-au ocupat Antonius şi Cleopatra un

teritoriu atât de prețios? În primul rând, probabil că nu au avut posibilitatea deoarece, aşa cum sugerează unele dovezi, Octavian luase în stăpânire portul Dyrrachium şi cele din preajma lui în războiul cu ilirii, încălcând înțelegerea pe care o făcuse cu Antonius. Chiar dacă Dyrrachium le-ar fi fost disponibil, Antonius şi Cleopatra e posibil să fi preferat o bază plasată mai la sud, care să le scurteze linia de aprovizionare din Egipt şi să-l oblige pe Octavian să se îndepărteze cât mai mult de Italia ca să ajungă până la ei. În plus, o bază în sud făcea mai uşoară sarcina de a intercepta flota inamică în cazul în care aceasta ar fi ocolit Grecia şi ar fi încercat să invadeze Egiptul.

Antonius şi Cleopatra au petrecut iarna dintre anii 32 şi 31 î.Hr. în Patrae, care era cel mai important oraş din Pelopones de când, cu un secol înainte, romanii jefuiseră Corintul. Baza principală a flotei era la Actium, la aproximativ 126 de mile marine sau la o depărtare de o zi şi jumătate pe mare, pe vânt favorabil, de Patrae.

Ocupând aceste porturi şi baze esențiale, Antonius lansase o provocare căreia Octavian trebuia să-i răspundă, fiindcă duşmanul lui ocupase de fapt coasta de est a Italiei fără să pună piciorul pe ea. Controlând coasta de vest a

Greciei cu o flotă ostilă Italiei, Antonius amenința să-i blocheze accesul către est.

Faptul că Cleopatra şi un contingent egiptean puternic făceau parte din armada lui Antonius făcea situația să fie şi mai gravă pentru Octavian. De circa un secol, de la mijlocul anilor 200 până pe la mijlocul anilor 100 î.Hr., Ptolemeii controlaseră o bază navală în estul Peloponesului. Acum reînvia spectrul unei noi prezențe navale a Ptolemeilor în Grecia, dar mult mai aproape de Roma.

Octavian a rămas în defensivă în Italia, dar romanilor le plăcea ca generalii lor să atace. În plus, Octavian fusese cel care îi declarase război inamicului, ceea ce îl obliga. Ar fi putut să încerce să-i determine pe Antonius şi pe Cleopatra să revină în Egipt ocolind Grecia şi trimițând o flotă în Egipt, dar ar fi fost necesară o călătorie lungă, iar el nu avea în Răsărit aliați care să-l ajute.

Toate aceste aspecte îi favorizau pe Antonius şi pe Cleopatra, dar existau şi altele, negative. Aprovizionarea din Egipt şi din Siria necesita un efort herculean. Cu cât staționau mai mult în vestul Greciei sau oriunde altundeva, cu atât mai mult riscau ca forțele lor să slăbească şi să apară dezertări. Şi cu cât Antonius şi Cleopatra priveau mai mult spre Occident, cu atât mai

curând aveau să înceapă să aibă probleme strategice în Răsărit, unele iscate poate chiar de agenții lui Octavian. Pe scurt, aveau motive întemeiate să invadeze Italia.

Invadarea Italiei

Italia nu era departe. Baza cea mai nordică a lui Antonius, cea de la Corcyra, se afla la doar o 152 de mile nautice peste Marea Ionică, deci cale de două zile pe mare[2] până la Brundisium, cel mai apropiat port italian şi portul principal al lui Octavian de pe coasta Mării Adriatice. Însă nu era o călătorie ce putea fi abordată uşor.

Peninsula era înțesată cu fortificații defensive, atât reale, cât şi imaginare. Cele două porturi principale din sudul Italiei, Brundisium şi Tarentum, erau puternic fortificate, iar Antonius o ştia din proprie experiență. Fusese alături de Caesar când, spre sfârşitul anului 49 î.Hr., Pompeius le ținuse în loc trupele la Brundisium până ce a putut să iasă în larg în siguranță cu legionarii îmbarcați pe navele sale de război. Având vase puține, Caesar îl urmărise în 48 î.Hr. doar cu o parte a legiunilor lui, aşteptându-se ca Antonius să le aducă pe celelalte, dar Antonius era prins în blocadă la Brundisium[3]. Pe de o parte, Antonius câştigase stima lui Caesar pentru că îi hărțuise pe cei care menținea blocada cu oameni în bărci cu vâsle şi împânzise țărmul cu cavalerie, pentru ca

inamicul să nu aibă acces la apă. Pe de alta, Antonius îşi atrăsese criticile lui Caesar pentru precauţiile excesive luate înainte să reuşească într-un final să spargă blocada şi să traverseze Adriatica şi să-i aducă astfel legiunile suplimentare.

Brundisium îşi închisese de două ori porţile în faţa lui Antonius, în 40 î.Hr. şi în 38 î.Hr.[4]. Prima dată, Antonius a asediat oraşul şi a învins trupele trimise de Octavian să-l alunge. A trimis trupe şi de-a lungul coastei italiene ca să ocupe şi alte puncte strategice, inclusiv oraşul-port Sipontum de la Adriatica, aflat la aproximativ 175 de mile spre nord faţă de Brundisium. Octavian a trimis veterani, conduşi de Agrippa, să recucerească oraşul, dar aceştia au refuzat să lupte contra lui Antonius, vechiul lor camarad. Situaţia evolua spre o înţelegere politică. A doua oară când Brundisiumul a interzis accesul flotei lui Antonius, în anul 38 î.Hr., Tarentum l-a primit, dar poate doar fiindcă Octavian le ordonase localnicilor să îl lase pe Antonius să intre în vederea întâlnirii dintre cei doi, care urma să aibă loc acolo.

Dar mai era şi latura politică. După campania de defăimare reuşită întreprinsă de Octavian, ar fi fost cel puţin nechibzuit să invadezi Italia cu o flotă care să includă un contingent mare de nave egiptene şi, mai mult

de-atât, pe regina Egiptului însăşi. Cu siguranță, acesta a fost unul dintre motivele pentru care, la Efes, Ahenobarbus şi alții spuseseră că regina ar trebui să se întoarcă acasă în Egipt.

Cu toate acestea, Antonius lua în calcul o invazie. Era riscant să mențină o poziție defensivă şi să aştepte ca duşmanul să atace. Flota lui era dispersată pe o coastă lungă şi cu numeroase golfuri şi golfulețe, încât erau multe locuri unde inamicul putea ataca. Forțelor lui Antonius le lipsea avantajul surprizei şi al susținerii populare. Localnicii nu aveau cum să fie mulțumiți că aveau în țară o armată şi o flotă străine de mari dimensiuni. În plus, aşteptând, aveau să le cedeze vrăjmaşilor inițiativa, iar acest lucru, cu siguranță, va face ca moralul soldaților să scadă. Cât despre Cleopatra, chiar dacă prezența ei în Italia putea fi o problemă, lumea se aştepta la lucruri mult mai rele din partea unei armate cuceritoare.

Cum se gândea Antonius, oare, să câştige războiul invadând Italia? Deoarece el nu şi-a spus povestea, iar Octavian a impregnat sursele istorice cu versiunea lui despre evenimente, nu putem decât să speculăm pe baza unor informații.

E posibil ca Antonius, pentru a obține victoria, să fi avut un plan în trei componente: financiară, politică şi militară. Sub aspect financiar, avea să-l preseze pe Octavian, obligându-l să impună taxe mari în Italia ca să-şi întreţină armata şi flota. Pentru a-şi finanța trupele, Octavian le ceruse cetățenilor liberi din Italia să plătească un sfert din veniturile lor, iar liberților (foştii sclavi), să plătească o optime din capital. Sursele ne spun cât de nepopulare au fost aceste taxe[5]. Liberții s-au răsculat. Crimele şi incendiile din clădirile publice din Roma au fost puse pe seama lor. Octavian a trimis împotriva lor trupe şi se spune că astfel i-a convins pe cetățenii liberi să tacă şi să plătească. În plus, Antonius a trimis bani în Italia ca să-şi susțină vechii prieteni aflați acolo sau să-şi cumpere alții noi[6]. Făcea asta încă din toamna anului 32. Sunt dovezi că în 33 şi 32 î.Hr., Antonius a bătut monedă proprie în Italia pentru a-şi cumpăra o susținere suplimentară. Şi ajungem astfel la cea de-a doua latură a strategiei lui Antonius: politica.

Antonius voia să slăbească baza politică a lui Octavian din Italia. Banii erau un mijloc de a o face, iar propaganda, altul, al treilea fiind crearea unei percepții a victoriei. Aici interveneau resursele lui Antonius: efectivele mari ale armatei şi flotei, precum şi bogățiile recunoscute

ale Egiptului trebuiau să transmită ideea că tabăra lui Antonius era câştigătoare. Faptul că forțele lui erau atât de aproape de Italia alimentau şi prezumția că Antonius urma să vină în Italia de îndată ce vremea avea să se amelioreze şi călătoria pe mare să devină sigură.

Riposta lui Octavian demonstrează că strategia lui Antonius îi trezea temeri. Octavian şi-a sporit vigilența în general, iar în particular a luat inițiativa de a da bani soldaților[7]. Când a sosit vremea să plece din Italia spre front, a organizat o plecare aparte. În primăvara anului 32 î.Hr., pornind pe mare din Brundisium ca să lupte contra lui Antonius, a luat cu el toți senatorii şi mulți cavaleri romani[8]. Unii erau susținători de-ai săi, iar alți, practic, erau ostatici. Roma nu mai văzuse aşa ceva. Senatul trimitea generali, dar cei mai mulți senatori rămâneau la Roma. Se pare că Octavian nu avea încredere în regula încetățenită. Chiar dacă Gaius Maecenas, susținătorul lui loial, rămăsese în Italia cu o armată, Octavian se temea că, pe din spate, simpatizanții lui Antonius se vor răscula.

După ce îşi va fi slăbit adversarul apelând la războiul financiar şi politic, poate că Antonius se aştepta să obțină victoria finală învingându-l pe Octavian într-o campanie militară. Sursele spun că plănuia să invadeze Italia. Originalul nu mai există, dar un rezumat a ceea ce a scris

istoricul Livius în ultima parte a domniei lui Augustus, la începutul primului secol al erei noastre, spune: „Antonius intenționa să atace Roma şi Italia şi adunase forțe navale şi terestre de valori egale”[9]. Marcus Velleius Paterculus, care a scris în timpul domniei împăratului Tiberius, între 14 şi 37 d.Hr., spune că Antonius a decis să se războiască cu patria lui[10], în vreme ce Plutarh, în jurul anului 100 d.Hr., spune că Antonius a făcut o greşeală neobligându-l pe Octavian să lupte înainte ca acesta să fie pregătit[11]. Deşi Plutarh nu spune şi acest lucru, Antonius l-ar fi putut obliga pe Octavian să lupte doar dacă ar fi invadat Italia. În sfârşit, Dio Cassius, la începutul secolului al treilea, susține că Antonius voia să invadeze Italia „în iureş”[12]. Dar nu era atât de uşor să deplaseze „în iureş” o flotă atât de mare. Însă e posibil ca Antonius să fi simulat că se îndreaptă spre Dyrrachium, să zicem, ca să-şi inducă în eroare duşmanul cu privire la ținta lui reală.

Merită subliniat că sursele antice cad de acord, deoarece unii savanți moderni resping argumentul. E adevărat, servea scopurilor propagandistice ale lui Octavian să se spună că Antonius urma să-şi invadeze patria. Se zice că Cleopatra însăşi obişnuia să jure că într-o zi va împărți dreptatea pe Colina Capitolină, centrul religios al Romei[13]. Dacă planul de invazie era doar

invenția lui Octavian, atunci era o născocire genială, care cu siguranță că le dădea fiori unora dintre italieni.

Poate că Antonius voia doar să dea impresia că intenționa să invadeze Italia, doar ca să provoace frică, fără să treacă la fapte. Avea motive să ezite înainte de a declanşa invazia terestră, dar avea motive şi să ezite la gândul că va da piept cu Agrippa într-o luptă navală. Dacă Agrippa ar fi acceptat o înfruntare navală directă, în larg, cu flota lui Antonius, ambele tabere pregătite şi echipate de luptă, navele mari ale lui Antonius, cu provele ranforsate, aveau şanse să iasă învingătoare. Însă era improbabil ca vicleanul şi experimentatul Agrippa să fie dispus să-i facă jocul. Având echipaje cu experiență şi cunoştințe maritime, putea găsi o cale de a-l obliga pe Antonius să lupte în condiții dezavantajoase. Antonius, în calitate de comandant-şef al forțelor proprii, nu era priceput în războiul maritim. Nici oamenii lui nu aveau o mare experiență. Pe navele Cleopatrei probabil că erau mulți ofițeri şi marinari din flota comercială egipteană care naviga prin Marea Roşie spre India, oameni pricepuți pe mare, dar care aveau competențe în comerț, nu în arta războiului. În Antichitate, era vital să ai oameni cu experiență în caz de război. Un echipaj de novici putea

face greşeli sau, şi mai rău, putea să intre în panică din pricina stresului dat de botezul focului.

Cum decurge o invazie

Dacă Antonius ar fi ales invazia, cum şi-ar fi croit el drum până într-un port italian? În condiții ideale, campaniile lui de presiuni politice şi militare i-ar fi adus destui prieteni în Italia ca să i se deschidă porțile la Brundisium sau Tarentum. Altminteri, o victorie militară era dificil sau chiar imposibil de obținut.

Specificul navelor lui Antonius ne arată care era situația[14]. Arheologia (prin măsurarea meticuloasă a locaşurilor pentru berbeci de pe Monumentul Victoriei de la Actium al lui Octavian) şi istoria (prin analogii cu flotele anterioare ale Ptolemeilor) ne ajută să ne facem o idee aproximativă despre strategia lui Antonius de construcție a navelor. După cum s-a menționat mai sus, nava tipică a flotelor romane era quinquerema. O reconstituire plauzibilă ne arată că erau nave de război cu două niveluri, cu trei oameni la fiecare vâslă la nivelul de sus şi cu doi la cel de jos. De regulă, la bord erau trei sute de vâslaşi şi o sută douăzeci de infanterişti marini. Erau şi nave mai mici, printre care triremele, galere cu o sută optzeci de vâslaşi plasați pe trei niveluri, cu câte un singur om la o vâslă. Mai existau şi nave uşoare şi rapide

(lemboi), cu câte cincizeci de vâslaşi dispuşi pe un nivel sau două – în funcție de tipul fiecărei nave –, dar şi câteva nave mari, de la hexareme la decere[15].

Quinqueremele erau nave versatile, adaptate pentru diversele etape ale luptelor navale. Aveau la provă un berbec mare, greu şi ranforsat, care permitea izbirea frontală a inamicului atunci când cele două flote înaintau în viteză una spre cealaltă la începutul luptei. Puteau să folosească şi tactici de agățare şi abordaj, precedate adesea de un baraj de catapulte. Quinquerema a fost calul de bătaie al bătăliilor navale mediteraneene în ultimele secole de dinaintea erei noastre. Catapulta era o armă grea, care lansa proiectile, fiind acționată de arcuri tensionate realizate din frânghii răsucite făcute din păr sau tendoane de animale, arcuri capabile să dezvolte o putere mare. Catapultele romane folosite în epocă puteau lansa atât bolovani, cât şi lănci.

Navele cele mai mari, de la hexareme la decere, nu erau de mare folos în luptă. Erau mari şi lente şi deveneau ținte uşoare. Rostul lor principal era de a străpunge barierele din porturi, formate din lanțuri sau şiruri de ambarcațiuni, de a zdrobi navele mai mici din calea lor şi chiar de a lovi cu berbecii fundațiile zidurilor cetăților. Punțile acoperite îi protejau pe infanterişii marini, iar în

turnurile lor puteau fi plasate catapulte, care să tragă asupra inamicului. Cu aceste nave voia Antonius să atace.

Dovezile arată că în flota lui Antonius existau cel puțin patru sau cinci decere, patru ennere, cinci octere, şase septireme şi poate opt hexareme, deci, în total, douăzeci şi şapte sau douăzeci şi opt de nave mari, adică cu puțin peste 5% din flota de cinci sute de nave de război a lui Antonius. Deşi poate că avea şi alte nave mari, probabil că nu erau foarte multe. Navele mari, pe lângă că erau scump de construit şi de întreținut, erau vulnerabile în fața atacurilor inamice şi trebuiau protejate de grupuri mari de nave mai mici. Aşadar, grosul flotei lui Antonius probabil că era format din quinquereme[16].

Propaganda lui Octavian a insistat asupra acestor nave mari, care numeric depăşeau cu mult puținele nave similare din flota lui. Dar nu e adevărat că flota lui Antonius a fost formată în principal din monştri greoi.

Unui observator din Antichitate, mărimea şi specificul flotei lui Antonius i-ar fi transmis un mesaj clar: invazia. Ținta era Italia. Se putea bănui că Antonius juca la cacealma şi i se putea pune la îndoială dorința de a-şi pune navele la încercare contra zidurilor solide ale porturilor italiene, dar amenințarea era clară.

Un observator din Antichitate ar fi desluşit şi un alt mesaj studiind flota lui Antonius, şi anume că nu părea o flotă romană. Amiralii romani aveau tendința să evite asediile navale şi preferau să înfrunte în luptă navele duşmanului[17]. Era o reminiscență a zilelor de glorie din secolul al III-lea î.Hr., când flotele Ptolemeilor, succesorii lui Alexandru, şi cele ale rivalilor lor au luptat pentru a domina apele din estul Mediteranei. Toate acele flote au fost conduse de vorbitori de greacă şi fiecare a pierdut în cele din urmă în fața romanilor. Or, sub conducerea lui Antonius, păreau să treacă printr-un reviriment brusc şi neaşteptat.

Desigur, asta l-ar fi făcut pe observatorul din Antichitate să-i atribuie Cleopatrei diferențele strategice. Regina simboliza o tradiție navală gata să renască dintr-un lung somn pe şantierele navale din Alexandria. Acestea aveau să ofere o vastă forță de muncă formată din meşteşugari şi ingineri, necesară pentru a construi o flotă – în special una cu nave mari – capabilă să susțină asedii.

Cleopatra întrupa străvechile aspirații ale dinastiei Ptolemeilor. Dar, fapt mai important, doar ea avea sumele necesare pentru o asemenea flotă. Fiindcă, pe lângă calități, navele mari aveau şi neajunsul de a fi scumpe. Flotele, în general, reprezentau cea mai costisitoare

componentă a războaielor antice, iar cele mai scumpe erau flotele concepute pentru a susține asedii. De fapt, prin însăşi existența lor erau concepute să intimideze atât financiar, cât şi militar.

Dacă lucrurile ar fi decurs conform planului, Antonius avea să străbată strâmtorile spre Italia. Indiferent dacă ar fi ales să atace Brundisium sau Tarentum, înțelept ar fi fost să trimită un grup de nave şi spre celălalt port, ca să inducă inamicul în eroare. Totodată, cum s-a menționat mai sus, ar fi putut să trimită o parte a flotei şi spre Dyrrachium, ca diversiune.

Antonius ar fi putut şi să decidă să nu atace ambele porturi şi să nu asedieze unul dintre ele, în vreme ce grosul armatei lui ar fi mărşăluit spre Roma. Însă atunci i-ar fi lipsit baza de aprovizionare, iar inamicul ar fi avut la dispoziție două porturi bune şi şi-ar fi putut deplasa flota pe mare cum ar fi voit. În plus, Antonius s-ar fi lipsit de prestigiul de a captura un port. Atacul era cea mai logică variantă.

Antonius cunoştea ca în palmă portul Brundisium şi sistemul său defensiv. Probabil cunoştea mult mai puțin Tarentum, dar faptul că îl vizitase cu o flotă în urmă cu doar cinci ani le oferise lui şi comandanților săi ocazia să

inspecteze oraşul şi fortificaţiile. Aceste informaţii îl ajutau enorm în cazul unui atac.

Ideal ar fi fost dacă trădătorii ar fi dat oraşul pe mâna lui Antonius. În caz contrar, Antonius trebuia să lanseze un atac complex, pe uscat şi pe mare. Trebuia să-şi debarce grosul legionarilor la o distanţă sigură faţă de oraş, dar destul de aproape ca să poată ajunge la el pe jos. Quinqueremele erau destul de uşoare ca să poată fi trase pe plajă. Antonius urma să debarce echipamentul de asalt şi animalele de povară. Apoi, să asedieze oraşul de pe uscat, fiind pregătit să poarte o bătălie dacă va fi nevoie. Între timp, o unitate navală de asediu avea să atace portul[18]. Simpla apropiere a flotei urma să semene teroare. Scriind despre un atac naval iminent asupra unui oraş fortificat într-o perioadă anterioară, un istoric a descris cum soldaţii, bătrânii şi femeile stăteau pe zidurile oraşului „îngroziţi de mulţimea flotei şi de lucirile armurilor sclipitoare şi temându-se destul de deznodământ”[19].

Flota ar fi urmat să fie formată dintr-o combinaţie de nave, de la marile hexareme, octere şi decere, la vase mai mici, care le puteau proteja pe cele mari şi puteau să lupte contra navelor de război inamice. Navele mari urmau să atace obstacolele care împiedicau intrarea în port şi apoi

să lovească cu catapultele zidurile oraşului. Celelalte nave trebuiau să lupte folosind diverse tactici, de la lovituri de berbec şi lansarea bolovanilor sau a lăncilor, la agățarea şi abordajul navelor duşmanului. Puteau şi să debarce infanterişti la sol, ca să escaladeze zidurile folosindu-se de scări.

Bătălia putea fi groaznică: o cacofonie de urlete, sunete de trompete şi strigăte de luptă pe ritmul loviturilor de vâsle; şuierul catapultelor şi ciocnirea navelor; şi, omniprezente, strigătele celor pe moarte. Cu ceva noroc, Antonius putea obține victoria în câteva zile sau săptămâni, dar nici un asediu prelungit, vreme de câteva luni, nu era exclus. Ca să-l evite, Antonius ar fi trebuit să aibă succes în mai multe locuri de pe zidurile oraşului, pentru ca susținătorii lui cei mai influenți din Italia să prindă curaj, să-şi dea arama pe față şi să dezerteze. Dacă obținea victoria, Antonius putea să pornească în marş spre Roma. Fără îndoială, în cele din urmă mulți italieni aveau să se convingă că nu-i deranja faptul că era prezentă şi Cleopatra.

Însă trebuie să recunoaştem că un atac combinat, pe uscat şi pe mare, era extrem de riscant. Şi-ar fi asumat Antonius riscul? Am vrea să zicem că da, deoarece, ca toți oamenii măreți, Antonius nu gândea la scară mică. Şi nu

era nici modest. Un alt factor e că, atunci când vine vorba de asedii, Antonius avea antecedente neduse vreodată la bun sfârşit. Fusese alături de Caesar în Bătălia din Alesia, din Galia, în anul 52 î.Hr. – o confruntare de mari proporții, care stabilise standardul unor asedii reuşite. Dar asediile conduse de Antonius se soldaseră cu eşecuri: întâi la Mutina, în 43 î.Hr., apoi la Phraaspa, în 36 î.Hr. Iar Brundisium îi închisese porțile în nas de două ori, născând astfel în el dorința răzbunării. Invadarea Italiei îi oferea posibilitatea să se reabiliteze după acele eşecuri.

Atunci de ce nu au invadat Italia Antonius şi Cleopatra? Un asalt combinat, pe uscat şi pe mare, necesita pregătiri de durată. Când Antonius îşi plasase forțele pe poziții, era deja toamna anului 32 î.Hr. şi probabil că anotimpul era deja prea înaintat pentru o operație navală majoră. Riscurile pe mare erau mai mici primăvara, mai ales la începutul lunii mai. Aşa încât, e posibil ca Antonius să fi amânat invazia. Alte surse susțin că a examinat posibilitatea unei invazii la finalul toamnei[20], dar prezența în largul insulei Corcyra a unor nave de recunoaştere ale duşmanului l-a descurajat, bănuind că Octavian şi întreaga lui flotă erau în apropiere. Această poveste seamănă suspect de mult cu o tentativă ulterioară de a afirma că Antonius fusese un laş.

Având avantajul privirii retrospective, Plutarh a criticat amânarea aleasă de Antonius, spunând că a fost o greşeală[21]. Poate că a fost. În trecut, Antonius fusese un comandant agresiv, dar chiar şi cel mai belicos războinic poate deveni precaut arunci când riscă totul. În plus, experiența e adesea un profesor dur. Când a invadat Media Atropatena, în 36 î.Hr., Antonius a luat-o înainte, lăsându-şi trupele de asediu să-l urmeze în ariergardă, ceea ce l-a ajutat pe inamic să le atace şi distrugă. Acum, după patru ani, poate că Antonius conchisese că era mai bine să aştepte decât să se pripească. Având cincizeci şi unu de ani, e puțin probabil ca Antonius să fi fost impetuos. Un general precaut poate oricând să găsească un motiv ca să adopte o poziție defensivă: vremea proastă, faptul că nu erau destui trădători în Brundisium sau Tarentum, succesul campaniei de propagandă a lui Octavian contra străinilor care invadau pământul sacru al Italiei, riscul de a prelungi şi mai mult liniile de aprovizionare decât erau deja, prezența vaselor de recunoaştere ale adversarului în largul Corcyrei, lipsa de entuziasm manifestată de Cleopatra şi de contingentul ei egiptean. Oricare dintre aceste posibilități sau toate la un loc ar fi putut justifica amânarea invadării Italiei. Sau

poate că Antonius credea că Octavian chiar va da înapoi şi va propune negocieri în loc să rişte invadarea Greciei.

Influența Cleopatrei în luarea acestei decizii nu poate fi estimată, dar e foarte probabil să fi fost majoră. Navele ei, asemănarea ei cu Isis atât de importantă propagandistic în Orient, influența ei personală asupra lui Antonius – câtă a fost –, toate au contat. Dar şi mai important era că regina avea în mâini băierile pungii. Dacă nu voia să rişte invadarea Italiei, atunci atât ea, cât şi vistieria ei e posibil să fi înclinat balanța.

Alternativa la invadarea Italiei era ca Antonius să aştepte în defensivă în vestul Greciei. Şi pare că asta a fost alegerea pe care, în iarna anului 31 î.Hr., au făcut-o el şi înaltul lui comandament. Aveau să îl aştepte pe Agrippa. Doar că Agrippa nu avea să vină când şi unde se aşteptau ei, reamintind adevărul unei maxime militare repetate adeseori: „Şi inamicul are drept de vot”.

Capitolul 7

Coroana navală

Italia, martie 31 î.Hr.

Purta coroana navală[1]. Înainte să traverseze marea şi să-l înfrunte pe Antonius, Agrippa era deja cel mai decorat ofițer de marină al Romei. După ce îl înfrânsese pe Sextus Pompeius, Agrippa luase parte la o campanie de anihilare a piraților de pe coasta orientală a Adriaticii, pătrunzând în teritoriul lor şi punând stăpânire pe navele acestora. Reconstruise de la zero flota romană, îşi instruise oamenii şi concepuse tactici care să permită unei flote cu mai puțină experiență să învingă una cu marinari foarte pricepuți. Pe scurt, era deja un amiral nemaipomenit.

La întoarcerea la Roma, după victoria asupra lui Pompeius din anul 36 î.Hr., Octavian i-a acordat lui Agrippa onoruri militare foarte neobişnuite, şi anume coroana navală, o ghirlandă de aur cu un ornament proeminent de forma provei unei nave. Senatul i-a acordat lui Agrippa dreptul să poarte coroana la paradele triumfale. Sunt monede şi statui care îl înfățişează purtând coroana. Anterior, unui singur roman i se mai acordase onoarea de a purta coroana navală, dar a lui Agrippa era prima făcută din aur.

Poetul Vergiliu îl descrie pe Agrippa purtând „mândr-a războiului stemă" cu „colțurata coroană de rostruri" care „ca un fulger pe tâmple-i lucea"[2]. Văzute din profil pe monede, berbecele cu trei capete (de forma unui trident,

am putea spune) şi etrava curbată a unei galere, aflate în partea din față a coroanei, ies în evidență deasupra frunții lui Agrippa[3]. Nu avea cum să fie confortabil de purtat o asemenea cunună, dar, cu vigoarea sugerată de părul bogat cârlionțat, cu profilul clasic şi cu grumazul gros şi musculos, Agrippa pare să nu fi avut probleme să ducă acea povară. Iar pentru conflictul care urma chiar avea nevoie de forță, pe lângă pricepere şi viclenie.

Faptul că astăzi cu greu putem aprecia lovitura de trăsnet care a fost capturarea cetății Methone de către Agrippa este un efect al propagandei lui Octavian din anii ulteriori. Ocuparea bazei principale de aprovizionare a inamicului, în martie 31 î.Hr., a fost o lovitură militară de cea mai înaltă importanță, la fel de îndrăzneață şi de riscantă ca traversarea râului Delaware de către George Washington sau ca atacul lansat prin surprindere de japonezi la Pearl Harbor. Octavian, devenit Augustus, a vrut să lase să se creadă că înfrângerea lui Antonius fusese inevitabilă, fiindcă, spunea el, Antonius era un sclav emasculat îndrăgostit de Cleopatra, deci nu era capabil să reprezinte o amenințare serioasă. Adevărul e că Antonius reprezenta un pericol letal. Aşa că, obligat să acționeze, Octavian a aprobat planul riscant al lui Agrippa de a lovi primul, iar planul a dat roade.

Methone era cheia de boltă a logisticii lui Antonius şi a Cleopatrei, cel mai important dintr-un lanţ de baze care pornea din Egipt şi se întindea până în vestul Greciei. Adăpostit într-un colţişor din sud-vestul Peloponesului, cetatea se afla pe o peninsulă stâncoasă, lângă un port excelent. Trei insule din apropiere formau un baraj natural în calea valurilor, protejând portul de furia mării. Methone era plasat pe traseele maritime care, din Egipt şi Siria, prin Creta şi Pelopones, duceau către Patrae şi Actium. Forţele lui Antonius din Grecia nu puteau rezista doar cu ce putea oferi regiunea, aveau nevoie şi de hrană adusă pe mare.

Methone avea două utilităţi militare. Oferea un port adăpostit, şi în Antichitate navele trebuiau să oprească deseori pe coastă. Fiind aşezat strategic, portul Methone putea proteja navele de aprovizionare care urmau coasta Peloponesului. Aşa încât era important ca Antonius să deţină cetatea ca să asigure hrana oamenilor săi. În secolele următoare, când Veneţia a controlat Methone, veneţienii au considerat oraşul ca fiind „unul dintre ochii republicii" (alături de Corone, fortăreaţa de pe malul mării aflată în vecinătate)[4].

Octavian şi Agrippa concepuseră un plan pentru a-l împiedica pe Antonius să atace. Ştiau că poziţia puternică

de la Actium a inamicului stătea pe o fundație şubredă. Forțele lui Antonius depindeau de un lanț logistic şi de aprovizionare care se întindea pe o mie cinci sute de kilometri către sud şi est, în principal pe mare, de la poziția cea mai nordică de pe insula Corcyra, din nord-vestul Greciei, până în porturile Siriei şi Egiptului[5]. Câteva baze aflate pe traseu apărau lanțul de aprovizionare. Deşi toate bazele erau apărate, individual erau vulnerabile, deoarece, având atâtea locuri de apărat, Antonius putea plasa în fiecare doar un număr limitat de oameni şi nave. Un adversar abil ar fi profitat de această slăbiciune, iar Agrippa era într-adevăr abil. Dacă reuşea să întrerupă lanțul de aprovizionare, îl putea face pe inamic să flămânzească.

Antonius şi Cleopatra aveau nave mai multe şi mai mari decât inamicul şi mult mai mulți bani, aşa încât Octavian şi Agrippa s-au angrenat într-o clasică strategie competițională. Fiind deja specialişti în războiul naval, ştiau cum să conceapă o ripostă strategică. Şi-au început atacul cu o abordare indirectă, țintind să atragă sorții de partea lor înainte de confruntarea finală.

Atacând ariergarda lui Antonius, Agrippa, deşi fără să ştie, urma sfatul lui Sun Tzu, marele strateg chinez din Antichitate, atacând strategia inamicului în loc să atace

direct inamicul. Agrippa intuia excelent perspectiva strategică.

Atacând lanțul de aprovizionare al lui Antonius, Agrippa anticipa sfatul pe care Publius Flavius Vegetius Renatus, autor al unui influent tratat militar, avea să li-l dea generalilor romani multe secole mai târziu: „O excelentă strategie e să-ți presezi inamicul mai mult cu foametea decât cu sabia”[6]. Comandanții romani au aplicat această strategie de pe vremea Războaielor Punice contra Cartaginei[7], din secolul al III-lea î.Hr. Agrippa şi Octavian o folosiseră înainte cu doar câțiva ani pentru a pregăti victoria supremă din războiul contra lui Sextus Pompeius, când, după cum spune istoricul grec Appian, i-au tăiat lanțul de aprovizionare cu hrană în Sicilia, „ocupând în primul rând cetățile care furnizau hrană”[8]. Această strategie s-a dovedit atât de eficientă, încât Sextus fie lupta, fie murea de foame, aşa că a decis să mizeze totul pe luptă la Naulochus, unde Agrippa i-a zdrobit flota.

Contra lui Antonius şi a Cleopatrei, Octavian şi Agrippa au pus la cale ceva similar, dar mult mai amplu. Dar, dacă ei au văzut acea vulnerabilitate, de ce oare nu au văzut-o şi Antonius şi Cleopatra?

Istoria e plină de exemple de generali subminați de propria orbire: de la flota persană dispusă să intre în

capcana grecilor în strâmtoarea Salamina, la legiunile care au intrat în ambuscada lui Arminius în Pădurea Teutoburg şi la navele de război şi avioanele de luptă americane care au fost ţinte uşoare pentru japonezi la Pearl Harbor. Au existat motive pentru care Antonius şi Cleopatra nu au reuşit să estimeze adecvat reuşita rivalilor lor contra lui Sextus Pompeius şi ilirilor. Aveau o flotă enormă şi bine aprovizionată şi serviciile celui mai bun amiral aflat de partea asasinilor lui Caesar, Ahenobarbus, un om care câştigase multă experienţă în luptele din Marea Ionică.

„Cea veşnic schimbătoare."[9] Shakespeare a folosit aceste cuvinte referindu-se la Cleopatra, dar ele i se aplică şi lui Agrippa. A fost printre puţinii generali deveniţi amirali de succes. În plus, a fost unul dintre puţinii cuceritori care nu s-a dat înapoi să devină administrator al apelor în Roma şi apoi planificator urbanistic, arhitect, ambasador şi partener indispensabil şi ginere al primului împărat al Romei. Agrippa era versatil, strălucit şi pragmatic. Acum, confruntându-se cu Antonius şi Cleopatra, adversari pe care nu-i putea învinge într-o luptă faţă în faţă, a aplicat cu măiestrie abordarea indirectă şi a recurs la o soluţie îndrăzneaţă şi creativă când a ales să atace Methone.

Aflat în colțul sud-vestic al Peloponesului, Methone era la aproximativ trei sute optzeci şi cinci de mile nautice de Brundisium, distanță măsurată pe rutele de navigație care urmau coasta[10]. Methone fiind atât de departe în sud, poate că Antonius considera oraşul în siguranță. Cel mai probabil, aştepta să fie atacat în nord, poate la Corcyra, oraş aflat mai aproape de traseul dinspre Italia, dar, dacă la asta se aştepta, îşi subestimase inamicul.

Cu siguranță că Octavian a aprobat planul îndrăzneț al lui Agrippa. Deşi respecta agerimea amiralului său, Octavian era şeful. Un lanț ierarhic clar şi de necontestat e rețeta unui parteneriat reuşit.

Ca să cucerească Methone, Agrippa trebuia să-şi transporte trupele în secret, să ocupe un oraş fortificat şi, pe drum, să adune informațiile necesare. Am vrea să reconstituim amănunțit atacul de la Methone al lui Agrippa, dar sursele sunt prea sărace. Totuşi, ne oferă indicii şi informații importante ne vin şi de la alte operațiuni similare despre care s-a scris mai în detaliu.

Agrippa ştia cum gândeşte Antonius. Atât el, cât şi, în mai mare măsură, Octavian lucraseră direct cu Antonius. Dezertori de vază, precum Plancus şi Titius, le oferiseră informații de la sursă despre planurile lui Antonius şi despre cum şi-a dispus forțele. Poate cea mai de preț

dintre toate a fost perspectiva pe care Octavia i-a putut-o oferi lui Octavian.

Drept urmare, un comandant abil şi îndrăzneț avea posibilitatea să acționeze în interiorul sistemului de referință al lui Antonius şi să-l dezorienteze, să-l perturbe şi, în cele din urmă, să-l învingă. Se prea poate ca Agrippa să fi început prin a folosi inducerea în eroare.

Nu ştim pe ce traseu a mers Agrippa la Methone, dar a fost cu siguranță unul pe care inamicul nu l-a detectat. Ne putem imagina că a pornit din Brundisium. Probabil a sporit securitatea operațiunii în portul de îmbarcare, limitând strict accesul în radă. De la Brundisium, ar fi putut naviga de-a lungul coastei pe o distanță scurtă, până la capătul de sud-est al Italiei – promontoriul Sallentinum (azi capul Santa Maria di Leuca). De acolo sunt 320 de mile nautice până la Methone. Navele lui Agrippa ar fi putut să o ia spre sud-est, având grijă să ocolească pe departe Insulele Ionice, unde erau forțe inamice.

Un mod şi mai bun de a evita să-i fie depistate navele ar fi fost să meargă departe prin larg din Sicilia în Peloponesu[11]. Dacă aveau destule provizii ca să petreacă pe mare câteva zile, puteau face o asemenea călătorie. Deoarece extremitatea sudică a Siciliei şi Methone sunt

cam la aceeaşi latitudine, era uşor să navighezi după stele. Pe acea rută, distanța era cam aceeaşi ca din sudul Italiei până la Methone[12]. Ar fi fost nevoie să facă un ocol mare din Italia, la plecare, urmat de o călătorie în largul mării, care nu era lipsită de riscuri pe vreme rea, mai ales pentru navele de război, care erau mai puțin solide decât cele comerciale. Prin urmare, e mai puțin probabil să fi ales acea rută.

Or, dacă s-au ținut departe de Insulele Ionice, cum au reuşit navele lui Agrippa să nu se rătăcească pe mare, neavând busolă sau sextant, darămite GPS? Navigatorii antici se orientau după munți sau după alte repere[13], iar munții Greciei erau vizibili şi de departe, din larg. Puteau să observe direcția vânturilor sau prezența brizelor de pe uscat (care semnalau că uscatul e aproape), direcția curentului, formarea norilor (care se formează adesea deasupra uscatului), să urmărească traseele de zbor ale păsărilor (fie ale celor maritime, care îşi fac cuiburi pe uscat, dar se hrănesc pe mare, fie ale păsărilor migratoare, care urmează traseele lor obişnuite). Studiau instrucțiunile lăsate de navigatorii anteriori în diversele manuale de navigație publicate (*peripli*), foloseau fire cu plumb ca să măsoare adâncimea apei când se apropiau de coastă şi, cel mai important lucru, se orientau după soare

şi după stele. Experiența era vitală. Cu siguranță, Agrippa a recrutat marinari profesionişti, care mai navigaseră pe acel traseu, oricare va fi fost acela, îi cunoşteau bine detaliile şi probabil că îşi păstrau calmul când se iveau probleme.

De câți oameni era nevoie ca să capturezi Methone? În anul 200 î.Hr., o flotă romană a cucerit fortăreața macedoneană Chalcis de pe insula Euboea, aflată nu departe de Atena[14]. Aveau douăzeci de trireme romane şi patru cvadrireme aliate, plus trei nave ateniene fără punte, deci probabil două mii de marinari. S-a dovedit că erau suficienți pentru a lua cu asalt zidurile slab păzite ale oraşului şi pentru a-l ucide pe comandant, dar nu suficienți pentru a plasa o garnizoană în oraş şi a-i rămâne destui oameni ca să nu abandoneze Atena, aşa că romanii s-au retras după o reuşită rapidă şi violentă.

Deoarece Agrippa voia să păstreze cetatea Methone după ce o va captura, probabil că a adus trupe mai numeroase. Istoricii presupun de multă vreme că Agrippa a mers acolo doar cu nave rapide, uşoare şi uşor de manevrat[15]. Dar ar fi fost prea riscant să călătorească în largul mării cu nave mai uşoare decât triremele, mai ales dacă ne gândim că Agrippa probabil că a atacat la începutul sezonului de navigație, poate în martie, când

vremea încă putea să fie destul de proastă[16]. Dar sunt şi alte metode de a călători rapid, nu doar cea bazată pe navele de mici dimensiuni[17].

Se ştie că o flotă romană de război formată din patruzeci de quinquereme a navigat iarna, în anul 171 î.Hr., de la Napoli până la insula Cefalonia, aflată în largul zonei de vest a Peloponesului[18]. Poate că şi Agrippa, care a pornit pe mare cu o sută treizeci de ani mai târziu, avea patruzeci de quinquereme sau ceva mai puține. O asemenea navă romană de obicei avea la bord o sută douăzeci de marinari. Cu patruzeci de nave, Agrippa ar fi putut aduce cu el 4.800 de infanterişti marini, o forță puternică. Îşi puteau transporta hrana şi apa, ca să nu recurgă la navele comerciale, ceea ce i-ar fi încetinit. Poate că a luat cu el şi un număr de nave mai mici şi mai rapide, care să execute misiuni de recunoaştere de-a lungul coastei inamice. Şi e posibil chiar să fi pus ca navele acelea cu tot cu velele şi parâmele lor să fie vopsite în albastru-marin, la fel şi uniformele echipajelor, spre a nu fi detectate[19].

În anul 171 î.Hr., acea flotă romană de patruzeci de quinquereme a navigat în tipul iernii de la Napoli la Cefalonia în cinci zile[20]. La o viteză medie de patru noduri fără vânt favorabil, o viteză mare, dar nu fără precedent[21],

flota lui Agrippa putea să ajungă la Methone în circa trei zile şi jumătate. În martie, în Marea Siciliei vântul bate preponderent dinspre nord-vest, aşa încât ar fi sporit viteza cu care flota lui Agrippa a înaintat către sud-est.

Strategia lui Agrippa nu era complet nouă. La urma urmei, romanii mai atacaseră liniile de aprovizionare ale duşmanior lor. Dar era ambițioasă şi îndrăzneață. Demonstrează clar că Agrippa şi Octavian aveau capacitatea de a gândi creativ. Au trebuit să-şi planifice totul meticulos, aşa cum impun operațiunile amfibii. Din fericire, Agrippa era un maestru al planificării. Probabil că a adunat o forță mică, dar puternică, formată din legionari experimentați, cu simțul aventurii, dedicați cauzei lui Octavian şi cărora le plăcea să lupte.

Pe lângă planificare, pentru reuşita unei operațiuni militare e nevoie de agilitate şi adaptabilitate. La urma urmei, prea puține planuri supraviețuiesc după ce intră în contact cu realitatea. Experiența, instruirea şi priceperea de a conduce au oferit echipei lui Agrippa mai tot ce-i trebuia ca să facă ajustări din mers, dar mai era nevoie de un ingredient, şi anume de informații bune.

Agrippa trebuia să afle în prealabil cât mai mult despre Methone. Câteva surse erau promițătoare: dezertorii din tabăra lui Antonius[22] şi romanii care cunoşteau provincia

Ahaia din Grecia, de la foşti guvernatori până la sclavi, îi puteau oferi informații despre situația de la Methone. E posibil chiar ca unii dintre oamenii lui Agrippa să mai fi fost în Methone, fiindcă portul era situat pe unul dintre traseele de navigație importante din centrul Imperiului Roman. Cineva atât de important ca Octavian cu siguranță că avea şi ceea ce romanii numeau „clienți” de-a lungul coastei occidentale a Greciei, oameni liberi legați de el printr-o rețea de obligații mutuale. Octavia, care cunoştea Grecia, i-ar fi putut furniza, la rândul ei, surse utile. Agrippa putea obține informații de la ei şi de la alte persoane cărora le displăceau Antonius şi Cleopatra sau care pur şi simplu voiau să-şi protejeze interesele. Şi mai erau spionii. Un raport spune că Octavian a prins o iscoadă trimisă de Antonius[23]. E normal să presupunem că şi Octavian a trimis iscoade. Probabil cea mai importantă sursă de informații o reprezentau piloții, care puteau duce navele lui Agrippa prin apele de lângă coasta pe care se afla Methone.

Cu puțin noroc, una sau mai multe dintre aceste surse i-au putut raporta unde se aflau Ahenobarbus şi alți amirali experimentați de-ai lui Antonius, fapt care îl putea ajuta pe Agrippa să-i evite în caz că se aflau în apropierea rutei lui. Totuşi, sigur ştia că, oricât de precauți ar fi fost

navigatorii săi, era posibil să nu reuşească să-şi ascundă flota de Antonius. Un comandant prudent ar fi luat măsuri suplimentare ca să-şi inducă în eroare inamicul cu privire la ținta pe care o viza, poate chiar plantând spioni care să răspândească informații false.

Doar că la Methone l-a întâmpinat cu totul altceva.

Capitolul 8

Regele african

Methone, Grecia, martie 31 î.Hr.

Capturarea cetății Methone a fost deseori considerată una dintre bijuteriile coroanei navale a lui Marcus Agrippa. Dar i s-a dat prea puțină atenție celui care a pierdut cetatea. Era un general experimentat, având la activ o mare reuşită, dar şi câteva eşecuri. Date fiind consecințele pierderii cetății Methone, merită să-l privim mai îndeaproape.

Era Bogud, maur şi rege african.

Maurii trăiau în Mauretania, acolo unde azi sunt Marocul şi vestul Algeriei, un ținut în care se găsea marmura multicoloră atât de prețuită de romani. De-a

lungul istoriei, maurii au fost un grup multirasial care includea indivizi cu pielea mai deschisă sau mai întunecată la culoare, un amestec de populații provenite din Africa Subsahariană şi din zona Mediteranei. Nu avem mai multe informații despre Bogud[1].

În anul 49 î.Hr., el şi fratele sau vărul său, Bocchus, au fost recunoscuți drept regi atât de Iulius Caesar, cât şi de Senatul Roman. Au fost Bogud al II-lea şi Bocchus al II-lea. Bogud a stăpânit Mauretania Occidentală, iar Bocchus Mauretania Orientală.

Dacă ce se spune e adevărat, Caesar nu s-a sfiit când a fost să ceară ceva la schimb. Se spune că ar fi avut o relație amoroasă cu Eunoe, soția lui Bogud – sau poate una dintre ele, din moment ce se ştia că regii Mauretaniei erau poligami[2]. Dată fiind reputația lui Caesar de a se culca cu neveste de politicieni şi cu regine străine, povestea e plauzibilă. Se spune că, în schimb, Caesar le-a făcut, şi lui, şi ei, multe daruri splendide.

Dar principalul lucru pe care Caesar l-a cerut şi l-a primit de la Bogud a fost sprijinul militar şi politic. Cea mai mare bătălie a lui Bogud a fost când a luptat pentru Caesar la Munda, în Hispania Ulterior[3]. În timpul acelei confruntări, la 17 martie 45 î.Hr., cei doi fii ai lui Pompeius l-au obligat pe Caesar să poarte o luptă lungă şi

grea, care a durat întreaga zi. Un moment important a fost cel al unui atac de cavalerie asupra taberei lui Pompeius, un atac care a declanşat frica propagată în lanţ printre inamici, făcându-i să rupă curând rândurile şi să fugă. Bogud a condus acel atac crucial al cavaleriei.

Bogud comanda o unitate de cavalerie maură. Maurii erau faimoşi pentru că erau călăreți sprinteni, iuți şi letali[4]. Atacul cavaleriei lui Bogud l-a ajutat pe Caesar să câştige bătălia, dar acest rezultat n-a fost obținut uşor. Ulterior, pare-se că dictatorul roman a spus că a luptat adesea pentru victorie, dar că de acea dată a luptat pentru viața lui[5].

După Idele lui Marte, Bogud a decis să-l susțină pe Antonius, iar Bocchus, ruda lui, s-a plasat de partea lui Octavian. Bogud a trecut marea şi a mers în Hispania, să-l susțină pe Antonius, dar nu se ştie dacă a făcut-o la ordinul lui Antonius sau din proprie inițiativă. A dus lupte grele în Hispania, dar a trebuit să se întoarcă în Africa atunci când la el acasă a izbucnit o revoltă susținută de Octavian şi de Bocchus. Bogud a fost forțat să cedeze şi Octavian l-a confirmat pe Bocchus drept noul conducător al regatului lui Bogud. În anul 38 î.Hr., Bogud şi-a părăsit locurile natale şi a plecat în exil în Orient, la Antonius. Iar în 31 î.Hr. conducea Methone.

Câtă vreme era bine întreținută şi apărată de o forță puternică, cetatea Methone era foarte uşor de apărat. De exemplu, în 431 î.Hr., o flotă a atenienilor şi a aliaților lor, care număra peste o sută cincizeci de nave, s-a dovedit incapabilă să cucerească oraşul, deşi zidul era slab şi lipsea garnizoana, împiedicați fiind de sosirea unei forțe de sprijin spartane care era redusă numeric, dar aprigă[6]. După câteva secole, când oraşul avea deja ziduri trainice, jefuitorii iliri nici măcar n-au mai încercat să îl atace, ci s-au dat drept negustori, ca să-i înşele pe locuitorii oraşului, care probabil că au fost luați prizonieri şi făcuți sclavi. În anul 1500 a fost nevoie de douăzeci şi opt de zile de asediu pentru ca Methone să cedeze în fața unei flote otomane conduse chiar de sultan[7].

Dată fiind poziția bine apărată a cetății Methone, cum de i l-a luat Agrippa lui Antonius? O sursă[8] spune că Antonius a plasat o garnizoană foarte puternică în Methone, dar, dacă a fost aşa, garnizoana a fost copleşită. Însă acea sursă, *Historiae adversus paganos (*Istoria contra păgânilor) a istoricului roman Orosius, a fost scrisă în jurul anului 400 d.Hr. şi s-a bazat probabil pe o sursă anterioară, favorabilă lui Augustus: fie pe înseşi *Memoriile* împăratului, fie pe un text ulterior bazat pe ele, care e posibil să fi exagerat rezistența pe care a întâmpinat-o

Agrippa, ca să facă reuşita lui să pară şi mai mare. Poate că garnizoana era „puternică” doar ca număr de oameni, dar există motive să credem că suferea din punct de vedere al calității.

Antonius ar fi trebuit să pună la comandă un roman şi să-i încredințeze o forță armată formată din legionari. Însă a ales un aliat, şi încă unul care nu mai avea în spate o țară care să-i furnizeze oameni. Bogud era un soldat experimentat, dar probabil singurul lucru care îl recomanda pentru acel post era loialitatea lui față de Antonius. La urma urmei, Bogud nu avea alt loc unde să se ducă.

Se ştie că armatele moderne îşi plasează în ariergardă trupele cu cea mai puțină experiență. În Războiul Civil american, generalii unionişti Ulysses S. Grant şi William T. Sherman au pus trupele de novici în spate, să se obişnuiască cu milităria, dar asta le-a făcut să fie vulnerabile în fața raidurilor confederaților. După o sută de ani, războiul purtat de SUA în Vietnam a dat naştere acronimului REMF, *rear-echelon motherf—ers* („nenorociții din ariergardă”). Azi, sunt luați în zeflemea fiind numiți *fobbits*, fiindcă stau în *FOB* (*forward operating base*, baze operaționale avansate), unde sunt în siguranță şi nu se expun niciodată pericolelor.

E puțin probabil ca lucrurile să fi stat altfel în armatele din Antichitate. Atunci, ca şi acum, cei mai ambițioşi soldați voiau să lupte acolo unde puteau obține glorie, adică în prima linie. Aşa încât probabil că Bogud avea puțini legionari sau chiar deloc, cei mai mulți putând fi soldați dotați cu armament uşor. Însă Agrippa avea legionari. Dotați cu arme grele şi armuri, posibil chiar mai bine antrenați şi mai disciplinați, legionarii lui puteau învinge trupele înarmate uşor atât pe uscat, cât şi când abordau nave pe mare.

Chiar dacă trupele care apărau Methone erau mai puternice decât s-a sugerat anterior, locul putea să fi avut şi alte puncte slabe. E posibil ca unii dintre soldații înarmați uşor ai lui Bogud să fi fost şi vâslaşi, dar e puțin probabil ca Bogud să fi avut multe nave la dispoziție, fiindcă Antonius avea de apărat prea multe locuri. Nu ştim nici în ce stare erau zidurile oraşului în acea vreme. Nu ştim nimic despre diversele sisteme defensive folosite în epocă pentru apărarea unui loc fortificat, de pildă, bariere ridicate în radă, uşi cu țepi pe post de capcane pentru invadatori, țăruşi pe țărm şi îngrădituri în locurile de debarcare[9]. Nu ştim cât de vigilente erau santinelele.

Cu siguranță, Antonius şi Bogud ar fi trebuit să se ocupe de toți aceşti factori în detaliu. Antonius ştia la fel

de bine ca orice alt comandant cât de vulnerabile erau liniile maritime de aprovizionare. A fost comandant alături de Octavian la Philippi, în anul 42 î.Hr., când o forță de sprijin, pornită să le întărească armata, a fost atacată şi distrusă de flota inamică[10]. Un alt exemplu la care ar fi trebuit să se gândească Antonius era că inamicul îi hărțuise liniile de aprovizionare în campania contra parților. Dar chiar şi comandanții prudenți fac greşeli sau îşi asumă riscuri atunci când trebuie să trimită nave şi oameni la baze îndepărtate având resurse puține la dispoziția lor.

Cei câteva sute de senatori care au fugit din Roma în tabăra lui Antonius, dar şi alte surse, au oferit în mod cert informații, inclusiv rapoarte detaliate despre reuşitele lui Agrippa, ca amiral, contra lui Sextus. Lui Antonius trebuia să-i fie clar că Agrippa va fi un adversar formidabil, dar e limpede că nu s-a pregătit suficient. Fiind mult la sud față de Brundisium, probabil că Bogud se simțea în siguranță, dar, dacă e aşa, şi-a subestimat adversarul.

Probabil că Agrippa a luat câteva măsuri simple ca să sporească surpriza. „Timpul este totul”, a spus mai târziu marele amiral Horatio Nelson[11], şi e foarte probabil ca timpul să fi jucat un rol crucial şi la Methone. Dacă, aşa cum se crede adesea, Agrippa şi-a declanşat atacul chiar

la începutul sezonului de navigare, în martie, acesta a fost chiar şi mai neaşteptat. E posibil şi ca Agrippa să fi ales să atace când Luna era într-un pătrar, o fază a Lunii care oferă doar suficientă lumină pentru a naviga, dar nu permite inamicului să vadă navele decât abia când sunt aproape.

Probabil că Agrippa a navigat noaptea, pe cât i-a fost posibil. Dar, ca să începem cu începutul, să spunem că în Pelopones, probabil că a acostat noaptea. Era riscant, fiindcă stâncile şi bancurile erau greu de zărit, iar întunericul făcea dificil de estimat precis locul unde debarcau. Dar există dovezi că se naviga şi noaptea de-a lungul coastei[12] şi e posibil ca flota lui Agrippa să-şi fi asumat acest risc, mai ales dacă Luna lumina suficient.

Nu era uşor să iei cu asalt un loc fortificat. În cazurile reuşite din Antichitate s-a profitat de goluri, de breşe şi de alte slăbiciuni ale fortificațiilor defensive – de exemplu, de ziduri cu porțiuni în ruină, de breşe în zid produse de o eroare a apărătorilor sau de porți lăsate deschise din lipsă de prevedere –, s-au executat atacuri prin surprindere, de obicei noaptea sau chiar înainte de zorii zilei, cât mai pe furiş, ori s-au folosit masiv catapultele, balistele şi berbecii şi săpăturile[13]. În tratatul lui despre fortificații şi apărare, Philo din Bizanț, care a scris o carte despre asedii cam

prin anul 200 î.Hr., recomanda ca o cetate să fie atacată atunci când majoritatea locuitorilor ei sunt în afara zidurilor[14] – de exemplu, în timpul unui festival sau la vremea recoltei ori la culesul strugurilor – şi, de preferinţă, atunci când adversarii erau beţi. Recomanda şi apropierea de ziduri pe furiş, cu scări gata pregătite, fie noaptea, fie în timpul unei furtuni. Philo le recomanda comandanţilor să le ofere recompense celor care treceau primii peste ziduri. A scris că era mai bine să se execute primul asalt punându-se scările în cele mai vulnerabile locuri din zid, încât cetatea să fie atacată când cei din interior erau încă înfricoşaţi. Philo mai recomanda să se folosească echipamente speciale de escaladare, de pildă, scări din piele şi frânghie, cu cârlige la capete, care, aruncate peste metereze, să se agaţe de ele; ţăruşi ascuţiţi de fier călit, care să fie înfipţi în crăpăturile din zid şi în spaţiile dintre pietre; şi cârlige de fier aruncate peste metereze, având prinse de ele frânghii cu bucle[15].

Un asalt amfibiu reuşit asupra unui loc fortificat e şi mai dificil decât un atac de pe uscat. Agrippa o ştia din proprie experienţă. În anul 36 î.Hr., a capturat Tyndaris, o fortăreaţă strategică din Sicilia, cu toate că a fost nevoie de două încercări. Tyndaris e situat pe un promontoriu şi sursele antice ne spun că era amplasat excelent pentru un

război naval şi că fortul era bine aprovizionat la acel moment. La prima tentativă, Agrippa a intrat în cetate, probabil ajutat de susținători de-ai lui din interior, dar garnizoana care o apăra a luptat curajos şi l-a gonit. La scurt timp după aceea, Agrippa s-a întors şi a cucerit în sfârşit cetatea[16], dar nu s-au păstrat detalii despre acea operațiune. Ca să dăm încă un exemplu, în anul 35 î.Hr., în timpul războiului contra ilirilor, Agrippa şi Octavian au cucerit oraşul Siscia (azi Sisak, în Croația), care se afla la confluența a două râuri. După ce au adunat o flotă numeroasă, au atacat oraşul atât de pe uscat, cât şi de pe râu. Apărătorii au rezistat cu îndârjire, dar în cele din urmă s-au predat[17].

Methone avea ziduri. Acum, acolo e o mare fortăreață venețiano-otomană, pe un promontoriu plat, care iese în mare cale de trei sute de metri. Nu a fost cea dintâi fortificație din acel loc strategic. Surse literare menționează că au existat fortificații acolo încă din secolul al V-lea î.Hr. Există relatări despre întărituri antice greceşti şi despre ziduri romane din secolul al II-lea d.Hr., ca parte a fortăreței venețiene, dar nu s-au făcut excavații sistematice. În Antichitate, un dig în formă de cârlig de pescuit dădea ocol părții de est a fortului, fiind probabil construit ulterior anului 175 d.Hr. E o presupunere,

deoarece nu e menționat de geograful şi istoricul grec Pausanias, care vizitase locul cu puțin timp înainte. Pur şi simplu nu ştim cât de ample erau fortificațiile şi construcțiile din port în anul 31 î.Hr. Însă putem fi siguri că atunci, ca şi acum, exista un port natural în partea de est a capului pe care se afla Methone şi că din port către nord-este se întindea o plajă[18].

Faptul că Agrippa a cucerit Methone a rămas în amintirea romanilor, deşi nu ne-a rămas nicio relatare detaliată din acea vreme. Cu toate că se ştie prea puțin despre ce a făcut Agrippa în campanie înainte de bătălia de la Actium, capturarea oraşului Methone e menționată în patru surse separate: de Strabon, un geograf grec contemporan cu Octavian; de Cassius Dio, care a scris în jurul anului 200; de filosoful fenician Porphyryus din Tyr, activ în jurul anului 300 şi de Orosius, puțin după 400 d.Hr.[19]. Existența celor patru surse sugerează că aceste evenimente au ocupat un loc de cinste în relatările din timpul lui Augustus şi poate chiar şi în *Memoriile* lui.

Ne putem imagina că Agrippa a cucerit Methone în una dintre cele câteva modalități posibile. După ce a traversat marea dinspre vest, Agrippa putea să se oprească pe coasta Peloponesului, să se aprovizioneze cu apă şi să le acorde oamenilor săi un scurt răgaz de odihnă. Apoi a

navigat direct către Methone. Poate că s-a bazat pe şocul sosirii lui neaşteptate, care i-a oferit un atu suficient pentru a depăşi avantajul pe care lumina zilei i-l oferea inamicului. Cu câteva secole înainte, un general atenian a spus că metoda cea mai bună de a captura cetatea Siracuzei era de a te îndrepta cu navele direct acolo şi a lansa atacul cât mai curând posibil[20]. A spus că şocul şi panica îl vor paraliza pe inamic. Deoarece planul generalului nu a fost acceptat, nu ştim dacă ar fi dat roade, dar e posibil ca Agrippa să fi gândit la fel la Methone. Un asalt îndrăzneț, la lumina zilei, e cel mai simplu mod de a interpreta ceea ce sursele antice numesc „a ocupat localitatea printr-un atac naval", adică *ex epiplou*[21]. Strabon, care foloseşte această expresie, e cea mai veche sursă pe care o avem referitoare la cucerirea oraşului.

E posibilă să fi fost şi o operațiune mai complexă. Ne putem imagina că Agrippa nu a navigat direct spre Methone, ci a mers la Sapientza, una dintre insulele Oenussae, aflată la o depărtare de doar trei kilometri în larg față de Methone[22]. Poate a mers spre Sapientza noaptea. Şi în preludiul bătăliei de la Mylae, din anul 36 î.Hr., Agrippa a mers cu flota lui de la insula Hiera (azi Volcano, una dintre insulele numite Eoliene sau Lipari), în

timpul nopții, folosindu-se de întuneric pentru a-şi surprinde inamicul în largul coastelor Siciliei[23]. Ca să mai dăm un exemplu, atacul reuşit al romanilor contra cetății greceşti Chalcis, în anul 200 î.Hr., a început cu un traseu pe mare parcurs noaptea[24]. Sapientza era un loc potrivit pentru ascunderea navelor, aşa cum o arată şi zilele de glorie ale insulei, când a fost un cuib de pirați, la începutul epocii moderne. Insula era deja locuită în epoca antichității greceşti. De la Sapientza, Agrippa putea merge pe mare la Methone şi să ajungă în zori, cu condiția să fie ajutat de piloți locali.

Ne putem imagina o noapte calmă de martie, cu Luna într-un pătrar. Poate era 14 martie sau 29 martie, zile care marcau primul şi ultimul pătrar din lună în anul 31 î.Hr[25]. La Methone, nimeni nu se aştepta la un atac al duşmanului dus atât de departe de porturile din sudul Italiei, deci toți lăsaseră garda jos. Poate că Agrippa a inițiat atacul pe când se crăpa de ziuă, când era foarte probabil ca trupele inamice să fie buimace şi nepregătite. La Chalcis, romanii atacaseră exact în acel moment al zilei[26]. Fugarii îi spuseseră lui Agrippa unde era oraşul cel mai puțin populat, iar el a trimis o unitate de infanterişti marini să atace acolo. Au urcat pe zid folosind scările, au capturat un turn, i-au ucis pe primii paznicii inamici peste

care au dat în vreme ce aceia dormeau, apoi şi-au continuat lupta. Între timp, o altă unitate a atacat navele lui Bogud. Când inamicul a dat alarma, era deja prea târziu. În plus, trupele lor cu armament uşor nu se puteau opune legionarilor lui Agrippa. Aceştia au ajuns iute la o poartă, au doborât-o şi au permis restului trupelor să intre în cetate. Confuzia şi măcelul care au urmat nu s-au încheiat decât după ce oamenii lui Agrippa l-au ucis pe Bogud.

La celălalt capăt al spectrului posibilităților, ne putem imagina că Bogud era mult mai bine pregătit şi că plaja era mult prea bine apărată pentru ca Agrippa să poată ataca direct. În acest caz, probabil că a debarcat undeva mai departe şi şi-a dus oamenii pe uscat până la Methone. E posibil ca Agrippa chiar să-şi fi împărțit forțele ca să-l deruteze pe Bogud. Poate că a lansat un atac de pe mare şi un altul din apropiere, de pe uscat. În anul 259 î.Hr., un general roman a cucerit nişte oraşe din Sardinia folosind exact această stratagemă. După ce noaptea trupele lui au debarcat în secret, a atacat oraşul când apărătorii se luptau cu navele lui[27]. Însă o asemenea operațiune era dificilă pentru marină în Antichitate.

Sursele spun că Agrippa l-a ucis pe Bogud, dar nu spun dacă s-a întâmplat în cursul bătăliei sau dacă a fost

executat ulterior. În orice caz, maurul a murit foarte departe de casa lui.

Capitularea cetății Methone a avut urmări[28]. Asemenea unui sir Francis Drake din Antichitate, căpitanul englez care, în raidul din 1587, a distrus navele cu provizii spaniole şi a încetinit înaintarea navelor armadei iberice spre Anglia[29], Agrippa şi-a pus inamicul într-o serioasă încurcătură.

Methone a fost doar începutul problemelor lui Antonius în ariergardă. Agrippa putea acum să folosească oraşul şi excelentul port al cetății ca bază pentru atacarea navelor inamice cu provizii. Pe lângă navele pe care le-a adus cu el, le avea acum la dispoziție şi pe cele capturate de la Bogud. Într-o vreme în care oamenii erau forțați să schimbe des taberele, probabil că îi avea la dispoziție şi pe oamenii lui Bogud. E posibil şi să fi trimis vorbă în Italia despre victoria lui şi să fi primit întăriri pentru viitoarele atacuri.

În următoarele luni, Agrippa a capturat baza lui Antonius de la Patrae – după ce Antonius o părăsise – şi a atacat Corintul. Agrippa pare să fi acționat metodic pentru a-l împiedica pe Antonius să stabilească o rută alternativă ca să compenseze pierderea liniilor de comunicație din sud cu Egiptul. Era de presupus că Antonius va descărca

provizii pe istmul Corint şi le va reîncărca în cealaltă parte, putând să-şi reaprovizioneze forțele prin golful Corint. Acest fapt ar explica raidurile lui Agrippa în nord, cucerirea oraşului Patrae şi raidurile din Corint. Cu siguranță că Agrippa a făcut toate acestea ca reacție la eforturile lui Antonius de a-şi reconfigura ruta de aprovizionare sau anticipând că o va face, pentru a-i anula această alternativă.

Prin urmare, Antonius a trebuit să-şi retragă navele din celelalte baze, ca să contreze mişcările lui Agrippa. De fapt, numeroasele atacuri rapide ale lui Agrippa i-au indus lui Antonius un sentiment de nesiguranță şi numeroase dubii. O sursă scrie că, după ce a cucerit Methone, Agrippa „persista cu ochii în căutarea unor locuri propice pentru ancorarea corăbiilor de transport şi pentru debarcarea trupelor pe tot întinsul coastelor maritime ale Greciei – lucruri care îl îngrijorau profund pe Antonius”[30].

Atacurile lui Agrippa pot fi asemuite cu mişcarea unui roi de albine: o serie de atacuri aparent amorfe, dar, de fapt, extrem de bine structurate şi coordonate, care par să vină din toate direcțiile[31]. Agrippa se deplasa cu mare viteză şi imprevizibil, pe când comandanții lui Antonius reacționau lent şi cu mai puțin succes. Rezultatul a fost reducerea capacității inamicului de a riposta eficient.

Ca să-şi hrănească oamenii, Antonius a fost nevoit să impună o taxă în grâne în Grecia, al cărei sol sărac nu putea compensa pierderea abundenței de produse agricole oferite de fertila vale a Nilului. Probabil că din această perioadă datează o poveste despre campania de la Actium din *Viața lui Antonius* de Plutarh.

> Ei bine, străbunicul meu, Nicarchus, ne povestea că toți cetățenii fuseseră siliți să aducă pe umeri o măsură anumită de grâu la mare, la Anticyra, şi erau grăbiți cu biciul să meargă repede. Spunea că un astfel de transport fusese dus, dar că la al doilea, după ce abia se măsurase grâul şi erau gata să ridice poverile, s-a vestit că Antonius este învins şi acest lucru a salvat cetatea. Într-adevăr, îndată ce administratorii şi ostaşii lui Antonius au fugit, ei au împărțit între ei grâul.[32]

Probabil că tot în perioada de după pierderea oraşului Methone Quintus Dellius, asociat de încredere al lui Antonius, a jignit-o pe Cleopatra plângându-se că ei trebuiau să bea vin acru, pe când la Roma unul dintre favoriții lui Octavian bea vin italian din cel mai bun[33].

Şi asta nu a fost tot. De la Methone era cale de o zi până în Sparta, oraşul-cheie al Peloponesului meridional. Unul dintre cei mai importanți oameni din oraş, Gaius

Iulius Eurycles, îi purta pică lui Antonius pentru că-i executase tatăl pe motiv că ar fi pirat. Probabil acesta a fost momentul când a trecut de partea lui Octavian. Spartanii au ilustrat schimbarea lor de atitudine modificând numele omagiat pe monedele lor din ATR, de la generalul lui Antonius pe nume Lucius Sempronius Atratinus, în AGR, de la Agrippa[34]. În cele din urmă, şi Atratinus a trecut de partea lui Octavian.

Velleius Paterculus, la aproximativ cincizeci de ani după Bătălia de la Actium, a scris că victoria lui Octavian „a fost o certitudine cu mult înainte de bătălie”[35]. E o exagerare. Prolificul autor britanic Michael Grant are mai mare dreptate când conchide că „cucerirea cetății Methone însemna că războiul era deja pe jumătate pierdut”[36]. Însă nu a contat doar capturarea cetății Methone, ci şi inițiativa lui Agrippa de a profita de pe urma acestei reuşite pentru a obține noi victorii, precum şi faptul că Antonius nu a reuşit să oprească această hemoragie.

Antonius nu a mai recucerit Methone. Dacă era atât de bine fortificat cum afirmă sursele, pentru a-l păstra Agrippa trebuia doar să fie mai pregătit decât fusese Bogud. Ținând garda sus, Agrippa putea menține posesia cetății. În plus, Antonius trebuia să-şi împartă resursele ca să apere şi celelalte baze, chiar dacă fără succes. Şi mai

important a fost că nu a durat mult până când pentru Antonius s-a conturat cea mai mare provocare cu care urma să se confrunte. Către finalul primăverii din anul 31 î.Hr., când, în general, se putea naviga mai în siguranță, Octavian a pornit pe mare cu grosul flotei şi a ajuns pe țărmul de est al Adriaticii. Confruntarea principală stătea să înceapă.

Capitolul 9

A sta pe un polonic

Vestul Greciei, aprilie 31 î.Hr.

Vreme de aproximativ şase luni, între octombrie 32 şi aprilie 31 î.Hr., Patrae a fost centrul universului sau cel puțin centrul jumătății lui de est. Atât timp cât Antonius şi Cleopatra au fost acolo, Patrae a devenit nucleul finanțelor, al războiului informațional şi al intrigilor, dar şi un centru al petrecerilor şi al ritualurilor religioase.

Nu semăna deloc cu Alexandria. Patrae era un oraş marinăresc şi se afla la intrarea dinspre Marea Ionică în Golful Corint, un oraş prin care negustorii, bancherii şi demnitarii romani treceau în drum spre Italia sau venind

de acolo, asta până au sosit Antonius, Cleopatra şi anturajul lor, care, fără îndoială, era foarte numeros.

Armata şi marina erau practic peste tot. Actium, aflat mai la nord pe coastă, la intrarea în Golful Ambracian, era baza principală a flotei, dar navele lui Antonius erau răspândite peste tot pe coasta de vest a Greciei şi mai în jos, în sud, în jurul Peloponesului, şi spre est, în Creta, Libia şi Egipt. Legiunile îşi aşezaseră taberele în diverse locuri din Grecia. Însă o tabără nu era locul potrivit pentru o regină şi pentru partenerul ei, aşa încât ambii îşi petreceau iarna la Patrae.

Aflat la poalele munților Ahaiei, Patrae oferea privelişti impresionante către nord, peste golf, spre munții Acarnaniei. Oraşul are o climă tipic mediteraneeană, cu veri fierbinți şi uscate şi ierni blânde şi umede. Privind spre larg într-o zi de iarnă, Antonius poate că s-a gândit la luptele ce vor urma. Sau poate i-au trecut prin minte gânduri mai vesele, într-o seară ploioasă, pe când şedea întins lângă Cleopatra pe canapelele pentru banchete dintr-o sală încălzită cu vase umplute cu jăratec şi luminată cu licăr de lumânări.

Chiar şi în cantonamentul de iarnă militarii implicați în campanii au mult de lucru. Erau mereu treburi urgente de rezolvat şi, la Patrae, Antonius s-a ocupat de chestiunea

esențială: plata trupelor. Cât a stat în oraş, a pus să se bată milioane de monede. Erau, aproape toate, denari de argint, monede cu valoare mică. Doar o mică parte au fost monede de aur. Toate aveau pe o față imaginea unei galere cu vâslele întinse, ca şi cum ar fi pornit la luptă. Pe revers, două stindarde de legiuni flancau un vultur al legiunii. Stindardele erau nişte prăjini lungi pe care erau drapelele sau simbolurile legiunii pe care o reprezentau. În vârf, era vulturul. Stindardele şi vulturul reprezentau legiunile, erau simbolurile pentru care oamenii luptau şi mureau. Înconjurând galera, inscripția îl numea pe Antonius triumvir şi augur, acest din urmă titlu fiind al unui oficial cu atribuții religioase. Pe revers, era numele legiunii respective şi numărul ei. De exemplu, LEG III, legiunea a treia. Şi Caesar fusese augur, aşa că Antonius probabil că încerca să împrumute ceva din gloria marelui om, asumându-şi acelaşi titlu. Însă nu putea împrumuta şi imensa avere a lui Caesar. Chiar şi cu bogățiile Egiptului, Antonius nu-şi putea plăti numeroşii săi soldați şi marinari fără a deprecia valoarea monedelor, lucru pe care l-a făcut scăzând conținutul lor de argint şi adăugându-le cupru. Cu siguranță, a fost ceea ce a iscat nemulțumiri.

Imaginile de pe monede erau menite să facă propagandă pentru puterea armatei şi a marinei lui

Antonius, poate în speranța de a distrage atenția de la reducerea cantității de argint din ele. Dar nu au fost singurele monede propagandistice bătute la Patrae. Antonius a bătut acolo şi alte monede, revendicând funcția de consul din anul 31 î.Hr., care-i fusese luată de Senat la presiunile lui Octavian. Pe o față a acestor monede era chipul lui Antonius, iar pe cealaltă, al Cleopatrei. Regina apărea şi pe alte monede emise la Patrae. Oraşul şi-a omagiat vizitatoarea regală bătând monede cu imaginea ei şi cu inscripția „Regina Cleopatra", pe revers apărând coroana lui Isis.

Atât Antonius, ca augur, cât şi Cleopatra, ca Isis, şi-au decorat monedele cu simboluri religioase, amintind că zeii erau de partea lor. Probabil noua Isis şi noul Dionysos erau mai convingători fiind în Patrae şi prezidând chiar ei ritualurile desfăşurate în cinstea lui Isis.

Indiferent ce altceva au mai făcut, cei doi au privit spre vest, către Italia, unde au trimis agenți ca să împartă mită, să adune informații şi să-i creeze probleme lui Octavian. Fără îndoială, i-au interogat şi pe curierii care au înfruntat marea pe timp de iarnă ca să aducă veşti de la Roma.

Semnele care prevesteau viitorul erau arme în războiul informațional[1]. Le aflăm doar pe cele favorabile lui Octavian, dar în mod cert au fost şi multe semne care îi

erau favorabile lui Antonius. Relatările descriu diverse presupuse minuni, inclusiv statui ale lui Antonius care au sângerat sau transpirat, vânturi şi furtuni care au afectat statuile lui Hercule şi Dionysos, zeii-patroni ai lui Antonius, şi un cutremur într-un oraş italian în care Antonius înființase o colonie de veterani. Se spune că nişte rândunici şi-au făcut cuib pe nava-amiral a Cleopatrei, *Antonias*, dar că apoi alte rândunici au venit, au alungat păsările adulte şi au ucis puii. Rândunicile erau simbolul zeiței Isis, dar şi al morții. Pe lângă aceste semne rău prevestitoare pentru Antonius, au fost semne prevestitoare de moarte pentru romani în general, inclusiv bufnițe care intrau în zbor în temple, furtuni care afectau statui şi trofee şi, se spune, un şarpe cu lungimea de optzeci şi cinci de coți şi cu două capete, văzut chiar în centrul Italiei. Partizanii lui Octavian au lansat şi ştirea că la Roma, după două zile de lupte între echipe de copii, „Caesarienii" i-au înfrânt pe „Antonieni". Din aceeaşi categorie este şi acuzația că Antonius părăsise Italia fiindcă pierdea întruna în fața lui Octavian la diverse jocuri, de la zaruri la lupte de cocoşi, ceea ce se pare că i-ar fi dovedit unui clarvăzător egiptean că spiritul lui Antonius nu îi putea face față lui Octavian[2].

Şi jignirile făceau parte din mediul informațional. Octavian s-a oferit să îl lase pe Antonius să debarce netulburat în porturile şi locurile de debarcare ale Italiei după ce el însuşi îşi va retrage trupele la o zi de mers călare, cale de o poştă (cca 80 km.). La rândul lui, Antonius l-a provocat pe Octavian la luptă unu contra unu. Antonius a spus că, dacă nu acceptă, îl provoacă să debarce în Grecia şi să meargă cu armata la Pharsalus[3], în centrul Greciei, iar acolo să lupte decisiv chiar pe câmpul de luptă unde Caesar zdrobise armata lui Pompeius Magnus în anul 48 î.Hr. Antonius jucase un rol important în acea bătălie, conducând flancul stâng al lui Caesar, în vreme ce Octavian, care pe atunci avea paisprezece ani, era în siguranță la Roma. O a doua bătălie în acel loc era o propunere deloc practică, deoarece drumul din vestul Greciei până la Pharsalus, pe cel mai scurt traseu, dura cu mult peste o săptămână şi mult mai mult pe traseul mai lung. Însă niciuna dintre propunerile făcute de cei doi nu era serioasă.

Dacă Antonius a plănuit să invadeze Italia în 31 î.Hr., nu a ajuns prea departe atunci când inamicul, în martie, a atacat la Methone. Totuşi, o strategie defensivă nu era chiar de disprețuit. Ar fi putut funcționa dacă forțele lui ar fi fost pregătite pentru situații neaşteptate. Dar nu au fost,

aşa după cum au şi demonstrat-o evenimentele din martie.

Antonius şi echipa lui ar mai fi avut vreme să riposteze după victoria lui Agrippa de la Methone, dacă în nord o ştire nu ar fi căzut ca un trăsnet: Octavian şi flota lui traversau Adriatica.

Soseşte Octavian

În primăvara anului 31 î.Hr., Octavian se pregătea de război. Şi-a adunat forţele la Brundisium, portul preferat pentru călătoriile între Italia şi Orient. Octavian avea acolo o armată şi o flotă, dar şederea lui la Brundisium a avut şi raţiuni politice, nu doar militare. Le-a ordonat tuturor cavalerilor şi senatorilor mai importanţi să i se alăture în oraşul-port. Urmau să traverseze marea, însoţindu-l în campanie, fiecare aducând cu el un număr convenit de servitori şi propriile provizii. Dacă în ce priveşte servitorii, părea o pretenţie de primadone, aşa şi era. Din punct de vedere militar, adunarea acestor oameni de seamă era o pacoste. Dar Octavian nu gândea ca un militar.

Recrutare senatorilor pentru a fi duşi la război era fără precedent şi doar cu puţin mai ciudată decât, de pildă, dacă Winston Churchill le-ar fi ordonat membrilor Camerei Comunelor să i se alătura în expediţia din Ziua Z (din 1944). Dar Churchill, spre deosebire de Octavian, nu

se confrunta, în lipsă, cu posibilitatea unei lovituri de stat îndreptată contra lui. Aşa că, practic, Octavian i-a luat cu el ca ostatici pe senatori şi pe cei mai capabili cavaleri romani.

Nevoind să părăsească Italia într-o ambianță posomorâtă, Octavian a transformat recrutarea elitei romane într-o sărbătorire a unității Italiei. A reluat mesajul pe care îl repetase frecvent după „descoperirea" testamentului lui Antonius: că avea în spate consensul Italiei. A afirmat că acesta era şi sensul extraordinarei adunări de la Brundisium. Nimeni nu ştia mai bine decât Octavian cât de incompletă era presupusa unitate a Italiei.

Probabil că la scurt timp după ce vestea bună despre Agrippa a sosit din Grecia, Octavian a ridicat ancora însoțit de cea mai mare parte a flotei lui. Era cam în luna aprilie a anului 31 î.Hr.

Octavian avea 230 de nave de război şi un număr necunoscut de nave de transport. Dacă totul va merge bine, urma să treacă Adriatica şi să facă joncțiunea cu Agrippa şi cu flota lui, formată din navele cu care Agrippa pornise la drum sau, cel puțin, din cele care supraviețuiseră, plus corăbiile capturate de la Antonius. Când lui Octavian i s-au alăturat forțele lui Agrippa, flota combinată avea peste patru sute de corăbii.

Între timp, Antonius îşi plasase mare parte a flotei în golful Ambracia, la Actium. Plecase din Efes cu aproape un an înainte cu cinci sute de corăbii de război. După ce plasase câteva detaşamente în bazele lui îndepărtate, rămăsese cu o armadă mai mică, dar substanțială, însă trebuia să compenseze pierderilor cauzate de dezertări şi de boli. Prin urmare, în primăvara anului 31 î.Hr. reuşise să adune mult mai puțin decât cinci sute de corăbii la Actium.

Octavian avea mai puțini soldați decât Antonius – între optzeci de mii şi o sută de mii –, dar compensau prin calitate efectivele mai reduse. Avea şi mai puține trupe aliate, în general cu armament uşor, dar avea şi cam acelaşi număr de legionari cu armament greu. Probabil că avea şaisprezece legiuni a câte patru sau cinci mii de soldați fiecare, acesta fiind numărul când efectivul era complet. Antonius avea nouăsprezece legiuni, dar probabil că nu aveau efective complete, aşa că fiecare tabără a venit la război având între şaptezeci de mii şi şaptezeci şi cinci de mii de legionari. Antonius avea între douăzeci de mii şi douăzeci şi cinci de mii de infanterişti aliați cu armament uşor. Fiecare tabără avea douăsprezece mii de cavalerişti. Ambele tabere aveau un mare număr de veterani: Antonius luptase în campaniile contra lui Brutus

şi Cassius şi contra parților, iar Octavian, în războaiele de la Perusia, în Iliria, şi în cel contra lui Sextus Pompeius. Însă Octavian avea probabil mai mulți veterani decât Antonius, fiindcă avusese pierderi relativ mici în campaniile anterioare.

Antonius suferise pierderi grele luptând în Media: un sfert din efective, conform unor surse ostile, dar plauzibile. Din moment ce avea la fel de multe trupe în 31 î.Hr. ca în 36 î.Hr., rezultă că îşi completase efectivele, în mare parte recrutând soldați noi, dar cel mai probabil şi privând Macedonia de cele trei legiuni ale ei. Pe lângă acele legiuni, probabil că puțini dintre noii recruți ai lui Antonius erau italieni, dar unii erau colonişti italieni din Răsărit sau fii de-ai lor.

Forțele aliate cu Antonius reprezentau un grup diferit, cu o cavalerie extrem de puternică. Însă fiecare lider aliat avea interese proprii. Nu te puteai baza pe loialitatea niciunuia dintre ei. Şi nici nu ar fi fost uşor să faci din acele trupe o forță unitară. Cu toate că sporeau puterea lui Antonius, reprezentau şi o bătaie de cap.

Circa cinci regi şi conducători tribali aliați din Asia Mică şi din Tracia (aflată, în mare, unde e acum Bulgaria) erau prezenți la Actium cu trupe. Mulți, dacă nu chiar majoritatea, veniseră şi cu cavaleria. Fiecare fusese numit

de Antonius să conducă un regat clientelar. Cel mai important dintre ei, din perspectiva evenimentelor ce aveau să urmeze, era Amyntas, regele Galatiei, aflată în centrul Asiei Mici. Inițial, îi susținuse la Philippi pe Brutus şi pe Cassius, dar înaintea bătăliei finale schimbase taberele. Antonius îl răsplătise dându-i regatul şi, în plus, i-a extins granițele. Amyntas adusese la Actium două mii de cavalerişti din Galatia, un grup recunoscut pentru excelența lui în lupta călare.

Alți patru regi lipseau, dar trimiseseră armate. Doi dintre ei aveau să joace roluri importante în viitoarele evenimente.

Malchus era regele nabateilor, aflați în nord-vestul Arabiei, o regiune bogată care controla negoțul cu regiunile producătoare de prețioasele mirodenii din sudul Arabiei. Cum îi şade bine unui conducător dintr-o zonă de graniță, Malchus avea loialități complicate. Îl susținuse pe Iulius Caesar, apoi pe parți. Antonius îi dăduse Cleopatrei o parte din teritoriul lui Malchus şi îl obligase să-l ia apoi cu chirie contra unei rente anuale de două sute de talanți de argint – adică peste cincisprezece mii de lire. Dar Malchus rămăsese în urmă cu plățile şi Antonius îl pusese pe vecinul lui, pe regele Irod al Iudeei, să îl atace şi să-l învingă. Probabil că Irod s-a conformat bucuros, căci îi

purta pică conducătorului nabateilor, care refuzase să-l susțină cu câțiva ani înainte, când Irod se refugiase din calea atacului parților. Sperând, fără îndoială, să se pună bine cu Antonius, Malchus a trimis la Actium trupe care să-l sprijine.

Cât despre Irod, el şi Cleopatra erau duşmani. Ea râvnea la regatul lui, dar Antonius refuzase să i-l dea. La rândul său, regele iudeu nu era mulțumit dat fiind ce Antonius îi dăduse Cleopatrei dreptul asupra crângurilor de brad balsamifer, un arbore medicinal foarte prețuit, care creştea în jurul Ierihonului. Şi Irod trebuia să plătească o rentă anuală de două sute de talanți de argint. Aşa că nici Cleopatra, nici Irod nu regretau că el stătuse acasă, trimițând la Actium doar trupe în sprijinul cauzei lor.

Când Octavian a debarcat pe țărmul de est al Adriaticii, a mai primit un dar de la Agrippa. Loialul lui prieten învinsese navele lui Antonius în largul insulei Corcyra şi apoi abătuse din drum o parte din restul flotei acestuia, continuând să navigheze şi să atace în apele din jurul Greciei. Era o ocazie perfectă pentru Octavian să traverseze Adriatica în siguranță. A debarcat mai întâi pe continent, la poalele munților de vizavi de Corcyra. Acolo a lăsat cavaleria. Agrippa capturase deja Corcyra[4],

scăpându-l astfel pe Octavian de grija unui atac al inamicului lansat de pe insulă. Apoi, Octavian a mers cu corăbiile lui spre sud, vreme de aproximativ două zile, de-a lungul coastei continentului, până când a putut să-şi stabilească baza flotei într-un loc numit Glykys Limen, „Portul Dulce” (Fanari de azi), aproape de gura de vărsare a râului Aheron. Armata a ocupat un loc din vecinătate, numit Torune, situat în nord-vestul Greciei. Torune, probabil oraşul Parga de azi, e la circa cincizeci şi cinci de kilometri spre nord de Actium, deci la două zile de mers pe uscat. Flota principală a lui Antonius şi a Cleopatrei era ancorată în golful Actium, la circa o sută douăzeci şi cinci de mile nautice de Patrae, adică la o zi şi jumătate de mers cu o navă rapidă cu vâsle.

Flota lui Antonius şi a Cleopatrei a răspuns în mod pasiv. Nu l-au provocat pe Octavian şi nici nu l-au împiedicat să-şi aşeze tabăra. Istoricul antic Dio Cassius spune că erau prea încrezători ca să accepte invitația lui Octavian de a purta discuții şi prea temători ca să accepte provocarea lui de a duce o bătălie[5]. Poate că erau depăşiți numeric şi aşteptau să sosească Antonius şi restul trupelor sau, poate, aşteptau noi ordine.

După dezastrul de la Methone, Antonius ar fi trebuit să fie pregătit să riposteze dur. Trebuia să fie gata să

contraatace şi să respingă inamicul, indiferent unde altundeva ar fi lovit acesta, mai ales în nord, unde era previzibil că va traversa pornind din Brundisium. Însă Antonius părea că doarme.

Fiindcă nu a făcut nimic să-l împiedice pe Octavian să debarce şi să-şi stabilească tabăra aici, Antonius nu se impune prin nimic. Parcă i-ar fi cedat tacit inamicului controlul pe mare. Poate că îşi justifica pasivitatea amintindu-şi ce pățise când traversase Adriatica în anul 48 î.Hr. Corăbiile lui Pompeius îi creaseră dificultăți, dar, deşi erau mult mai numeroase, nu l-au putut opri. Poate că Antonius a conchis că nu merita să încerce să-l oprească pe Octavian. E adevărat că era dornic să poarte o bătălie pe uscat şi poate că s-a gândit că cu cât Octavian şi armata lui vor veni mai aproape, cu atât va fi mai bine pentru el. Dar, dacă aceasta i-a fost strategia, Antonius nu a etalat acel spirit agresiv pe care ne aşteptăm să-l vedem la un comandant roman (ca, de altfel, la orice comandant).

Acum, Antonius, Cleopatra şi suitele lor trebuiau să se grăbească spre nord, dar regina egipteană a rămas calmă şi a făcut o glumă. Îşi etala spiritul caustic.

A spus: „Ce e atât de groaznic din moment ce Caesar [adică Octavian] şade pe un polonic?”[6]. Gluma are mai multe sensuri. O persoană care şade pe un polonic arată

ridicol. Un bărbat nu pare tocmai belicos, deoarece polonicul e un înlocuitor jalnic pentru o lance sau o sabie. Dar, lucru şi mai important, se pare că termenul „polonic”, în argou, deşi nu foarte cunoscut, desemna în mod obscen penisul[7], ceea ce înseamnă că Cleopatra îl acuza pe Octavian că e *cinaedus*, partenerul pasiv din actul sexual dintre doi bărbaţi. Cu alte cuvinte, spunea că nu e mare lucru, fiindcă Octavian era obişnuit să şadă pe „polonice”. Pentru greci şi romani, era un comportament total inacceptabil al unui bărbat matur. Antonius îl acuzase deja pe Octavian că îi fusese partener pasiv în pat lui Iulius Caesar[8] şi ne întrebăm dacă de la Cleopatra, care îl cunoştea intim pe Caesar, pornise acea poveste. Dublul sens al cuvântului „polonic” se pare că datează din secolul al cincilea î.Hr., din comedia ateniană, aşa că gluma arăta cât de educată era Cleopatra.

Situarea ţinutului

Cum s-a mai spus, Actiumul e la poalele munţilor Epirului. Epirul era ţinutul războaielor. Era patria natală a Olimpiei, femeia care i-a dat naştere lui Alexandru, cuceritorul lumii. După o generaţie, Epirul avea să fie condus de regele războinic Pirus. Acesta a ucis un conducător văjmaş în luptă unu contra unu şi a traversat Adriatica în căutarea imperiului italian, dar a fost alungat

din Italia şi, la întoarcerea în Grecia, a fost ucis de o țiglă care i-a fost aruncată în cap de o femeie furioasă ce stătea pe terasa ei în timpul unei ciondăneli urbane. În Epir se afla şi intrarea în lumea de dincolo – pe râul Aheron – sau cel puțin aşa pretindeau preoții.

Dar, de data aceasta, zeii războiului nu aveau să lupte în ținuturile înalte din Epir. Lupta avea să se desfăşoare lângă coastă. Țărmul e jos şi nisipos şi e înconjurat de un şir de dealuri vălurite. Intrarea e atât de îngustă, având lățimea mai mică de opt sute de metri, încât călătorii neavizați nici nu zăresc golful. Având o lungime de circa patruzeci de kilometri şi lățimea de treisprezece kilometri, Golful Ambracian e perfect. Aici îşi țineau Antonius şi Cleopatra floarea flotei lor de război. Octavian şi Agrippa îşi aveau armada în apropiere.

La Actium, cum se întâmplă adesea în istoria bătăliilor, topografia e foarte importantă. Numele Actium se referă mai ales la deschiderea Golfului Ambracian spre Marea Ionică, la o strâmtoare îngustă. Mai precis, Actium era promontoriul sudic dintre cele două promontorii care păzesc intrarea în golf ca două brațe întinse, care aproape se ating. Zona din jurul Actiumului avea numeroase locuri unde flotele străine puteau ancora în siguranță. Însă

Actiumul îşi datora faima mai ales Templului lui Apollo şi festivalului anual asociat cu acesta.

Cele două tabere

Antonius şi Cleopatra şi-au stabilit tabăra la extremitatea Actiumului, pe promontoriul dinspre sud. Tabăra era atât de mare încât, după aproape cincizeci de ani, încă îi mai puteau fi vizitate urmele[9]. (Astăzi, un memorial mai amuzant marchează locul: Cleopatra Marina.) De o parte şi de cealaltă a intrării erau turnuri de pază din care se puteau lansa salve repetate de proiectile, adică bolovani sau lănci scurte şi grele, care puteau împiedica navele inamicului să intre în golf şi, la nevoie, navele de patrulare trimise pe canal le puteau izola pe cele intrate.

Taberele militare romane erau locuri austere, masculine, faimoase pentru ordinea şi uniformitatea lor. Aceasta era altfel. Nu că i-ar fi lipsit disciplina, dar era mai colorată, incluzând soldaţi aliaţi cu diversele lor uniforme şi echipamente. Şi mai era şi Cleopatra cu alaiul şi tabieturile ei regale. Nu ar fi putut supravieţui cu regimul alimentar bazat îndeosebi pe grâne al legionarilor romani. Ni-i putem imagina pe imperator şi pe regină consumând delicatesele locale: sardine, creveţi suculenţi şi peşti gustoşi din Golful Ambracian, precum şi raţe din mlaştinile râului Louros.

Acest trai îmbelşugat va fi contrastat puternic cu condiţiile din tabără, mai ales că acestea se înrăutăţeau. În pofida avantajelor strategice, promontoriul Actium nu era un loc primitor. Era un teren plat, nisipos şi în mare parte pustiu. Îi lipseau copacii şi apa potabilă, iar suprafaţa redusă şi împrejmuită de ape e posibil să fi pus armatei probleme în ce priveşte eliminarea reziduurilor. În mlaştini erau ţânţari. Toate aceste aspecte ar fi generat probleme dacă armata ar mai fi fost acolo în lunile caniculare de vară. Probleme ar fi avut şi dacă nu ar fi reuşit să se aprovizioneze permanent cu hrană şi apă.

Octavian şi-a instalat tabăra într-un loc numit astăzi Michalitsi. Desigur, şi-ar fi dorit să controleze intrarea în Golful Ambracian, dar aceasta era controlată net de Antonius. Michalitsi e la aproximativ şapte kilometri mai la nord de gura golfului. Include un şir de creste, culmea cea mai înaltă fiind de peste o sută cincizeci de metri[10]. *Praesidium*-ul, cortul lui Octavian din cartierul lui general, probabil că era unde se află acum Monumentul Victoriei, la o altitudine de aproximativ o sută de metri[11]. Restul taberei probabil că se întindea pe pantele de la Michalitsi, pe terenurile unde azi se află Nicopolis şi Smyrtoula. Pe lângă că erau uşor de apărat, înălţimile ofereau şi alte câteva avantaje. Locul oferă o privelişte panoramică, un

beneficiu de luat în seamă într-o epocă în care binoclurile nu existau. De pe deal se vede, chiar dedesubt, Golful Ambracian, iar lângă el e Marea Ionică, cu crestele accidentate ale insulei Leucas în depărtare, către sud, şi Paxos şi Antipaxos spre nord-vest, cu munții Acarnaniei la sud şi cu cei ai Epirului ridicându-se în ceață spre nord. Pe lângă privelişte, dealul cu brize răcoroase oferea şi protecție contra țânțarilor care invadau terenurile joase şi răspândeau malaria.

Michalitsi avea dezavantajul că nu oferea acces la un port maritim protejat. Octavian îşi ținea o parte dintre nave în Glykys Limen, „Portul Dulce”, un port protejat aflat la circa douăzeci de mile nautice spre nord. Portul cel mai aproape de Michalitsi nu era unul tocmai ideal. Era Gomaros, la doar un kilometru şi jumătate către vest, un port expus vânturilor puternice dinspre vest. E posibil ca Agrippa să fi construit un dig sau un zid de piatră spargeval, ca să-şi protejeze cât de cât navele. E posibil ca digul modern de acolo să ascundă vestigiile antice[12]. Pentru a face legătura între port şi tabără, Octavian a trebuit să ridice nişte ziduri lungi, tipul de lucrare inginerească în care armata romană excela. Zidurile permiteau ca proviziile să ajungă în siguranță în tabăra lui Octavian.

Aprovizionarea cu apă potabilă era foarte dificilă. Studiind astăzi terenul[13], găsim izvoare la Michalitsi şi pe versanți, dar şi pe câmpurile de jos. Presupunând că existau şi în anul 31 î.Hr., ar fi fost utile, dar insuficiente pentru nevoile unei armate numeroase ca a lui Octavian. Ştiind asta, Antonius a încercat să-i taie lui Octavian accesul la sursele de apă din afara taberei. La aproximativ trei kilometri de Michalitsi, se găsea apă bună de băut în râul Louros, care se varsă în mlaştinile de la capătul nordic al Golfului Ambracian. Locul era însă vulnerabil față la acțiunile inamicului.

Antonius nu a făcut nimic pentru a-l împiedica pe Octavian să ocupe terenul de la Michalitsi, aflat la înălțime. Neavând încă legiunile la Actium, nu putea preveni mişcările lui Octavian. E posibil ca Antonius să fi conchis şi că adversarul lui căzuse într-o capcană. Fără un port bun şi în pericol de a-i fi împiedicat accesul la sursele de apă, Michalitsi putea părea locul unde Octavian avea să opună o rezistență disperată. Antonius trebuia doar să-i blocheze accesul la apa potabilă.

Lunile martie şi aprilie ale anului 32 î.Hr. fuseseră proaste pentru Antonius. Nu reuşise să-l împiedice pe Octavian să traverseze marea, nici să oprească marşul spre sud al armatei lui şi să o împiedice să ocupe terenul

înalt de la Michalitsi, aflat la nord de Actium. Era o eroare de conducător de oşti, dar încă mai putea fi remediată.

Antonius contraatacă

Doctrina militară romană punea accent pe ofensivă. Octavian a adoptat primul o atitudine agresivă folosindu-şi mai întâi navele. S-a apropiat în zori de gura Golfului Ambracian, dar Antonius era pregătit[14]. Deoarece încă nu-i sosiseră toate legiunile, Antonius a improvizat. A împânzit intrarea în golf cu navele lui, îndreptate cu provele spre inamic şi având vâslele ridicate, părând gata să pornească la atac. Pe punți, vâslaşii erau îmbrăcați să pară legionari, aşa că impresia generală a fost că flota era pregătită de luptă. Octavian a oprit ofensiva. Nu ştim dacă a fost păcălit sau dacă a fost oprit de catapultele lui Antonius de pe cele două țărmuri.

Octavian a trebuit să se mulțumească să atace navele de transport ale lui Antonius. Între timp, pe uscat, Octavian şi-a pus infanteria în poziție de luptă, dar Antonius a refuzat să traverseze strâmtoarea de la Actium şi să-l atace. Antonius ştia că până nu-i vor sosi toți legionarii, nu era bine să rişte o confruntare generală. Deocamdată se mulțumea să trimită câteva trupe să hărțuiască inamicul.

Apoi, după vreo trei săptămâni, situația s-a inversat. Sosiseră toate legiunile, aşa că Antonius a traversat strâmtoarea de la Actium, adică intrarea îngustă a Golfului Ambracian, şi a trecut pe țărmul nordic. Acolo a început să construiască a doua tabără, pe lângă cea principală de pe peninsula din sud. Această tabără era la aproximativ doi kilometri mai spre sud față de tabăra de la Michalitsi a lui Octavian[15]. Apoi, Antonius şi-a pus armata pe poziție şi s-a oferit să lupte, dar de data asta a fost rândul lui Octavian să refuze. Era exclusiv o chestiune de avantaj strategic.

Ar fi fost de înțeles dacă Antonius spera la un al doilea Philippi, unde învinsese armata asasinilor lui Caesar în anul 42 î.Hr. Octavian fusese şi el prezent acolo. Brutus, comandantul inamicului, ar fi trebuit să fie dispus să aştepte până când trupele conduse de Antonius şi Octavian ar fi fost înfometate, dar s-a pripit să atace şi a fost învins.

Dacă Antonius i-ar fi putut provoca pe Octavian şi pe Agrippa să coboare din tabăra lor de la Michalitsi, aflată la înălțime, s-ar fi putut aştepta la un deznodământ pozitiv. Dar Octavian a ştiut să nu repete greşeala lui Brutus. Era mai bine să-l facă pe Antonius să aştepte şi să-i facă

armata să piardă din potențial din pricina înfometării şi a bolilor.

Însă Octavian nu şi-ar fi permis să aştepte în lipsa victoriei pe mare. Din fericire, Agrippa i-a adus iar victoria. Amiralul a obținut un succes important, învingând forțele lui Antonius lângă insula Leucas, la sud de Actium, câştigând premiul „sub privirile lui Antonius şi în fața flotei sale”[16]. Era limpede că Antonius şi navele lui erau în inferioritate pe mare. Agrippa i-a asigurat lui Octavian accesul la excelentul port din Leucas, aflat la doar circa zece mile nautice de Michalitsi. Pe lângă că astfel i-a garantat lui Octavian accesul la provizii, i-a şi permis să înăspreasc blocada impusă navelor lui Antonius. Octavian se baza mult mai puțin pe portul din Gomaros, unde navele erau amenințate de furtuni. Între timp, orice navă cu provizii de-a lui Antonius, venită dinspre sud şi care încerca să se strecoare în Actium, trebuia acum să evite flota lui Agrippa şi să o apuce pe ruta mai lungă care ocolea insula Cefalonia, neprotejată de mare şi de vânturi.

La scurt timp, Agrippa a înfrânt o escadră a flotei lui Antonius lângă Patrae. Era condusă de Quintus Nasidius, fost ofițer de marină de-al lui Sextus Pompeius[17]. Nasidius fugise cu Sextus în Asia Mică după înfrângerea de la Naulochus, din anul 35 î.Hr. După ce şi-a dat seama că

era lipsit de orice orizont acolo, Nasidius a trecut de partea lui Antonius împreună cu alți câțiva oameni importanți, printre care şi socrul lui Sextus. Acum, Nasidius a fost învins din nou de acelaşi Agrippa care fusese victorios şi la Naulochus. Agrippa a preluat controlul cetății Patrae, care le fusese până de curând sediu lui Antonius şi Cleopatrei. A fost o lovitură dată prestigiului celor doi, care le-a redus şi mai mult capacitatea de a obține provizii, căci le fusese luat încă un port de popas de pe ruta spre Actium a navelor de transport.

Planul preferat de Antonius, care prevedea provocarea inamicului la o luptă în condiții prestabilite, eşuase. Abordarea alternativă, aceea de a-şi asedia inamicul pentru a-l înfometa, s-a lovit de un obstacol major, întrucât Octavian îşi putea reface proviziile aducând hrana pe mare. Însă mai era un mod de a-l obliga pe Octavian să lupte.

Antonius putea încerca să-i blocheze lui Octavian accesul la apa potabilă. Şi-a pus trupele să înalțe ziduri în jurul izvorului aflat mai jos de Michalitsi şi a trimis trupe de cavalerie să încerce să împiedice inamicul să ajungă la râul Louros. Mlaştinile, de obicei populate cu rațe, bâtlani, pelicani şi multe alte specii de păsări, au devenit brusc locul înfruntărilor sângeroase dintre călăreți. Sursele

menționează doar că până la urmă aceste manevre au eşuat, dar e posibil ca inițial să fi avut un oarecare succes. Unele informații de pe monede arată că oamenii lui Antonius l-au considerat imperator într-un anumit moment al campaniei[18]. Există o splendidă monedă de argint cu capul lui Antonius pe avers şi o frumoasă reprezentare înaripată a victoriei în picioare pe revers, ținând într-o mână o cunună cu pamblică (cum erau cele purtate de atleții campioni) şi o ramură de palmier în cealaltă mână. Dacă la Michalitsi Antonius şi-a dovedit cu ceva superioritatea în fața lui Octavian, a fost doar una trecătoare. Ca să-şi izoleze complet duşmanul, era necesar să domine un aliniament cu o lungime de opt kilometri, lucru deloc uşor. Trebuie să ne imaginăm că pe acest aliniament au avut loc o serie de înfruntări de-a lungul timpului. În cele din urmă, un atac de cavalerie reuşit al trupelor lui Octavian l-a făcut să dezerteze pe regele Deiotarus Philadepphus al Paphlagoniei (azi în nord-vestul Turciei)[19], cu tot cu cavaleria lui. Un alt rege, Rhoemetalces al Traciei, a trecut de partea lui Octavian cam în acelaşi timp[20].

Ca şi Paphlagonia, Tracia era cunoscută pentru călăreții ei. Cavaleria era esențială pentru a controla accesul la râul Louros, aşa că trecerea de partea lui

Octavian a celor doi regi împreună cu oamenii lor a afectat grav speranțele lui Antonius. Să nu ne imaginăm că au schimbat taberele întâmplător, nici că au decis de capul lor că vântul sufla în pânzele lui Octavian. Fără îndoială, au dezertat doar după ce au purtat negocieri cu Octavian. Cu siguranță că a existat un schimb de mesaje. Poate că Octavian avea şi agenți secreți în tabăra lui Antonius. E foarte probabil şi ca Octavian să le fi trimis mesaje de tatonare aliaților lui Antonius înainte ca aceştia să ajungă la Actium.

În trecut, Octavian fusese un maestru al mituirii celor dispuşi să trădeze. Un moment esențial al accederii lui la putere l-a reprezentat anul 44 î.Hr., când încă nu avea douăzeci de ani. Auzind că sunt nemulțumiri în tabăra lui Antonius, agenții lui Octavian au convins două legiuni să treacă de partea tânărului moştenitor al lui Caesar[21]. Desigur, le-au promis o mărire substanțială a soldei. Intervenția a dat roade şi Octavian a dobândit o armată personală, un instrument de mare preț în perioada tulbure de după asasinarea lui Caesar. Acum, având cu puțin peste treizeci de ani şi multă experiență, Octavian ar fi putut cu uşurință să corupă iarăşi trupe de-ale lui Antonius.

Dacă următoarea poveste e adevărată, şi nu doar propagandă, un alt moment foarte grav pentru Antonius a fost acela când era cât pe-aci să fie capturat. Două ziduri lungi făceau legătura între tabăra lui şi unul dintre porturi, poate cel de pe promontoriul nordic. Antonius obişnuia să meargă printre ziduri fără o gardă personală numeroasă. Un sclav a remarcat acest fapt şi i-a dat de ştire lui Octavian, care a pus la cale o ambuscadă. Oamenii care îl aşteptau pe Antonius l-ar fi putut prinde, dar au atacat prea devreme şi Antonius a scăpat cu fuga, lucru nedemn de un imperator. Oamenii lui Octavian au trebuit să se mulțumească doar cu prinderea celui care mergea înaintea lui Antonius[22].

Ca să distragă atenția trupelor lui Antonius, Octavian a trimis forțe în Grecia şi în Macedonia, creând confuzie. Ulterior, aproape de Michalitsi, Antonius a încercat din nou să împiedice inamicul să se aprovizioneze cu apă. De data asta a condus chiar el atacul, care a eşuat din cauza unei alte dezertări. Regele Amyntas al Galatiei i s-a alăturat lui Octavian. Amyntas era un trădător cu experiență. Îi lăsase baltă pe Brutus şi pe Cassius la Philippi.

Trădarea lui Amyntas de la Actium a avut consecințe, fiindcă a luat cu el două mii de călăreți. Erau celți şi erau

cavalerişti faimoşi. La Roma, poetul Horațiu a scris despre cei două mii de călăreți gali, adică celți, că au scandat „Caesar” când au intrat în tabăra acestuia, dezgustați, după cum scria poetul, de supunerea arătată de Antonius unei femei şi eunucilor ei[23].

Oamenii dezertează fiindcă le place să urmeze un învingător. În primăvara şi în vara anului 32 î.Hr., învingător părea să fie Octavian. Putea să ofere sprijin politic, bani şi promisiunea victoriei. Fiecare nouă reuşită a lui sau a lui Agrippa înclina balanța în favoarea lui din perspectiva regilor şi prinților care voiau să supraviețuiască pe tronurile lor. Şi mai era şi Cleopatra. Conducătorii din Orient probabil că nu se grăbeau să susțină extinderea regatului Cleopatrei şi a puterii ei sub comanda lui Antonius. Invidia, nemulțumirea şi teama lor, cu siguranță că le-au oferit oportunități excelente agenților lui Octavian.

În vara anului 32 î.Hr., Octavian şi Agrippa deja demonstraseră exemplar cum se conduce şi se lucrează în echipă, pe când Antonius dezamăgise. Nu reuşise să-l împiedice pe adversar să-i întrerupă liniile de aprovizionare, să-şi instaleze o bază puternică vizavi de portul lui principal şi să repurteze victorii strategice contra flotei lui. Deşi se pare că Antonius repurtase o victorie pe

uscat, aceasta i-a oferit doar un avantaj temporar. Iar alianțele lui Antonius începeau să-şi arate punctele lor slabe.

Pe când traversa iar strâmtoarea ca să revină în tabăra lui de la Actium, probabil că Antonius se întreba cum ar putea să facă să câştige acel război.

Partea a 3-a

BĂTĂLIA

August – 2 septembrie 31 î.Hr.

Louros
Golful Gomaros
Michalitsi
TABĂRA LUI OCTAVIAN
Nicopolis
Golful Ambracia (Arta)
A DOUA TABĂRĂ A LUI ANTONIUS
Preveza
FORTURI
TABĂRA LUI ANTONIUS ŞI A CLEOPATREI
Actium
LEUCAS
Bătălia de la Actium
0 MILE 4
0 KM 4

Capitolul 10

Răzbunarea lui Apollo

Actium, august 31 î.Hr.

Soldații mureau. Ici-colo, în tabără, erau doborâți de malarie sau de dizenterie[1]. Mulți erau flămânzi şi însetați, ceea ce le diminua şi mai mult rezistența. Fără îndoială, arşița verii sporea suferința. Ar fi putut la fel de bine să fie o scenă de la începutul *Iliadei*. În această extraordinară epopee, Homer descrie cum a abătut zeul Apollo boli asupra taberei grecilor ca să se răzbune pentru faptul că profetul lui fusese tratat cum nu se cuvine. Iată ce scrie Homer.

Stete deoparte de tabăr-apoi şi da drumul săgeții.
Groaznic fu zăngănul arcului cel luminos ca argintul.
Zeul întâi nimerit-a în muli şi-n ogarii cei sprinteni,
Dar mai ținti dup-aceea şi-n oaste săgeți otrăvite,

Morții ardeau sumedenii pe ruguri. Şi-n vreme de nouă
Zile, prin lagăr, zburară săgețile dumnezeirii.[2]

Însă acum nu pierea armata grecilor la Troia, ci armata romană la Actium, mai ales cea a lui Antonius.

De-a lungul istoriei, au murit mai mulți soldați din pricina bolilor decât în bătălii. Trupele lui Antonius de la Actium ilustrează acest adevăr. Nu avem date precise, dar avem o idee despre amploarea crizei. La Efes, în martie 32 î.Hr., Antonius adunase cinci sute de nave de război. Când a sosit vremea să lupte la Actium, a putut să asigure oameni pentru mai puțin de jumătate. Unele nave staționau altundeva pe traseul lungilor lui linii de aprovizionare, iar altele fuseseră pierdute în înfruntările cu inamicul, dar izvoarele spun că navele lui nu dispuneau de suficienți oameni. Mai spun şi că agenții lui Antonius străbăteau satele Greciei ca să-i ademenească sau să-i forțeze pe bărbații apți să fie vâslaşi[3]. Se spune că Antonius a declarat că, atât timp cât mai erau bărbați în Grecia, nu aveau să-i lipsească vâslaşii[4]. Cam în aceeaşi perioadă, agenții lui au trebuit să-i biciuiască pe oamenii liberi din zona centrală a Greciei ca să-i grăbească să care saci cu grâne până la țărmul mării, în golful Corint,

pentru a fi aprovizionată tabăra lui Antonius de la Actium[5].

Poate că Antonius chiar s-a gândit la *Iliada*. Era un om educat şi, ca orice roman din clasa lui socială, studiase literatura greacă. Aşa că şi-a amintit că la Troia Apollo abătuse boli asupra armatei grecilor. N-avea cum să uite că Apollo era şi zeul preferat al lui Octavian. Antonius, desigur, îi prefera pe Dionysos şi pe Hercule. Un om de acțiune ca Antonius probabil că nu a zăbovit prea mult cu gândul asupra acestui subiect, dar alții din tabăra lui s-ar fi putut să o facă şi, cu siguranță, gândul acesta nu i-a îmbărbătat.

Strategia lui Octavian funcționa. Refuzând să lupte pe uscat şi dându-i frâu liber lui Agrippa ca să obțină victorii pe mare, adică să cucerească bazele inamicului şi să-i învingă escadrele, Octavian îşi sufoca adversarul. Controlând marea, Octavian putea să oprească uşor importurile de hrană pentru taberele adversarului. Între timp, oamenii lui beneficiau de o poziție mai favorabilă, situată la înălțime. Spre deosebire de trupele lui Antonius, aveau hrana asigurată şi dejucau eforturile lui Antonius de a le bloca accesul la apă. În tot acest răstimp, aliați dezamăgiți treceau de partea lui Octavian.

Poate că Antonius spera să abată mânia zeilor, dar cunoştea mult prea bine realităţile războiului ca să spere că oamenii lui aveau să fie salvaţi doar prin suplicaţii. Aşa că a ajuns la concluzia la care ajunsese şi Ahile în *Iliada*: era vremea să plece. Iată ce le spune Ahile celorlalţi comandanţi în timpul unui consiliu de război.

Cred, o Atride, că noi o să fim
nevoiţi să ne-ntoarcem
Iar înapoi, rătăcind, dac-o fi să
scăpăm de la moarte,
Căci deopotrivă ne seceră oastea
războiul şi ciuma.[6]

Dacă înlocuim „ţărmul Troiei” cu „ţărmul Greciei”, obţinem situaţia în care se afla Antonius la Actium. Era vremea să plece de acolo, ca să salveze ce mai putea fi salvat.

Au fost şase luni care au zguduit lumea. La sfârşitul lui februarie, forţele lui Antonius se pregăteau să se trezească din somnul lor hibernal şi fie să invadeze Italia, fie să ducă bătălia supremă pe uscat în Grecia. Au urmat atacul de la Methone, incursiunile din vestul Greciei şi victoriile lui Agrippa contra escadrelor lui Antonius, traversarea cu succes a Adriaticii de către Octavian şi joncţiunea trupelor lui cu ale lui Agrippa, dar şi faptul că niciunul dintre

atacurile repetate ale trupelor lui Antonius nu au reuşit să-i disloce pe cei doi din tabăra lor de pe terenul mai înalt de la nord de Actium. Între timp, armata şi flota lui Antonius se subțiau. Aliați importanți treceau de partea inamicului. În august, era deja clar: Octavian şi Agrippa, dar mai ales Agrippa, îl depăşiseră pe marele Marcus Antonius din perspectiva strategiei militare. Din asediator, Antonius ajunsese asediat[7].

Agrippa părea să fie un adevărat magician pe mare şi, cu ajutorul lui, fără îndoială că Octavian îşi menținea poziția pe uscat în fața atacurilor lui Antonius. Ca o ultimă insultă, la un moment dat în decursul acestor luni, dar nu ştim exact când, Agrippa a intrat cu îndrăzneală în golful Corint şi i-a capturat pentru scurtă vreme bijuteria coroanei, oraşul Corint[8]. Forțele lui Antonius l-au recucerit curând, dar chiar şi faptul că fusese pierdut temporar a însemnat o lovitură dată prestigiului lui Antonius.

Cum putuse eroul de la Philippi să ajungă într-o asemenea situație deplorabilă? Pe de o parte, Octavian şi Agrippa deveniseră maeştri în arta războiului în ultimul deceniu. Agrippa luptase în Galia şi pe Rin şi contribuise la victoria lui Octavian în Războiul Perusin. Acelaşi Agrippa repurtase un imens succes tehnic şi operațional

învingându-l pe Sextus Pompeius şi, împreună cu Octavian, pătrunsese dincolo de frontiera romană, în Iliria. Cei doi ar fi putut trimite Senatului o întreagă colecție de anunțuri despre victoriile lor meritorii. Pe de altă parte, Antonius devenise vulnerabil deoarece se bazase pe un lanț de aprovizionare cu prea multe verigi pentru a putea fi apărat eficient.

Antonius îşi dorise o victorie rapidă într-o campanie pe uscat. A obținut însă un război de uzură alimentat de abilitatea inamicului de a dobândi controlul pe mare.

Mărinimie **ş**i severitate

Domitius Ahenobarbus se săturase. În Efes, cu un an mai devreme, îşi exprimase deschis dezaprobarea față de Cleopatra. Acum îi încolțise în minte un nou motiv să se plângă de ea. Sursele nu dau detalii, dar a fost suficient ca să-l facă să schimbe taberele. Cu siguranță nu a fost o decizie uşoară, fiindcă Octavian îl condamnase la moarte pentru asasinarea lui Iulius Caesar, deşi Ahenobarbus era nevinovat. În plus, Ahenobarbus fusese consul în anul 32 î.Hr. şi fugise de la Roma la Antonius în loc să-l tolereze pe Octavian. Gândindu-se că Octavian voia să încurajeze şi alte dezertări, Ahenobarbus va fi conchis că fostul lui duşman îl va trata politicos.

Deşi Ahenobarbus avea febră, nu s-a lăsat descurajat. A urcat într-o galeră foarte mică, cu vâsle – probabil mai puțin de douăzeci – şi se pare că a debarcat chiar vizavi de strâmtoarea Actium, de unde a urcat dealul până în tabăra inamică[9].

Poate că Ahenobarbus a fugit fără să întâmpine piedici, dar, dacă a fost aşa, absența lui a fost remarcată curând. Antonius a fost nemulțumit, ca să nu spunem mai mult, fiindcă Ahenobarbus era cel mai experimentat amiral al său. Însă a decis să facă un gest nobil. I-a trimis lui Ahenobarbus calabalâcul dimpreună cu adepții şi servitorii. Se pare că Cleopatra n-a fost de acord, dar Antonius urmase exemplul lui Caesar, care procedase la fel când îl părăsise secundul lui[10]. Această generozitate poate că era menită să arate că Antonius era mai potrivit decât Octavian să poarte mantia lui Caesar. Se poate să fi fost la mijloc şi un pic de dispreț, o declarație că Ahenobarbus însemna atât de puțin pentru el, încât plecarea acestuia nu-i dădea motive să se înfurie.

Însă dezertarea lui Ahenobarbus l-a afectat pe Antonius, cu toate că Ahenobarbus era bolnav şi a murit la scurt timp după ce i s-a alăturat lui Octavian. Pe de o parte, Ahenobarbus fie îi oferise inamicului informații prețioase, fie Antonius era îngrijorat că i le oferise. Pe de

altă parte, arătând în ce măsură dezaproba starea lucrurilor din tabăra lui, Ahenobarbus îi încurajase şi pe alții să-l urmeze în tabăra inamicului, lucru pe care mulți l-au şi făcut.

Ca să oprească dezertările, Antonius a recurs la tortură. A executat doi oameni importanți, pe care îi suspecta că nu îi sunt loiali: pe Iamblichus, regele sirian, şi pe Quintus Postumius, un senator roman[11]. Fără rezultate însă. O sursă spune că plecau zilnic dezertori din tabăra lui Antonius în cea a lui Octavian, dar nu şi invers[12]. Fără îndoială, e o exagerare, dar poate că nu prea mare. Nu e clar cine şi când a dezertat, dar printre cei plecați s-au numărat Marcus Licinius Crassus, fost susținător al lui Sextus Pompeius, care i se alăturase lui Antonius, şi Marcus Junius Silanus, care se certase cu susținătorii Cleopatrei[13]. Şi a mai existat cel puțin încă un dezertor.

Doar trei ex-consuli, persoane cu cea mai înaltă poziție politică, au rămas alături de Antonius: Canidius, Gaius Sosius şi Lucius Gellius Publicola. Publicola, ca multe personalități din epocă, ar fi fost un bun protagonist de roman. Pe lângă obişnuita trădare politică – fiindcă Publicola l-a susținut întâi pe Brutus, apoi a trecut de partea lui Antonius –, mai exista şi o dramă de familie.

Născut într-un vechi clan de patricieni, Publicola a fost adoptat de un om important, dar care nu era nobil roman[14]. Zvonurile susțin că mai apoi Publicola a comis adulter cu a doua soție a tatălui său adoptiv. Şi Marcus Valerius Messalla Corvinus, fratele lui Publicola, îl susținuse pe Antonius, dar în anul 35 î.Hr. era deja de partea lui Octavian[15]. În 31 î.Hr., Corvinus era co-consul împreună cu Octavian, încât e cert că i-a fost alături colegului său la Actium. Aşadar cei doi frați au fost în tabere opuse în strâmtoarea de la Actium.

Tentative eşuate

Ducând lipsă de soldați, Antonius i-a trimis pe Dellius şi pe Amyntas în Macedonia şi în Tracia, să recruteze mercenari[16]. Antonius a decis să-i urmărească, poate pentru că le punea la îndoială loialitatea. Deşi suspiciunile lui s-au dovedit justificate, poate că pur şi simplu Antonius a vrut să evadeze puțin de la Actium. Sau poate a crezut că îl va face pe Octavian să-l urmărească şi îl va atrage într-o capcană. Dacă a fost aşa, tactica nu a dat roade: nici n-a obținut mercenari, nici nu l-a atras pe Octavian în capcană.

Îi mai rămăsese lui Antonius să încerce ceva doar pe mare. A făcut-o, dar fără să conducă el însuşi contraatacul naval. Poate că a preferat să se păstreze pentru bătălia

finală, dar, şi mai probabil, ştia că nu are stofă de amiral. A preferat să-i încredințeze flota cuiva care cunoştea marea. Şi-a pus soarta în mâinile lui Gaius Sosius. Ahenobarbus avea mai multă experiență în chestiuni navale, dar deja dezertase. Sosius, ca şi Antonius, era mai cunoscut drept comandant pe uscat, şi încă unul cu reuşite la activ, dar avea legături şi cu marina şi era loial.

Sosius şi-a construit cariera bazându-se pe Antonius. Mai întâi a fost chestorul lui, în anul 39 î.Hr. Apoi, Antonius l-a ales pentru o misiune importantă: să guverneze Siria şi Cilicia şi să asigure sprijinul militar pentru a-l pune pe Irod pe tronul Iudeei, în ciuda opoziției parților. Drept răsplată, lui Sosius i s-a îngăduit să serbeze un triumf la Roma în anul 34 î.Hr. Sosius şi-a mai slujit şeful restaurând apoi Templul lui Apollo din Roma, care le amintea romanilor că lui Antonius, patronul lui, încă le păsa de ei. În anul 32 î.Hr., Sosius a ocupat funcția de consul. De pe acea poziție, l-a atacat pe Octavian. Când Octavian a ripostat, Sosius a fugit de la Roma la Efes, la Antonius.

Că Sosius ştia câte ceva despre flote ne-o arată legătura lui cu insula Zakynthos, care deținea o poziție strategică pe coasta de nord-vest a Peloponesului. Numele lui apare pe monedele bătute pe insulă între anii 39 şi 32 î.Hr.

Monedele îl înfățișează pe Antonius şi un vultur, simbol al Ptolemeilor şi, prin urmare, al Cleopatrei[17]. Binecuvântată cu porturi, Zakynthos era cu siguranță o bază navală, iar monedele lui Sosius arată că acolo el era la comandă.

Aşadar, Antonius l-a ales pe Sosius pentru încercarea de a sparge blocada. Era mijlocul verii, poate în prima parte a lunii august. Profesionist cum era, Sosius şi-a ales bine momentul atacului. A aşteptat să se aşeze o ceață deasă şi a ieşit cu navele din strâmtoare în orele ce precedau răsăritul. Ținta lui era o mică escadrilă a inamicului, ancorată vizavi de el, şi care era comandată de Lucius Tarius Rufus. De origine modestă, Tarius avansase şi probabil că era deja senator. Însă nu a fost ziua lui norocoasă. Sosius l-a luat prin surprindere, i-a pus navele pe fugă şi îl urmărea când, pe neaşteptate, şi-a făcut apariția Agrippa cu forțe superioare. Tarius a scăpat. A scăpat şi Sosius, dar doar fiindcă a avut noroc. A suferit pierderi grele, printre care s-a numărat şi regele Tarcondimotus din Amanus, care a fost ucis.

A fost o victorie majoră pentru Agrippa şi Octavian şi o înfrângere la fel de mare pentru Sosius şi Antonius. Ambele tentative, pe uscat şi pe mare, eşuaseră. Probabil acum a decis Antonius să-şi retragă legiunile pe promontoriul sudic, o mişcare executată noaptea[18]. Cu

siguranță, Antonius a ezitat să elibereze de sub presiune tabăra lui Octavian de la Michalitsi, dar n-a avut de ales.

Eşecul strategic al lui Antonius

Situația era extraordinară la Actium în vara anului 31 î.Hr. Antonius începuse campania având un port excelent şi avantajul de a fi instalat confortabil pe coasta apuseană a Greciei de luni de zile. Octavian sosise de curând şi avea la dispoziție doar un port mediocru. După doar câteva luni însă, Octavian era în avantaj, iar Antonius se chinuia să supraviețuiască.

Antonius e de condamnat pentru starea în care se afla. Nu era pregătit să poarte un război naval. Se pare că pentru el flota era doar un serviciu de transport şi, poate, o armă de asediu în cazul că va invada Italia. De ce era Antonius nepregătit? În campania din 48 î.Hr., care a culminat cu victoria de la Pharsalus, tabăra lui câştigase fără să aibă vreo strategie maritimă, iar cealaltă tabără nu îşi folosise eficient resursele navale. La fel se întâmplase şi în campania de la Philippi, din anul 42 î.Hr. Aşa încât probabil că Antonius presupusese că îl va putea face pe Octavian să se angajeze într-o bătălie pe uscat, fie în Italia, fie în Grecia.

Antonius nu a dat tonul potrivit pentru oamenii lui. În calitate de comandant suprem, ar fi trebuit să insufle

îndrăzneală şi inițiativă, ca să-şi impulsioneze amiralii. Ar fi trebuit să întărească punctele vulnerabile de pe coastă după înfrângerea de la Methone. Ar fi trebuit să se străduiască mai mult ca să salveze Patrae, Corcyra şi Leucas şi să nu lase Corintul să îndure umilința unui raid inamic.

După ce Octavian a dobândit controlul pe mare, a preluat ofensiva şi l-a obligat pe Antonius să adopte o poziție defensivă. Rar câştigi un război defensiv dacă nu găseşti o modalitate de a presa inamicul. Apărătorul poate folosi strategia pârjolirii terenului, ca să-l priveze pe atacator de hrană sau să-l ademenească să poarte lupta în condiții nefavorabile. Apărătorul poate deschide un al doilea front, poate organiza ambuscade, poate atrage inamicul în capcană, folosi o inovație tehnică sau transforma o înfrângere tactică într-o victorie morală, deci strategică, sau poate dobândi noi aliați şi noi resurse. Antonius a încercat să îi taie lui Octavian accesul la apă, să-l facă să lupte pe uscat în condiții impuse şi a încercat să dobândească noi aliați, dar toate strădaniile lui au eşuat.

După ce a eşuat, Antonius ar fi trebuit să ia dureroasa, dar necesara decizie de a se retrage de la Actium. Dacă ar fi făcut-o în mai, de exemplu, şi-ar fi putut muta armata

în centrul Greciei şi să-şi aştepte inamicul, aşa cum procedase Caesar după ce fusese înfrânt la Dyrrachium, în anul 48 î.Hr. Sau ar fi putut să-şi retragă şi armata, şi flota într-un perimetru din zona Egeei care putea fi apărat, pe un aliniament care să ducă din Atena în Creta şi în Cyrene, unde e azi Libia. Prestigiul lui ar fi avut de suferit, ar fi pierdut teritoriu în vestul Greciei şi probabil ar fi avut loc dezertări, dar ar fi supraviețuit ca să continue lupta. În august, era deja prea târziu.

Printre calitățile unui general de succes se numără şi judecata corectă, cutezanța, agilitatea şi calitatea de a conduce cu curaj şi hotărâre. În primăvara şi în vara anului 32 î.Hr., Antonius a dovedit că îi lipseau aceste calități. De ce? Poate că la mijloc era provocarea care a reprezentat-o prima lui campanie navală adevărată. Chiar dacă avea lupi de mare experimentați, cum erau Ahenobarbus şi Sosius, e cert că nu a fost uşor să învețe cum să coordoneze operațiunile pe uscat şi pe mare. Poate că deja trecuse de perioada formei maxime. Poate că pur şi simplu Agrippa îl depăşea ca îndrăzneală, experiență şi pricepere. La începutul războiului se pusese întrebarea dacă experiența navală a lui Agrippa şi a trupelor lui de veterani avea să cântărească mai mult decât resursele

materiale şi financiare ale taberei adverse. Acum, întrebarea nu se mai punea.

Mai era şi chestiunea capacității de a conduce. În deceniul de dinainte de Actium, Octavian şi-a ameliorat permanent strategiile decizionale. A făcut față provocărilor politice ale lui Antonius în Italia şi i-a luat lui Antonius aliații la Actium. Agrippa s-a dovedit a fi un tactician foarte priceput.

Cariera anterioară a lui Antonius sugerează că era un general bun, dar nu strălucit. A arătat curaj şi inteligență când a dus legiunile lui Caesar din Italia peste Adriatica, în 48 î.Hr. Şi-a arătat ardoarea când încă mai era în tabără la Brundisium. Acolo, a zădărnicit tentativele inamicului de a instaura o blocadă tăindu-i accesul la apă. Apoi, după ce, pornind din Italia, a traversat Adriatica cu navele lui de război, evitând cu agilitate flota inamică şi debarcând pe țărmul răsăritean, s-a ferit de o ambuscadă pusă la cale de inamic şi i s-a alăturat lui Caesar. Curând după aceea, armata lui Caesar a fost asediată la Dyrrachium şi Antonius a intervenit curajos, întărind liniile într-un moment în care inamicul amenința să le străpungă. După câteva luni, Antonius a comandat flancul stâng al legiunilor în bătălia de la Pharsalus, din centrul Greciei. A avut o contribuție majoră, dar nu decisivă

pentru obținerea victoriei. Şi nici nu a fost el comandantul, ci Caesar. Însă Antonius are meritul victoriei asupra asasinilor lui Caesar în cele două bătălii de la Philippi, din anul 42 î.Hr. Şi, într-adevăr, a fost o reuşită remarcabilă.

Dar rezultatul de la Philippi poate fi atribuit şi norocului datorat sinuciderii lui Cassius şi pripelii lui Brutus, nu doar al priceperii militare a lui Antonius. În cariera militară a lui Antonius ies în evidență două eşecuri: asediul Mutinei (azi Modena, în nordul Italiei), în anul 43 î.Hr., şi asediul Phraaspei, în Media Atropatena (acum nord-vestul Iranului), în anul 36 î.Hr. Nu a reuşit să cucerească cele două oraşe. În ambele cazuri, a rămas în istorie mai degrabă pentru retragerile ordonate decât pentru realizările ofensive. Una peste alta, Antonius dădea dovadă de curaj, ingeniozitate şi calm în situații adverse, dar foarte rar era el arhitectul victoriei

Eşecul strategic de la Actium al lui Antonius nu e singurul. Istoria militară e plină de campanii grevate de strategii prost concepute, conduse de generali cu vechime. Întâlnim deprimant de des planuri curajoase şi ambițioase care nu iau suficient în calcul realitatea, geografia sau condițiile locale. Să ne gândim, în cazul Revoluției Americane, la cei doi comandanți britanici ineficienți de la

Saratoga, din statul New York, din 1777, John Burgoyne şi Henry Clinton. Fiecare se distinsese în luptă în Războiul de Şapte Ani contra Franței şi în primele etape ale Războiului Revoluționar. Însă au eşuat în bătălia centrală de la Saratoga.

Ca să trecem de la argumentele militare la cele psihologice, există şi explicația surselor ostile: Antonius fusese emasculat de Cleopatra. Se spune că regina l-ar fi ținut sub papuc şi că s-ar fi opus în mod repetat planurilor care presupuneau să nu mai rămână pe coasta apuseană a Greciei, de unde puteau să împiedice o incursiune către sud-est, spre Egipt, unde flota ei ar fi putut avea o parte de glorie de care ar fi fost privată dacă luptele se duceau pe uscat. Şi mai grave sunt afirmațiile care spun că Antonius căzuse în patima beției şi a autoamăgirii.

Cititorii nu trebuie să înghită această versiune de tabloid a istoriei ca să conchidă că prezența Cleopatrei a avut un efect nociv asupra disciplinei în armata lui Antonius şi mai ales în cadrul înaltului său comandament. Chiar şi Canidius Crassus, un susținător înverşunat al Cleopatrei în Efes în anul anterior, ajunsese acum la concluzia că Cleopatra trebuia să plece[19]. Faptul că o respingea pe regină nu era un atac la persoană, ci mai

degrabă decizia de a o trimite pe ea, grosul flotei şi conținutul visteriei egiptene la adăpost cât încă mai era posibil. Cu siguranță, în înaltul comandament al lui Antonius au mai fost şi alții care o displăceau pe Cleopatra chiar şi după ce Ahenobarbus dezertase.

Consiliul de războiu

Spre finalul lui august era deja clar că Antonius nu avea de ales şi trebuia să părăsească Actiumul. Singura întrebare era cum? A convocat un consiliu de război[20]. S-a desfăşurat în *praetorium,* cortul comandantului, aflat în centrul taberei şi înconjurat de şirurile de corturi ale soldaților. Corturile erau făcute din piele, de obicei de capră sau de vită, şi fiecare ocupa o suprafață de patru mii de metri pătrați, latura măsurând deci circa şaizeci şi cinci de metri. Caesar a susținut că în tabăra lui Pompeius Magnus de la Pharsalus, din anul 48 î.Hr., erau corturi ale ofițerilor cu dotări luxoase, având pe jos gazon proaspăt recoltat şi veselă de argint[21]. Nu ar fi surprinzător ca şi cortul lui Antonius să fi fost la fel de luxos.

Antonius a prezidat consiliul. Putem reconstitui componența acestuia. Au participat Canidius Crassus, comandantul legiunilor, şi Sosius şi Publicola, comandanții navali cu cel mai înalt grad, plus încă doi ofițeri importanți, Marcus Insteius şi Marcus Octavius.

Fost tribun al poporului, Insteius era un loialist care servise sub comanda lui Antonius în timpul asediului de la Mutina. Octavius era probabil o rudă îndepărtată a lui Octavian, care comandase flotele în luptele contra forțelor lui Caesar în Marea Adriatică şi în largul coastei nord-africane în timpul războiului civil dintre anii 49 şi 46 î.Hr.

Mai era prezent şi Quintus Dellius. Îl slujise pe Antonius ocupând funcții importante ca diplomat şi ofițer în Orient, mai ales în timpul războiului contra parților. Antonius l-a trimis pe Dellius la Alexandria în anul 41 î.Hr. ca să o cheme pe Cleopatra la decisiva întâlnire din Tars. În anul următor, Antonius l-a trimis pe Dellius într-o misiune importantă – să îl sprijine pe regele Irod contra rivalului acestuia. Apoi l-a însărcinat să meargă la Alexandria, la începutul campaniei lui Antonius din Media, în anul 36 î.Hr., ca să-i ceară Cleopatrei să vină în Siria, la cartierul general al lui Antonius. Însă nu era uşor să ai încredere în Dellius, fiindcă îşi părăsise alți doi comandanți *înainte* să treacă de partea lui Antonius. O persoană publică din epocă l-a catalogat pe Dellius drept „*desultorem bellorum civilium*" (călărețul trădător al războaielor civile)[22] fiindcă schimba des „caii". Mai menționăm şi că, dacă e să ne luăm după bârfe, Dellius îi

scria Cleopatrei scrisori obscene, aşa că unii bănuiau că între cei doi exista o relație amoroasă[23].

E posibil ca Antonius să fi convocat şi câțiva centurioni cu vechime la consiliul de război, cum făcea uneori şi Caesar. Centurionii, un grad echivalent celui de căpitan, erau singurii ofițeri profesionişti din armata romană. Presupunem că erau prezenți şi alți comandanți aliați, dar singurul aliat a cărui prezență este confirmată e Cleopatra. Nu se întâmpla pentru prima dată în Antichitate ca o femeie care domnea într-o țară să ia parte la un consiliu de război. De exemplu, regina Artemisia I a Cariei a fost prezentă la consiliul de război al regelui Xerxes I al Persiei înaintea bătăliei de la Salamina din anul 480 î.Hr. Totuşi, nu era un lucru care să se întâmple frecvent.

Alți comandanți s-au remarcat prin absența de la consiliu: unii dezertaseră, alții căzuseră în luptă, iar unul fusese executat de Antonius. Desigur, existaseră anterior consilii de război la care fuseseră prezenți toți. Faptul că se ştia că lipseau şi se ştia şi din ce motive cu siguranță că nu a ridicat moralul acelei adunări oricum sumbre.

Canidius a susținut o retragere în Macedonia sau în Tracia, unde puteau decide soarta războiului printr-o bătălie dusă pe uscat. A promis chiar că îi va ajuta regele Dicomes al geților[24]. Nu ştim nimic despre Dicomes. Geții

erau un popor bogat şi războinic care trăia între Istru (Dunărea de azi) şi Marea Euxină, unde se află azi Bulgaria şi România. O sursă spune că s-a dovedit că geții erau prea divizați ca să-l poată ajuta pe Antonius. Însă speranța moare ultima. Nu era o ruşine să eviți o bătălie navală cu un amiral atât de experimentat cum era Agrippa. Asta se pare că ar fi zis Canidius. L-a îndemnat pe Antonius să folosească forța numeroşilor lui legionari în loc să-şi dividă forțele între navele lui şi astfel să şi le irosească[25].

Dar era prea târziu. Chestiunea cu Dicomes nu era deloc sigură. În plus, era puțin probabil ca Octavian să-i facă lui Antonius favoarea de a accepta o bătălie pe uscat, în condiții prestabilite, lucru pe care îl evitase intenționat. Mai mult, chiar dacă Octavian ar fi acceptat brusc să lupte, armata lui Antonius era deja într-o stare proastă. Soldații erau flămânzi, sufereau de diverse boli, nu erau suficienți şi erau demoralizați. Dacă Octavian ar refuza să lupte, trebuiau să facă cumva să se întoarcă în Egipt, lucru care ar fi fost aproape imposibil în lipsa unei flote. Şi, lucru evident, retragerea pe uscat ar fi implicat renunțarea la flotă.

Nici armata, nici flota nu erau în postura adecvată pentru a purta şi câştiga o bătălie. Însă flota avea şanse

mai bune. Desigur, inamicul avea să încerce să o împiedice să pornească pe mare, dar cel puțin *o parte* a flotei ar fi trebuit să poată să treacă de inamic şi să scape. Era chiar posibil ca flota lui Antonius să o învingă pe a lui Octavian. Se întâmplaseră lucruri şi mai ciudate decât acesta. Însă armata risca să fie anihilată. Navele lui Antonius care ar fi scăpat ar fi fost mult mai mobile decât armata şi ar fi putut ajunge mai rapid la o sursă de hrană. Antonius mai avea încă baza navală de la capul Taenarum, în sudul Peloponesului, cale de trei zile de Actium pentru o flotă care ar fi oprit la țărm noaptea.

Probabil că Antonius a plănuit să-şi echipeze navele cu cei mai buni şi mai sănătoşi oameni. Poate chiar s-a asigurat că aceştia primesc rații adecvate.

În tabăra lui Antonius de la Actium razele soarelui făceau să strălucească coifurile lucitoare ale legionarilor. Marea împrumuta provelor de bronz ale navelor de război o culoare mată, amestecând cu cafeniu culoarea bronzului. Din punct de vedere strategic, adevărata lumină scotea în evidență imensa rezervă de aur şi argint a taberei: tezaurul Cleopatrei, pe care îl adusese cu ea din Egipt. Fără îndoială, era prețios şi includea şi alte valori, daruri de la aliați şi taxe colectate de Antonius în Orient, pe care refuzase să le trimită la Roma.

Cu toții râvneau la acele valori. Regina şi Antonius aveau nevoie de ele ca să mai angajeze soldați, lucru pe care trebuiau să-l facă pentru a continua lupta. Octavian îşi storsese practic susținătorii, sleind Italia ca să plătească armata terestră şi flota. Şi el îşi dorea la fel de mult ca şi inamicii lui să pună mâna pe averea aceea.

Rar s-a întâmplat ca acțiunile unei flote să aibă consecințe financiare atât de mari ca ale lui Antonius şi ale Cleopatrei când au încercat să fugă de la Actium. Ar fi putut alege să transporte tezaurul pe uscat, dar părea mult mai puțin riscant să o facă pe mare. Deşi călătoriile pe mare nu erau niciodată lipsite de riscuri, era încă vară şi Mediterana era relativ calmă. Dată fiind starea precară în care se găsea armata, marina era singura alegere logică.

Sursele spun că Cleopatra a fost cea care i-a convins pe comandanți să accepte planul care a fost adoptat în cele din urmă. A propus să lase garnizoane în cele mai bune poziții strategice, poate ca să-l forțeze pe Octavian să-şi consume resursele pentru a instaura blocade acolo, în vreme ce restul flotei urma să pornească spre Egipt cu ea şi cu Antonius[26]. Dacă într-adevăr Cleopatra a fost cea care a propus varianta care a prevalat, asta ne dovedeşte ce capacități de analiză avea, cât de persuasivă era şi cât de influentă. Desigur, era şi un semn al importanței

finanțării pe care o putea asigura. Se întâmpla rar ca o femeie să participe la un consiliu de război în lumea mediteraneeană antică şi se întâmpla şi mai rar ca ea să câştige disputa.

E posibil ca Cleopatra să-şi fi susținut poziția şi în fața lui Antonius, între patru ochi. Poate că i-a spus că e prea târziu să mai salveze armata. Prin urmare, abandonând legiunile, nu îi lăsau lui Octavian un chilipir, ci o cupă cu otravă. Ca să obțină capitularea trupelor, ar fi trebuit să propună condiții care să includă terenuri şi bani, lucruri pe care nu le avea. Ar fi trebuit să crească iarăşi taxele în Italia, ceea ce i-ar fi putut face pe oponenții lui să reia lupta contra lui[27].

Cât despre ce îi aştepta pe mare, Antonius şi Cleopatra poate au sperat că vor avea destul noroc ca să ajungă cu flota la adăpost înainte ca inamicul să-i prindă din urmă. Însă, oricum, trebuiau să fie pregătiți să lupte[28].

Sursele, cum e previzibil, discreditează motivele lui Antonius şi ale Cleopatrei. Plutarh spune că Antonius era un simplu apendice al Cleopatrei şi că voia ca victoria să aparțină flotei doar ca să o mulțumească[29]. Cleopatra, chipurile, era doar o femeie speriată care se lăsa influențată de semne prevestitoare[30]. Acest lucru nu era adevărat, cum nu era adevărat nici că se gândea, cu

egoism, doar să scape ea cu viață, aşa după cum afirmă unele surse istorice ostile[31]. Antonius şi Cleopatra pur şi simplu au acceptat realitatea. Bătălia pe uscat nu mai era viabilă. Într-un singur fel puteau scăpa de la Actium: pe mare.

Planul

Nu vom şti niciodată sigur care a fost planul de luptă al lui Antonius la Actium. Sursele sunt prea puține şi prea ostile. Tot ce putem e să-l reconstituim cât mai plauzibil, lucru pe care îl face posibil munca mai multor generații de istorici. Cu aproximativ un secol în urmă a avut loc o dezbatere aprinsă dacă Antonius a crezut că avea şanse să distrugă flota inamică sau că tot ce îi rămânea de făcut era să realizeze o străpungere şi să-şi ducă cât mai multe nave la adăpost în Egipt, de unde, poate, avea să reuşească să continue lupta. De atunci, s-a căzut de acord asupra celei de-a doua variante, lăsând loc pentru o turnură oportunistă în caz că zeii i-ar fi fost favorabili. Cu alte cuvinte, la Actium, Antonius a plănuit să scape, dar, dacă inamicul ar fi făcut o greşeală sau dacă vremea i-ar fi oferit un bun prilej, permițându-i să-şi învingă duşmanul în timp ce încerca să fugă, fără nicio îndoială că Antonius ar fi profitat de şansă.

Cu siguranță că Antonius nu s-a aşteptat că va putea să fugă de la Actium fără ca flota lui Octavian să încerce să-l oprească. Nici nu ar fi putut spera să-şi ia inamicul prin surprindere, dat fiind că existau spioni, iar unele dintre pregătirile lui erau vizibile de la distanță. Dar poate că a sperat că inamicul nu se va prinde ce tactică va folosi.

Speranța i-a fost spulberată de una dintre ultimele dezertări ale unor oameni importanți – cea a lui Dellius[32]. Trădătorul veteran a comis ultimul şi cel mai profitabil dintre actele lui de trădare, ducându-i lui Octavian detalii despre planul lui Antonius. Cu siguranță că şi Octavian a convocat acum un consiliu de război.

Printre participanți, fără îndoială, au fost Agrippa şi ceilalți doi comandanți ai flotei, Lucius Arruntius şi Marcus Lurius. Povestea lui Arruntius era una tipică pentru războaiele civile. Provenea dintr-un oraş de lângă Roma, unde cei din familia lui erau bogați, dar nu erau senatori. În 43 î.Hr., a scăpat de pedeapsa cu moartea pronunțată de triumviri fugind în Sicilia, la Sextus Pompeius. După amnistia din anul 39 î.Hr., Arruntius s-a întors în Italia şi a ajuns să lupte pentru Octavian. Cât despre Lurius, în vreme ce era guvernator al Siciliei, în anul 40 î.Hr. a pierdut insula în favoarea unuia dintre comandanții lui Sextus, care l-a învins pe mare. Fără

îndoială, Lurius spera să-şi amelioreze reputația la Actium.

Titus Statilius Taurus, comandantul armatei, a fost cu siguranță prezent la consiliul de război. Era un comandant remarcabil, al cărui palmares militar îl făcea să fie depăşit ca prestigiu doar de Agrippa. Ca şi Arruntius, provenea dintr-o familie fără senatori, probabil din sudul Italiei. Se distinsese în slujba lui Octavian. A fost amiral în războiul contra lui Sextus Pompeius, după care a pacificat Africa Romană (Tunisia de azi), operațiune pentru care a celebrat un triumf. Apoi a luptat în Războiul Iliric.

E posibil să fi luat parte la consiliul de război şi cei mai importanți dezertori din tabăra lui Antonius, printre care Amyntas al Galatiei şi Dellius.

Fără îndoială, flota lui Octavian urma să încerce să împiedice inamicul să fugă. Întrebarea era doar ce tactică să aleagă. La consiliul de război sau poate după aceea, după ce au văzut cum îşi pregătise Antonius navele, Octavian şi Agrippa au dezbătut problema[33].

Sursele spun că Octavian a propus să îi lase pe Antonius şi pe Cleopatra să iasă în larg fără să li se opună, apoi să-i ajungă din urmă cu navele rapide şi să le atace ariergarda. Antonius şi Cleopatra aveau să fugă, iar

restul flotei putea să fie convinsă uşor să treacă în tabăra adversă.

Însă Agrippa a propus o altă variantă[34]. Navele inamicului aveau să fie pregătite să fugă, cu velele ridicate, în vreme ce ale lui Octavian aveau să fie golite de tot ce era inutil, ca să fie gata de luptă. Probabil că Antonius avea să aştepte un vânt favorabil, care să-i sporească viteza. Aşa că navele lor nu vor putea să ajungă din urmă flota lui Antonius şi a Cleopatrei. Singura soluție era să blocheze ieşirea în larg a inamicului. Octavian a fost de acord. Din nou, şi-a arătat calitățile de lider, fiind gata să recunoască faptul că se înşelase, pe când subordonatul lui avea dreptate.

La Actium, cel mai indicat pentru Antonius era să profite de superioritatea navelor lui. Deoarece navele mai mari aveau prova întărită, acestea erau formidabile în ciocnirile frontale. Puteau începe bătălia năpustindu-se asupra liniei inamice ca să creeze o breşă în ea. Puteau continua apoi cu trupele de abordaj. Puteau chiar să creeze panică, astfel că flota inamică să o ia la fugă.

Însă puteau face toate acestea doar dacă inamicul era nepregătit. Dellius însă îi adusese lui Agrippa informații cruciale. După ce Agrippa a înțeles planul de luptă al lui Antonius, a ştiut exact cum să-l contracareze.

Informațiile dominaseră conflictul cu mult înainte ca flotele să pornească pe mare, lupta pentru Imperiul Roman fiind dusă cu ajutorul pamfletelor, discursurilor, ceremoniilor publice şi ritualurilor religioase. Din nou, în ajunul marii înfruntări armate, informațiile au jucat un rol esențial.

Aşa încât acum totul era pregătit pentru a începe lupta.

Capitolul 11

Înfruntarea

Actium, 2 septembrie 31 î.Hr., dimineața

Precum copiii, şi bătăliile evoluează cum vor ele. Comandanții pot face în prealabil toate pregătirile necesare. Îşi pot amplasa forțele în ordinea perfectă. Pot calcula şansele de reuşită sau pot stabili un traseu de retragere în caz de eşec. Le pot ține tirade înflăcărate eroilor care pornesc să înfrunte inamicul. Pot să ia în calcul fiece detaliu, dar nu pot fi siguri de deznodământ. Lucrurile pot merge prost. Soldații şi marinarii fac gafe, se porneşte vântul pe neaşteptate, o lovitură norocoasă de arc, de praştie sau de catapultă îl doboară pe lider. Fiecare

tabără poate crede că e în stare să prezică deznodământul, dar soarta războaielor nu se decide cu profeții. Aşa s-a întâmplat şi la Actium. Octavian şi Agrippa, Antonius şi Cleopatra vor fi crezut că ştiu la ce să se aştepte de la marea bătălie, dar niciunul nu putea fi sigur.

Octavian şi Agrippa aveau avantaje de partea lor, inclusiv experiența de război pe mare, echipaje de veterani sănătoşi şi bine hrăniți, o serie de victorii recente, un număr considerabil de dezertori veniți din tabăra lui Antonius, şi dominau sub raport informațional. Antonius şi Cleopatra aveau doar o flotă aflată în corzi, dar, chiar şi aşa, se putea dovedi periculoasă. Şansele de victorie vor fi fost slabe, dar pentru ei şi pentru forțele lor era o chestiune de mândrie şi de supraviețuire. Mai mică şi mai agilă, flota lor avea totuşi câteva nave mari, care puteau produce pagube inamicului prin izbituri de berbec prova-la-provă şi încă deținea avantajul sub raportul turnurilor cu catapulte. Agrippa şi Octavian trebuiau să se asigure că le anticipează fiecare mişcare şi să evite să facă greşeli.

Vom trece în revistă acțiunile fiecărei tabere pe parcursul pregătirilor pentru ultima înfruntarea decisivă.

Surse şi dovezi

Ca să înțelegem bătălia, trebuie întâi să luăm în calcul sursele probatorii. Există două relatări literare detaliate:

cea a lui Plutarh din *Viața lui Antonius* şi cea a lui Cassius Dio, *Istoria romană*. Niciuna dintre ele nu e contemporană, dar ambii autori au citit relatări contemporane evenimentelor, care astăzi nu mai există, mai ales părtinitoarele *Memorii* pe care le-a scris mai târziu Octavian sub numele de Augustus. Nici Plutarh, nici Cassius Dio nu ne oferă o poveste satisfăcătoare, dar ne furnizează multe informații utile. Istoricul Livius a scris o relatare detaliată şi probabil bună, chiar dacă părtinitoare în favoarea lui Octavian, dar a supraviețuit doar un rezumat foarte sumar. Poetul Horațiu descrie bătălia în două poeme şi la fel fac Vergiliu, într-o scurtă secțiune a *Eneidei*, şi poetul Sextus Propertius în câteva poeme. Aceste texte au o valoare limitată, fiind opere subiective, menite să-l flateze pe Octavian. Ca să revenim la relatările istorice, cele sumare şi părtinitoare se regăsesc în câteva lucrări ulterioare, mai ales în scrierile lui Velleius Paterculus (cca 20 î.Hr. până după 30 d.Hr.), ale lui Florus (care a trăit la sfârşitul secolul I şi începutul secolului al II-lea d.Hr.) şi în cele ale lui Orosius (sfârşitul secolului al IV-lea d.Hr. şi începutul secolului al V-lea d.Hr.).

Arheologia ne oferă dovezi suplimentare. Câteva obiecte au fost găsite sub apă. Un ornament de navă – o figurină feminină de bronz cu coif şi platoşă, care ar putea fi zeița

Atena – a fost descoperit la gura golfului Prevezei, oraşul modern de pe peninsula dinspre nord de la intrarea în Golful Ambracian, în zona unde s-a desfăşurat bătălia. Fiind relativ mic, cu puțin sub treizeci de centimetri lungime, provine probabil de la o navă mică. Judecând după stil, pare să fie din secolul I d.Hr. şi să provină dintr-un atelier grecesc sau poate ptolemeic. Aşa că e posibil să provină de la una dintre corăbiile din flota lui Antonius şi Cleopatrei. Un alt set de obiecte care ar putea proveni din vremea bătăliei e format dintr-o serie de pietre mici, de forma unor ouă, fotografiate pe fundul mării în aceeaşi zonă în 1997, dar nerecuperate. Ar putea fi proiectile de catapultă folosite în bătălie. Între timp, cu ajutorul tehnologiei subacvatice, s-au descoperit, nu la Actium, ci altundeva în Marea Mediterană, circa treizeci de berbeci provenind de la corăbii antice[1]. Datează în principal din secolul al III-lea î.Hr. Aceşti berbeci cu trei lame orizontale erau plasați la nivelul liniei de plutire şi permiteau galerelor să lovească o navă a inamicului fără a suferi pagube. În sfârşit, monedele şi frescele ne oferă informații importante, chiar dacă indirecte.

De departe, cea mai importantă dovadă directă e Monumentul Victoriei pe care Octavian l-a înălțat pe locul taberei lui după bătălie. În ultimul sfert de secol, acolo a

făcut săpături sistematice Konstantinos Zachos de la Serviciul Arheologic Grec. Descoperirile făcute de Zachos şi de echipa lui, mai ales cele ale arheologului William M. Murray, furnizează noi dovezi esențiale, în special referitoare la navele de război[2]. Octavian a înălțat şi un al doilea monument, aşa-numitul *dekanaia*, „monumentul celor zece nave", pe promontoriul sudic de la Actium[3]. Ruinele acelui monument nu mai există, dar o sursă literară spune că includea câte un model din fiecare clasă de nave din armada lui Antonius, de la cele cu câte un vâslaş la vâslă la cele cu grupuri de câte zece vâslaşi.

Din păcate, aceste informații nu oferă o bază solidă pentru reconstituirea bătăliei, deoarece sunt fie părtinitoare, fie incomplete. Nu e deloc surprinzător că oamenii de ştiință se contrazic vehement privitor la ceea ce s-a întâmplat de fapt în timpul bătăliei de pe mare. Totuşi, ca rezultat a mai bine de o sută de ani de cercetări şi dezbateri, s-a căzut de acord asupra imaginii de ansamblu, chiar dacă nu şi în privința detaliilor.

Pregătirile

Antonius şi Cleopatra au trebuit să pregătească flota pentru luptă fără ca oamenii lor să afle că puneau la cale străpungerea liniilor inamice, fiindcă, în cazul unei străpungeri, unii dintre ei sunt lăsați în urmă. O manevră

reuşită de străpungere contra unui duşman superior numeric putea fi plătită scump. Antonius şi Cleopatra ştiau că vor pierde nave şi oameni, poate chiar o mare parte din trupe. Şi mai rău e că, dacă nu vor reuşi să învingă, vor trebui să lase în urmă o armată uriaşă, care să-şi croiască singură drumul pe uscat. Lovită de foame, boli şi dezertări, era puțin probabil că acea armată va scăpa de răzbunarea lui Octavian şi a lui Agrippa dacă majoritatea ei va supraviețui după Bătălia de la Actium.

Antonius şi Cleopatra trebuiau să-şi împiedice trupele să intre în panică sau să se răzvrătească înainte de începutul bătăliei. Era o operațiune delicată. Mai întâi, trebuiau să-şi incendieze nişte nave[4]. Era o alegere dureroasă, dar le lipseau oamenii necesari pentru a lua cu ei toate navele. Mai bine să le piardă decât să le abandoneze în mâinile duşmanilor. Antonius a ales să-şi salveze navele cele mai mari şi mai bune, de la trireme la decere. Relatările spun că erau între o sută şaptezeci şi două sute, deci, rotunjind, trei escadre de câte şaizeci de nave[5]. A ales să salveze şi escadra Cleopatrei, formată din circa şaizeci de nave de război egiptene, deci în total erau circa două sute treizeci de nave. Celelalte, navele de război mai mici şi majoritatea navelor comerciale urmau să fie incendiate.

Ar fi fost logic să fie incendiate şi navele cele mari. Decerele erau prea mari pentru un asalt prová-la-prová dacă nu aveau un echipaj complet de vâslaşi sănătoşi şi odihniți, pe care Antonius nu-i avea. Decerele nu erau adecvate nici pentru o evadare în viteză bazată pe utilizarea velelor. Însă impactul psihologic al incendierii decerelor ar fi fost distrugător şi le-ar fi arătat clar oamenilor că Antonius avea prea puține şanse să iasă învingător[6]. Poate că lui Antonius i-a fost imposibil să recunoască – fie şi pentru sine – că era o cauză pierdută, ceea ce incendierea navelor mari ar fi arătat-o[7]. Aşa că şi-a luat decerele la luptă, deşi aveau o valoare militară limitată.

În calitate de comandant, Antonius era faimos pentru legătura pe care şi-o crea cu oamenii lui, aşa încât e posibil să le fi spus chiar adevărul. Oricum, sursele afirmă că, la adăpostul nopții, Antonius şi Cleopatra au încărcat pe nave prețioasele lor cufere de război[8]. În ele se aflau tezaurul regal al Cleopatrei şi averea ei personală, plățile primite de la aliați, dar şi tributul şi taxele colectate din provinciile răsăritene, pe care, fără îndoială, Antonius nu le trimisese la Roma. Cu siguranță, conțineau bijuterii, pietre prețioase şi monede. Ar fi putut conține şi plata cumulată a celor douăzeci de mii de legionari care luptau

la bordul navelor. În Imperiul Roman, comandantul unei legiuni reținea o mare parte din solda legionarilor, ca să se asigure că aceştia nu o cheltuiau pe toată în acelaşi loc sau că nu dezertau.

Se pare că, pe cât s-a putut, au făcut această operațiune în secret[9]. Însă navele nu şi le-au putut incendia în secret.

O altă manevră a fost să încarce catargele şi velele pe nave, lucru foarte neobişnuit când mergi la luptă. De regulă, în timpul bătăliilor navele de război se bazau pe forța vâslelor, nu pe velele anevoios de controlat, cu catarge şi parâme grele. Dar când cârmacii au vrut să abandoneze catargele şi velatura, Antonius i-a obligat să le urce la bord. Le-a explicat că la Actium adesea vântul bătea din larg şi că navele lor erau grele, aşa că, după ce aveau să câştige bătălia, urmau să aibă nevoie de forța vântului ca să urmărească navele duşmanului. „Niciun duşman să nu scape cu fuga", se pare că a spus[10], deşi probabil îl interesa mai mult să poată să iasă rapid în larg şi să fugă.

Cam tot atunci sau la scurt timp după aceea, Antonius a încărcat şi restul navelor, pregătind plecarea. Dat fiind că navele aveau mărimi diferite şi, probabil, echipaje insuficiente, e greu de ştiut câți vâslaşi şi membri ai

echipajelor erau la bord, dar e rezonabil să estimăm că erau patruzeci de mii. În plus, Antonius a urcat la bord douăzeci de mii de soldați cu armament greu şi două mii de arcaşi. În epocă, abordajul şi lansarea proiectilelor erau elemente esențiale ale războiului naval, ca şi izbirea navelor inamice sau ruperea vâslelor, fapt care explică de ce au fost aleşi astfel de oameni.

Unui soldat nu i-a fost pe plac decizia lui Antonius de a-şi urca oamenii pe nave. Plutarh relatează un episod preluat apoi şi de Shakespeare. Un centurion l-a abordat pe Antonius pe când trecea pe lângă el[11]. Fiecare centurion comanda o centurie, o unitate formată din optzeci de oameni. Centurionii răspundeau de administrare şi de disciplină şi mențineau zi de zi legiunile în stare operațională. Iulius Caesar îşi respecta centurionii şi îi chema pe cei cu vechime la consiliile de război. Probabil că Antonius proceda la fel. Aşa că a contat ce a spus centurionul cu acea ocazie. Era veteran, lucru dovedit de cicatricile pe care le avea, ceea ce dădea o greutate suplimentară spuselor lui.

Se spune că i-ar fi zis lui Antonius: „Imperatorule [...], de ce îți pui nădejdea în nişte lemne blestemate?”[12]. L-a implorat pe Antonius să-i ducă pe un teren pe uscat pe care să lupte şi acolo fie să învingă, fie să moară. Se pare

că Antonius n-a răspuns, ci doar a făcut un gest de îmbărbătare şi l-a privit încurajator pe acel om. Poate că aşa ceva chiar s-a petrecut. E foarte plauzibil, fiindcă soldaţii romani, şi mai ales centurionii, uneori chiar le vorbeau deschis comandanţilor lor. Însă Plutarh (sau sursa lui) nu şi-a făcut probleme în a inventa discursuri fără nicio bază reală.

Cu siguranţă, acea solicitare era un ecou a ceea ce simţeau soldaţii lui Antonius. Cei mai mulţi nu aveau experienţa unei bătălii navale, iar cei care nu mai fuseseră pe mare aveau tendinţa să amplifice pericolele. Un scriitor antic a spus, referitor la bătăliile navale, că era foarte important să-ţi poţi alege veterani ca infanterişti marini – cei care vor lupta pe punte[13]. Având printre ei, pe mare, atât de mulţi novici, oamenii lui Antonius erau probabil de acord cu acel centurion şi ar fi preferat să lupte pe uscat.

Nu ne-au rămas detalii despre pregătirile făcute în tabăra lui Octavian. Aveau informaţii suficient de bune pentru a şti care era planul adversarilor lor. Vedeau cu toţii fumul care se înălţa din navele în flăcări ale lui Antonius. Iscoadele lui Octavian de pe promontoriul nordic, de vizavi de Actium, puteau avea o imagine mai detaliată a flotei lui Antonius şi a poziţiei navelor. Având în palmares un lung şir de victorii pe mare şi dat fiind

numărul de dezertori din tabăra adversă, oamenii lui Octavian aveau motive să fie încrezători. Însă erau prea realişti ca să subestimeze primejdia reprezentată de impactul loviturilor de berbec date de navele lui Antonius sau de forța infanteriei marine vrăjmaşe care ar fi ajuns pe navele lor. Aşa că trebuiau să se pregătească atent şi să aibă un plan de luptă bine chibzuit. Ştiau că scopul principal al lui Antonius era să realizeze o breşă ca să fugă. Al doilea scop era să le deterioreze grav flota, asta doar dacă balanța se va înclina în favoarea lui. Grație informațiilor primite de la Dellius ştiau că inițial Antonius va sta aproape de țărm, ca să-i împiedice să-l învăluie pe flanc, un pericol real pentru el, deoarece flota lui Octavian era aproape de două ori mai mare. Antonius spera să-şi ademenească inamicul ca să se apropie şi să poată lansa un atac suficient de reuşit pentru a-şi face scăpată flota.

Numărul, experiența, victoriile recente şi sănătatea şi alimentația relativ mai bună a oamenilor lor le sporeau şansele lui Octavian şi lui Agrippa.

Zorii b**ătă**liei

Pe 29 august totul era pregătit, dar navele lui Antonius nu au pornit la drum în acea zi, şi nici în următoarele trei. Un vânt puternic, probabil dinspre vest, a împiedicat flota să iasă din Golful Ambracian. Probabil că oamenii au coborât

pe țărm ca să aştepte, fapt care a sporit tensiunea şi aşa crescută. În cele din urmă, în a cincea zi, „făcându-se o mare şi neîntreruptă linişte şi calm au pornit lupta”[14]. Era 2 septembrie, anul 31 î.Hr.

La Actium, soarele a răsărit la ora 6:07[15]. Putem fi siguri că oamenii şi comandanții lor se treziseră cu mult mai devreme. Trebuiau să fie gata de plecare îndată ce lumina le-ar fi permis să navigheze.

Comandanții din Antichitate întotdeauna li se adresau oamenilor lor înainte de bătălie. Fără un mijloc eficient de a le amplifica vocea pe apă şi având zeci de mii de oameni în sute de nave de război, puteau fi auziți doar de o mică parte dintre cei prezenți. De exemplu, fiindcă se aflau sub punte, puțini vâslaşi sau chiar niciunul auzeau câte ceva.

Plutarh spune că Antonius şi-a trecut în revistă navele dintr-o galeră mică[16]. Şi-a îndemnat soldații să lupte dintr-o postură neclintită şi fermă – ca şi cum ar fi luptat pe uscat, deoarece navele erau grele. Le-a spus cârmacilor să întâmpine atacurile berbecilor duşmanului cu calm, de parcă navele ar fi fost ancorate, şi să rămână în zona strâmtă din jurul intrării în golf. Erau, toate, sfaturi bune, dar ultima directivă avea o hibă. Pe de o parte, avea noimă să rămână aproape de uscat, ca să împiedice flota inamică, mult mai mare, să se răsfire şi să-i împresoare.

Pe de altă parte, aproape de țărm apa era destul de puțin adâncă, deci cârmacii trebuiau să aibă grijă să nu eşueze. Probabil se aflau la cel puțin opt sute de metri în larg.

Plutarh nu consemnează ce a spus Octavian, dar la Cassius Dio găsim două discursuri anterioare bătăliei, unul al lui Antonius, celălalt al lui Octavian. Discursurile din istoria grecilor şi a romanilor erau ficțiuni care consemnau mai degrabă *ce ar fi trebuit* să spună vorbitorul decât ce a spus cu adevărat. Discursurile consemnate de Cassius Dio nu sunt de încredere din perspectiva realității, dar sunt plauzibile, părând a fi bazate pe propaganda de război a epocii, inclusiv pe *Memoriile* lui Octavian.

Cassius Dio a scris că Antonius s-a lăudat cu experiența lui şi cu palmaresul impresionant de comandant, contrapunându-le tinereții şi puținelor realizări militare ale lui Octavian, însă neglijând, desigur, să-şi menționeze propriile eşecuri sau reuşitele lui Agrippa. A comparat resursele lui băneşti vaste cu sărăcia relativă a inamicului. A subliniat că era în avantaj în ce privea dotarea, având nave atât de bine căptuşite cu lemn, încât rezistau oricăror lovituri de berbec, frontale sau laterale. De fapt, s-a dovedit că nu rezistau la cele laterale. Navele aveau punți mai înalte pentru turnurile cu

catapulte. Antonius avea mai mulți arcaşi şi prăştieri. A minimalizat victoria lui Agrippa asupra lui Sextus Pompeius, spunând că Sextus avea nave inferioare, cu echipaje alcătuite din sclavi. Niciunul dintre aceste două lucruri nu era de fapt concludent, iar comentariul despre sclavi vine dintr-o prejudecată a omului de rang superior. Antonius a recunoscut că inamicul avea un avantaj în ce priveşte infanteria, dar a promis că, după victoria de pe mare, îşi va conduce oamenii spre victorie şi pe uscat. A remarcat că, în ciuda declarației oficiale de război, Octavian lupta de fapt contra lui Antonius şi contra susținătorilor lui. Cassius Dio spune că Antonius a omis cu viclenie orice mențiune referitoare la Cleopatra. Antonius s-a plâns de felul în care îi tratase Octavian în trecut pe el şi pe ceilalți rivali de-ai lui şi a descris ororile care i-ar fi aşteptat pe învinşi. La final a dat glas temei romane a libertății, *libertas*, amintind – oricât de ciudat ar părea – că, de fapt, cauza lui era pe placul ultimilor susținători inveterați ai republicii[17].

Plutarh continuă povestea referindu-se la Octavian. În orele care au precedat zorile, cât încă era întuneric, Octavian şi-a părăsit cortul. Cobora panta ca să-şi treacă în revistă navele, când a dat de un catârgiu şi de catârul lui. L-a întrebat pe om cum se numeşte. Acela i-a răspuns

că se numeşte Eutuches (adică „Prosper”), iar catârul, Nikon („Victorie”)[18]. Semnele prevestitoare erau îndrăgite în lumea antică, iar acesta era unul atât de favorabil, încât trebuie să ne întrebăm dacă nu cumva a fost chiar pus în scenă. Poate că oamenii lui Octavian erau mai stresați din pricina bătăliei decât ar sugera-o palmaresul victoriilor lor. După câțiva ani, Octavian avea să pună să fie înălțată o statuie de bronz a acelui om şi a catârului său undeva lângă monumentul închinat victoriei, pe pantele de la Michalitsi.

Cassius Dio ne oferă o altă versiune referitoare la ce le-ar fi spus Octavian trupelor lui înainte de bătălie. După ce a enumerat unele dintre reuşitele militare din trecut ale Romei, Octavian a pus în balanță adversarii din trecut cu cel de acum, care era şi femeie, şi egipteancă, deci de două ori nedemnă de atenția Romei. A deplâns faptul că Cleopatrei i se supuseseră mulți nobili romani şi, mai presus de toți, Antonius, fostul lui cumnat şi partener de guvernare. Declarându-i război doar Cleopatrei, Octavian sperase să-l trezească pe Antonius la realitate, dar nu reuşise. Oricum, nu aveau de ce să se teamă de o coaliție a celor din Răsărit, pe care Roma îi cucerise adesea în trecut. Cât despre navele lui Antonius, erau mari, solide şi înalte, dar prea grele ca să fie uşor de manevrat în luptă,

aşa că aveau să reprezinte nişte ţinte uşoare. (Octavian omite să spună că, dacă atacul iniţial al acelor nave ar fi reuşit, ele ar fi zdrobit provele navelor sale). În plus, a mai spus Octavian, oamenii lui deja învinseseră navele lui Antonius pe mare de mai multe ori. (E adevărat, dar nu luptaseră niciodată cu toată flota lui Antonius). În final, Octavian a spus că inamicul îşi încărcase pe nave tezaurul, acesta fiind un semn că era neîncrezător în victorie.

Publicul principal al acestor discursuri era format în principal din comandanţi. Probabil că unii au ascultat cu atenţie. Alţii doar s-au prefăcut că sunt atenţi. Unii se rugau la zeii lor, iar alţii se gândeau la bucuria de a lupta sau la răsplata pe care avea să le-o aducă victoria. Comandanţii au luat cuvântul, dar vremea vorbelor s-a apropiat rapid de final.

Cele două flote au pornit la luptă în sunetele trompetelor.

Pregătirea câmpului de luptă

Propaganda ulterioară ne oferă o imagine falsă a celor două flote, spunând că armada lui Antonius era formată din nave de luptă uriaşe, care înfruntau fregatele îndrăzneţe ale flotei lui Octavian. Cum spune Florus, istoric din secolul al II-lea d.Hr., navele lui Antonius erau

atât de greoaie şi de greu de manevrat, încât făceau marea să geamă, în vreme ce navele lui Octavian erau uşor de manevrat şi stăpânit[19]. Se spune că flota lui Octavian conținea multe nave uşoare şi iuți. Acest lucru se potrivea cu propaganda lui Octavian referitoare la despotismul răsăritean grandios şi nestăpânit, pus în contrast cu virtutea republicană disciplinată. Toate aceste lucruri sunt neadevăruri.

În realitate, probabil că majoritatea navelor din cele două flote erau similare ca dimensiuni şi dotări. În ambele predominau cvadriremele şi quinqueremele. Poate doar treizeci dintre cele două sute treizeci de nave ale lui Antonius să fi fost mai mari. Pe baza dovezilor oferite de Monumentul Victoriei de la Actium, o estimare rezonabilă e aceea că avea patru sau mai multe decere, patru ennere, cinci octere, şase septireme şi poate opt hexareme[20]. Cu toate că Antonius îşi incendiase majoritatea navelor mici, nu încape îndoială că a păstrat câteva, nişte galere rapide care să facă operațiuni de cercetare sau să transmită mesaje în timpul bătăliei. Ar fi trebuit să păstreze şi un anumit număr de bărci, care să culeagă oamenii căzuți peste bord.

Flota lui Octavian arăta puțin altfel decât cea construită de Agrippa pentru a lupta contra lui Sextus

Pompeius. Sursele spun că flota era „grea”[21]. Conținea şi un anumit număr de liburne. Aceste nave rapide erau inspirate de vasele de pirați folosite de locuitorii Liburniei, de pe coasta Mării Adriatice, cuceriți de Octavian şi de Agrippa în Războiul Iliric purtat între anii 35 şi 33 î.Hr. În timpul Bătăliei de la Actium, Octavian însuşi a fost pe o astfel de navă, ceea ce i-a îndemnat şi mai mult pe propagandiştii lui să exagereze rolul acestor nave în luptă. În realitate, navele majoritare şi cu rol decisiv din flota lui erau cele grele.

Într-o bătălie navală tipică din acea epocă, cele două flote rivale se aliniau față în față. În fiecare flotă, navele stăteau una lângă alta, cu provele spre înainte. Apoi se apropiau unele de altele şi începeau lupta.

Cele mai importante diferențe dintre cele două flote de la Actium sunt date de numărul, de efectivele şi de construcția navelor. Navele lui Antonius aveau un avantaj din perspectiva loviturilor prová-la-prová, modul preferat de a începe lupta dintre flote din acea perioadă. Acest lucru îi descuraja pe inamici să încerce o manevră identică. În loc să izbească provele duşmanilor, căpitanii lui Octavian şi Agrippa au încercat să treacă printre navele lui Antonius sau să le ocolească şi să le izbească din lateral ori să le atace din spate. Probabil au executat şi o

manevră mai elegantă şi mai dificilă, aceea de a rupe vâslele inamicului de pe o parte a navei, ceea ce ar fi făcut-o să nu mai poată fi manevrată. Pe lângă loviturile de berbec, ambele tabere probabil că s-au apropiat de navele inamice şi au încercat să la acosteze şi să urce pe punţile acestora ca să lupte. În vreme ce se apropiau, cele două flote lansau lănci şi bolovani cu catapultele şi cu praştiile şi, de la o distanţă mai mică, săgeţi şi javeline.

Navele lui Antonius erau în dezavantaj din perspectiva loviturilor de berbec şi din cea a abordajului navelor duşmanului, deoarece nu aveau suficienţi vâslaşi, mai ales din cei capabili şi sănătoşi[22]. Antonius a trebuit să ia măsuri ca să-şi protejeze navele de un inamic ce avea o flotă mai mare, mai rapidă şi mai mobilă, căci dispunea de efectivul complet de vâslaşi sănătoşi. Aşa că a căutat să se folosească de geografia locală. După ce-a ieşit din Golful Ambracian, a pus flota să se poziţioneze aproape de ţărm, aşa cum plănuise. Şi-a aranjat navele aliniate pe direcţia nord-sud, pe o lungime de aproximativ cinci kilometri şi jumătate, după cum aflăm dintr-o estimare. Ancorând fiecare capăt al aliniamentului într-un punct de pe ţărm sau într-un punct unde vasele erau protejate la dreapta sau la stânga de apele puţin adânci, a împiedicat învăluirea flotei lui prin flanc. Menţinând navele aproape

unele de celelalte, Antonius nu le-a lăsat spațiu navelor inamice să pătrundă printre ele şi să le atace din lateral.

Antonius comanda flancul drept, ajutat de Publicola. Insteius şi Marcus Octavius comandau forțele din centru, iar Sosius, flancul stâng. Dat fiind că flota lui era slabă, Antonius ar fi făcut bine să-şi concentreze forțele ca să dea o lovitură puternică într-un flanc şi apoi să spere că va semăna panică în rândurile flotei inamice[23]. Sau ar fi putut încerca să forțeze inamicul să-şi concentreze atacul într-un singur loc şi astfel să deschidă o breşă prin care să scape restul navelor. În orice caz, Antonius probabil că şi-a plasat navele cele mai mari în acelaşi loc, poate cu el, în flancul drept, cel dinspre nord. E o ipoteză plauzibilă, dar nedovedită.

Antonius avea în prima linie o sută şaptezeci de nave, adică trei escadre. În spate, aproape de prima linie, era Cleopatra cu escadra ei de şaizeci de nave egiptene. Misiunea lor era să riposteze la orice manevre de străpungere ale inamicului. Fără îndoială, Cleopatra avea un amiral priceput, unu sau chiar mai mulți bărbați pe care să se bazeze. Era neobişnuit – ba chiar mai mult – să găseşti o femeie la comanda unei flotile în timpul unei bătălii.

În fața lui Antonius, la circa o milă marină, se aflau Octavian şi Agrippa. Marcus Lurius comanda flancul drept, Agrippa, pe cel stâng, iar Lucius Arruntius era în centru. Agrippa fiind față în față cu Antonius, avea cea mai importantă poziție. Octavian era într-o liburnă, în dreapta, de unde putea să vadă desfăşurarea luptei, lăsându-l pe Agrippa la comandă.

În realitate, dispunerea forțelor era exact pe dos decât cea imortalizată de Vergiliu în *Eneida*. El a scris poemul la aproximativ un deceniu după bătălie. Scena este descrisă după cum urmează:

Cezar Augustus aici aducându-şi italii-n bătaie,
El şi popor şi bătrânii din Sfat şi penați şi puternici
Zei, pe-nvelişul corăbii; sub frunte-i văpăile gemeni
Vesele-i ard şi-a părintelui stea scânteiază-i pe creştet,
Vine-i alături Agrippa, cu zei şi cu sprijin de vânturi,
Agere cete-aducând şi, ca mândră-a războiului stemă,
Fulger pe frunte-i lucea colțurată coroană de rostruri[24].

Desigur, Octavian îl urma pe Agrippa, nu invers. Antonius nu îşi putea păstra la nesfârşit poziția de lângă țărm dacă voia să lupte cu inamicul şi să evadeze din Actium. Agrippa îşi menținea flota cam la o milă de provele navelor lui Antonius dintr-un singur motiv[25]. Comandând o flotă mai mare şi mai rapidă, prefera să poarte lupta mai în larg, unde avea loc de manevră. De la Dellius, ştia că inamicul voia să dezlănțuie un atac prová-la-prová, aşa că oamenii lui stăteau la distanță ca să-l oblige pe Antonius să vâslească mai mult şi cu mai mult efort, încât să obosească. În al doilea rând, mai era şi vântul.

Azi, puțini iau în calcul vântul, dar lucrurile stăteau altfel în Antichitate, mai ales în cazul celor care trăiau pe coaste şi, mai presus de toate, în cazul marinarilor. Economia depindea de transportul pe mare, pentru care vântul era o sursă de energie la fel de importantă cum e azi petrolul pentru transporturile rutiere. În plus, vântul era şi un element al anului agricol, deci toată lumea cunoştea vânturile, ştiindu-le chiar şi numele şi capriciile. După mai multe luni petrecute în vecinătatea Actiumului, oamenii din cele două flote cunoşteau bine vânturile locale.

Antonius se pregătise să-şi depăşească inamicul ca viteză, încărcându-şi velele în nave, aşa cum s-a menționat. Vâslaşii lui nu puteau nădăjdui să-i depăşească pe ai adversarului, mai ales fiindcă Antonius avea în flotă nave mai mari, iar vâslaşii lui erau grevați de alimentația sărăcăcioasă şi de sănătatea precară. Navele lui trebuiau să poată naviga folosind velele şi, pentru ca să prindă viteză, aveau nevoie de un vânt prielnic.

Pentru Antonius şi pentru Cleopatra, cel mai important detaliu era vântul care bătea dinspre vest-nord-vest în fiecare după-amiază, după un pattern mai mult sau mai puțin previzibil. Navele antice aveau vele pătrate, deci nu prea puteau să meargă în zigzag sub vânt. Navele medievale şi cele moderne, care au vele triunghiulare, sunt mult mai lesne de manevrat. Pentru a atinge viteza maximă, navele din anul 31 î.Hr. trebuiau să aibă vântul din spate, perpendicular pe vele sau oblic.

Geografia complica suplimentar situația. Insula Leucas este la aproximativ cinci mile marine spre sud-vest de Actium. Ca să ajungă în sudul ei, navele trebuie să dea ocol coastei de vest a insulei. Aşadar, navele lui Antonius şi ale Cleopatrei nu puteau să evadeze atât timp cât rămâneau aproape de țărm. Trebuiau să vâslească până în

larg înainte să se poată folosi de vânt şi să vireze spre sud. Sună mai simplu decât era de fapt.

Ca să vâslească până în larg, navele lui Antonius şi ale Cleopatrei trebuiau să lupte cu vântul care creştea în intensitate şi cu duşmanul care aştepta. Aveau o sarcină care ar fi dat de furcă chiar şi unei minți viclene cum era cea a lui Odiseu.

Oamenii

Octavian a îmbarcat aproximativ patruzeci de mii de oameni, adică soldați din opt legiuni şi din patru cohorte pretoriene. Antonius a îmbarcat douăzeci de mii de pedestraşi legionari şi două mii de arcaşi[26]. Octavian avea aproape de două ori mai mulți luptători, dar avea şi aproape de două ori mai multe nave, patru sute față de două sute treizeci ale adversarului, deci, în medie, pe fiecare punte, numărul de soldați era similar, adică erau cam o sută de oameni la o navă[27]. Legionarii purtau coifuri de bronz sau de fier şi armuri. Fiecare avea un scut mare, o javelină şi un *gladius*, adică o sabie scurtă.

Un legionar anonim care a luptat pentru Antonius ne-a lăsat economiile lui, găsite la Actium: patruzeci şi unu de denari – monedele romane de argint obişnuite[28]. Printre ele se află monede emise de Iulius Caesar, de Antonius sau de Antonius împreună cu Cleopatra, dar şi treizeci şi

una de monede bătute pentru legionari în Patrae în iarna anterioară. Putem presupune că soldatul le-a îngropat înainte de bătălie, gândindu-se că erau mai în siguranță decât pe nava lui şi sperând să se întoarcă şi să le recupereze după victorie[29]. A fost o speranță deşartă.

Printre legionarii lui Antonius erau veterani din campaniile lui, de la cele de la Mutina şi Philippi, la cele din Media şi Armenia, dar şi recruți noi, care să-i înlocuiască pe oamenii pierduți în înfrângerea din Media. Erau italieni, colonişti romani din Răsărit şi descendenți de-ai lor, dar şi non-romani instruiți să devină legionari. Arcaşii erau din trupele aliate. Aşa că, deşi limba predominantă pe nave era latina, puteau fi auzite şi alte limbi. Nu ştim numele niciunui soldat de rând.

Avem mai multe informații despre legionarii lui Octavian. În multe privințe, Actium a fost zgârcit în a-şi dezvălui secretele, dar istoricii s-au dovedit norocoşi de câteva ori. Bătălia de la Actium e printre puținele din Antichitate care ne-au lăsat numele unor participanți de rând, nu doar pe ale ofițerilor. Cinci pietre de mormânt din nord-estul Italiei fac cunoscut că decedații au fost veterani la Actium[30]. E un lucru aparte în şi prin sine, fiindcă, din câte ştim, Actium e singura bătălie din istoria romanilor care şi-a împrumutat numele veteranilor ei[31]. Fiecare

dintre cei cinci se autointitulează „luptător la Actium” (*actiacus*). Toți au primit pământ într-o colonie din nordul Italiei întemeiată de Octavian după bătălie.

E cert că trei dintre ei au luptat pe nave, dar e posibil să fi luptat toți cinci. Unul menționează în epitaful lui că a luptat într-o „bătălie navală”. E posibil să fi exagerat, dar mai spune că a făcut parte din legiunea a XI-a, iar dacă a fost vreo unitate militară pe care să te poți baza într-o bătălie navală crucială, aceasta a fost legiunea a XI-a. Doi dintre ceilalți luptători de la Actium spun, la rândul lor, că erau în legiunea a XI-a, deci probabil că şi ei au luptat pe mare. Ceilalți doi nu menționează din ce legiune au făcut parte.

Legiunea a XI-a avea un palmares de care putea fi mândră. Înființată de Iulius Caesar ca să activeze în Galia, a luptat şi în bătăliile sângeroase din războaiele civile din Grecia şi Balcani. Demobilizată în anul 45 î.Hr., a fost reînființată de Octavian în 42 î.Hr. Noua legiune şi-a demonstrat valoarea în unele dintre cele mai mari victorii ale lui Octavian. Nu e de mirare că oamenii erau mândri să menționeze legiunea a XI-a pe pietrele lor de mormânt.

Probabil că erau oameni de la țară, având, fără îndoială, o origine modestă, fiindcă altfel nu ar fi fost simpli legionari şi nici nu ar fi avut nevoie de pământ într-

o colonie. Însă toți poartă câte un nume cu rezonanță în istoria romană, făcând poate aluzie la nişte rude îndepărtate.

Marcus Billienus, de exemplu, soldatul din legiunea a XI-a care menționează că a luptat într-o bătălie navală, ne duce cu gândul la Gaius Billienus[32], care, lucru ciudat, e primul nume pe care, în toată istoria romană, îl putem asocia statuii unui bărbat în armură datând de prin anul 100 î.Hr. Quintus Coelius, alt soldat din legiunea a XI-a, poartă un nume de familie care ne aminteşte de distinşi oameni de stat romani, de generali şi de un istoric. Colegul lui de legiune, Salvius Sempronius, ne aminteşte de una dintre cele mai importante familii ale republicii, familia Sempronius. Lucius Sempronius Atratinus, care a făcut parte din familie, i-a slujit lui Antonius în calitate de ofițer şi apoi, la o dată necunoscută, a dezertat, trecând de partea lui Octavian[33]. Dintre cei doi luptători de la Actium care nu menționează pe pietrele lor de mormânt din ce legiune au făcut parte, unul, Quintus Atilius, poartă şi el un nume de vază din istoria romană, cel mai remarcabil purtător al lui fiind amiralul Atilius Regulus, care a învins Cartagina pe mare într-o importantă bătălie din secolul al III-a î.Hr. Celălalt, Marcus Aufustius, are un nume de

familie mai puțin obişnuit, dar purtat şi de un gramatician latin din acea epocă[34].

Patru dintre cei cinci erau legionari de rând, iar al cincilea, Coelius, era subofițer. Era *signifer*, purtător de stindard. Trebuia să poarte stindardul unității, alcătuit dintr-o placă cu o palmă de metal în vârf, prinsă pe o bară de metal şi acoperită cu o emblemă circulară şi o cunună de laur. Omul purta pe coif o blană de urs, labele fiindu-i înnodate pe piept. Ca purtător de stindard, Coelius trebuia să stea pe punte în timpul bătăliei, într-o poziție vizibilă şi riscantă. Pe uscat, purtătorul de stindard avea un scut mai mic decât legionarii obişnuiți.

Probabil că şi pe corăbiile Cleopatrei erau câțiva legionari romani, dar, cu siguranță, forțele ei erau alcătuite în principal din soldați ptolemeici. Dacă e să ne luăm după imaginea redată de un mozaic[35], acei soldați erau splendid înveşmântați, purtând diverse coifuri, platoşe din pânză şi duceau fie scuturi macedonene rotunde, fie dreptunghiulare, ambele decorate în culori vii. Erau înarmați cu sulițe lungi şi cu săbii.

Nu ştim numele niciunuia dintre vâslaşii de la Actium. Rar se întâmplă să le aflăm numele, fiindcă de regulă erau săraci şi nu aveau bani să plătească un epitaf care să le omagieze cariera. Unii erau, cu siguranță, sclavi, cum era

cazul multor vâslaşi de-ai lui Sextus Pompeius. Mulți dintre vâslaşii lui Antonius fuseseră înrolați fără voia lor.

Vâslaşii stăteau sub punte, înghesuiți într-un spațiu strâmt. Teama lor cea mare era că inamicul îi va lovi cu berbecul, dar mai era şi teama de şocul produs când nava lor lovea cu berbecul un vas inamic. Nimeni nu voia să fie prins sub punte când nava lua rapid apă. Dacă inamicul urca la bord şi captura nava, probabil că pericolul era mai mic, deoarece vâslaşii erau prea prețioşi pentru a fi ucişi. Îşi puteau vinde serviciile oricăreia dintre taberele aflate în război.

Navele de război transportau şi trupe speciale. Erau echipele care manevrau catapultele. La prova şi la pupa navelor mari puteau fi montate turnuri mobile de lemn, din care atacau prăştierii şi arcaşii.

Pe fiecare navă era şi un echipaj format din marinari şi tehnicieni. De departe, cel mai important era cârmaciul, care trebuia să manevreze o timonă dublă, grea, de la pupă şi să cârmească nava. Şi mai era căpitanul. Cu puțin noroc, putea fi un profesionist experimentat.

Desfăşurarea acţiunii

Aşadar, cele două flote aşteptau, fiecare sperând că adversarul va face ceva pripit. În cele din urmă, în jurul amiezii, a început să bată briza[36]. Antonius trebuia să-şi

sincronizeze totul perfect. Dacă pleca prea devreme, vântul nu avea să se reorienteze suficient dinspre nord şi nu va prinde destulă putere pentru a imprima viteză navelor pe drumul către sud. Dar dacă va aştepta prea mult, vântul avea să fie prea puternic pentru ca navele lui să poată vâsli spre nord-vest, spre larg. Aşa că linia frontală a lui Antonius a pornit să înainteze, începând cu flancul stâng, cel sudic, care trebuia să se deplaseze cel mai mult ca să scape de obstacolul pe care îl reprezenta insula Leucas. De partea opusă, flancul drept al lui Octavian a început să dea înapoi, Octavian încă nădăjduind că va lupta în larg.

În capătul nordic al zonei de luptă, Agrippa a început să-şi extindă linia, încercând să învăluie inamicul prin flanc. Publicola, în flancul stâng al lui Antonius, a procedat la fel. Era alegerea corectă, dar a creat o breşă între grupurile din dreapta şi din centru ale lui Antonius. Căpitanii lui Antonius ştiau că trebuiau să încerce să menţină grupate navele din escadră, ca să nu lase inamicul să pătrundă printre ele, să întoarcă şi să le lovească din lateral sau din spate cu berbecii. Fiindcă fiecare escadră era strâns grupată, locotenenţii lui Antonius erau obligaţi să lase breşe între cele trei escadre. Era periculos, dar nu la fel de periculos cum ar fi fost dacă ar fi lăsat spaţii în interiorul escadrelor. Oricum, cu

siguranță că Agrippa avea să profite de breşele dintre escadre, aşa că Antonius nu mai putea evita lupta.

Vergiliu a descris scena în *Eneida*:

> *Toți dintr-odată s-asvârl: de vâsle-n adâncuri tăiată*
> *Spumegă marea şi fierbe şi-o spintecă dinții corabiei*[37].

Deşi fiecare bătălie e unică, câteva au lucruri în comun. Putem completa ce ne spun sursele îndoielnice despre Actium cu informații despre bătăliile navale mai bine detaliate din acea epocă. Un detaliu pe care acele surse îl scot în evidență e zgomotul puternic din timpul bătăliei navale.

La Actium, calmul şi liniştea din cele două ore în care flotele au stat față în față ca doi pistolari pe străzile din Laredo trebuie să le fi părut stranii veteranilor mării. Au urmat încleştarea şi zgomotele mai familiare. O relatare a bătăliilor din Războiul Sicilian din 36 î.Hr. menționează strigătele vâslaşilor, urletele puternice ale timonierilor şi îndemnurile generalilor[38]. Când soldații săreau pe puntea unei nave inamice, le strigau parola camarazilor lor, să se poată identifica unii pe alții. Adesea, când auzeau parola inamicului, începeau să o strige şi ei, ca să-şi păcălească

adversarii. Se auzeau şuierul săgeților şi al javelinelor, bubuitul catapultelor care îşi lansau încărcăturile, şuierul pietrelor prin aer şi bufniturile iscate când aterizau. Când o navă se pregătea să dea o lovitură de berbec, oamenii de pe punte se ghemuiau şi se țineau bine, ca să nu cadă. Zgomotul violent şi sfâşietor al impactului iscat când prova unei nave muşca din nava duşmanului însoțea fiecare lovitură de berbec. Se auzea un pleoscăit de fiecare dată când un om sărea în apă, încercând să-şi salveze viața. Între timp, soldații care împânzeau țărmul asistau la evenimente şi aşteptau, încercând fără succes să desluşească cum se desfăşura bătălia din depărtare, dar reuşind doar să audă, alternativ, vaietele celor din fiecare tabără. De pe țărm, la Actium se strigau ordine adresate fiecărei tabere[39]. La sfârşit, când totul se terminase, la mai multe ore de la începerea bătăliei, oamenii de pe navele taberei victorioase au ovaționat, fiind imitați de camarazii lor de pe țărm. Tabăra învinsă s-a lamentat.

Primele etape ale bătăliei, când cele două linii de nave au pornit una spre cealaltă, au fost marcate de atacuri antipersonal, întâi de la distanță, cu ajutorul catapultelor, apoi, după ce flotele s-au apropiat una de cealaltă, cu ajutorul arcurilor, săgeților şi javelinelor. Uneori, cineva

reuşea să ucidă un cârmaci sau un căpitan, dar era ceva greu de realizat, mai ales dintr-o navă aflată în mişcare.

Dacă lucrurile ar fi decurs în favoarea lui Antonius, acesta ar fi putut să atace devastator inamicul prová-la-prová. Însă acel atac nu a avut loc. Cel mai probabil motiv este că oamenii lui Antonius erau prea slăbiți, prea istoviți şi prea puțini ca să lovească puternic după sprintul de un kilometru şi jumătate necesar pentru a ajunge aproape de flota lui Octavian[40]. Era previzibil că navele cele mai mari ale lui Antonius urmau să se descurce cel mai prost când venea vorba de un sprint. Oare erau acele nave utile din punct de vedere militar?

Poate că se încadrau într-o tactică a inducerii în eroare[41]. Antonius ştia că inamicul va încerca să se năpustească asupra fiecăreia dintre navele lui mari cu mai multe nave mici şi mai rapide. Cu cât îl tenta mai tare să o facă, cu atât sporea probabilitatea ca atenția să-i fie distrasă şi să nu mai poată împiedica celelalte nave să fugă.

Când cele două linii s-au apropiat, a început lupta. Navele lui Antonius au profitat de avantajul mărimii şi al înălțimii lor ca să lanseze o ploaie de proiectile asupra inamicului. O unealtă pe care au folosit-o a fost cea a „mânii de fier” – o ancoră cu cârlige de fier[42]. Navele lui

Agrippa au folosit alte tactici. Au atacat în grup navele lui Antonius şi le-au aplicat lovituri de berbec în zona mediană. Dacă prima tentativă de a lovi nava inamică nu dădea roade, se retrăgeau să îşi ia un nou avânt şi încercau iarăşi. Ambele tabere s-au angajat şi în luptele pe punte. Deşi sursele nu spun dacă Agrippa a folosit grapinele lansate cu catapulte pe care le folosise foarte eficient în Sicilia, putem presupune că a făcut-o. Acest dispozitiv, un cârlig, prins de un vinci cu ajutorul unei parâme, agăța nava inamică şi o trăgea lângă nava atacatorilor, care puteau apoi să urce la bordul ei.

Luptele au continuat cu furie, fără ca vreunul dintre combatanți să obțină vreun avantaj evident. Apoi, deodată, totul s-a schimbat.

Capitolul 12

Nava de aur cu pânze purpurii

Actium, 2 septembrie 32 î.Hr.,
cu aproximație între orele 14:00 şi 15:00

Vântul s-a întețit la Actium, în larg, şi negura s-a risipit complet. Briza a sporit necontenit în intensitate, domolind

arşița după-amiezii de septembrie. La început, briza a suflat perpendicular spre țărm. Pe suprafața apei au început a se ivi valuri. Apoi, vântul s-a întețit şi, datorită rotației Pământului, şi-a schimbat direcția, deci nu mai sufla dinspre vest, ci dinspre nord-vest. Valurile au devenit tot mai mari şi pe marea albastră ca oțelul au apărut primele talazuri înspumate. Prinse în luptă, cele două linii de nave de război puteau părea că nu luau seama la condițiile marine sau atmosferice, dar, în realitate, toată ziua urmăriseră cu atenție evoluția vânturilor – probabil că mai ales Cleopatra.

Regina deschide calea

Vântul s-a întețit încet şi în centrul liniei lui Antonius s-a deschis o breşă care s-a tot mărit. Se pare că Antonius însuşi plănuise să apară acea breşă. Îşi plasase amiralii cei mai experimentați pe flancuri, iar inamicul făcuse la fel. Probabil că Antonius se aşteptase ca lupta să fie mai puțin dură în centru, aşa că a lăsat o breşă, locul potrivit pe unde să scape. De acest lucru avea să profite Cleopatra.

Regina a aşteptat un moment prielnic, unul în care cele două flote să fie pe deplin încleştate în luptă[1]. Bătălia era prea intensă pentru ca inamicul să o abandoneze şi să înceapă să o urmărească pe Cleopatra. Şi acela a fost

momentul când ea a acționat. Escadra ei de şaizeci de nave şedea în rezervă în ariergarda armadei lui Antonius. Cleopatra le-a dat ordin navelor ei să pornească la drum. Aveau instrucțiuni să vâslească prin breşa dintre centru şi flancul drept. Apoi, tot ea le-a ordonat căpitanilor de nave să ridice pânzele, ca să profite de vânt. Iată ce spune Vergiliu:

Însăşi regina se pare că-ntinde
vântrele de fugă,
Vânturi cu sprijin cătând, şi
lungeşte desprinsele funii[2].

Era între două şi trei după-amiaza, conform unei estimări plauzibile[3]. Nava-amiral a Cleopatrei, *Antonias*, era, fără îndoială, splendidă. Ptolemeii nu făceau economii atunci când venea vorba de nava regală. Să ne gândim la vasul cu care Cleopatra urcase pe râul Tars cu zece ani înainte, ca să îi iasă în întâmpinare lui Antonius. Când o sursă care vorbeşte despre Actium spune că ea a dat semnalul fugii înălțând vela purpurie pe nava ei de aur, s-ar putea să nu fie o exagerare[4]. Purpuriul era culoarea regalității şi e posibil ca nava să fi avut decorațiuni aurite.

Oricum, a fost o mişcare îndrăzneață. Înainte de bătălie, consiliul de război decisese asupra strategiei de

evadare, iar Cleopatra a executat-o în mod exemplar. Sursele cad de acord că ea a fost cea care a deschis calea evadării[5]. Într-adevăr, poate că ar fi meritat o medalie pentru modul cum şi-a condus escadra spre ape sigure. Însă unii autori antici o tratează cu dispreț. Flavius Josephus, scriind la mai bine de un secol după bătălie, e primul care o critică, afirmând categoric că Cleopatra îl lăsase baltă pe Antonius[6]. Pe de altă parte, istoricul evreu a criticat-o *întotdeauna* pe Cleopatra, fiind partizan al regelui Irod, rivalul ei. Cassius Dio, scriind la peste un secol după Josephus, e de aceeaşi părere. Spune că ea şi-a pierdut cumpătul şi a fugit, comportându-se – după cum spune Dio combinând sexismul cu rasismul – exact ca o femeie şi ca o egipteancă[7].

Shakespeare se alătură tradiției ostile, punându-l pe unul dintre oamenii lui Antonius să spună:

Ea, târfa egipteană,
– Lovi-o-ar lepra! – chiar în toiul luptei,
Când sorțile păreau ca nişte gemeni,
La fel, şi ale noastre chiar mai mari,

Ca-o vacă-n iunie ce o pişcă strechea,
Îşi înalţă pânzele şi-o ia la fugă[8].

În realitate, flota lui Antonius era angajată într-o luptă pe care o pierdea, iar el ştia asta. Cleopatra nu era „o vacă-n iunie", ci mai degrabă o vulpe care fuge de ogari în timpul vânătorii de vulpi de Anul Nou.

Iar floarea bărbăţiei romane din cadrul flotei inamice nu a făcut nimic pentru a o opri pe Cleopatra. De ce? Plutarh spune că au fost prea uimiţi ca să mai apuce să facă ceva[9]. Ce spune are temei. În realitate, romanii erau în general sexişti plini de prejudecăţi. Cel mai probabil, nu şi-au imaginat că o escadră greco-egipteană ar fi putut executa o manevră atât de temerară, cu atât mai puţin când la comandă era o femeie. Fiind subestimată de bărbaţi toată viaţa ei, Cleopatra a ştiut cum să profite de greşeala lor.

Oricum, Cleopatra şi comandanţii ei au executat manevra cu viteză şi agilitate. Amiralul inamic aflat faţă în faţă cu ea era Arruntius, care comanda centrul flotei lui Octavian. În toiul bătăliei, lui Arruntius i-ar fi fost greu să-şi disloce navele la timp ca să poată porni în urmărirea ei, mai ales dacă nu era hotărât şi îi lipsea experienţa. E

posibil să-l fi surprins acțiunea Cleopatrei, iar surpriza sporeşte forța.

Însă Antonius nu a fost surprins şi a urmat-o curând pe Cleopatra. Din nou, probabil că era o parte din plan, ceea ce nu împiedică unele surse antice să spună altceva. Josephus sugerează că părăsindu-l pe Antonius, deci nefiindu-i loială, regina l-a obligat să o urmeze[10]. Prin urmare, Antonius şi-a pierdut şi armata, şi imperiul. Velleius Paterculus însă dă vina strict pe Antonius, despre care spune că a făcut propria alegere când a decis s-o însoțească pe regină, nu să rămână alături de propriii oameni. În loc să îi pedepsească pe cei care dezertau din armata lui, cum ar fi trebuit, Antonius a dezertat el însuşi, părăsindu-şi armata[11]. Plutarh spune când la fel, când invers. După ce scrie că Antonius nu a fost animat de rațiunile unul comandant, ale unui bărbat, şi nici măcar de rațiuni proprii, conchide că pare că sufletul lui Antonius ar fi aparținut trupului femeii pe care o iubea. Îndată ce a văzut că navele Cleopatrei pleacă, Antonius a fugit, abandonându-i şi, în cele din urmă, trădându-i pe oamenii care luptau şi mureau pentru el. Pe de altă parte, Cassius Dio îl tratează cu indulgență pe Antonius. Spune că, văzând că escadra Cleopatrei fuge, Antonius nu a dat vina pe regină, ci pe teama oamenilor ei că fuseseră

înfrânți. Aşa că a decis să o urmeze[12]. Pe scurt, spune Dio, Antonius a fost impulsionat de un calcul rațional, nu de pasiunea îndrăgostitului.

Contrar poveştii romanțate, Antonius, ca şi Cleopatra, s-a mişcat cu o precizie şi o hotărâre care sugerează că a existat un plan prestabilit[13]. Nava-amiral a lui Antonius era mare, posibil o deceră, şi era prea grea pentru o evadare rapidă. Antonius s-a mutat pe o quinqueremă, aceasta fiind un compromis: deşi nu era cea mai rapidă navă, era destul de grea ca să poată respinge un atac inamic. Când a ajuns-o pe Cleopatra, ea l-a recunoscut şi a ridicat semn de pe corabie[14]. Antonius s-a apropiat de nava ei şi a fost luat la bord.

Aşa cum era de aşteptat, propaganda inamicului a lansat o poveste care să ducă în ridicol evadarea reuşită de Antonius. Povestea spune că Antonius fusese forțat să-şi abandoneze nava-amiral şi să urce la bordul corabiei Cleopatrei doar fiindcă nava lui fusese imobilizată de un peşte numit *echeneïs*, „cel care lipindu-se de pântecele corăbiilor le întârzie mersul”[15], şi care se putea înfăşura în parâmele cârmei. *Echeneïs* este un tip de remora, un peşte care se prinde de rechini şi de nave. Printr-o întâmplare fericită, numele englezesc al peştelui – *suckerfish* –

trădează jocul propagandistic ce îl viza pe Antonius: „peşte-ventuză”.

Dacă Antonius şi Cleopatra au fugit aplicând un plan prestabilit, de ce au luat cu ei o escadră egipteană, nu una romană? Oare Cleopatra îl domina pe Antonius? Greu de crezut. În luptă, Antonius avea mai multă încredere în escadrele romane decât în cea egipteană. Era mai bine să îi țină pe egipteni în rezervă, o poziție din care ei puteau deschide calea retragerii dacă era nevoie. În plus, destinația lor era Egiptul, care ar fi primit cu mai multă căldură navele egiptene decât pe ale romanilor. Lucru şi mai important: Cleopatra îşi avea tezaurul pe navele ei, fiindcă nu avea încredere decât în oamenii ei. Aşa că fuga navelor egiptene avea noimă.

Multe dintre navele lui Antonius, poate chiar majoritatea, au încercat să-l urmeze. Ca să-şi uşureze încărcătura şi să fugă mai rapid, au înălțat pânzele şi au aruncat în mare turnurile[16]. Însă cele mai multe nu au reuşit să se pună la adăpost. Nu ştim câte nave au scăpat. Estimările plasează numărul acestora între patruzeci şi „câteva”. E rezonabil să presupunem că au scăpat între zece şi douăzeci de nave. Dacă le adăugăm escadrei Cleopatrei, rezultă că de la Actium au scăpat între şaptezeci şi optzeci de nave.

Antonius şi Cleopatra au început bătălia cu două sute treizeci de nave de război, deci au scăpat o treime dintre ele. Nu e un rezultat prost. În istoria navală există evadări mai reuşite, dar nu fără pierderi[17], însă ce au realizat Antonius şi Cleopatra a fost totuşi remarcabil, dat fiind că erau depăşiți numeric de inamic, flămânzi, bolnavi, şi că vânturile au fost schimbătoare. E adevărat, faptul că au ajuns în situația respectivă e un monument al proastei gestionări. Însă, dacă nu ar fi plănuit şi executat tactica de luptă atât de bine cum au făcut-o, mai puține nave ar fi scăpat sau poate chiar niciuna. Dacă presupunem că şi alte nave staționate în jurul Peloponesului sau lângă insulele greceşti li s-au alăturat, e posibil ca Antonius şi Cleopatra să fi părăsit Grecia cu maximum nouăzeci de nave de război[18].

Pe când se îndreptau spre sud dinspre zona bătăliei, mânați de vântul energic, încă nu erau la adăpost. Câteva liburne, cele mai rapide nave de război din flota lui Octavian şi Agrippa, îi urmăreau pe fugari. Antonius a ordonat ca navele lui să facă stânga-împrejur şi să le înfrunte. Această manevră i-a pus pe fugă pe toți urmăritorii, mai puțin pe unul, pe Eurycles din Sparta[19]. Mai devreme, în acea primăvară, probabil curând după căderea cetății Methone, Eurycles îl părăsise pe Antonius,

trecând în tabăra lui Octavian. Acum, urmărindu-l pe rivalul lui Octavian, îi arăta noului lui şef de ce e în stare.

Eurycles a agitat o lance pe punte şi a îndreptat-o amenințător către Antonius. Când Antonius i-a cerut să se identifice, a răspuns cu mândrie că este Eurycles, fiul lui Lachares, şi că, „folosindu-se de norocul lui Caesar", se afla acolo ca să răzbune moartea tatălui lui. Om de vază în Sparta, Lachares fusese decapitat de Antonius, fiind acuzat de piraterie. Aşa a vorbit Eurycles sau cel puțin aşa s-a spus mai apoi că ar fi vorbit. Însă această comedioară nu prea pare reală. Povestea răzbunării de către Eurycles a uciderii lui Lachares, tatăl lui, seamănă suspect de mult cu povestea răzbunării de către Octavian a uciderii tatălui său adoptiv, Iulius Caesar[20]. Poate că Eurycles şi-a inventat discursul şi purtarea amenințătoare într-un raport ulterior adresat învingătorului de la Actium.

Cu toate că Eurycles nu i-a făcut nimic lui Antonius, a aplicat o lovitură de berbec altei nave fugare, poate uneia din grupul central al lui Antonius, şi a capturat-o împreună cu încă o navă care transporta echipament regal. Cu acest ultim set de trofee, urmărirea lui Antonius şi a Cleopatrei a luat sfârşit.

Flăcări peste Actium

După plecarea lui Antonius şi a Cleopatrei, bătălia nu s-a încheiat, ci a continuat pentru aparent mult timp[21]. Unii istorici au pus la îndoială această menţiune din diverse surse, afirmând că oamenii lui Antonius probabil că s-au predat imediat, însă cele mai multe dovezi sugerează că au mai luptat timp de o oră sau două. Sursele antice susţin că aşa a fost, dar unii istorici spun că e doar o afirmaţie a propagandei lui Octavian, ca să reiasă că a fost erou şi a câştigat o luptă dificilă. Consideraţiile de ordin practic tind să confirme că lupta a continuat[22]. Atât pierderile din rândurile oamenilor lui Antonius, cât şi numărul navelor capturate de Octavian arată că mai multe zeci de nave ale lui Antonius au fost scufundate în lupta care a urmat.

Vom discuta imediat cifrele mai amănunţit, dar întâi să ne gândim care e cursul cel mai probabil al evenimentelor după fuga lui Antonius şi a Cleopatrei. Oamenii lui Antonius nu s-au dat bătuţi. Unii au aruncat peste bord turnurile şi catapultele grele, apoi au încercat să fugă, dar nu au reuşit. Câţiva au reuşit să scape. Cei mai mulţi au încercat să răzbească luptând. Cu siguranţă, motivele au fost diverse. Unii credeau în cauza republicii, iar alţii îl urmau pe Antonius. Cei mai mulţi poate credeau că mai degrabă vor primi pământ şi bani de la Antonius şi de la

bogata lui egipteancă, decât de la Octavian, care era zgârcit şi falit şi care probabil că nici n-ar fi acceptat ca ei să se predea. În plus, dacă Plutarh are dreptate, cei mai mulți dintre oamenii lui Antonius nici măcar nu ştiau că liderul lor fugise[23]. Velleius adaugă că Octavian le-a strigat în mod repetat adevărul, încercând să-i facă să se predea, dar în zadar[24]. Aceasta pare o autojustificare *ex post facto* din *Memoriile* lui Augustus.

Au luptat îndârjit. În ciuda avantajului lor, Agrippa şi Octavian încă nu câştigaseră bătălia[25]. Flota lui Antonius era atât de puternică, încât chiar şi rămăşițele ei de la Actium au ținut inamicul în loc până când Agrippa a recurs la un element de ultimă instanță: focul. Era neobişnuit, dar nu fără precedent ca romanii să folosească focul drept armă pe mare[26]. Ahenobarbus folosise cu succes săgeți aprinse ca să învingă un grup de nave care veneau să-i ajute pe Antonius şi pe Octavian la Philippi. Poate, după ce a dezertat, Ahenobarbus a fost interogat de Agrippa şi de Octavian cu privire la acea experiență. Oricum, folosirea focului la Actium e meritul versatilității lui Agrippa[27].

Scopul oricărui amiral era să captureze flota inamică, nu să o distrugă. Navele capturate puteau fi refolosite, pe când cele arse se scufundau. Agrippa şi Octavian nu ar fi

incendiat navele lui Antonius dacă n-ar fi fost nevoiți să o facă. Nu se gândiseră să recurgă la foc nici când bogățiile Cleopatrei încă le erau la îndemână. Se înțelege că ele reprezentau cea mai de preț captură.

Însă trebuie să recunoaştem că focul i-a ajutat să atingă două scopuri precise. A ucis numeroşi marinari şi soldați inamici aflați pe punți şi a redus riscurile la care se expuneau soldații proprii. Focul transmitea şi un mesaj inamicilor care supraviețuiseră: ori se predau, ori mor. Ca şi execuția lui Bogud de la Methone, flăcările de la Actium au arătat că Agrippa nu glumea. Pierderea câtorva zeci de nave de-ale inamicului era un preț care merita plătit pentru a grăbi capitularea a o sută de mii de oameni aflați pe celelalte nave şi pe țărm.

Câteva relatări antice menționează că s-au folosit în bătălie arme bazate pe foc, dar numai Dio oferă detalii. Povestea lui, deşi senzațională, ne spune câteva lucruri care par adevărate dacă e să ne luăm după alte descrieri ale armelor incendiare antice. Dacă Dio are dreptate, Octavian, dar mai degrabă Agrippa, şi-a dat seama că, dacă nu foloseau focul, era posibil să nu învingă. Aşa că au profitat de avantajul lor.

Atacatorii s-au apropiat de navele lui Antonius din mai multe direcții simultan. Au lansat proiectile aprinse şi

lănci cu torțe prinse de ele şi au folosit catapultele ca să arunce oale pline cu cărbune şi smoală. Navele romane erau date din belşug cu smoală în interior şi la exterior, iar cărbunele sporea capacitatea de combustie. Apărătorii au încercat să abată proiectilele, probabil folosindu-şi scuturile, dar unele au trecut de ei şi navele au luat foc. Mai întâi, apărătorii au folosit apa de băut ca să stingă focul, apoi au luat apă din mare cu găleţile. Dar navele date cu smoală ard repede, mai ales după ce au stat în soarele puternic al verii greceşti, aşa încât flăcările au continuat să ardă. Apoi, s-au folosit mantii groase de lână şi, dacă acest detaliu senzațional e adevărat, s-au folosit chiar şi cadavre ca să încerce să țină flăcările sub control. Dar, cum vântul bătea puternic, probabil că acelaşi vânt dinspre vest sau nord-vest, care grăbise fuga lui Antonius şi a Cleopatrei, a transformat mantiile şi cadavrele în combustibil.

Dio face o observație interesantă referitoare la acea scenă groaznică[28]. Spune că, atunci când apărătorii turnau găleți pline cu apă de mare peste flăcări, apa domolea focul. De fapt, probabil că apa se transforma în aburi din cauza temperaturii flăcărilor. Dio spune că dacă găleţile erau pline doar pe jumătate şi apa turnată era în cantități mici, mai degrabă flăcările se stârneau, deoarece

cantitățile mici de apă de mare fac focul să ardă mai tare. Desigur, acest lucru nu e adevărat. Însă e adevărat că apa sărată face focul să izbucnească cu flăcări galbene, un efect apărut frecvent, de exemplu, când o oală cu apă sărată fierbe pe o plită cu gaz. Apa sărată turnată peste smoala în flăcări îi putea face pe unii privitori să creadă că focul ardea mai viguros. Aşa că e posibil ca Dio să fi redat relatarea unui martor ocular, chiar dacă era eronată.

Unii oameni s-au retras în zonele încă solide ale navelor. Au încercat chiar să atace, folosind cârligele ca să-l tragă pe inamic în flăcări, dar acesta a păstrat distanța. A urmat moartea în cele mai diverse şi mai cumplite modalități: produsă de flăcări, de inhalarea fumului, de săgețile duşmanilor după ce apărătorii şi-au dat jos armurile, pregătindu-se să sară în mare, sau prin înec. Unii au fost loviți în apă de inamicii care mânuiau o vâslă ruptă sau o lance. Se spune că alții au fost mâncați de vii de vietățile adâncurilor. Astăzi, rechinii nu se mai întâlnesc prea des în Marea Mediterană, dar în Antichitate existau şi atacau oameni[29]. Dio spune că au avut o moarte uşoară doar cei care s-au ucis unii pe alții sau care s-au sinucis, disperați, la bordul navelor în flăcări. E o afirmație melodramatică, desigur, dar chiar şi un narator auster ar putea lua în calcul prăpastia dintre speranțele

pe care le avuseseră oamenii în acea dimineață şi sfârşitul lor jalnic din acea zonă a morții.

Dio mai spune că oamenii lui Agrippa au aşteptat până când a fost clar că inamicul nu le mai putea căşuna niciun rău, apoi s-au apropiat în grabă de navele în flăcări, sperând să stingă incendiile şi să salveze navele, dar şi să jefuiască banii pe care i-ar fi găsit la bord. Prin urmare, nu puțini au căzut victime flăcărilor şi propriei lăcomii.

Victoria

Oamenii lui Antonius au început să se predea pe la ora patru după-amiaza[30], când vântul bătea puternic şi talazurile loveau navele care supraviețuiseră. Sursele spun că s-au predat fără tragere de inimă[31]. Navele lor probabil că au ars mai multe ore. Vântul a început să se domolească spre seară. Pe 2 septembrie, la Actium soarele a apus la ora 20:05. Chiar şi atunci situația era suficient de nesigură, aşa încât Octavian nu a coborât pe țărm. Se pare că unele dintre navele de război ale lui Antonius se retrăseseră în Golful Ambracian şi încă puteau să îi mai dea bătăi de cap. Octavian şi-a petrecut noaptea pe liburna lui[32].

Dacă dimineața de 3 septembrie a fost una tipică de vară târzie, primele lumini s-au ivit la Actium de după creasta muntoasă de la est. Din negura care se ridica

peste dealuri şi peste văi au devenit vizibile siluetele fantomatice ale navelor. În cele din urmă, a răsărit soarele şi a aruncat o lucire aurie vizibilă spre est, peste apa Golfului Ambracian. Agrippa şi Octavian poate că şi-au imaginat un cântec care să acompanieze victoria în vreme ce priveau scena în acea dimineaţă. Până atunci, amploarea victoriei nu le fusese clară.

Au aflat că mai tot ce rămăsese din flota lui Antonius fusese capturat. Ameninţarea ca Italia să fie invadată nu mai exista. Octavian şi Agrippa fie capturaseră, fie scufundaseră aproximativ o sută patruzeci de galere inamice. Rezultatele erau şi mai bune dacă se avea în vedere întreaga campanie.

Octavian a afirmat mai apoi că a capturat trei sute de nave de război de la inamic[33], un număr care, cu siguranţă, se referea la întreg războiul de la Actium, început la Methone în martie, şi care probabil că excludea navele mai mici decât triremele. Dacă cei treizeci şi cinci de berbeci încastraţi în Monumentul Victoriei de la Actium reprezintă o zecime din total, cum se obişnuia în cazul monumentelor omagiale antice, atunci numărul respectiv ar trebui rotunjit la trei sute cincizeci.

Numărul victimelor le era mai puţin util comandanţilor din Antichitate, mai ales într-un război civil, când mulţi

dintre cei uciși le erau concetățeni, deci nu aveau motiv de laude. Plutarh spune că au murit cinci mii de oameni din flota lui Antonius[34], un număr total care provine direct din *Memoriile* lui Augustus. Scriind după câteva secole, Orosius spune că au fost douăsprezece mii de morți și șase mii de răniți, dintre aceștia o mie murind mai târziu[35]. S-a sugerat că numărul menționat de Plutarh se referă doar la legionari, în vreme ce acela oferit de Orosius îi include și pe marinari și pe membrii echipajelor, dar nu știm dacă e așa. Poate e suficient să ne amintim de Sextus Propertius (născut cam în anul 50 î.Hr.), poetul latin care se referă la cadavrele romanilor care pluteau pe mare la Actium[36].

O sursă spune că după bătălie se putea vedea grămada de rămășițe ale marii flote a lui Antonius. Vântul și valurile „ofereau continuu vederii rămășițele ornate cu aur și purpură lăsate în urmă de arabi, de cei din Saba și de alte popoare asiatice”[37]. E o descriere exagerată, care contrapune decadența răsăriteană decenței apusene, însă, fără îndoială, semnele înfrângerii au plutit pe apele din zona bătăliei și au fost purtate până pe țărm.

După bătălie, oamenii lui Octavian l-au omagiat drept imperator[38]. Era a șasea oară când se bucura de acest tip de recunoaștere. Sursele nu consemnează cuvintele și

gândurile lui Octavian sau pe ale lui Agrippa din momentul în care au privit scena succesului lor. Oricât de încântați au fost, cei doi nu au jubilat. Caesar le lăsase un model al combinației de disculpare şi regret cu care un bun roman trebuia să-şi trateze inamicul căzut într-un război civil. Privind cadavrele inamicilor lui înfrânți pe câmpul de luptă, după bătălia de la Pharsalus, Caesar a remarcat: „Ei au voit-o”[39] (*hoc voluerant*).

Sursele sugerează că Octavian a afişat o atitudine publică similară. A regretat vărsarea de sânge roman, i-a compătimit pe soldații inamici supraviețuitori şi a dat vina deschis pe adversarii lui. Nu ştim dacă a spus că Antonius şi Cleopatra „au voit-o”, dar a ținut să le sublinieze oamenilor lui Antonius că imperatorul lor îi abandonase. După ce Antonius şi Cleopatra au fugit, iar bătălia navală încă mai era în toi, se pare că Octavian s-a adresat convingător oamenilor de pe navele lui Antonius, transmițând cu vocea lui puternică critici la adresa comandantului lor care fugise în grabă şi promițându-le că le va cruța viețile şi că-i va ierta[40]. Scopul era să-i convingă să se predea. Şi, în cele din urmă, s-au predat. Numărul mai scăzut de victime din *Memoriile* lui Octavian, cinci mii față de douăsprezece mii, câți menționează Orosius, s-ar putea să facă parte dintr-o strategie menită

să facă să pară că fuseseră uciși mai puțini romani. La urma urmei, cei mai mulți morți, dacă nu chiar toți, erau cetățeni romani, nu dușmani străini. Cu toată propaganda lui, care susținea că războiul a fost purtat contra Cleopatrei, Octavian în mod cert știa acest lucru.

Cu siguranță, după bătălie, Octavian și-a exprimat și recunoștința față de zei. Niciun roman nu neglija să le mulțumească zeilor după victorie, darămite un roman atât de implicat în politică așa cum era Octavian. Patronul lui era Apollo, iar la Actium era un faimos templu al acestuia. Octavian probabil că i-a mulțumit zeului cu glas tare și vizibil. E posibil ca Vergiliu să prezinte versiunea oficială a victoriei de inspirație divină contra dușmanilor străini în acest fragment din *Eneida* care se referă la bătălie.

Toate le vede de sus și-ntinde de sus săgețile-Apollo
Zeul; și-n spaimă de moarte și-Egipetul fuge, și-alești
Indiei fug îngroziți, și sabeii cu toții, și arabii.[41]

A fost o victorie mare, dar nu totală. Antonius și Cleopatra fugiseră cam cu o treime din flota lor de război și cu întreg tezaurul. Visteria era o resursă care putea fi folosită

pentru a angaja trupe şi a construi noi nave de război. Între timp, legiunile lui Antonius erau încă libere în Grecia. Dar ce se întâmplase cu Antonius şi cu Cleopatra?

Bărbatul care a fugit

Tentativa de evadare de la Actium fusese curajoasă, riscantă, dar necesară. Deşi nu a fost pe cât de reuşită cum probabil că s-a sperat, şi-a atins scopul principal, acela de a-i salva pe conducători, o parte din nave şi din oameni şi o avere. Însă această sorbitură din cupa gloriei nu a compensat cupa amară a eşecului.

Pe când înaintau spre sud, navele lui Antonius şi ale Cleopatrei au trecut în sens invers pe lângă fostele lor baze. Mai întâi s-au ivit falezele albe ale insulei Leucas, pe care, practic, Agrippa o cucerise sub ochii lui Antonius. Apoi au trecut pe lângă canalul care ducea spre Răsărit, spre Patrae, cartierul lor general de iarnă, încă o pradă cucerită de Agrippa. Au urmat apele de smarald ale fostei baze a lui Sosius de pe insula Zakynthos. Apoi, când au dat ocol extremității de sud-est a Peloponesului, s-au profilat insulițele care străjuiau portul Methone, unde Agrippa dăduse lovitura în martie, omorându-l pe regele Bogud şi dând startul reacției în lanț care a dus la pierderile suferite de flotă la Actium. Urmărind din depărtare acele locuri, despre care ştiau că sunt acolo

chiar şi dacă ar fi fost invizibile, poate că le-a fost greu să gândească pozitiv. Călătoria a durat trei zile.

Antonius nu se comportase cum era de aşteptat să facă un roman, un nobil şi un imperator. Romanii s-ar fi aşteptat ca el să rămână lângă legiunile lui. Însă cu greu ar fi putut ei crede că cei aproximativ cincizeci de mii de oameni bolnavi şi flămânzi pe care îi lăsase pe ţărm i-ar fi opus o rezistenţă reală lui Octavian. În realitate, dacă ar fi rămas cu legiunile lui, practic ar fi decis să se sinucidă. Reacţia unui roman sever ar fi putut fi: aşa să fie! Deoarece Cassius, Brutus şi Cato cel Tânăr, cel mai înverşunat inamic al lui Caesar, exact asta făcuseră, Antonius ar fi trebuit să le calce pe urme.

Răspunsul lui Antonius ar fi putut suna cam aşa: ca roman patriot, avea răspunderea de a se opune tiraniei lui Octavian şi putea să continue să o facă folosind Alexandria ca bază. Egiptul avea puternice elemente defensive naturale. Antonius avea patru legiuni în Cyrenaica şi poate ar fi reuşit să mai încropească încă una cu soldaţii care fugiseră cu el de la Actium şi cu cei care au ajuns la el de la bazele lui din Taenarum, Creta şi Corint. În plus, Cleopatra avea trupele ei. Folosind bogăţiile reginei, puteau angaja noi soldaţi. Între timp, Octavian trebuia să le dea ce li se cuvenea veteranilor lui

şi celor ai lui Antonius, ceea ce ar fi pus mari presiuni financiare şi politice asupra lui, fiind chiar posibil să îi slăbească susținerea.

Antonius ar mai fi putut să spună că, dacă nu va reuşi să mențină Egiptul, va avea destul timp să se sinucidă mai târziu. Ne putem chiar gândi că Antonius ar fi putut merge spre Orient, spre Parția. La urma urmei, Quintus Labienus, fiul lui Titus Labienus, duşmanul înverşunat al lui Caesar, îşi riscase soarta mergând în Parția după înfrângerea armatei republicane la Philippi. Sentimentele erau puternice în vremea războaielor civile. Quintus chiar a invadat provinciile răsăritene ale Romei alături de prințul parților. După ce a cucerit Siria şi o mare parte din Asia Mică şi l-a ucis pe guvernatorul provinciei, Quintus a permis să fie numit Parthicus Imperator, „Victorios în Parția". Nu mult după aceea, a cedat în fața unei contraofensive a unui comandant de-al lui Antonius şi a fost executat. Să se fi gândit Antonius la o asemenea soartă ca fiind un mod glorios de a muri opunându-se unui tiran?

Aşa că imperatorul care şi-a abandonat legiunile se putea justifica față de sine însuşi. Dar ar fi putut să creadă el acele justificări? Campania din anul 31 î.Hr. nu a fost pentru el doar o înfrângere, ci şi o umilință. După

Philippi, Antonius fusese cel mai mare general al vremii lui. „Dezastrul” din Media a însemnat o retragere eroică şi un al doilea act, care a dus la cucerirea Armeniei şi la smulgerea Mediei din orbita Parției, inclusiv la o alianță politică şi la o logodnă regală. În perspectivă era posibil chiar şi un nou şi victorios război contra parților. Dar la Actium lucrurile au stat cu totul altfel. Cu posibila excepție a unei victorii locale pe uscat contra lui Octavian, în vecinătatea taberei, războiul acela i-a adus eşec după eşec. Antonius pur şi simplu a fost surclasat de priceperea şi experiența inamicului pe mare. Şi nu fusese pregătit nici să înfrunte cutezanța lui.

Plutarh povesteşte că Antonius, deprimat, şedea singur la prova navei *Antonias*, care înainta spre Taenarum[42]. Se spune că nu a vorbit deloc cu Cleopatra în timpul călătoriei de trei zile. Cititorii pot hotărî singuri dacă să creadă povestea sau nu.

Cât despre regina egipteană, sursele nu fac comentarii legate de starea ei de spirit. Vergiliu îşi imaginează că, la plecarea de la Actium, era galbenă la față de parcă i-ar fi fost prevestită moartea[43]. Nestăpânită cum era, Cleopatra probabil că era nerăbdătoare să facă mişcarea următoare. Dar mai întâi trebuia să dea ochii cu Antonius.

Se spune că regina şi comandantul s-au împăcat doar când au ancorat la Taenarum[44]. Taenarum era un port în extremitatea meridională a istmului central al Peloponesului, aflat la câțiva kilometri de capul cu acelaşi nume (azi Capul Matapan). Era un loc pustiu şi accidentat, renumit pentru vânturi, piraţi şi grote, dintre care una era considerată intrarea în lumea morților. Taenarum se afla pe ruta maritimă spre Orient, spre Creta, Cyrene şi Alexandria. Spre deosebire de majoritatea bazelor lui Antonius din Grecia, nu fusese cucerită de navele de război ale lui Agrippa. La Taenarum, slujnicile Cleopatrei au aplanat zâzania dintre imperator şi regină. Cei doi au început iarăşi să mănânce şi să doarmă împreună[45].

Antonius avea motive să fie deprimat şi nu doar din cauza amplorii eşecului. Fiind salvat de Cleopatra, era acum la mâna ei. Urma să devină un roman în Egipt, fără nicio forță militară care să-l susțină. Cleopatra, foarte probabil, nu avea să-l abandoneze pe Antonius, partenerul ei şi tatăl a trei dintre copiii ei, dar monarhii iau uneori decizii dure ca să-şi salveze tronul. Antonius era însă un om de acțiune, aşa că nu a stat degeaba la Taenarum. Au sosit câteva nave grele de transport, fugite de la Actium sau, mai probabil, venite din vreun alt port grecesc rămas

în mâinile susținătorilor săi. Au ajuns la Antonius şi unii dintre tovarăşii lui. Au confirmat cele mai pesimiste aşteptări privind distrugerea flotei de la Actium, dar continuau să spere că legiunile au scăpat.

Antonius i-a trimis vorbă lui Canidius, comandantul legiunilor, să traverseze în marş cu armata cât de repede putea prin Macedonia, până în Asia. Dar nu s-a oferit să li se alăture, ci s-a pregătit să pornească pe mare înspre Africa. Cu toate că nu se comporta cu legiunile sale cum ar fi fost de datoria unui roman, s-a comportat într-un chip potrivit cu cei mai apropiați asociați ai lui, oferindu-le sprijin. A ales o navă de transport plină cu monedă bătută, dar şi cu tacâmuri regale de aur şi de argint, şi le-a oferit-o tovarăşilor săi. Aceştia au refuzat, dar Antonius i-a încurajat cu multă bunătate şi căldură. Şi a mai făcut un pas practic pentru a-i ajuta.

I-a scris o scrisoare lui Teophilus, procuratorul lui – adică administratorul lui financiar, un *servant* pe care fiecare om din elita romană îl avea în slujba sa[46]. *Servant* e cuvântul potrivit, deoarece procuratorii erau adesea sclavi (*servus*) eliberați, cum era şi Teophilus. Teophilus era la acea vreme în Corint. Antonius i-a cerut să-i țină ascunşi, la adăpost, pe tovarăşii lui până când vor face pace cu Octavian. Nu mai ştim nimic despre acei oameni, dar, cu

siguranță, au procedat precum Hipparchus, fiul lui Teophilus[47], care a fost primul dintre sclavii eliberați ai lui Antonius plecat la Octavian. Hipparchus prosperase în serviciul lui Antonius şi profitase în timpul proscripțiilor, însă Octavian l-a acceptat drept aliat.

Ideea e că Antonius a înțeles că, după ce părăsise Grecia, tovarăşii lui de acolo trebuiau să bată palma cu inamicul. Acelaşi lucru era valabil şi în cazul armatei. Nealăturându-li-se, el a arătat cât de puține speranțe îşi punea în acele trupe slăbite şi mult reduse numeric.

Nu toți cei aflați la Taenarum în preajma cuplului înfrânt erau oameni de încredere[48]. Bănuindu-i pe unii dintre cei de acolo de trădare, Antonius şi Cleopatra i-au expediat din acel loc. Unii dintre aliații pe care voiau să-i păstreze au plecat din proprie inițiativă, considerând că e mai prudent să se depărteze de cei doi.

Cât despre legiunile pornite în marş sub comanda lui Canidius, sursele spun că soldații loiali au rămas de partea lui Antonius şi că năzuiau ca el să se întoarcă şi să-i conducă, dar şi, am putea adăuga, să-i plătească. Se pare că au rămas laolaltă şapte zile. Curentul istoric favorabil lui Octavian spune că s-au predat doar după ce Canidius şi alți comandanți de vază romani şi aliați au abandonat armata şi au fugit[49]. Mai probabil e că liderii au

fugit când şi-au dat seama că trupele erau pe cale să bată palma cu Octavian, dar că ei n-aveau cum să poată face acelaşi lucru.

Negocierea era punctul forte al lui Octavian. Ca negociator, avea un palmares solid. De exemplu, şi-a început cariera în anul 44 î.Hr. convingând două legiuni ale lui Antonius să treacă de partea lui. Le-a oferit o mărire generoasă a soldei şi a domolit furia iscată de executarea disciplinară a legionarilor şi centurionilor pe care Antonius o ordonase. Legiunile au dezertat şi i s-au alăturat lui Octavian.

Octavian ştia şi că, de mai multe ori în timpul războaielor civile, legiunile arătaseră că preferă să negocieze în loc să lupte. Acum, după Actium, toate indiciile arătau că se poate negocia cu reprezentanții legiunilor lui Antonius. Toți au căutat să obțină condiții cât mai bune, iar Octavian le-a propus o înțelegere generoasă[50]. Antonius adunase nouăsprezece legiuni la Actium. Deşi suferiseră pierderi în luptă, iar numărul lor s-a redus întrucât o parte fugiseră, cele mai multe legiuni probabil că încă erau întregi. Octavian a permis ca patru legiuni, probabil chiar mai multe, să-şi păstreze numele şi numerele. Soldații din celelalte legiuni au luat locul celor dispăruți din rândul trupelor lui Octavian. Li s-au promis

pământuri după demobilizare şi promisiunile au fost în cele din urmă respectate, dar li s-au dat terenuri în afara Italiei. Veteranii lui Octavian au primit pământ în Italia.

Ce nu a mers cum trebuia?

Aceasta e întrebarea pe care probabil şi-au pus-o Antonius şi Cleopatra la Taenarum. Iată cum ar fi putut arăta un răspuns onest.

Flota aliată era excelentă, dar resursele ei au fost prost folosite. Prin comparație, avea avantajul de a putea să forțeze intrarea în porturile meridionale italiene şi să deschidă drumul spre Roma, permițându-i astfel lui Antonius să ducă şi să câştige războiul care i se potrivea: cel pe uscat. Într-un asemenea demers, flota aliată nu ar fi avut egal.

Dar când vine vorba despre războiul pe mare, flota aliată se afla în dezavantaj. Desigur, avea unele puncte tari, mai ales provele ranforsate care puteau provoca distrugeri în lupta prová-la-prová cu lovituri de berbeci, plus turnurile pentru catapulte, care puteau trimite o ploaie de proiectile peste inamic. Printre amiralii ei se afla experimentatul Ahenobarbus, care obținuse victorii pe mare.

Însă doar cu atât nu se putea câştiga un război când în față era flota care îl învinsese pe cel mai dinamic om al

mării din acea epocă, pe Sextus Pompeius, şi mai ales când aceasta era condusă de nemilosul şi abilul Octavian.

Deşi invadarea Italiei ar fi fost riscantă, armada lui Antonius şi a Cleopatrei aveau şanse s-o înfăptuiască. Dar, dacă victoria urma să depindă de cine va domina apele din larg în vestul Greciei, avantajul trecea de partea lui Agrippa şi a lui Octavian. Antonius şi Cleopatra puteau totuşi să câştige, dar doar dacă erau pregătiți să dovedească o totală vigilență şi o foarte mare îndrăzneală. Şi nu erau.

Nu putem lăsa afară din ecuație nici neînțelegerile politice şi luptele interne care au grevat alianța. Republicanii nu aveau încredere în Cleopatra, iar ea le-a răspuns cu aceeaşi monedă. Dată fiind experiența lui navală, Ahenobarbus a reprezentat o pierdere majoră. El ar fi putut face diferența la Actium dacă ar fi rămas loial şi sănătos. Prinții din Orient erau iritați de ambiția Cleopatrei de a dobândi un imperiu în dauna lor. Irod, care nu a venit la Actium, ci doar a trimis trupe ca să nu dea ochii cu regina, era un caz extrem, dar nu singular. În pofida împărțirii de facto a imperiului, Octavian îşi făcuse prieteni şi relații în Răsăritul roman, care, teoretic, îi aparținea lui Antonius. Desigur, Antonius a făcut demersuri similare şi în Italia, dar, după ce înfrângerile au

început să se cumuleze, cei abordați au rămas surzi la avansurile lui.

Antonius şi Cleopatra au făcut alegerea strategică corectă, ducând frontul războiului în vest. Să se apere doar în Egipt nu ar fi fost posibil, fiindcă astfel ar fi lăsat tot Răsăritul roman la discreția inamicului, ceea ce i-ar fi determinat pe mulți aliați să dezerteze – sau ar fi putut duce la o lovitură de stat sau chiar la un colaps în Egipt. Greşeala lor nu a fost că au mers la Actium, ci că au rămas acolo când ar fi putut să invadeze Italia şi, după ce au rămas acolo, că nu şi-au consolidat bazele vulnerabile din ariergardă.

Stilul de conducere a fost crucial. Dacă Antonius şi-ar fi utilizat resursele cu pricepere, agresiv şi eficient, ar fi putut învinge, chiar dacă ar fi rămas în defensivă în vestul Greciei. Dar s-a dovedit nepregătit, s-a bazat pe reacție, nu pe acțiune, şi a acționat stângaci. Antonius şi Cleopatra sunt un exemplu de ceea ce înseamnă ruptură în conducere. Inamicul lor a fost unit. Octavian şi Agrippa, ca adversari, au acționat ca doi gemeni. Antonius şi Cleopatra au fost dezbinați. Nu e de mirare că oamenii au trecut din tabăra lor în a lui Octavian.

N-a fost prima dată în istorie şi nici ultima, când tabăra cu bani mai mulți şi cu o tehnologie mai bună a ales o

strategie greşită. Iar ulterior, nu a reuşit să o execute corect nici pe aceea. Şi astfel a pierdut războiul.

Capitolul 13

„Am preferat să cruț în loc să distrug”

Actium – Asia Mică, din 3 septembrie 31 î.Hr. până în 30 î.Hr., primăvara

> Am purtat adesea războaie civile şi cu alte neamuri, pe mare şi pe uscat, pe tot cuprinsul pământului, şi, victorios, i-am cruțat pe toți cetățenii care cereau iertare. Am preferat să cruț în loc să distrug neamurile străine cărora, fără primejdie, li s-a putut acorda iertare.[1]
>
> *FAPTELE DIVINULUI AUGUSTUS* (14 d.Hr.)

Privind retrospectiv după două secole, istoricul Cassius Dio a considerat Actium ca fiind începutul epocii în care Octavian „a preluat singur întreaga putere”[2]. Ceea ce era adevărat doar privind retrospectiv. La momentul respectiv, lucrurile păreau mai puțin clare.

Victoria de la Actium nu a pus capăt războiului, dar a adus mult mai aproape un deznodământ favorabil lui Octavian. În ajunul împlinirii a treizeci şi doi de ani, la 23 septembrie 31 î.Hr., şi-a putut imagina că va îndeplini promisiunea îndrăzneață făcută pe când avea nouăsprezece ani: să dețină toate onorurile care îi aparținuseră cândva lui Iulius Caesar, tatăl său adoptiv[3]. Asta însemna, desigur, să controleze întregul Imperiu Roman, nu doar jumătatea lui apuseană. Jumătatea răsăriteană a imperiului era mai bogată, mai populată, mai urbanizată şi mai culturalizată decât Apusul. Un om atât de ambițios ca Octavian nu ar fi acceptat să se lipsească de ea.

Dar cum va rămâne cu singura mare țară de la Mediterana care nu era stăpânită de romani, Egiptul? În cel mai rău caz, Octavian ar fi insistat să-i extragă bogățiile, cum făcuse şi Caesar. Dar, cu siguranță, voia mai mult.

Putea îndrăzni acum să viseze că va obține marele şi strălucitorul premiu de aur de pe Nil. Era cea mai bogată țară din zona mediteraneeană. Acolo avusese tatăl lui adoptiv reuşite remarcabile. În plus, Egiptul îi oferea şi soluția la problemele lui financiare: visteria Cleopatrei, de fapt, tezaurul ei completat cu ce mai adunase Antonius

din Orient prin taxe, extorcare şi jaf. Acestea erau, desigur, bogățiile care îi scăpaseră din mâini la Actium. Octavian avea o nevoie disperată de bani ca să-şi plătească soldații, ca să aplaneze nemulțumirile din Italia pricinuite de taxele de război pe care fusese nevoit să le perceapă şi ca să finanțeze noul regim pe care îl plănuia pentru Roma.

Însă nu putea să ceară Egiptul. Trebuia să şi-l câştige. Poate părea că, după Actium, avea să-i fie uşor, dar cu siguranță că Octavian ştia că nu era deloc aşa.

Înțelegea că Antonius pierduse o bătălie, dar romanii erau adesea mai plini de viață după înfrângeri decât după victorii[4]. Istoria îi arăta că un duşman învins putea continua să creeze probleme grave. De exemplu, Iulius Caesar învinsese armatele duşmane în Italia, în Spania, în Grecia şi în Africa de Nord. Îşi văzuse duşmanii de frunte murind. Însă fiii lui Pompei au reuşit să stârnească o rebeliune în Spania, care, la Munda, în 45 î.Hr., i-a pus lui Caesar cea mai mare problemă pe care a avut-o vreodată pe câmpul de luptă. Octavian, care a simțit întâiaşi dată gustul războiului când s-a alăturat unchiului său în acțiunea de curățare de după Munda, n-a uitat acea lecție. Şi-a amintit şi cum a atacat Ahenobarbus cu flota lui coastele Italiei chiar şi după ce aliații săi fuseseră învinşi

la Philippi, în 42 î.Hr., şi apoi s-au sinucis. Nu a putut trece cu vederea nici cazul lui Sextus, fiind nevoie de un efort herculean pentru ca provocarea pe care acesta o reprezenta să fie înăbuşită. Aşa încât Octavian ştia că, atât timp cât Antonius şi Cleopatra mai erau liberi şi în viață, nu erau învinşi.

Una peste alta, Antonius şi Cleopatra continuau să aibă resurse şi susținători. Dacă se organizau, puteau pregăti o defensivă de succes în Egipt, căci țara avea elemente defensive naturale foarte bune, terenuri neospitaliere şi fortărețe puternice atât în est, cât şi în vest, toate putând bloca pătrunderea armatelor invadatoare.

După Actium, la orizont se întrevedea o luptă dură pentru Egipt. O putem considera campania finală a Războiului de la Actium, dar romanii priveau chestiunea Egiptului ca un război separat. L-au numit Războiul Alexandriei.

S-a discutat despre plecarea lui Antonius şi a Cleopatrei în Hispania, care, cum au demonstrat-o diverşi adversari ai Romei, mai ales Sertorius şi frații Pompeius, era o țară adecvată rezistenței armate[5]. Hispania avea teren muntos, o populație indigenă încă ostilă şi mine de argint, în caz că fondurile lui Antonius şi ale Cleopatrei s-

ar fi epuizat. Şi, cum o va arăta ulterior istoria, Spania a fost țara natală a ceea ce s-a numit *la guerrilla,* termen care înseamnă „un mic război” şi care descrie tacticile neconvenționale folosite împotriva împăratului Napoleon I al Franței din 1808 până în 1814, de unde am moştenit şi noi cuvântul „gherilă”. Nu e o întâmplare că, după Actium, Octavian a fortificat câteva poziții de pe coasta Hispaniei, ca un nou zid protector contra invaziei[6]. Prin urmare, Antonius şi Cleopatra au căutat în Orient alte locuri posibile unde să se refugieze.

Banii şi relațiile le ofereau imperatorului şi reginei multe posibilități. Octavian ştia prea bine că pumnalul unui asasin putea să schimbe lumea cât ai clipi din ochi. O sursă spune că Antonius şi Cleopatra căutau căi de a folosi emisari şi mită fie ca să-l inducă în eroare pe Octavian, fie ca să-l asasineze[7]. În plus, mai exista şi pericolul rebeliunii pe la spate, în Italia, în vreme ce Octavian se războia în Răsărit, o rebeliune la ațâțarea căreia cei doi ar fi putut contribui.

Ce voia Octavian

După ce l-a învins pe Sextus Pompeius în anul 36 î.Hr., Octavian şi consilierii lui au început să se gândească la cum voiau să guverneze Roma. Sau, cum ar fi zis ei, cum „să revigoreze republica”. Expresia *res publica restituta*

avea să devină cuvântul de ordine al noului regim instaurat la Roma după Actium. Tradusă de obicei drept „republica a fost reinstaurată”, poate însemna şi „republica a fost revigorată” sau, mai general, „comunitatea a fost revigorată”. Deşi Octavian încă nu pusese la punct detaliile noului regim, de un lucru era sigur: nu se va mai reveni la vechea republică. Acela a fost regimul care l-a ucis pe Iulius Caesar, iar fiul lui nu voia să mai audă de el.

Dacă Octavian va putea face cum îşi dorea, noul regim urma să fie unul în care familia lui va ocupa locul central. Programul lui de construcții sublinia acest fapt. La sfârşitul anilor 30 î.Hr., înainte de Actium, a început să-şi construiască mormântul. Avea doar vreo treizeci de ani, dar a ales politic momentul, probabil la scurtă vreme după ce l-a condamnat pe Antonius sub pretextul că plănuia să fie îngropat la Alexandria. Octavian mergea pe o cale diferită: urma să fie îngropat la Roma. Însă mormântul pe care plănuia să-l construiască nu avea nimic din austeritatea republicană.

Era un grandios mormânt dinastic pentru Octavian şi familia lui extinsă – cea mai înaltă clădire din oraş. Religia interzicea înhumarea în interiorul zidurilor, aşa că monumentul era în exterior, chiar lângă ziduri, în zona

Campus Martius, care se urbaniza rapid. Era format dintr-o colină artificială plasată pe o fundație de marmură albă acoperită cu plante perene, urmând a fi încununat cândva cu o statuie din bronz a lui Octavian. Exteriorul era decorat cu prăzile dobândite în urma luptelor, făcând construcția să fie şi memorial de război, şi *tropaeum*, nu doar mormânt. Ruinele lui masive sunt vizibile şi azi în Campo Marzio, în zona centrală a Romei. Monumentul amintea de mormintele etrusce şi macedonene şi, poate, de mormântul lui Alexandru cel Mare din Alexandria, dar putem doar să ne imaginăm cum arăta. Cu siguranță, amintea de primul mausoleu, mormântul regelui Mausolus al Halicarnasului (aflat în Turcia de azi), aşa că, în cele din urmă, a fost numit Mausoleum Augusti.

Noul regim avea să fie numit în continuare *res publica,* „republica" noastră. Însemnând practic „treburi publice", pentru romani *res publica* era opusul lui *res privata,* „treburi private", adică monarhia. Niciun regim în care conducătorul avea un mormânt enorm, ce domina orizontul, nu putea fi considerat o republică adevărată. Mai ales când omul acela pusese întreaga Italie să-i jure credință. Şi mai ales când se autointitula Caesar. Chiar şi aşa, Octavian a avut grijă să arate că abordarea lui diferă

de abordarea monarhică şi aşa-zis decadentă a Cleopatrei şi a lui Antonius, presupusul ei sclav subjugat de iubire.

Însă, din exemplul lui Caesar, Octavian a învățat strategia prin care să-şi etaleze puterea. În ultimele luni de viață, Caesar adoptase aparențe monarhice. Se îmbrăca precum unul dintre regii care condusese Roma cu secole înainte, fiind alungat de la putere în urma unei rebeliuni armate care a şi pus bazele republicii. Permitea să fie venerat ca zeu. A participat la o ceremonie publică în care i s-a oferit coroana şi apoi, ostentativ, a refuzat-o într-un mod care i-a satisfăcut orgoliul: „Să se consemneze în *fasti* [analele festive] că Caesar a refuzat coroana”[8]. Asta a făcut în loc să fie aprig indignat de acea idee, cum l-ar fi indignat pe un republican tradițional. În sfârşit, a făcut cel mai provocator gest pe care îl putea face acceptând titlul de *dictator perpetuo,* dictator perpetuu. Era un titlul nou şi care consfințea direcția pe care o adoptase, aceea de a extinde dictatura, care fusese inițial o funcție de scurtă durată, făcând-o să dureze tot mai mult: un an, apoi zece, apoi „perpetuu”. După doar o lună, nişte senatori republicani care conspirau l-au înjunghiat şi l-au ucis în timpul unei întruniri a Senatului.

Fapt convenabil pentru Octavian, funcția de dictator fusese abolită la scurtă vreme după aceea. Ironia face că

propunerea venise din partea lui Antonius. Aşadar, Octavian nu trebuia să mai ia în calcul să-şi asume detestatul titlu de dictator. În schimb, a fost triumvir, consul, imperator şi, desigur, Caesar. Detaliile constituționale urmau să fie rezolvate la momentul potrivit.

„Grăbeşte-te încet”

Un alt comandant poate că ar fi plecat neîntârziat după Actium, urmărindu-i pe Antonius şi pe Cleopatra până în Egipt, aşa cum îl urmărise Caesar pe Pompeius când cel din urmă fugise după înfrângerea de la Pharsalus, din anul 48 î.Hr. Ambele bătălii au avut loc în Grecia şi ambii lideri înfrânți au fugit în Egipt. Însă Octavian nu a procedat aşa, ci a aplicat, poate din instinct, una dintre maximele lui preferate, în limba greacă: *„speûde bradéÍ̆s”*, în traducere „grăbeşte-te încet”[9]. Ştia că situația cere pregătiri atente şi multă chibzuială, nu acțiuni precipitate.

Octavian avea nevoie de flotă şi de armată ca să-i înfrângă definitiv pe Antonius şi pe Cleopatra. Însă o putea face mult mai lesne folosindu-şi priceperea politică. Cu cât reuşea să-şi convingă mai mult adversarii că se va împăca cu ei şi îi va ierta, cu atât aveau să se predea mai rapid şi mai uşor. Octavian îi putea contracara pe Antonius şi pe

Cleopatra copleşindu-le potenţialii aliaţi cu bunătatea sa. Şi exact asta a şi făcut în continuare. Nu a mai fost ucigaşul sângeros din timpul proscripţiilor, nici învingătorul insensibil care, pe când adversarii lui înfrânţi erau executaţi, rostea: „Trebuie să mori”. Noul Octavian semăna tot mai mult cu omul pe care l-a omagiat după mai mulţi ani în testamentul său: *Faptele divinului Augustus*, mai cunoscut drept *Res gestae divi Augusti* sau, simplu, *Res gestae.* A pus ca acest text redactat cu atenţie să fie expus în faţa mormântului lui din Roma şi în locuri publice din tot imperiul. În Răsărit, a apărut şi în greacă, nu doar în latină, ca să fie mai uşor înţeles de localnici. Cel mai complet text care a supravieţuit în ambele limbi se află la Ankara, în Turcia, pe peretele Templului lui Augustus şi al Romei.

În acest document, Octavian a afirmat că îi cruţase pe cetăţenii romani care ceruseră iertare şi naţiunile străine care puteau fi iertate fără a rezulta riscuri în urma acestui gest, adică fără ca Roma sau securitatea lui să aibă de suferit[10]. În ambele cazuri, foloseşte cuvinte care sugerează că e tipul de iertare acordată infractorilor care s-au căit. Era o afirmaţie limitată şi cu tentă aproape juridică, sugerând şi generozitate, şi limitele ei.

Aşa că trebuie să privim circumspect la modul cum se extaziază istoricul Velleius Paterculus când menționează blândețea lui Octavian: „*Victoria vero fuit clementissima*” – „A fost o victorie cu maximă clemență”[11]. Asta a scris el la începutul primului secol al erei noastre. Cassius Dio, două secole mai târziu, spune că au fost multe execuții şi puține grațieri, dar afirmă apoi, mai tern, că Octavian pe unii i-a pedepsit şi i-a iertat pe alții[12]. Această a doua afirmație a lui pare mai exactă.

Nu au avut loc proscripții, nici omoruri în masă, căci n-ar fi servit scopului lui Octavian de a stabiliza imperiul sub conducerea sa. Totuşi, unii au fost executați. Ca să arate că la conducere era un nou şef, Octavian a trebuit să facă o curățenie prin casă. În plus, unii erau pur şi simplu prea apropiați de Antonius şi de Cleopatra ca să li se permită să rămână în viață.

Ni s-au transmis numele a şapte victime de vază, dar cu siguranță au existat şi altele[13]. Acestea sunt Canidius, slujitorul loial al lui Antonius şi comandantul legiunilor sale la Actium; Publius Turullius şi Cassius din Parma, ultimii doi asasini ai lui Caesar rămaşi în viață; şi Quintus Ovinius, un senator roman care gestiona industria textilă a Cleopatrei. E păcat că nu ştim nimic despre Ovinius, fiindcă e posibil ca el să fi avut multe de spus. S-a păstrat

o poveste bună, poate prea bună ca să fie adevărată, despre alte două victime, tată şi fiu, din familia de senatori Aquillius Florus. Li s-a dat posibilitatea să tragă la sorți care dintre ei să moară. Când fiul s-a oferit călăului, renunțând la loterie, tatăl, disperat, se pare că s-a sinucis pe cadavrul fiului său.

Cel mai răsunător nume din rândul celor executați e al lui Gaius Scribonius Curio[14]. Tatăl lui a fost un tribun impertinent şi elocvent, care a murit luptând pentru Caesar în războiul civil. Însă mai remarcată a fost mama lui. Era nimeni alta decât Fulvia, care se căsătorise cu Antonius după ce Curio, soțul ei, murise, adunând apoi o armată ca să lupte contra lui Octavian. Aşa mamă, aşa fiu? Copilul războinicului oțelit din Perusia e posibil să fi refuzat să implore mila lui Octavian.

Când vine vorba de prinții străini, Octavian a făcut de obicei alegeri perfide. I-a pedepsit pe conducătorii statelor mici şi neimportante pentru că îl sprijiniseră pe Antonius, dar i-a iertat pe conducătorii marilor puteri. Voia să sublinieze că era noul stăpân, dar nu voia să strice echilibrul în regiune. Antonius făcuse o selecție bună şi nu ar fi fost uşor să le găsească înlocuitori. Mai mult, trebuia să salveze tronul acelor conducători care se arătau dispuşi

să-l ajute pe Octavian cu bani, cu oameni sau cu ambele deodată.

Irod al Iudeei e cel mai cunoscut caz. În primăvara anului 30 î.Hr., Irod s-a dus pe insula Rodos, să se întâlnească cu Octavian[15]. Înainte să înceapă conversația, Irod şi-a dat jos diadema, bentița regalității, echivalentul antic al coroanei şi, poate, şi veşmintele regale. Se poate să fie adevărat că, aşa cum a spus mai târziu, Irod i-a vorbit lui Octavian ca de la bărbat la bărbat, mândrindu-se cu tot ce făcuse pentru Antonius, prietenul lui. Ideea era să arate că ştia să fie un client bun al unui roman puternic. Lucru nu mai puțin important, regele îşi făcuse temele. Înainte de întâlnire, trimisese o forță militară să-l ajute pe guvernatorul roman al Siriei să țină sub control un contingent de gladiatori pornit spre Egipt ca să-l ajute pe Antonius. Guvernatorul i-a scris lui Octavian, spunându-i ce făcuse Irod. Demonstrând astfel că îl va sluji pe Octavian, Irod avea motive să fie optimist în privința şanselor sale. Şi, într-adevăr, Octavian i-a dat înapoi diadema lui Irod, semn că îşi putea păstra tronul.

Cel care graţiază

Au ajuns până la noi şi numele a patru romani care au fost grațiați de Octavian. Cel mai important a fost Gaius Sosius, amiralul lui Antonius. După ce a luptat pentru

Antonius la Actium, unde a comandat flancul stâng al flotei, Sosius s-a ascuns. Nu e de mirare, fiindcă fusese consul în anul 32 î.Hr. şi îl condamnase pe Octavian în Senat. Se spune că Octavian nu prea voia să-i acorde clemență lui Sosius, dar un amiral de-al lui de la Actium, Arruntius, l-a făcut să se răzgândească. Societatea romană funcționa pe bază de relații, aşa că, cel mai probabil, Arruntius şi Sosius aveau o legătură personală, despre care acum nu mai ştim nimic. Sau poate se crease între ei o legătură datorată suferințelor similare. Condamnat în timpul proscripțiilor din 43 î.Hr., Arruntius fugise din Roma deghizat în centurion, însoțit de un grup de sclavi înarmați care să-l protejeze[16], apoi ajunsese la Sextus, în Sicilia. Când, după câțiva ani, exilații au fost iertați, Arruntius s-a întors la Roma şi i s-a alăturat lui Octavian. Se pare că reputația lui Arruntius de om cu o seriozitate de modă veche[17] a fost cea care l-a convins pe Octavian să-l grațieze pe Sosius după ce Arruntius garantase pentru el. Cu siguranță, Octavian s-a gândit şi că i-ar fi de folos un om cu talentul şi reputația lui Sosius[18].

Dacă Octavian i-a grațiat doar pe cei care au cerut-o, cum a pretins mai apoi, atunci probabil că pe Sosius l-a durut să fie nevoit să se roage, dacă judecăm după

palmaresul lui. Cu câțiva ani mai înainte, amiralul îl învinsese pe Antigonus al II-lea, pretendent la tronul Iudeei[19]. Acesta s-a aruncat la picioarele lui Sosius, implorând milă. Sosius a râs zgomotos de el, i-a zis că e fată, că e o „Antigonă". Apoi l-a pus în lanțuri şi l-a azvârlit în temniță. Din fericire, Sosius a fost tratat mai bine după Actium decât i-a tratat el pe alții în Iudeea. După grațiere, a putut să se întoarcă la Roma, unde a terminat restaurarea unui Templu al lui Apollo pe care o începuse mai devreme. Se pare că Sosius nu a mai deținut niciodată înalte funcții militare sau politice, dar, după vreo zece ani, a deținut prestigioasa, chiar dacă relativ lipsita de putere funcție de preot pentru a planifica un festival important pentru Augustus, cum era numit deja Octavian la acea vreme[20].

Grațierea lui Marcus Aemilius Scaurus, un alt susținător de-al lui Antonius, a făcut vâlvă la Roma[21]. Scaurus avea părinți faimoşi. Tatăl lui, care purta acelaşi nume, era faimos pentru casa din oraş şi vila de la țară, ambele extravagante, făcute din banii obținuți prin corupție pe vremea cât a deținut funcții, lucru care, în cele din urmă, l-a obligat să plece în exil pentru tot restul vieții. Dar bătrânul Scaurus era cunoscut şi pentru ruptura cu patronul lui, Gnaeus Pompeius. Problema era

că Scaurus se căsătorise cu Mucia Tertia, fosta soție a lui Pompeius, iar lui Pompeius nu i-a convenit. Mucia i l-a născut până la urmă lui Scaurus pe fiul pe care Octavian l-a grațiat. Dacă ne-ar fi rămas mai multe detalii, Mucia ar fi putut deveni subiectul unei cărți de sine stătătoare. Ca fostă iubită a lui Iulius Caesar, era o forță politică. Unul dintre copiii pe care i-a avut cu Pompeius a fost Sextus Pompeius. Mucia a fost mijlocitoare între Sextus şi Octavian, fapt care a dus la încheierea tratatului din anul 39 î.Hr. Înțelegerea lor nu a durat, desigur, iar Sextus a murit. Mucia şi-a concentrat atunci talentul de negociatoare asupra lui Octavian, ca să-şi salveze sigurul fiu care mai era în viață. Şi a reuşit.

Turul victoriei

Călătorind prin ținuturile greceşti, Octavian a călcat pe urmele lui Antonius. Nu e clar dacă ambii pur şi simplu s-au oprit în locurile unde era cel mai probabil să te opreşti sau dacă Octavian îl umilea astfel intenționat pe rivalul lui, pornind de la presupunerea rezonabilă că el va afla totul. După ce a părăsit Actiumul, Octavian a mers pe mare până la Atena. Antonius trăise cel puțin două vieți în Atena, una alături de Octavia şi alta alături de Cleopatra. Acum a fost rândul lui Octavian să-şi stabilească pentru o vreme baza la Atena. De-a lungul istoriei, oraşul avusese

legături strânse cu Ptolemeii, aşa încât era de aşteptat să se facă multe demersuri de reconciliere şi de stabilire de contacte. Plutarh, care era şi el grec, scrie că Octavian „s-a împăcat cu elenii”[22], dar mai probabil grecii au fost cei care s-au împăcat cu Octavian. Unii au fost pedepsiți pentru că l-au susținut pe Antonius, dar cei mai mulți au fost tratați cu generozitate[23]. Octavian le-a împărțit grânele rămase de la armata atenienilor şi altor greci ale căror provizii fuseseră rechiziționate ca să hrănească trupele lui Antonius. Fapt la fel de important, Octavian a anunțat că toate datoriile sunt şterse. Localnicii i-au acordat cea mai înaltă onoare religioasă, inițiindu-l în cultul Misterelor Demetrei[24]. E posibil să-l fi tratat la fel şi pe Antonius cu un deceniu înainte.

După Atena, Octavian a traversat Marea Egee şi a poposit pe insula Samos, locul unde Antonius şi Cleopatra se opriseră în primăvara anului 32 î.Hr. Organizaseră acolo un festival şi îşi puseseră aliații să le jure credință. Acum Octavian a folosit insula drept cartier general de iarnă. Acolo, pe 1 ianuarie 30 î.Hr., şi-a început al cincilea mandat de consul. De la Samos, printr-o strâmtoare, distanța era scurtă până în Efes, oraş aflat pe continent, care cândva îl întâmpinase în extaz pe Antonius ca pe noul Dionysos. La Efes, imperatorul şi regina se întâlniseră şi

îşi organizaseră flota în martie, în 32 î.Hr. E adevărat, Efesul era cel mai mare oraş din Asia Mică şi un loc pe care era foarte probabil că Octavian îl va vizita, dar tot nu putem să nu ne întrebăm dacă itinerarul a fost ales anume ca să-i demoralizeze pe Antonius şi pe Cleopatra. Vizitând locurile unde ei triumfaseră cândva, Octavian părea că le reamintea apăsat că fuseseră înfrânți.

Mai multe oraşe din Orient au încetat să-l mai susțină pe Antonius şi i-au trimis ambasadori şi daruri învingătorului. Un oraş norocos a fost Rhosus (azi Arsuz, în Turcia), un mic port maritim aflat la aproximativ o sută zece kilometri de marea metropolă a Antiohiei[25]. Acest oraş i-a trimis lui Octavian, la Efes, o coroană de aur, dar mesagerul era şi mai de preț. Se numea Seleucus şi îl slujise pe Octavian pe mare la Actium. Relația lor era şi mai veche, datând probabil chiar de la Philippi, iar Octavian i-a făcut pe Seleucus şi pe membrii familiei lui cetățeni romani şi i-a scutit de taxe. Într-o scrisoare de la sfârşitul anului 31 î.Hr., Octavian şi-a exprimat speranța că va vizita oraşul Rhosus şi va răsplăti oraşul pentru serviciile pe care i le adusese Seleucus. Nu ştim dacă a ajuns acolo, dar, dacă nu, cu siguranță a trimis un agent care să acorde şi alte beneficii micului oraş.

Pe valurile hibernale

La începutul anului 30 î.Hr., Octavian a trebuit să părăsească Samosul, unde îşi plasase tabăra de iarnă, şi să se întoarcă în grabă în Italia[26]. Problema erau veteranii. După Actium, cei care îşi încheiaseră stagiul au fost demobilizaţi şi trimişi înapoi în Italia. Erau şi oameni de-ai lui Octavian, şi de-ai lui Antonius. Tuturor li s-au promis bani şi pământ, dar Octavian încă nu adunase banii, ceea ce veteranilor nu le era pe plac şi ar fi putut crea probleme, cum făcuseră şi în trecut. După Actium, anticipând acest fapt, Octavian l-a trimis pe Agrippa în Italia ca să gestioneze situaţia, dar Agrippa îi tot scria lui Octavian că lucrurile vor scăpa de sub control. Octavian trebuia să se întoarcă în Italia cât mai curând.

Să călătoreşti pe mare pe timp de iarnă nu era uşor. Faptul că Octavian a făcut-o arată cât de gravă era ameninţarea. Călătoria a durat cam opt zile[27], cu tot cu timpul necesar transbordării navelor peste istmul Corint, un pas necesar pentru a evita ruta mai lungă şi bântuită de furtuni care ocolea Peloponesul pe la sud. Octavian a călătorit cu un mic grup de galere, fiindcă, la urma urmei, încă mai avea numeroşi duşmani în libertate.

Când navele lui Octavian au ieşit din golful Corint şi au pornit spre nord, au fost întâmpinate de o furtună şi

câteva nave s-au scufundat. După câteva zile, dinspre munții de pe continent, de la nord de Corcyra, s-a coborât o altă furtună peste supraviețuitorii celei dintâi. Alte câteva nave au fost pierdute. În unul din cele două cazuri, velatura navei pe care se afla Octavian a fost luată de furtună şi cârma, ruptă. Ne întrebăm cum s-ar fi schimbat soarta lui Antonius şi a Cleopatrei dacă şi Octavian ar fi murit în timpul furtunii. Probabil că Octavian a răsuflat uşurat când, după încă o zi sau două, navele lui au străbătut ultima etapă a călătoriei şi au ajuns la Brundisium.

Dacă sursele pot fi crezute (iar acestea probabil că fac apel la *Memoriile* lui Octavian), corăbiile au fost întâmpinate de crema elitei politice romane: senatori şi cavaleri, dar şi „mare parte din plebea urbană, însoțiți de mulți alții”[28]. Probabil Livia, soția lui, se afla şi ea în acea mulțime. Ne întrebăm dacă din comitetul de primire a făcut parte şi Octavia, sosită să-şi întâmpine iubitul ei frate. Cum va fi reacționat oare aflând de înfrângerea fostului ei soț şi a amantei sale?

Nu ştim dacă Octavia s-a întâlnit cu Octavian, dar au corespondat. Pe Octavian îl aştepta sarcina delicată de a încerca să-l convingă pe Antonius să se predea. Puțini îl cunoşteau pe Antonius atât de bine cum îl ştia fosta lui

soție, iar abilul Octavian, cu siguranță că a dorit să o consulte. Poate că Octavian îşi dorea ca Antonius să se sinucidă, dar ar fi fost imprudent să o spună. Poate că şi Octavia simțea la fel, cel puțin în momentele când judeca totul la rece.

Veniseră la Brundisium şi veteranii furioşi. Octavian s-a întâlnit cu ei şi le-a promis cu generozitate pământ şi bani. S-a ocupat şi de un alt grup care avea nemulțumiri, cel al liberților. Ca să-şi finanțeze războiul, Octavian percepuse în anul 32 î.Hr. o taxă de 25% pe veniturile tuturor oamenilor liberi din Italia şi probabil din Apus. Liberții au trebuit să plătească în plus o taxă de 12,5% pe proprietate, în patru rate. Protestele foştilor sclavi eliberați au inclus revolte, crime şi incendieri. Temându-se că vor apărea noi revolte, Octavian i-a scutit de a doua taxă.

Apoi, Octavian a făcut un gest măreț. Şi-a scos la licitație proprietățile şi pe cele ale celor mai apropiați camarazi ai lui[29]. Era o cacealma, căci nimeni n-a îndrăznit să cumpere ceva. Dar tot o cacealma a fost şi promisiunea lui de a-i plăti pe soldați şi, în plus, de a le reduce taxele. Totul depindea de banii ce-i putea obține din Orient, iar pentru asta, mai presus de toate, trebuia să pună mâna pe visteria Cleopatrei.

Octavian a stat la Brundisium doar douăzeci şi şapte de zile, apoi a făcut stânga împrejur şi a pornit într-o nouă călătorie hibernală înapoi spre est. De data asta, nu avem informații că s-ar fi ivit probleme pe parcurs. Totul s-a petrecut atât de repede, încât se spune că Antonius şi Cleopatra au aflat în acelaşi timp despre sosirea şi plecarea lui Octavian[30].

Într-una din zile, după ce Octavian a revenit în Răsărit, s-a complotat contra lui ca să fie asasinat. Cu câțiva ani în urmă, Octavian îl condamnase pe Lepidus, fostul triumvir, la exil intern într-un loc izolat de pe coasta italiană. Fiul acestuia, Marcus Aemilius Lepidus cel Tânăr, a fost acuzat că ar conspira ca să-l asasineze pe Octavian[31]. Tânărul Lepidus a fost arestat, fiind acuzat de înaltă trădare, şi trimis lui Octavian în Est, unde se presupune că a fost executat. A fost arestată şi mama lui pe motiv că ar fi ştiut despre acea crimă, dar soțul ei mai avea destulă influență ca să aranjeze să fie eliberată. Servilia, soția lui Lepidus cel Tânăr, s-a sinucis – zice-se – înghițind cărbuni încinşi. Sursele nu menționează dacă Antonius a fost implicat în complot. Dar fusese cândva un apropiat al lui Lepidus, cu care împărțise triumviratul, şi ambii îl considerau un duşman pe Octavian. Cu siguranță că Octavian s-a gândit că şi Antonius putea fi implicat.

Ce-i de făcut cu Antonius şi cu Cleopatra?

Într-un fel, a cuceri Egiptul era mai uşor decât a decide ce să faci cu egiptenii – şi anume cu Antonius, cu Cleopatra şi cu copiii lor.

Antonius era fostul cumnat al lui Octavian, fostul soț al surorii lui, şi tatăl celor două nepoate ale sale. Nu-i va fi uşor lui Octavian să pună să fie ucis. Mult mai comod i-ar fi fost dacă Antonius s-ar fi sinucis. Poate că Octavian va fi fost dispus să-l lase în viață, de preferință undeva într-un loc izolat de la țară şi sub paza unor gărzi înarmate, cum procedase cu triumvirul Lepidus. Dar Lepidus nu fusese niciodată o amenințare serioasă, pe când Antonius practic luase cu asalt porțile Italiei. Putem presupune că un exil intern s-ar fi încheiat cu otrăvirea lui Antonius.

Cu Cleopatra era mai simplu. Din moment ce statul roman îi declarase război, ea trebuia să se predea. În principiu, Octavian putea să-i permită să-şi păstreze tronul, cum procedase Roma şi cu alți monarhi învinşi. În practică, cel mai probabil e că o considera o amenințare serioasă. Cleopatra era mult prea inteligentă şi dârză ca să nu-i creeze probleme. Putea părea o amenințare şi faptul că ştia multe despre Iulius Caesar. Trebuia eliminată, la fel cum generația anterioară de romani a conchis că trebuie distrusă Cartagina, deşi armatele romane o

transformaseră dintr-o mare putere într-un stat minor. Conform intenţiilor lui Octavian, pe regină o aştepta sinuciderea, execuţia sau un tratament brutal după ce va fi fost forţată să ia parte ca prizonieră la o paradă de triumf la Roma.

Nici fiul ei mai mare, Caesarion, nu putea fi lăsat în viaţă, cu atât mai puţin să conducă Egiptul, deoarece periclita ambiţia lui Octavian de a fi singurul urmaş legitim al lui Caesar.

Rămâneau cei trei copii ai lui Antonius şi ai Cleopatrei, ca posibili urmaşi la tronul mamei lor în Egipt. Dacă Octavian cocheta cu ideea de a menţine Egiptul teoretic independent, dar practic supus Romei cu rolul de vacă bună de muls, e greu să ne imaginăm că ar fi lăsat pe fiul sau pe fiica duşmanilor lui să conducă ţara cea mai bogată din Mediterana.

Dar mai întâi războiul trebuia câştigat.

Partea a 4-a

DEZNODĂMÂNTUL

Din septembrie 31 î.Hr. până în ianuarie 27 î.Hr.

Capitolul 14

Drumul spre India

Alexandria, între septembrie 31 î.Hr. şi august 30 î.Hr.

Antonius şi Cleopatra au navigat de la capul Taenarum, aflat în extremitatea sudică a Peloponesului, până pe insula Creta, apoi pe coasta Africii, o călătorie de vreo şase zile. Cleopatra şi-a continuat drumul spre Alexandria. Antonius a debarcat la Paraetonium (azi Marsa Matruh, în Egipt), la circa 300 de kilometri spre vest de Alexandria, în provincia romană Cyrene.

Cu ape turcoaz şi plaje nisipoase, Paraetoniumul semăna cu o staţiune. Însă era un oraş istoric, un punct nodal îndepărtat al unui imperiu care domina Mediterana.

În apropiere, un templu al lui Ramses al II-lea amintea de trecutul grandios, faraonic al Egiptului. Se simțea prezența lui Alexandru cel Mare, fiindcă la Paraetonium a făcut escală în timpul faimoasei sale vizite pe care i-a făcut-o oracolului din deşert, unde, pentru prima dată, a beneficiat de o formulă de adresare rezervată zeilor. Pentru Antonius, Paraetoniumul era o bază militară puternică, având un port făcut de Ptolemei. Portul veghea căile de acces dinspre Occident spre Egipt. Fiindcă deşertul era primejdios, invadatorii trebuiau să urmeze drumul de coastă, aşa încât nu puteau evita acel oraş. Fie cucereau fortul, fie se dădeau bătuți. Dacă aveau o flotă, trebuiau să dea piept cu navele de război care se puteau năpusti din portul cetății Paraetonium.

În toamna anului 31 î.Hr., Paraetoniumul era cea mai importantă bază militară care îi mai rămăsese lui Antonius. La începutul campaniei de la Actium, aici staționase patru legiuni care apărau Egiptul. Erau comandate de Lucius Pinarius Scarpus. Tovarăş de încredere al lui Antonius, Scarpus fusese legatul acestuia la Philippi. Era şi urmaş al lui Iulius Caesar şi vărul lui Octavian.

Antonius voia să preia legiunile lui Pinarius, dar Pinarius avea alte idei. Evident, aflase veşti de la Actium,

poate primindu-le odată cu un mesaj, picat la ţanc, al vărului său. Antonius trimisese nişte oameni înainte la Paraetonium ca să-i pregătească sosirea. Pinarius a reacţionat ca un şef de gangsteri. A pus să fie ucişi şi când unii dintre cei aflaţi sub comanda lui au obiectat, a pus să fie ucişi şi aceştia. Nu i-a permis lui Antonius să intre în tabără. A fost o lovitură bine executată care i-a adus doar beneficii. După ce, mai târziu, i-a predat legiunile trimisului lui Octavian, Pinarius a fost răsplătit permiţându-i-se să-şi păstreze postul de guvernator al provinciei pentru cel puţin încă patru ani.

Mai devreme, în anul 31 î.Hr., Pinarius emisese monede care îl omagiau pe Antonius, pe care îl recunoştea drept imperator[1]. La sfârşitul anului, deja emitea monede care îl omagiau pe Octavian, căruia îi spunea „Caesar, fiu al unui zeu”.

Antonius era însoţit de doi prieteni apropiaţi. Unul dintre ei, Lucilius, fusese şi el la Philippi, dar în cealaltă tabără. Ca şi Irod, Lucilius şi-a dovedit valoarea prin loialitate, în cazul lui, faţă de Brutus. După ce a luptat la Philippi, Lucilius a pretins că el e Brutus şi s-a predat oamenilor lui Antonius, pentru ca Brutus să poată fugi. Antonius a fost furios, dar, ca roman, respecta loialitatea, aşa că şi l-a luat pe Lucilius aliat. Plutarh spune că

Lucilius i-a întors favoarea. Brutus s-a sinucis după înfrângerea de la Philippi. Acum, Antonius voia să se sinucidă după ce fusese respins la Paraetonium. Lucilius şi un politician grec din Pelopones aflat în grațiile lui Antonius, Marcus Antonius Aristocrates[2], l-au convins pe Antonius să nu o facă şi astfel i-au salvat viața. Apoi, Antonius a pornit spre Alexandria.

Plutarh vorbeşte pe larg despre depresia de care a suferit Antonius în anul de după Actium[3]. E greu de spus cât de mult trebuie luat în serios. Antonius avea destule motive să fie cuprins de *melancholia*, cum o numeau anticii. Dar avea motive şi să lase să se vadă public că e melancolic, fiindcă era o mască pe care era util s-o afişeze dacă voia să-i ceară lui Octavian să-l grațieze, şi chiar a afişat-o, deoarece un om deprimat nu poate fi prea periculos. În plus, acest fapt i-ar fi putut descuraja pe asasini dacă aceştia ar fi crezut că Antonius e cu moralul prăbuşit. Astfel se poate explica, de exemplu, de ce şi-a construit Antonius un refugiu pe un chei din Alexandria. L-a botezat Timoneion, după numele legendarului mizantrop Timon din Atena, devenit mai târziu personaj al lui Shakespeare. Antonius a lăsat să se înțeleagă că, la fel ca şi Timon, se simțea trădat de prietenii lui, dar mai

probabil e că se simțea amenințat de pumnalele duşmanilor lui[4].

E posibil ca depresia să-i fi servit şi ca pretext, pentru că Antonius făcuse ceva atipic romanilor atunci când şi-a părăsit legiunile. Adevăratul Antonius însă nu se dădea bătut.

Cu provele împodobite în cinstea victoriei

Când Cleopatra s-a întors în Alexandria, a intrat în port cu provele navelor împodobite cu ghirlande, de parcă ar fi anunțat o victorie[5]. Oamenii intonau imnuri triumfale, acompaniați de flautişti. Cleopatra a ştiut întotdeauna cum să pună la cale spectacole. Regina înțelegea că ar fi fost periculos să spună poporului adevărul. Nu se dăduse bătută, aşa că de ce ar face-o supuşii ei? Revenise acasă într-un oraş în care nimeni n-ar fi suportat gândul înfrângerii.

Alexandru cel Mare cucerise un imperiu. Apoi Ptolemeu crease Alexandria, cel mai mare oraş pe care-l cunoscuse vreodată omenirea. Alexandru a stat cinci luni în Egipt, dar nu e clar dacă a plănuit să construiască altceva decât un fort portuar pe locul viitorului oraş. Ptolemeu I, general de-al lui Alexandru şi primul guvernator al Egiptului, apoi regele lui, i-a atribuit oraşul lui Alexandru ca pe un fel de confirmare, dar, de fapt, adevărații fondatori ai oraşului

au fost Ptolemeu şi fiul lui. Ba mai mult, Ptolemeu a deturnat procesiunea funerară a lui Alexandru, care se îndrepta dinspre Babilon spre locul mormântului regal din Macedonia, şi a dirijat-o către Alexandria. A expus cadavrul mumificat al lui Alexandru într-un mormânt splendid din inima oraşului. Cum altfel să inaugurezi o nouă capitală decât printr-un furt?

Amplasată între marea de culoarea vinului negru şi deşert, Alexandria era plină de paradoxuri. Era la graniţa dintre Orient şi Occident, dintre Africa şi Asia şi dintre egipteni, non-evrei şi evrei. Vorbitorii de greacă luau cu asalt oraşul ca să se îmbogăţească în Egipt. Imigranţii din Iudeea făceau din Alexandria cel mai mare oraş evreiesc, comunitatea evreiască plasându-se într-un echilibru precar între clasa conducătoare greco-macedoneană şi o clasă colonizată, dar recent asertivă de egipteni. Totul era eclectic în Alexandria, chiar şi lucrările ei de artă. Vizitatorii puteau să vadă o alternare neverosimilă de bronzuri greceşti şi coloşi egipteni de granit; figurine elenistice în miniatură, din teracotă, înfăţişând femei, şi stele de calcar (adică pietre puse în picioare) inscripţionate cu hieroglife, pictate şi aurite; câini de vânătoare în mozaicuri greceşti şi pisici egiptene mumificate, puse în

urnele lor elegante de bronz. Şi o cacofonie simbolică de ghirlande de laur, ankh-uri şi menorah.

Alexandria se afla la jumătatea drumului dintre eternitatea divină a piramidelor şi raţiunea pură a Partenonului atenian, templul care simboliza gloria Greciei clasice. Oraşul hrănea minţile în Muzeu şi în Bibliotecă, cea mai mare instituţie de studiu din lume, un centru al ingineriei, astronomiei, matematicii, medicinei şi literaturii. Alexandria se îngrijea de suflete în marele templu al lui Serapis, un zeu greco-egiptean nou-inventat, care încuraja introducerea şi practica incestului. Acolo se ocupa oraşul şi de trupuri, deoarece Serapeumul, cum era cunoscut templul, era şi un centru de vindecare faimos pentru doctorii lui. Mai era şi altarul lui Isis, cunoscută drept zeiţa cu o mie de nume, mama sfântă a cărei adorare era răspândită în tot bazinul mediteraneean.

Dar Alexandria era şi capitala puterii, a plăcerii şi a lăcomiei. Lăncile macedonene le aduseseră Ptolemeilor Egiptul, iar o marină şi o armată şterse, dar încă puternice, le păzeau domnia. Farul din Pharos domina orizontul, călăuzindu-i pe marinari spre port.

Agricultura egipteană era cea mai fertilă din lumea antică. Monopolurile regale gestionau o economie care era un corn al abundenţei. Comerţul era inima oraşului.

Perlele indiene şi mătasea chinezească erau aici la ele acasă, la fel şi vinul grecesc şi amuletele de dragoste de pe Valea Nilului.

Regii deţineau sau taxau totul, deci controlau bogăţii imense şi nu erau modeşti când venea vorba să şi le expună. Dinastia avea mine de aur la hotarul de sud al regatului, alimentate din plin cu deţinuţi. Monedele de aur, o raritate la greci, erau comune în anii prosperi ai primilor Ptolemei. Chiar şi Ptolemeii care au venit după ei, mai puţin bogaţi, aveau inele, cercei, brăţări, coliere, pandantive şi amulete de aur şi pocale şi ulcioare de apă aurite, toate lucrate minunat.

Literatura Alexandriei prefera iubirea, nu războiul, pastoralele, nu odele, şi spiritul, nu scrierile epice. Singura ei mare scriere epică, *Argonautica*, în care se narează mitul călătoriei lui Iason şi a argonauţilor, e antieroică. „Carte mare, rău mare", a spus un scriitor din Alexandria[6], ca şi cum viaţa ar fi prea plăcută ca s-o împovărezi cu lucruri grele. E adevărat, Muzeul era plin de savanţi în ale literaturii şi gramaticii, dar nimeni nu le dădea atenţie în afara pereţilor lui.

Calea Canopus, strada largă principală a Alexandriei, avea la capete multe clădiri de marmură şi multe prostituate. Paradele preoţilor egipteni raşi în cap alternau

cu găştile de petrecăreți dionisiaci, iar grupurile lor de filosofi şi de discipoli treceau pe lângă muzicanții stradali. Procesiunile regale erau celebre pentru luxul lor şi pentru falusurile gigantice purtate în timpul lor. Palatul regal, înălțat lângă mare, avea reputația că este elegant şi găzduieşte intrigi şi banchete cu numeroase feluri de mâncare.

Locuitorii Alexandriei erau recunoscuți pentru vorbirea lor rapidă, erau spirituali şi agresivi. Se înfuriau la fel de iute şi imprevizibil ca vremea rea venind de pe mare sau cum se stârneşte hamsinul – vântul fierbinte care sufla din sud, dinspre deşert. Adorau muzica şi bârfele şi puteau fi incitați să se adune în mari grupuri. Erau în stare să dea foc, să linşeze un ambasador sau să târască afară din palat un rege nepopular şi să-l ucidă.

Acesta era oraşul Cleopatrei.

În realitate, Cleopatra încă mai avea o mare susținere în Egipt, care sporea cu cât te îndepărtai de coastă şi de veştile de la Actium. O stelă cioplită în gresie, înaltă de aproape un metru, face un comentariu ironic asupra puterii negării[7]. Pe stelă e un text cu treizeci şi unu de rânduri deasupra căruia sunt câteva basoreliefuri. Textul consemnează un contract legal între nişte preoți şi două bresle de manufacturieri care le aprovizionau templul.

Provine dintr-un loc aflat departe, în sud, pe Valea Nilului, la aproximativ opt sute de kilometri de Alexandria. Partea de sus a stelei, de deasupra textului, e decorată cu imagini ale regelui care aduce ofrande zeilor. Inscripția se referă la „femeia-faraon, fiica trupească a regilor care, la rândul lor, s-au născut din alți regi, Cleopatra, binefăcătoarea zeiță iubitoare de tată, şi faraonul Ptolemeu, numit Caesar, zeul iubitor de mamă şi de tată". E datată 21 septembrie 31 î.Hr., la nouăsprezece zile după Actium. Cleopatra şi fiul ei şedeau îngrijorați pe tronurile lor, dar n-ai fi zis că e aşa. E clar că vestea înfrângerii nu ajunsese în zona rurală a Egiptului. Însă hieroglifele şi imaginile tradiționale ale basoreliefului dau impresia că, chiar dacă rezultatul de la Actium ar fi fost cunoscut, Egiptul etern şi zeii lui ar fi ignorat ceva atât de efemer, considerându-l un simplu impas militar.

După ce a ajuns în siguranță acasă, Cleopatra a făcut curățenie. Spre deosebire de Antonius, Cleopatra, aşa cum o descriu sursele, nu pare deloc melancolică. Emană doar forță şi capacitate de a elabora strategii. Ca să reducă la tăcere vechii duşmani şi să le confişte proprietățile, a executat oameni de vază din Alexandria. Dacă nu sunt doar neadevăruri ale propagandei duşmanilor ei, a jefuit şi templele Egiptului. S-a asigurat că soldații ei sunt bine

înarmați. Căutând aliați peste hotare, l-a executat pe fostul rege al Armeniei, care trăia în arest în Alexandria. I-a trimis capul regelui Mediei Atropatena, a cărui fiică era logodnica lui Alexandros Helios, fiul pe care Cleopatra îl avea cu Antonius. Poate că spera că astfel va primi ajutor nu doar din Media, ci şi din Parția. Însă avea în plan un proiect mult mai amplu.

În iarna dintre anii 31 şi 30 î.Hr., Cleopatra a pus să se construiască o nouă flotă în Golful Suez[8]. Ambițiosul scop al acesteia era să-i ducă pe ea, pe Antonius şi familia lor în siguranță în exil, în străinătate, poate chiar în India. Deşi un astfel de plan de fugă pare exagerat, avea temeiuri serioase. Egiptul menținea relații comerciale cu India. Cleopatra mai plecase în exil în tinerețe, în timpul războaielor civile ptolemeice. Probabilitatea de a-l învinge pe Octavian fiind foarte mică, era îndrăzneț, dar nu irațional să se gândească să fugă spre răsărit. Exista întotdeauna şansa ca într-o bună zi să se poată întoarce.

Egiptul avea deja o flotă în Marea Roşie pentru a face comerț cu India, dar, cel mai probabil, acele nave fuseseră trimise în campania de la Actium şi au fost pierdute, acesta fiind motivul pentru care Cleopatra investea într-o flotă nouă. Ar fi putut fi o mişcare genială, dar a eşuat. Un vechi duşman, Malchus, rege al arabilor nabatei, s-a opus.

Voia să se răzbune pe Cleopatra pentru abuzurile din trecut, de exemplu, pentru că îi luase o parte din teritoriu şi îl asmuțise pe regele Irod împotriva lui. În plus, voia să se pună bine cu Octavian. Aşa că, îndemnat de guvernatorul Siriei, Malchus i-a incendiat navele[9]. Ca la Actium, focul s-a dovedit mai puternic decât apa şi din nou, visurile Cleopatrei s-au pierdut pe mare.

Duetul din Alexandria

Acum urmează cea mai complicată şi mai mitologizată parte a întregii poveşti: deznodământul din Alexandria. Ultimele mutări făcute de Antonius şi de Cleopatra au reprezentat un subiect irezistibil pentru scriitorii antici. Conțineau de toate: dragoste, moarte, trădare, bani, putere şi chiar şi fantoma lui Alexandru, toate în cel mai impresionant oraş antic din Mediterana. Cunoaştem trei relatări antice – una a doctorului Cleopatrei, un poem epic şi capitolele relevante din memoriile lui Augustus – şi e posibil să mai fie încă alte cinci relatări[10]. Au fost şi poveşti orale transmise din generație în generație şi, fără îndoială, acestea au fost înfrumusețate, ca să fie spuse viitorilor vizitatori ai Alexandriei, printre care va fi, de pildă, şi Plutarh. Ca de obicei, nu ni s-a păstrat niciuna dintre aceste surse, cu excepția unor scurte fragmente sau citate.

Nu e uşor să reconstitui adevărul din surse atât de diverse, dar problematice, şi pe un fundal atât de încărcat politic şi romantic. Fiecare istoric trebuie să decidă dacă povestea ultimului an de viață al lui Antonius şi al Cleopatrei e o tragedie romantică sau un *film noir*. A fost Cleopatra iubita devotată din piesa lui Shakespeare sau o femeie fatală şi intrigantă? A fost ea una dintre multele actrițe care au jucat rolul principal din *Antoniu şi Cleopatra* sau a fost, să zicem, Mary Astor, cea care l-a dus de nas pe Humphrey Bogart în *Şoimul maltez*?

Cleopatra a fost regină şi în primul rând trebuia să o preocupe regatul. În plus, dacă vorbim despre emoții, era şi mamă, nu doar iubită. Cleopatra nu răspundea doar de ea însăşi, ci şi de copiii şi înaintaşii ei, precum şi de tot ce a reprezentat vreme de trei secole dinastia din care făcea parte. Nu-şi permitea să renunțe la toate acestea pentru o relație romantică. Dacă ar fi fost obligată să aleagă, ar fi ales copiii în detrimentul bărbatului ei.

Nu este exclus nici ca Antonius să fi pus propria siguranță înaintea celei a Cleopatrei. Spre deosebire de ea, el nu avea un regat sau o avere pe baza cărora să negocieze, dar avea resurse morale. Era descendentul familiei Antonius, una dintre cele mai nobile din cea mai importantă țară din întreaga lume (căci aşa o considerau

romanii), era învingătorul de la Philippi şi fusese proclamat imperator de patru ori. În ciuda înfrângerii de la Actium, încă mai avea mulți prieteni şi susținători la Roma. Dacă s-ar fi sinucis, Antonius ar fi fost doar încă o victimă a ascensiunii lui Octavian spre putere, dar, dacă i s-ar fi permis, ca lui Lepidus, să trăiască în exil, ar fi fost confirmarea clemenței de care pretindea Octavian că dă dovadă. În plus, Antonius era tatăl nepoatelor lui Octavian.

Nu e deci de mirare că Antonius şi Cleopatra au început negocieri cu Octavian şi separat, şi împreună. Iar învingătorul de la Actium era dornic să intre în acest joc. La urma urmei, „dezbină şi stăpâneşte" era o maximă pe care o înțelegeau toți romanii.

Negocierile s-au dus în spatele uşilor închise şi e posibil ca doar versiunea lui Octavian să fi supraviețuit, aşa încât sursele trebuie abordate, ca de obicei, cu circumspecție. Însă Plutarh şi Cassius Dio sunt în mare parte de acord[11]. Când încerci să culegi cele mai plauzibile detalii din relatările lor, se pare că au existat trei misiuni de negociere, după cum urmează.

În prima misiune, Antonius şi Cleopatra, împreună, i-au oferit pacea lui Octavian şi bani asociaților lui. Cleopatra a acționat apoi fără ştirea lui Antonius,

trimițând un sceptru de aur, o coroană de aur şi tronul regal în schimbul clemenței[12]. Demonstra că e dispusă să-şi reia statutul de aliat roman loial. Octavian l-a ignorat pe Antonius. A acceptat darurile Cleopatrei şi i-a răspuns că va trebui să renunțe la forțele ei armate şi la regat înainte ca el să ia în considerare cauza ei. Acesta a fost răspunsul lui *oficial*. A mai trimis un mesaj secret, spunându-i că, dacă îl va ucide pe Antonius, va fi iertată pentru toate şi îşi va păstra regatul.

În cea de-a doua propunere, Cleopatra şi Antonius au promis şi mai mulți bani, iar Antonius s-a oferit să trăiască, în calitate de persoană privată, în Egipt sau, dacă nu, la Atena. L-a predat şi pe Publius Turullius, ultimul asasin al lui Iulius Caesar rămas în viață, care trăia în anturajul lui Antonius. Octavian a pus să fie executat Turullius şi i-a trimis Cleopatrei acelaşi răspuns ca precedentul, dar tot nu i-a răspuns lui Antonius.

A treia oară, Antonius şi-a trimis ca ambasador pe fiul mai mic, pe Antyllus, care a dus cu el o cantitate substanțială de aur. Octavian a păstrat aurul, dar l-a trimis pe băiat înapoi cu mâna goală. Între timp, i-a răspuns Cleopatrei la fel ca înainte. În plus, i l-a trimis pe Thyrsus, un sclav eliberat în care avea încredere. Octavian se temea că ea şi Antonius vor fugi în Hispania sau în

Galia. Se pare că se mai temea că ar putea pune la cale o luptă acerbă. Nu era o teamă neîntemeiată, pentru că Pelusium, aflat la granița de est a Egiptului, era o fortăreață puternică şi bine apărată. Domina drumul dinspre Orient şi avea un zid împrejmuitor cu o lungime de peste trei kilometri. Teritoriul din jur era deşertic pe o latură şi mlăştinos pe cealaltă.

Octavian poate că se aştepta ca, având forțele de care dispunea, să cucerească în cele din urmă cetatea Pelusium. Spera şi că va putea negocia o capitulare sau va putea mitui trădători. Cea mai mare problemă o reprezentau bogățiile Cleopatrei, de care Octavian avea nevoie ca să-i finanțeze pe veterani conform promisiunilor făcute. Cleopatra îşi adunase averea într-o clădire nouă pe care o construia în Alexandria, un mausoleu[13]. Acele bogății includeau aur, argint, smaralde, perle, abanos, fildeş şi scorțişoară. În clădire se aflau şi provizii de lemne de foc şi de surcele. Toate aceste lucruri erau cunoscute. Cu alte cuvinte, Cleopatra amenința să mistuie, cu un ultim foc, bogățiile şi, probabil, şi pe ea însăşi. Ar fi fost nevoie de o muncă dificilă şi meticuloasă pentru a recupera şi reconstitui ceea ce putea fi salvat.

Aşa că Octavian l-a trimis pe Thyrsus la Cleopatra cu o misiune[14]. Thyrsus a vorbit îndelung între patru ochi cu

regina. I-a promis că Octavian îi va arăta milă dacă îl va ucide pe Antonius. Într-unul dintre mesaje, Cleopatra a implorat să le fie lăsat tronul copiilor ei. Poate că Thyrsus i-a promis şi asta, însă sursele nu menționează aşa ceva. Însă precizează că Thyrsus a spus că Octavian o iubea, cum o iubiseră şi Antonius, şi Caesar înaintea lui.

Cassius Dio subliniază că Cleopatra îl trăda pe Antonius. Poate că e doar un element al propagandei lui Octavian, dar e plauzibil. În tinerețe, regina nu ar fi supraviețuit criminalelor lupte intestine din familia ei dacă nu ar fi stăpânit arta vicleniei. În plus, prioritari pentru ea erau copiii.

Cu siguranță, Antonius o suspecta. După discuțiile ei îndelungi cu Thyrsus, Antonius a pus să fie arestat şi biciuit. Te înfioară să te gândeşti că în Roma legea îi permitea unui patron, adică fost stăpân, să le aplice pedepse corporale sclavilor eliberați. Octavian era patronul lui Thyrsus, deci doar el avea dreptul legal de a-l biciui. Antonius a recunoscut acest lucru, trimițându-i-l pe Thyrsus înapoi lui Octavian cu un mesaj în care spunea că îi permite să-l biciuiască pe Hipparchus în schimb. Practic, Hipparchus era sclavul eliberat al lui Antonius. A fost primul dintre sclavii eliberați ai lui Antonius care a

fugit la Octavian. Mesajul i-a permis lui Antonius să-şi exprime disprețul față de cei care îl trădaseră.

Dacă Cleopatra plănuia să-l trădeze pe Antonius, nu a arătat-o, doar dacă nu cumva era nesinceră – un caz de „doamna protestează prea mult”[15]. Pe când făcea economii cu sărbătorirea propriei zile de naştere, care era fie în decembrie, fie la începutul lui ianuarie, Cleopatra i-a sărbătorit cu fast ziua lui Antonius, la 14 ianuarie. L-a convins să iasă din locul în care stătea retras – pe un chei din port – şi să revină în palat pentru o serie de petreceri. Au dizolvat Societatea Celor Care Duc un Trai de Neimitat şi au înlocuit-o cu Societatea Celor Care Vor Muri Împreună, petrecând ore în şir la dineuri extravagante, alături de amicii lor. Numele grupului probabil că a fost preluat dintr-o comedie romantică despre un cuplu smuls din ghearele morții. În vreme ce calculau şanse şi se întrebau agitați care dintre prietenii lor va fi următorul dezertor sau care dintre ei doi se va îndrepta contra celuilalt, probabil că Antonius şi Cleopatra îşi pierduseră deja simțul umorului.

Octavian porneşte în marş

În primăvara anului 30 î.Hr., Octavian se pregătea să invadeze Egiptul. Probabil conchisese că negocierile o înduplecaseră pe Cleopatra şi deschiseseră o prăpastie

între ea şi Antonius, dar era clar că diplomația nu avea să încheie războiul în condiții pe care Octavian să le considere acceptabile. El voia să-l vadă pe Antonius mort, pe Cleopatra, prizoniera lui, iar bogățiile acesteia să treacă în proprietatea sa. Doar prin forță militară putea obține toate acestea.

Octavian a pornit cu armata spre sud din Asia Mică, prin Siria. La Ptolemais (azi Acra sau Akko, în Israel), l-a întâmpinat regele Irod. Cei doi au mers călare unul lângă celălalt, inspectând trupele. Gândiți-vă pentru o clipă la această scenă, în care regele Iudeei şi fiul unui zeu – bărbatul care se autointitulase Caesar – au trecut în revistă zeci de mii de legionari şi de soldați aliați. Apoi, Irod le-a oferit lui Octavian şi suitei sale un banchet somptuos, el însuşi servind în calitate de şef al intendenței. A organizat un ospăț pentru restul armatei şi apoi le-a oferit apă şi vin pentru marşul prin deşert până în Egipt. I-a mai dat lui Octavian, din partea lui, două mii de talanți de argint, care cântăreau aproape cincisprezece mii de livre. Era un uluitor exemplu de lipsă de loialitate, părând chiar normală, având în vedere că Irod, pe lângă că fusese aliatul lui Antonius, ajunsese pe tron datorită lui.

La sosirea verii, Octavian era deja pregătit să lanseze atacul. A fost un atac sofisticat şi coordonat, venind din două direcții. În vest, îl trimisese pe Lucius Cornelius Gallus în Cyrene. Acolo, Gallus a preluat comanda celor patru legiuni pe care, în toamna precedentă, Antonius nu reuşise să le obțină la Paraetonium. Apoi, Gallus a pornit spre granița Egiptului.

Se spune că, din Alexandria, Antonius a vrut să meargă pe mare până în Siria şi să se alăture unui grup de gladiatori care îl susțineau. Evident, gladiatorii reprezentau o forță formidabilă, fiindcă îl obligaseră pe guvernator să accepte să rămână cu toții laolaltă, ca unitate, în suburbiile Antiohiei. O unitate bine disciplinată şi organizată de gladiatori putea pune probleme chiar şi legiunilor – să ne gândim doar la Spartacus şi la oamenii lui. Dar doar după ce se va fi ocupat de Antonius şi de Cleopatra, Octavian îşi putea folosi resursele pentru a-i zdrobi pe gladiatori. Oricum, faptul că Gallus se apropia l-a făcut pe Antonius să rămână în Egipt. A pornit contra lui Gallus cu o flotă şi cu infanteria. Avea cu el şi legiunile pe care le adusese pe mare de la Actium, dar şi toate trupele egiptene. Probabil că nu era o forță foarte mare.

Antonius spera să-şi convingă fostele legiuni să i se alăture din nou, aşa cum convinsese cândva legiunile

ostile din Galia să-şi unească forțele cu ale lui în timpul unui război civil anterior. Dar se spune că, atunci când s-a apropiat de zidurile Paraetoniumului, Gallus a ordonat tuturor trompeților lui să cânte simultan şi să-i acopere glasul. Apoi, Antonius a apelat la un raid brusc, dar a eşuat, şi la fel a eşuat şi atacul naval. Riposta lui Gallus a fost ingenioasă. A ademenit navele lui Antonius în port, apoi a pus ca lanțurile pe care le ascunsese în apă să fie întinse cu ajutorul unor vinciuri şi a lansat apoi un atac devastator, dând foc unor nave şi scufundându-le pe altele. A fost o faptă inventivă, demnă de bărbatul care avea să devină mai târziu un poet remarcabil. Căci, incredibil, dar Gallus a scris şi poezii de dragoste. Câți generali din istorie au devenit, ca el, poeți care să glorifice iubirea?

Înainte să plece de la Paraetonium, Antonius a primit o veste care l-a făcut să revină în grabă în Alexandria: Pelusium, fortăreața care păzea granița de est a Egiptului, căzuse în mâinile lui Octavian. Poeții devotați lui Augustus susțin că Octavian a luat-o cu asalt[16]. Cassius Dio e mai convingător când scrie că Pelusium a căzut din pricina trădării unora din interior[17]. Plutarh, mai circumspect, se referă la un raport care spunea că fortul a fost trădat de Seleucus, comandantul lui, la îndemnul Cleopatrei[18].

Cassius Dio insistă că totul ar fi fost pus la cale de Cleopatra. Adaugă că ea îşi dăduse seama că situaţia militară era disperată şi a conchis că era de preferat să intre în graţiile lui Octavian. În plus, Cassius Dio mai spune, mult mai puţin convingător, că Cleopatra crezuse în vorbele lui Thyrsus, şi anume că Octavian o iubea. O jucătoare atât de vicleană cum era Cleopatra nu era uşor de dus de nas. Ulterior, Antonius a vrut să se răzbune pe Seleucus şi Cleopatra i-a îngăduit să dea ordin ca să fie executaţi soţia şi copiii lui. Asta a făcut ca alte trupe egiptene să nu-l privească pe Antonius cu ochi buni.

Zeul îl părăseşte pe Antonius

La sfârşitul lunii iulie, Octavian şi trupele lui îşi aşezaseră deja tabăra pe hipodrom, la est de porţile Alexandriei. Revenit în oraş, Antonius a ieşit cu cavaleria la atac. Mişcarea lui îndrăzneaţă a avut succes. Oamenii lui Antonius au pus pe fugă cavaleria inamicului, urmărind-o până în tabără. Însă Octavian nu a părut prea afectat, punând totul pe seama epuizării oamenilor lui după un marş îndelungat.

Îmbătat de succes, Antonius a revenit în oraş şi s-a dus direct la Cleopatra, fără ca măcar să-şi dea jos armura. Într-o scenă desprinsă parcă din *Iliada*, în care Hector, înarmat, se întoarce la Troia şi se duce la soţia lui,

Antonius a sărutat-o pe regină. Cum amândoi jucau nişte roluri, e posibil ca ambii să fi apreciat scena. Apoi, el i l-a prezentat pe unul dintre soldații lui, care luptase vitejeşte. Cleopatra i-a dat soldatului un premiu valoros, şi anume o platoşă şi un coif. Omul le-a acceptat, dar ulterior a maculat ambianța eroică dezertând în chiar aceeaşi noapte şi fugind la Octavian.

Ca şi la Actium, Antonius a trimis un mesaj prin care îl provoca pe Octavian să lupte unu contra unu. În sfârşit, Octavian a răspuns unui mesaj al fostului său cumnat, dar numai pentru a-i spune că existau multe moduri de a muri[19]. Acest schimb de mesaje a rezumat bine războiul. Antonius voia o luptă dreaptă, într-o bătălie unică şi elocventă. Octavian a ales un răspuns viclean şi indirect. Ca şi la Actium, Antonius a decis că va lupta oricum. A doua zi, şi-a condus trupele într-o bătălie din care era puțin probabil să se mai întoarcă.

În seara de 31 iulie, Antonius a organizat un dineu. A fost un eveniment macabru. Le-a ordonat sclavilor să-i umple pocalul şi să-l servească din belşug, fiindcă a doua zi ei s-ar putea să aibă noi stăpâni, iar el ar putea să devină mumie. Când tovarăşii lui au început să plângă, i-a asigurat că-i va scuti de bătălie. A spus că scopul lui nu îl

reprezenta nici victoria, nici izbăvirea, ci moartea glorioasă[20].

Luând în discuție subiectul morții lui Antonius, e posibil ca el să se fi gândit la Iulius Caesar. Pe 14 martie 44 î.Hr., în ajunul zilei în care, fără să ştie, avea să moară, Caesar a participat la un dineu la Roma[21]. Nu ştim dacă Antonius a fost printre invitați în acea seară, dar s-ar fi putut să fie. Însă Antonius cunoştea cu siguranță celebrele remarci pe care le făcuse Caesar atunci. Dictatorul însuşi adusese în discuție subiectul serii: cel mai de dorit mod de a muri. Răspunsul lui Caesar a fost „o moarte neaşteptată". O altă sursă spune că ar fi zis: „o moarte bruscă". A treia: „o moarte bruscă şi neaşteptată". Ştiind ce era probabil să i se întâmple a doua zi, Antonius poate că şi-a reluat un vechi obicei, acela de a păşi pe urmele lui Caesar.

Următoarea scenă redă una dintre cele mai măiestre tuşe ale lui Plutarh[22]. Se spune că, pe la miezul nopții, într-un oraş tăcut şi cuprins de teamă, s-a auzit deodată un sunet. Părea procesiunea zgomotoasă a unei cete de cheflii. Strigau: „*Euhoe!*" E strigătul dionisiac tipic şi e însoțit de armonia unor instrumente muzicale. Deşi participanții la procesiune nu se vedeau, zgomotul sugera că au înaintat prin centrul oraşului până la poarta care

dădea spre armata lui Octavian. Se pare că atunci au făcut cel mai mare zgomot, apoi au părăsit oraşul.

Anticii credeau că fiecare oraş are un zeu sau o zeiță care îl patronează. De exemplu, Roma era patronată de Jupiter. Mai credeau că, atunci când un oraş urma să cadă în mâinile inamicului, zeul care îl patrona pleca, fiind conştient în avans de ce-o să se întâmple. Romanii aveau chiar şi o ceremonie anterioară bătăliei, numită *evocatio*, în cadrul căreia armata lor încerca să îl convingă pe zeu să părăsească o cetate sub asediu. După cum ne explică Plutarh, martorii au conchis că acea procesiune gălăgioasă arăta că Dionysos, zeul cu care Antonius se asociase dintotdeauna cel mai îndeaproape, l-a părăsit. Antonius trebuia să plece la luptă fără ajutor divin.

Plutarh nu ne spune cum a reacționat Antonius. Poetul grec din secolul XX Konstantinos Kavafis, şi el locuitor al Alexandriei, şi-a imaginat la ce s-ar fi putut gândi imperatorul.

Zeul îl părăseşte pe Antonius

Când brusc, în miez de noapte, vei auzi
cortegiul nevăzut cum vine
cu muzici şi cu cântece sublime –

la ce bun să jeleşti în van destinu-
ți
ce-acum se năruie sau cele fapte
zădărnicite, planuri, care toate
doar pure năluciri se dovediră?
Ca un om de curaj, de mult timp
pregătit,
spune Alexandriei ce pleacă-
acum, adio!
Şi mai ales să nu te amăgeşti, nu-
ți zice
c-a fost doar vis, că auzul te-a-
nşelat;
alungă-asemenea zadarnice
speranțe.
Ca un om de curaj, de mult timp
pregătit,
Vrednic de-acest oraş, cum te-ai şi
dovedit,
Lângă fereastră vino fără preget,
ascultă cu emoție, dar fără
rugămînți
şi văicăreli de laşi,
ascultă, ca pe-o ultimă plăcere,
acordurile,
instrumentele sublime ale
cortegiului tainic

şi adio spune Alexandriei, pe care-o pierzi.[23]

A doua zi, pe 1 august, imperatorul şi-a condus iarăşi trupele în luptă.

Capitolul 15

Muşcătura aspidei

Alexandria, între 1 şi 10 august 30 î.Hr.

Pe 1 august, chiar înaintea zorilor, Antonius şi-a îmbrăcat armura şi şi-a condus trupele afară din Alexandria. Din nou, executa un atac combinat, un demers ambiţios, cu infanterie şi cavalerie pe uscat şi cu nave pe mare. A încercat să-şi slăbească inamicul punându-şi trupele să atace tabăra lui Octavian. Au tras cu săgeţi pe care înfăşuraseră anunţuri ce promiteau soldaţilor că vor fi plătiţi dacă dezertează. Octavian a luat în serios ameninţarea. Antonius îi învinsese oamenii cu doar câteva zile înainte. Le-a citit soldaţilor lui chiar el, cu voce tare, textul. Voia să se folosească de ruşinea de a fi dezonorat a dezertorului şi de frica de răzbunarea lui pentru ca să-şi

menţină soldaţii de partea sa. Şi a obţinut rezultate. Cavaleria l-a părăsit pe Antonius, iar infanteria lui a fost învinsă.

Între timp, pe mare, echipajele lui Antonius vâsleau să dea piept cu inamicul, dar, în loc să atace, au ridicat vâslele ca să-l salute. Îndată ce salutul le-a fost întors de navele lui Octavian, galerele lui Antonius i s-au alăturat inamicului. Apoi au vâslit împreună spre oraş. Antonius a privit – poate „cu emoţie", cum îi recomandase Kavafis –, dar fără să se lamenteze şi s-a întors în Alexandria.

Istoricii nu se pun de acord dacă Cleopatra a ordonat ca navele şi cavaleria ei să dezerteze. Cassius Dio spune că a făcut-o, pe când Plutarh doar menţionează că Antonius, revenit în oraş, a acuzat-o strigând că asta făcuse[1]. Unii spun că această acuzaţie e o calomnie lansată de propaganda lui Octavian. Însă ar fi fost singura mişcare inteligentă pe care o putea face Cleopatra. Predându-i-se lui Octavian, arăta că e dispusă ca regină să îi fie o clientă loială. Dacă era prea mult să ceară să-şi păstreze tronul, atunci poate că loialitatea avea să lucreze în favoarea unuia dintre copiii ei, care avea să-i succeadă.

O fi vrut Octavian ca ea să îl ucidă pe Antonius sau să pună la cale un „accident", dar un comandant roman cum

era Antonius avea gărzi de corp şi un degustător[2]. În plus, criticile care ar fi urmat ar fi fost prea severe.

Însă regina a făcut ceva, anume a fugit din palat la mausoleul ei aflat în preajmă şi s-a închis înăuntru, îndărătul porții grele, cu un eunuc şi două slujnice[3]. A trimis un mesager să-i spună lui Antonius că e moartă, fie pentru că se temea de el şi voia să-l țină la distanță, fie că decisese, cu sânge-rece, să scape de el şi spera să-l încurajeze astfel să se sinucidă.

Ave atque vale / Moartea unui comandant

Antonius a crezut că mesajul Cleopatrei e adevărat. S-a dus în camerele lui din palat şi s-a pregătit să moară[4]. Precum Cassius, vechiul lui duşman care se sinucisese la Philippi, Antonius pregătise un sclav pentru misiunea de a-l ucide dacă era nevoie. Sclavul se numea Eros, ceea ce arată că avea origini greceşti. Însemnând „iubire”, numele lui e aproape prea potrivit ca să fie şi adevărat, dată fiind reputația lui Antonius de bărbat căruia îi plac femeile şi dacă luăm în calcul şi relația lui cu Cleopatra.

Însă Eros a refuzat să-şi ucidă stăpânul. S-a retras şi s-a sinucis. Ne întrebăm dacă a făcut-o fiindcă ținea la stăpânul lui sau, mai degrabă, din disperare. Poate că sclavul s-a gândit că nu va fi iertat dacă îl va ucide pe Antonius. Poate că ştia şi că sclavul eliberat care îşi făcuse

datoria şi îl ucisese pe Cassius[5] dispăruse după aceea şi fusese suspectat de crimă. Şi poate că acel sclav eliberat al lui Cassius fugise tocmai fiindcă ştia de ceea ce urma să fie acuzat.

Antonius nu a avut de ales, a trebuit să o facă el însuşi. S-a înjunghiat în abdomen cu propria sabie. Însă rana nu l-a ucis. Antonius a căzut pe canapea. Sângera, dar era viu. Nu e uşor să mori instantaneu în urma unei înjunghieri în abdomen, decât în cazul în care lama pătrunde destul de adânc pentru a reteza aorta. În Japonia, de exemplu, practicanții ritualului tradițional al samurailor de sinucidere prin eviscerare aveau un secund, care le tăia capul după ce se înjunghiau.

Antonius le-a cerut atunci celor de față – şi se pare că erau şi alții prezenți – să-i dea lovitura de grație, dar toți au fugit. Din nou, nu se ştie dacă a fost un imbold născut din dragoste sau din teamă. Strigătele lui Antonius aflat în agonie au fost auzite curând, atunci când Diomedes, secretarul Cleopatrei, a venit să îndeplinească porunca de a-l duce pe Antonius la regină. Ne-am putea întreba de unde a ştiut ea ce se petrece, dar e greu de crezut că în palat – şi poate chiar şi în oraş – s-ar fi petrecut ceva fără ca spionii ei să o informeze. Oricum, Cassius Dio crede că Cleopatra a auzit zarva şi a priceput ce se petrecea[6].

Antonius a fost surprins auzind că Cleopatra e încă în viață. Şi-a pus servitorii să-l ducă la mormântul ei. Cleopatra n-a vrut să deschidă poarta, dar întâmplarea face că se afla acolo o macara sau un sistem de scripeți pentru ridicarea blocurilor de piatră pe structura încă neterminată. Au folosit acel sistem pentru a-l ridica pe Antonius până la etajul de sus. Plutarh descrie bizara scenă, astfel[7]:

> Cei care erau de față spun că n-a existat un spectacol mai jalnic ca acela. Într-adevăr, era tras, scăldat de sânge şi pe jumătate mort, în timp ce el întindea mâinile spre Cleopatra şi-şi îndrepta implorările către ea. Dar lucrul acesta nu era uşor pentru o femeie, căci cu greu Cleopatra, punându-şi puterea cu amândouă mâinile şi cu fața congestionată, trăgea funia în sus, pe când cei care se aflau jos strigau, o îndemnau şi luau parte sufleteşte la sforțările ei[8].

Până la urmă l-au tras pe Antonius în clădire şi l-au întins pe jos. Cleopatra a început un bocet ritualic. Şi-a sfâşiat hainele, şi-a lovit sânii şi i-a zgâriat adânc şi s-a mânjit cu sângele lui Antonius. I-a spus că e stăpânul, soțul şi imperatorul ei. El i-a spus să înceteze şi a cerut o gură de vin. Am putea ignora acest detaliu, considerându-l o ultimă calomnie la adresa „bețivului" Antonius, lansată de

propagandiştii lui Octavian, dar era o cerință rezonabilă pentru cineva care agoniza. Se pare că Plutarh a consultat relatarea unui martor ocular, poate memoriile doctorului Cleopatrei, azi pierdute. Însă, după cum era obiceiul în literatura antică, cele din urmă cuvinte ale lui Antonius probabil că sunt inventate. Se spune că ar fi sfătuit-o pe Cleopatra să facă tot ce e nevoie ca să se salveze atât timp cât nu se face de ruşine. I-a spus ca, dintre oamenii lui Octavian, să aibă încredere într-o singură persoană, în Gaius Proculeius. Şi, în final, ca un roman nobil, a spus să nu deplângă nenorocul lui recent, ci să se bucure de toate lucrurile bune pe care el le-a realizat şi că ajunsese să fie unul dintre cei mai omagiați şi mai puternici oameni de pe pământ. Şi că nu era ignobil pentru el, un roman, să fie învins de alt roman. Aşa a murit Antonius. Avea cincizeci şi trei de ani.

Panegiric pentru un imperator

Uneori pare că toată lumea l-a iubit pe Antonius, de la femeile care l-au adorat, la bărbații care au rămas alături de el. A fost un om puternic, care împărtăşea suferințele soldaților lui şi le inspira loialitate. Însă lui Antonius i-au plăcut în mod special femeile puternice. A fost primul roman care a pus pe monede chipul unei femei muritoare.

A fost arhitectul victoriei asupra asasinilor lui Caesar în bătălia de la Philippi. Însă, ca general, e mai cunoscut pentru retragerile lui. Când carismatic, când punitiv, şi-a ţinut laolaltă armata pe drumuri primejdioase şi printr-un ţinut ostil, atunci când s-a întors de la Mutina şi Phraaspa. Poate că ar fi făcut la fel şi după Actium, dacă ar fi existat fie şi cele mai mici şanse de victorie, dar legiunile bolnave şi înfometate nu mai erau apte decât să se predea. A reuşit să scape din capcana inamicului cu aproape o treime din ce-i rămăsese din flotă, deşi cele mai multe nave erau ale aliatei lui, nu ale lui.

Antonius a fost un mare diplomat. A pus bazele unei situaţii durabile în Răsăritul roman. Pornind de la Alexandria şi de la tronurile pe care plănuia să-şi pună cei trei copii pe care îi avea cu Cleopatra, a pus bazele unui imperiu în Răsărit, unul care i-ar fi permis să cucerească şi Apusul. A adunat resurse de război enorme, inclusiv una dintre cele mai formidabile flote pe care le-a văzut vreodată lumea antică. Însă nu a ştiut cum să le folosească. A eşuat atât ca lider, cât şi ca strateg. Privind retrospectiv la singura lui mare victorie, cea asupra lui Brutus şi lui Cassius de la Philippi, e clar că şi-a datorat-o în mare parte greşelilor comise de adversar. Antonius nu

s-a bucurat de acelaşi avantaj şi la Actium, împotriva lui Octavian şi Agrippa.

Însă la Actium deja nu mai era cu totul liber. În clipa când a decis să se bazeze pe resursele unui aliat ca să poarte războiul, şi-a pierdut o parte din independență. Cleopatra i-a finanțat navele şi soldații, aşa că a avut un cuvânt de spus la luarea deciziilor importante. Antonius a trebuit să găsească un echilibru fragil între a fi imperator şi a fi supus.

A fost el într-adevăr orbit de dragoste? Date fiind nevoile financiare, Antonius ar fi fost într-o poziție incomodă dacă ar fi împărțit cu regina egipteană doar o alianță, nu şi patul. Dar chiar şi în cel mai interesat dintre mariaje, emoțiile joacă un rol. Desigur, povestea ar fi fost diferită dacă Antonius şi Cleopatra ar fi fost doar prieteni. Din păcate, inima nu le spune istoricilor tainele ei.

Antonius s-a îndrăgostit de Răsărit. Şi-a asumat rolurile de consort al reginei, de tată de prinți şi fondator de dinastii. S-a bazat pe farmecul lui şi pe accesul la bani şi la prestigiu ca să-i câştige pe scepticii romani republicani, pe de o parte, şi, pe de alta, pe prinții Orientului, care țineau cu dinții de puterea lor şi se temeau de cea a Cleopatrei. Ar fi putut să funcționeze

dacă Antonius ar fi susținut întreaga construcție cu victorii militare.

Antonius a fost un om mare, dar a trăit într-o epocă a unor titani, aşa că nu avea cum să nu-şi găsească naşul. Dacă ar fi găsit o parteneră mai supusă decât Cleopatra sau dacă ar fi înfruntat un adversar mai puțin puternic decât Octavian, poate că ar fi avut succes. Dar, ca să parafrazăm o altă piesă de-a lui Shakespeare, *Julius Caesar*, nu soarta lui Antonius a fost de vină, ci el însuşi. Prin comparație cu majoritatea oamenilor, Antonius a fost un colos, dar, la nivelul la care a jucat, a fost un subordonat sau, cum spune bardul, un „serv ordinar”[9]. Aceasta a fost tragedia lui Antonius.

Pe când Antonius, pe moarte, era dus la Cleopatra, una dintre gărzile lui de corp i-a luat sabia plină de sânge şi a dus-o în tabăra lui Octavian. Auzind vestea, Octavian a vărsat lacrimi, dar probabil că nu foarte multe. Curând, şi-a chemat prietenii în cortul lui, a scos corespondența schimbată cu Antonius şi a citit fragmente din ea, ca să arate cât de rezonabil şi de moderat îi scrisese întotdeauna, primind în schimb de la Antonius răspunsuri grosolane şi trufaşe. Dar despre morți, numai de bine! Se spune că, după ce a intrat în Alexandria, Octavian s-a dus personal să vadă cadavrul lui Antonius[10]. Dacă aşa a fost,

şi pare plauzibil, am da orice să ştim ce gânduri i-au trecut prin minte. A fost furios? Satisfăcut? A regretat? S-a resemnat la gândul că într-o zi va fi el însuşi țărână?

Se spune că mulți regi şi generali au cerut să li se acorde onoarea să îngroape trupul lui Antonius[11], însă, în realitate, puțini ar fi riscat să înfrunte mânia lui Octavian. S-a sugerat că poate şi Octavia a cerut-o, însă e doar o sugestie interesantă, nesusținută de surse. Octavian i-a acordat Cleopatrei permisiunea să aşeze rămăşițele pământeşti ale lui Antonius în mausoleul ei, unde avea să-l urmeze cândva. O sursă spune că trupul lui Antonius a fost îmbălsămat[12], dar, deoarece acest proces dura şaptezeci de zile, e mai probabil că a fost pur şi simplu îngropat. Fără îndoială, a fost de preferat pentru povestea promovată de Octavian să fie îndeplinite presupusele prevederi ale testamentului pe care Octavian îl „descoperise" anterior şi care spuneau că Antonius ar fi cerut să fie îngropat în Alexandria, alături de Cleopatra. Ar fi fost penibil pentru Octavian să-i asigure lui Antonius funeraliile cuvenite la Roma.

Moartea lui Antonius a marcat sfârşitul războiului civil roman dintre cei doi triumviri rămaşi. Însă era doar prima zi a lunii. Schimbări mai mari şi mai importante istoric abia urmau să se producă.

Capturarea reginei

Înainte să intre în Alexandria, pe 1 august, Octavian şi-a trimis un tovarăş de încredere într-o misiune crucială, dar delicată. Acesta trebuia să intre în mausoleul Cleopatrei şi să o captureze pe regină împreună cu bogăţiile ei. Trebuia s-o împiedice să dea foc mausoleului şi să se sinucidă.

Octavian i-a încredinţat misiunea lui Gaius Proculeius[13]. Cavaler roman, Proculeius era unul dintre cei mai buni prieteni ai lui Octavian. Cu câţiva ani înainte, într-un moment de disperare din vremea războiului contra lui Sextus Pompeius, când, în timpul unei înfruntări pe mare, totul părea pierdut, Octavian i-a cerut lui Proculeius să-i ia viaţa[14]. Acest gest excesiv s-a dovedit a nu fi necesar. Octavian a fugit cu o ambarcaţiune mică şi a supravieţuit.

Nu ştim cum îi câştigase Proculeius încrederea şi lui Antonius, acesta putând fi unul dintre motivele pentru care Octavian l-a ales pe el pentru acea misiune. Cu toate că Antonius îi spusese Cleopatrei că poate avea încredere în Proculeius, ea nu s-a încrezut în el. Când Proculeius a apărut în faţa mausoleului, la scurtă vreme după moartea lui Antonius, l-a pus să-i vorbească printre gratiile porţii[15]. A cerut să li se permită copiilor ei să conducă Egiptul, iar

el i-a răspuns că ar trebui să aibă încredere în Octavian. Ea însă nu avea deloc încredere în Octavian.

Demersul fiindu-i zădărnicit, Proculeius i-a trimis vorbă lui Octavian, care l-a trimis pe Gallus să-l ajute. Gallus îl învinsese recent pe Antonius la Paraetonium. Acum stătea la poarta mausoleului şi încerca să o seducă pe regină. Ca soldat care era şi poet al iubirii ştia să fie fermecător. Într-un moment al ei de neatenție, Proculeius a dus o scară într-o altă parte a clădirii şi, însoțit de doi servitori, a pătruns înăuntru prin fereastra de la primul etaj. Tot pe acolo, slujnicele Cleopatrei îl trăseseră recent înăuntru pe sărmanul Antonius, rănit de moarte. Una dintre femei a avertizat-o pe Cleopatra şi se spune că regina a scos un pumnal de la cingătoare şi a încercat să se sinucidă, dar Proculeius a intervenit la timp şi a oprit-o. Şi astfel şi-a pierdut Cleopatra libertatea şi avantajul pe care îl mai avea: bogățiile ei. Acum, Octavian avea averile Egiptului şi nu mai trebuia să-l preocupe o revoltă a acelor soldați de-ai lui care cereau să fie plătiți. În felul ei, acea lovitură a fost la fel de importantă ca victoria de la Actium.

Mai rămânea să se ocupe de regină, dar Octavian a trimis un libert să stea cu ochii pe ea, ca să se asigure că rămâne în viață. Totodată, omului i s-a poruncit să o trateze bine. Se pare că a fost dusă înapoi în palat.

Mai târziu, în aceeaşi zi, entuziasmat de vestea măreţei reuşite, Octavian a intrat în Alexandria.

Şi-a petrecut timpul cu parafarea unor alianţe, reglarea conturilor şi punerea la cale a unor omoruri, pe scurt, cu munca presupusă de preluarea unui oraş. În plus, era în avantajul lui să aştepte ca să o facă pe Cleopatra să se îngrijoreze cu privire la intenţiile lui. Între timp, reginei i s-a permis să-l jelească şi să-l îngroape pe Antonius.

În Antichitate, societatea lua în serios jelirea morţilor. Se întâmpla adesea ca o femeie să-şi sfâşie hainele, să-şi lovească sau dezgolească sânii şi să-şi zgârie obrajii. În memoriile lui, Olympus, doctorul Cleopatrei, spune că sânii ei s-au umflat în urma loviturilor pe care şi le-a aplicat. A făcut febră şi a folosit-o ca pretext ca să nu mai mănânce şi astfel să se sinucidă. Se spune că Octavian a aflat şi a ameninţat-o că, dacă nu mănâncă, copiii ei vor suferi. Orice s-ar fi întâmplat – iar această poveste pare suspectă –, adevărata intenţie a Cleopatrei a fost de a forţa o întrevedere cu Octavian. După o săptămână, dorinţa i s-a împlinit.

Octavian şi Cleopatra

Octavian a venit să o vadă pe Cleopatra în palatul regal la 8 august.

Literatura antică narează despre câteva întrevederi între patru ochi care au avut loc între doi inamici, de pildă întâlnirea dintre Scipio Africanul şi Hannibal în cortul celui din urmă înaintea bătăliei de la Zama. Întâlnirea dintre Octavian şi Cleopatra e una dintre cele mai dramatice întrevederi personale din istorie.

El era învingătorul, ea, învinsa. Regina ameninţase să invadeze Italia, dar ţara ei a fost cea invadată şi înfrântă. Octavian îi declarase război ei, nu lui Antonius. Atât Octavian, cât şi Cleopatra rivalizau la moştenirea lui Iulius Caesar. Octavian nega că Caesar e tatăl lui Caesarion şi pretindea că el era singurul fiu al lui Caesar. Şi el, şi Cleopatra erau cruzi, ambiţioşi şi violenţi. Nu te puteai încrede în niciunul dintre ei.

Istoria nu spune dacă se mai întâlniseră sau nu până atunci. Dat fiind că Cleopatra petrecuse mult timp la Roma, probabil că da, dar pe atunci Octavian era copil. Acum era conducătorul lumii romane. Dusese la îndeplinire jurământul făcut la nouăsprezece ani: să dobândească toate onorurile lui Caesar.

Antonius şi Caesar fuseseră mai în vârstă decât Cleopatra, dar Octavian era mai tânăr cu şase ani. Probabil că Cleopatrei i-a fost dificil să se confrunte cu un

roman care părea imun la farmecele ei sexuale, aşa cum părea Octavian, dar Cleopatrei îi plăceau dificultăţile.

Au vorbit în greacă sau în latină? Octavian nu vorbea bine limba greacă. Nicio sursă nu spune că Cleopatra cunoştea latina, dar, dat fiind că avea talent pentru limbile străine şi avusese relaţii intime atât cu Caesar, cât şi cu Antonius, probabil că o cunoştea. Indiferent cum altfel am mai putea-o caracteriza, Cleopatra era o excelentă actriţă. Dacă a considerat că are şanse mai mari să-l convingă pe Octavian vorbind latina, probabil a rostit fraze suficient de măiestrite care l-ar fi satisfăcut chiar şi pe Cicero. Dar, dacă a crezut că e mai bine să folosească limba greacă şi să îl laude pe Octavian că o stăpâneşte, fie chiar şi imperfect, atunci şi-ar fi înfrânat dicţia elenă, ca să-l facă să se simtă în largul lui.

Nu vom şti niciodată cu adevărat ce şi-au spus. Octavian probabil că a publicat în *Memorii* versiunea lui, iar Cleopatra poate că i-a povestit-o pe a ei doctorului sau altui confident, care mai apoi a publicat o relatare la mâna a doua. Cel puţin un slujitor a fost de faţă sau destul de aproape, în încăperea alăturată, ca să poată asculta. Alţi contemporani e posibil să fi inventat diverse versiuni ca să-şi câştige publicul sau să-l flateze pe Octavian. Mult mai târziu, Plutarh şi Cassius Dio au scris relatări

detaliate, dar cu diferențe semnificative între ele. Cu toate că ambii spun că Cleopatra a apelat la farmecul ei, Cleopatra lui Dio încearcă să-l seducă pe Octavian, pe când a lui Plutarh e mai reținută.

Plutarh spune că Octavian vine la Cleopatra, Cassius Dio, că regina a solicitat întrevederea. Ambii autori spun că ea a pregătit exagerat scena pentru sosirea lui, dar nu se pun de acord în privința planului de atac. Plutarh spune că Cleopatra s-a întins abătută pe un pat cu saltea de paie şi era îmbrăcată doar cu o tunică. Când Octavian a intrat, ea s-a ridicat şi s-a aruncat la picioarele lui. Deşi rănile pe care şi le făcuse cu mâna ei pe față şi pe corp erau evidente, ele nu-i umbreau deloc frumusețea.

Cassius Dio spune că Cleopatra a pus în evidență luxul apartamentului ei şi că era îmbrăcată în hainele de doliu care o avantajau. Mai spune că pusese în încăpere portrete ale lui Iulius Caesar aranjate cu pricepere şi că purta la sân scrisorile scrise de mâna lui. A început să citească cu voce tare fragmente din ele, ca să demonstreze cât o iubise Caesar. Între timp, aruncând priviri pline de înțeles şi vorbe dulci, a încercat să-l seducă pe Octavian. Însă totul a fost în van, fiindcă Octavian doar a privit în jos, spre podea, şi a asigurat-o pe Cleopatra că era în siguranță. Cum a scris alt scriitor roman, „frumusețea ei

nu a reuşit să-i învingă stăpânirea lui de sine”[16]. Frustrată, regina a căzut în genunchi şi a implorat să i se acorde privilegiul de a muri şi a fi îngropată cu Antonius. Octavian i-a spus pe un ton reținut să aibă curaj. Şi a plecat. A luat unele măsuri, să se asigure că ea va rămâne în viață ca să poată lua parte la triumful lui la Roma. Această versiune sună precum cea oficială din *Memoriile* lui Augustus sau ca una spusă de prozeliții lui.

Plutarh e mai subtil şi mai veninos. Spune că Octavian, curtenitor, i-a zis Cleopatrei să se întindă înapoi pe pat, iar el i s-a aşezat alături. Ea a început să-şi justifice comportamentul, dând întreaga vină pe Antonius, dar Octavian nu s-a lăsat convins. Atunci, ea a schimbat placa şi a început să implore milă. Apoi i-a dat lista cu toate bogățiile ei, dar unul dintre slujitori a intervenit şi a spus că lăsase pe din afară anumite lucruri de valoare. Cleopatra a sărit în picioare şi a început să-l bată pe acel om, dar Octavian a oprit-o. Apoi, ea a recunoscut că păstrase nişte bijuterii pentru Octavia, sora lui Octavian, şi pentru Livia, soția lui[17]. Întorsătura e atât de frumoasă, încât putem bănui că Cleopatra a fost cea care a pus la cale „trădarea” servitorului. În orice caz, a funcționat. Octavian plănuia s-o ducă pe Cleopatra la Roma şi s-o umilească, punând-o să meargă pe jos la triumful lui, o

umilință urmată de obicei de execuție. Convins că ea voia să rămână în viață şi că nu era niciun pericol să se sinucidă, Octavian a plecat şi şi-a lăsat garda jos. Plutarh scrie că Octavian credea că o păcălise, dar el a fost cel păcălit.

Cassius Dio şi Plutarh subliniază detaliile senzaționale ale întrevederii. Dar şi mai important e scopul, aşa cum l-a văzut fiecare dintre cei doi participanți. O întrebare era esențială: dacă Cleopatra va mărşălui sau nu la triumful lui Octavian din Roma. Octavian voia neapărat să o facă. Cleopatra îşi dorea la fel de mult să evite umilința. O sursă spune că, pe când era ținută în captivitate de Octavian şi tratată cu generozitate, Cleopatra a spus de mai multe ori: „Nu voi apărea într-un triumf”[18]. Sau, în răsunătoarea variantă în limba greacă, „*ou thriambeusomai*”. Aşa ceva se putea evita doar prin sinucidere.

Pentru Cleopatra, scopul întrevederii a fost să-i scadă vigilența lui Octavian, pentru ca ea să poată obține clandestin mijloacele necesare pentru a se sinucide. Pentru Octavian, scopul a fost să o facă pe Cleopatra să se relaxeze suficient pentru a rămâne în viață şi a fi dusă la Roma.

Cel puțin aşa păreau lucrurile la suprafață. Dar ambii maeştrii în ale manipulării gândeau profund. Fiecare

putea avea intențiile lui ascunse. Poate că adevăratul scop al întrevederii a fost să cadă de acord asupra modului cum urma să moară Cleopatra. Chiar voia Octavian să o facă pe Cleopatra să meargă pe jos la triumful lui de la Roma? E posibil să fi avut alte gânduri. Cu siguranță, Octavian se gândea s-o execute pe Cleopatra, dar, după cum știa și el, nu toți conducătorii capturați erau uciși. O excepție trebuie să-i fi atras atenția în mod deosebit. Iulius Caesar o pusese pe Arsinoe, sora Cleopatrei, să mărșăluiască la celebrarea triumfului său din anul 46 î.Hr. Starea ei jalnică a mișcat într-atât mulțimile romane, încât l-au obligat pe Caesar să o cruțe. A trimis-o în exil la Efes. Era posibil ca mulțimile să reacționeze la fel și în cazul Cleopatrei, care știa să-și exagereze suferințele. Ori chiar să împiedice execuția. Cu siguranță, Octavian nu putea să accepte cu inima ușoară această posibilitate. Câtă vreme era în viață, Cleopatra putea crea probleme.

Din același motiv, nici nu putea să o execute pe Cleopatra. Uciderea populare regine a Egiptului în Alexandria ar fi putut isca revoltă. Iar liderii tradiționali nu-și execută omologii fără a-și pipăi îngrijorați propriile beregate. Faptul că Cleopatra era femeie făcea și mai ingrată poziția lui Octavian. Poate gândea că sinuciderea

Cleopatrei era o soluție mai bună, mai ales dacă făcea în aşa fel încât să pară că nu el poartă vina.

Fiind perspicace, Cleopatra cu siguranță că a înțeles asta. Nu o înfricoşa posibilitatea morții, dar nu avea de gând să-i acorde lui Octavian satisfacția de a primi ceva în schimb. Deşi nicio sursă nu o spune, Cleopatra îşi dorea mai presus de toate să-şi vadă copiii în siguranță, mai ales pe cei trei pe care îi avea cu Antonius. Trimițându-l pe Caesarion de acolo, a admis tacit că Octavian nu avea să-l tolereze pe cel al cărui tată era Caesar.

Poate că Cleopatra amintise de Octavia şi de Livia cu gândul la copiii ei. Ambele femei sacrosancte ale casei lui Octavian erau şi ele mame. Octavia îl creştea pe fiul mai mic al lui Antonius şi al Fulviei. Cleopatra ştia că, probabil, Octaviei şi Liviei le-ar fi revenit sarcina să-i crească copiii. Aşadar, dacă Cleopatra le-a menționat pe cele două matroane romane, poate că a vrut să-i transmită lui Octavian următorul mesaj: „Promite-mi că voi rămâne în viață, iar eu voi ieşi elegant din scenă".

Putea să aibă Cleopatra încredere în promisiunile lui Octavian? Poate că nu, dar un roman nu-şi dădea cu uşurință cuvântul de onoare, iar Cleopatra ar fi ştiut cum să-i amintească ce obligații are un roman. Şi ar fi putut cu uşurință să-i citească limbajul trupului, indiferent cât de

mult ar fi încercat el să-şi ascundă adevăratele intenții. În plus, fiind de față, servitorul ei devenea martor şi le putea spune totul şi altora.

Toate acestea sunt doar presupuneri, dar, fiindcă vorbim despre Octavian şi despre Cleopatra, nu ar fi înțelept să excludem din ecuație un târg secret, fiindcă ambii ştiau să negocieze dur.

Regina pleacă

Puține lucruri care se spun despre Cleopatra sunt mai notorii decât moartea ei datorată muşcăturii unui şarpe veninos. Octavian a redat scena cu ajutorul unui car alegoric la celebrarea triumfului său de la Roma. Shakespeare a dramatizat-o. Michelangelo a desenat-o. Cu toate astea, nu vom şti niciodată dacă scena s-a petrecut cu adevărat. De această dată, cele două surse principale sunt la fel de reținute în privința modului cum a murit Cleopatra. Plutarh scrie: „Adevărul nu-l ştie nimeni”[19]. Cassius Dio scrie: „Nimeni n-a ştiut cu adevărat”[20]. Poate chiar acest lucru arată reuşita Cleopatrei, fiindcă ea a rămas în centrul atenției chiar şi în ce priveşte modul cum a murit.

Un lucru este sigur: regina s-a sinucis. Poate că Octavian s-a bucurat sau chiar a urzit pentru a vedea

faptul împlinit. Cleopatra şi-a pus în scenă propria plecare şi a plecat ca o regină.

Plutarh spune că totul a început cu un mesaj de la un tânăr ofițer din suita lui Octavian, pe nume Cornelius Dolabella. Se presupune că el ținea la Cleopatra, iar ea ştia, aşa că i-a trimis un mesaj, la care el a răspuns în taină. A avertizat-o că Octavian plănuia să plece curând din Alexandria şi că intenționa s-o trimită de acolo, pe ea şi pe copiii ei, peste trei zile. Povestea e suspectă, de la tânărul credul până la uşurința cu care s-au transmis mesajele. Poate că Dolabella acționa de fapt la ordinele lui Octavian. Însă Cleopatra ştia să fie seducătoare, iar bărbații tineri pot fi lesne seduşi, aşa încât povestea ar putea fi adevărată. În orice caz, aşa a început ultimul act din viața Cleopatrei.

Cleopatra a cerut şi a primit permisiunea de a-l jeli pe Antonius la mormânt. Apoi a revenit în palat, a făcut o baie şi şi-a pregătit o masă rafinată. Atunci a sosit un țăran, care a adus un coş mare. Paznicul a cerut să arunce o privire în coş, încât omul a dat frunzele deoparte şi i-a arătat nişte smochine mari şi frumoase. Ba chiar le-a oferit câteva şi paznicilor ce-i admirau smochinele, lucru care le-a şi redus vigilența, aşa că l-au lăsat să treacă. Cleopatra începuse să-şi savureze masa. Încăperea avea

ferestre care dădeau spre mare. Poate că, privind afară, s-a gândit la Actium şi la ce-ar fi putut să fie. Dacă a făcut-o, probabil că nu a zăbovit mult asupra acestui gând, deoarece era o persoană pragmatică. După ce a terminat de mâncat, i-a trimis lui Octavian o tăbliță sigilată, pe care textul fusese deja scris, apoi i-a expediat pe toți, cu excepția celor mai credincioase slujnice, Iras şi Charmion, şi a închis uşile.

Octavian a primit mesajul şi a început să-l citească. Cleopatra îl implora să permită să fie îngropată lângă Antonius. Intrând imediat la cele mai negre bănuieli, Octavian a trimis câțiva mesageri să afle care e situația. Mesagerii au sosit alergând, dar era prea târziu. Deschizând uşile camerei, au dat de o privelişte îngrozitoare. Cleopatra zăcea moartă pe o canapea aurită, îmbrăcată în veşmintele regale. Iras zăcea la picioarele ei. Charmion trăgea să moară şi încerca să-i potrivească reginei diadema. Se pare că unul dintre mesageri a zis: „Asta-i frumos, Charmion?”. Şi se spune că ea a răspuns: „Este frumos, şi demn de vlăstarul atâtor regi”[21]. Apoi a căzut moartă şi ea.

Era 10 august, anul 30 î.Hr. Cleopatra avea treizeci şi nouă de ani.

Ce a ucis-o pe Cleopatra? Plutarh şi Cassius Dio menționează posibilitatea ca să fi fost ucisă de o aspidă. „Aspidă” nu e un termen tehnic, ci un cuvânt generic ce desemna şerpii veninoşi. În context egiptean, probabil că se referă la o cobră. Povestea standard spune că acea cobră era ascunsă sub smochine. O altă versiune spune că a fost cu grijă ținută închisă într-un urcior pentru apă, iar Cleopatra a agitat-o cu o furcă de tors din aur până când cobra a muşcat-o de mână. Sursele cele mai vechi vorbesc despre doi şerpi[22].

S-a obiectat că în Egipt cobrele ating aproape doi metri, în unele cazuri chiar trei, prin urmare ar fi fost greu să ascunzi una într-un coş cu smochine. Nu te puteai baza pe o singură cobră ca să ucidă trei oameni şi e greu să ne imaginăm că ar fi fost duşi înăuntru, pe ascuns, doi şerpi. Iar moartea dată de o muşcătură de cobră nu e neapărat lipsită de dureri. Să remarcăm şi că un şarpe dublu era simbolul regalității egiptene, iar moartea Cleopatrei a fost una simbolică. Era un motiv în plus ca Octavian să susțină că purtătoarea coroanei cu cobre a fost ucisă de o cobră.

Însă povestea nu se sfârşeşte aici. Un pui de cobră egipteană e suficient de veninos şi agresiv ca să ucidă un adult[23]. Având lungimea de doar 40-45 de centimetri[24], un

pui de cobră ar fi putut fi cu uşurinţă ascuns într-un coş cu smochine sau într-un urcior pentru apă. În realitate, nu ar fi fost prea greu ca trei pui de cobră să fie duşi înăuntru pe ascuns.

Poate că Iras şi Charmion au făcut alegeri mai puţin spectaculoase şi au luat otravă. Poate la fel a făcut şi Cleopatra. Existau destule precedente de sinucideri cu otravă, de la filosoful Socrate, care a băut o cupă cu cucută, la omul de stat atenian Demostene, care a supt otrava ascunsă în instrumentul său de scris, şi la Ptolemeu al Ciprului, care, în 58 î.Hr., a băut otravă ca să-şi încheie viaţa ca rege în loc să se supună Romei şi să renunţe la tron. Acest Ptolemeu a fost unchiul Cleopatrei.

Plutarh menţionează un raport care spunea că Cleopatra ţinea otrava într-un pieptene gol pe dinăuntru, pe care îl purta în păr, pe când Cassius Dio spune că o ţinea într-o agrafă de păr. Se pare că Cleopatra folosise timpul în care Octavian s-a apropiat de Alexandria pentru a face experimente cu diverse otrăvuri letale şi animale veninoase asupra unor deţinuţi condamnaţi, să vadă care provoca moartea cea mai rapidă şi mai puţin dureroasă[25]. Alexandria era capitala medicală a lumii antice, iar Cleopatra avea acces la cei mai buni doctori din oraş.

Sursele insistă că nu s-au găsit dovezi că a folosit otravă. Nu i s-au găsit pe corp băşici sau alte semne lăsate de otravă. Nici urme de muşcătură de şarpe, deşi unii spun că pe brațul Cleopatrei erau vizibile câteva uşoare înțepături. Nu a fost zărit niciun şarpe în încăperea unde a murit, dar unii spun că au văzut urma lăsată de şarpe în apropiere, pe țărmul mării. Faptul că pe corpul Cleopatrei nu era nicio urmă şi că murise în mai puțin de o zi sugerează posibilitatea unei muşcături de cobră, dar nu reprezintă o dovadă.

Octavian a pretins că a încercat să o resuscite pe Cleopatra cu ajutorul medicamentelor şi trimițând la fața locului experți care se pricepeau să sugă veninul de şarpe. Se pare că cel puțin a bănuit că e vorba de o muşcătură de şarpe. Dacă e aşa, toate eforturile au fost în zadar. Ne rămâne doar verdictul dat de sursele noastre: nimeni nu ştie cu adevărat cum s-a sinucis Cleopatra.

Octavian a dat ordin să fie îngropată cu onoruri regale şi să-şi afle odihna veşnică alături de Antonius, probabil în mausoleul ei. Această bunăvoință, un tratament comun pentru duşmanii căzuți, cadra şi cu propaganda făcută de Octavian, care afirmase că Antonius se făcuse de ruşine când insistase să fie îngropat alături de Cleopatra în Alexandria, nu în mormântul familiei de lângă Roma.

Panegiric pentru o regină

Cleopatra a fost una dintre cele mai remarcabile femei de stat din istorie. După două secole de declin şi de înfrângeri, ea a schimbat soarta țării sale. Acasă, a condus o țară prosperă. Ca prim monarh din dinastia ei care, după trei secole, vorbea limba egipteană şi poate că avea şi ceva sânge egiptean, Cleopatra şi-a câştigat o popularitate enormă în rândul poporului ei. Peste granițe, a recuperat cele mai multe teritorii pierdute ale Imperiului Ptolemeic. A făcut Egiptul să aibă o putere şi o influență pe care nu le mai avusese de mai multe generații. A fost cel mai mare conducător macedonean de după Alexandru şi cea mai importantă regină egipteană de după Hatşepsut.

Cleopatra nu ar fi putut avea succes dacă n-ar fi încheiat alianțe cu doi dintre cei mai puternici romani din vremea ei, cu Iulius Caesar şi cu Marcus Antonius. Unul dintre instrumentele pe care le-a folosit a fost sexul. Indiferent dacă a fost frumoasă sau nu, a fost, indiscutabil, fermecătoare şi atrăgătoare. Probabil i-a născut un fiu lui Caesar şi cu siguranță i-a născut doi fii şi o fiică lui Marcus Antonius. Alegându-şi strategic partenerii, e posibil să-i şi fi iubit. Aşa am vrea să credem. La urma urmei, era şi ea om, ca noi toți.

Datorită parteneriatului ei cu Antonius, a fost cât pe ce să câştige controlul asupra Romei, asigurându-şi astfel, pe termen lung, independența regatului. Navele şi bogățiile Cleopatrei l-au dus pe Antonius până la porțile Italiei, dar e posibil ca tot ea să fi fost cea care l-a înfrânat. Decizia de a rămâne pe coasta de vest a Greciei şi de a aştepta acolo inamicul a fost o greşeală fatală.

Înfrântă, a demonstrat că e hotărâtă. Mai puțin loială ca iubită – căci se pare că l-a sacrificat pe Antonius –, n-a şovăit nici măcar o clipă ca mamă. A încercat să-l salveze pe Caesarion şi a reuşit să salveze viața celorlalți trei copii ai ei. Când în sfârşit şi-a întâlnit inamicul, pe Octavian, Cleopatra n-a reuşit să mai reediteze marile ei intrări în scenă de odinioară: în cazul lui Caesar, adusă pe ascuns în fața lui în nişte aşternuturi; în cazul lui Antonius, sosită într-o ambarcațiune fluvială aurită, pentru a impresiona. Însă a reuşit să recidiveze, ba chiar mai mult de-atât, prin evadarea ei fără probleme şi neaşteptată de la Actium. A părăsit viața aşa cum şi-a dorit, în clipa şi la locul alese de ea, nu de duşmanul ei, şi îmbrăcată în veşminte de regină.

Horațiu, unul dintre poeții din suita lui Octavian, a scris admirativ despre sfârşitul Cleopatrei. În de-acum faimosul „Poem 37” din prima carte a *Odelor*, poem

cunoscut şi drept „Odă Cleopatrei”, Horațiu recunoaşte că Octavian voise să o plimbe în lanțuri prin Roma în triumful lui, însă ea „a căutat să moară / mai nobil”. Iată ce scrie Horațiu[26].

Ci mândră, ea se duse să-şi vadă a doua oară
palatul sfărâmat
şi-acolo, îndrăzneață, cu mâinile ei strânge
lungi groaznici şerpi la sân,
silindu-i să-i strecoare cu-o muşcătură-n sânge
mortalul lor venin;

pe viața ei stăpână, mai mândră încă pare
gătindu-şi moartea sa,
zădărnicind a flotei liburnice-ncercare
de-a putea lua
pe dânsa, o femeie, regină mult slăvită,
s-o ducă cu dispreț
a o târî ca pradă la pompa pregătită

triumfului măreț.

Capitolul 16

„Am vrut să văd un rege”

Alexandria, anul 30 î.Hr.

La 1 august, punând stăpânire pe Cleopatra şi pe bogățiile ei, învingătorul a intrat în Alexandria. Octavian a intrat în oraş într-o trăsură, însoțit nu de un legionar fioros, ci de Arius Didymus, profesorul lui născut în Alexandria. Ca mai toți membrii elitei locale, Arius era grec din perspectiva limbii şi a culturii. Octavian a mers până într-acolo încât i-a întins lui Arius mâna lui dreaptă, un gest respectuos menit să-i liniştească pe locuitorii oraşului. Octavian a intrat în cea mai frumoasă clădire publică din oraş, Gymnasiumul, simbolul civilizației greceşti. În acelaşi loc, cu patru ani înainte, Antonius şi Cleopatra îşi sărbătoriseră triumful după ce învinseseră Armenia şi îşi prezentaseră copiii, pe post de viitori monarhi, locuitorilor Alexandriei.

În Gymnasium, Octavian s-a urcat pe platforma destinată reprezentanților autorității şi s-a adresat

locuitorilor. Probabil arăta bizar. Era scund şi slab, spre deosebire de Antonius, care era bine făcut şi avea un aer belicos. Octavian era îmbrăcat ca un roman, fără nimic care să facă trimitere la Dionysos sau la obiceiurile răsăritene. Dar când le-a vorbit celor adunați acolo, Octavian nu a folosit latina, ci greaca. Ştiind că avea cunoştințe limitate de greacă, îşi scrisese discursul în latină şi pusese să fie tradus, apelând poate chiar la Arius.

În ciuda faptului că era de față şi Arius, mulțimea, fără îndoială, era îngrozită. Plutarh scrie: „Oamenii au rămas înmărmuriți şi se grăbeau să-i cadă la picioare de frică”[1]. Reputația de mare cuceritor al Romei îl preceda, scrisă, printre altele, cu sângele Cartaginei şi al Corintului. Dar Octavian le-a spus celor care îl ascultau să se ridice. Apoi a anunțat audiența scăpată de griji că avea de gând să fie milostiv. A spus că îi va cruța pe locuitorii Alexandriei din trei motive[2]: în memoria lui Alexandru cel Mare, ca recunoaştere a mărimii şi frumuseții oraşului şi drept favoare făcută profesorului lui. Discursul a fost apoi omagiat şi citat adesea. Combinația de regalitate, cultură şi favoritisme îi era tipică lui Octavian. Clemența față de un oraş care avea, poate, o jumătate de milion de locuitori era doar incidentală.

Octavian a fost generos cu locuitorii Alexandriei. Unui politician de calibrul lui nu era nevoie să i se spună că era mai bine ca localnicii să îi fie favorabili, nu ostili. Ba chiar l-a iertat pe Philostratus, un soi de filosof de curte care animase petrecerile Cleopatrei cu priceperea lui de a vorbi fără a-şi pregăti în prealabil discursurile. Philostratus a făcut un spectacol public implorând ajutorul lui Arius, încât, în cele din urmă, Octavian a cedat[3]. N-ar fi fost bine pentru evoluția lucrurilor să ucidă un bătrân cu o barbă atât de lungă şi albă ca a lui.

Antonius murise la 1 august, iar Cleopatra, la 10 august. Dar ce urma să se întâmple cu copiii, doi rezultați din alte relații şi trei, din relația lor? Şi, mai ales, cu Caesarion, fratele adoptiv al lui Octavian?

Ultimul faraon

Dintre toate figurile lumii antice care ne privesc în tăcere, al lui e cel mai elocvent. Ştim atât de multe despre el, încât aproape că am putea scrie o carte, dar, până la urmă, nu ştim, de fapt, mai nimic. Avem versurile, nu şi muzica. Nu avem nimic scris de el şi foarte puține lucrări scrise despre el. Bârfe, glume şi imagini îi presară amintirea, dar nu putem ajunge la adevăratul om.

„În istorie găsim doar câteva rânduri despre tine", a scris poetul Kavafis adresându-i-se unui Caesarion a cărui

înfățişare poetul şi-o imaginează[4]. De fapt, putem face mai mult de-atât. Două statui în stil greco-egiptean au fost identificate ca reprezentându-l în mod plauzibil pe Caesarion[5], cel puțin aşa cum l-a prezentat publicului propaganda regală. Ambele îl înfățişează având pe cap pânza cu dungi purtată în mod tradițional de faraoni, dar de sub ea ies cârlionți în stil grecesc, căzându-i pe frunte. Are trăsături plăcute, regulate, tinereşti. Într-un caz, fața îi este plată, în celălalt, rotundă. O statuie îl înfățişează cu nasul mic şi cu ochii bine definiți. Cealaltă nu e la fel de bine conservată, dar, ca în prima, Caesarion are buzele cărnoase şi răsfrânte şi bărbia bine conturată. Toate aceste trăsături sunt convenționale pentru portretele ptolemeice din primul secol î.Hr., deci nu ni-l înfățişează pe adevăratul Caesarion. Cu atât mai puțin o fac basoreliefurile tradiționale, în stil faraonic, care ni-l arată pe Caesarion din profil, cu barbă falsă, sprâncene groase şi înalta coroană dublă a Nilului Superior şi Inferior pusă pe cap[6].

„Semăna cu Caesar la înfățişare şi la mers”

Gaius Suetonius Tranquillus, biograful împăraților, afirmă că „unii istorici greci povestesc că acest copil semăna foarte mult cu Caesar la chip şi la mers”[7]. Toate sursele cad de acord că Caesar era înalt şi cu tenul deschis şi avea

ochi negri şi plini de viaţă[8]. Era fie solid, fie suplu, dar portretele şi monedele sugerează a doua variantă. Sursele mai sugerează că avea gura mare şi nasul şi mărul lui Adam proeminente, deşi poate erau mai puțin vizibile când Caesar era tânăr şi sănătos. Dacă Caesarion semăna cu Caesar, înseamnă că avea unele dintre aceste trăsături.

Romanii puneau mare preț pe mers. Familiile nobile angajau actori să-i studieze pe membrii lor de vază, pentru ca apoi să-i poată imita la funeraliile lor în cele mai mici detalii, imitându-le chiar şi felul de a umbla. Fie că Caesarion avea în mod natural mersul similar cu al lui Caesar, fie fusese învățat să umble ca el. Însă asemănarea fizică probabil că era naturală.

Foarte probabil, Caesarion era produsul uniunii a doi dintre cei mai talentați, mai ambițioşi, mai vizionari, mai nemiloşi şi mai violenți oameni de stat ai lumii antice. Suntem siguri cine îi era mamă. Cât despre tatăl lui, după ce dăm la o parte afirmațiile propagandei lui Octavian, cum că Cleopatra era o femeie uşoară, vedem că era o regină vicleană şi calculată. Avea toate motivele să-şi aleagă cu precauție partenerii de aşternut. Măcar în această privință, povestea oficială spune probabil adevărul: că s-a culcat doar cu doi bărbați – cu Iulius Caesar şi cu Marcus Antonius. Nu întâmplător i-a ales

drept parteneri pe cei doi romani care erau cei mai puternici oameni din acea vreme.

Părerea generală, deşi vehement negată de duşmanii lui Antonius şi ai Cleopatrei, era că Caesar a fost tatăl lui Caesarion. Mai presus de orice, ştim că Octavian ura această asociere, care îi provoca temeri. Era hotărât să se descotorosească de Caesarion.

Evoluţia unui prinţ

Puținele date pe care le ştim despre viața lui Caesarion redau evoluția unui prinț. S-a născut probabil în anul 47 î.Hr. Cleopatra pare că l-a dus cu ea când a vizitat Roma, în anul 46 î.Hr. sau în a doua călătorie, cea din 45 î.Hr., ca să intre şi mai mult în grațiile lui Caesar. Cât era la Roma, el i-a dat voie să îi dea copilului numele lui[9].

În Egipt, în anul 44 î.Hr., Ptolemeu al XIV-lea, unchiul lui Caesarion, care era fratele Cleopatrei şi conducea țara împreună cu ea, a murit. După acea moarte convenabilă ei – deci suspectă –, Cleopatra l-a numit pe Caesarion conducător împreună cu ea. Ca toți conducătorii ptolemeici, el era şi rege grec, şi faraon egiptean. Avea titlurile tradiționale ale faraonilor: Moştenitor al Zeului care Salvează, Alesul lui Ptah, Cel care Îndeplineşte Legea lui Ra, Imaginea Vie a lui Amon[10]. Ca şi părinții lui, Caesarion a fost declarat zeu. I s-a dat titlul de Zeu Iubitor

de Mamă şi de Tată, făcându-se astfel referire şi la Caesar. Mai târziu, când avea treisprezece ani, a primit grandiosul titlul de „rege al regilor”.

A fost crescut în luxul palatului şi, fără îndoială, nu i-a lipsit nimic. Ne imaginăm că uneori purta o pălărie macedoneană cu boruri late, iar alteori o diademă regală sau coroana dublă a Egiptului. În funcție de ocazie, purta fie fusta tradițională egipteană, fie mantia grecească, desigur vopsită în purpuriu şi auriu.

Fără îndoială, tânărul Caesarion a primit o educație excelentă. Nicolaus din Damasc, de pildă, care le-a fost profesor fraților lui vitregi, arată ce profesori existau la curtea regală[11]. Intelectual, diplomat şi scriitor, Nicolaus a slujit apoi ca profesor, pe rând, pentru Irod şi pentru Augustus. Cu siguranță, printre altele, Caesarion a învățat latina, deoarece cunoaşterea acelei limbi l-ar fi ajutat să trateze cu Roma. Şi, la urma urmei, se afirma că băiatul e fiul celui mai faimos roman din acea epocă.

Cleopatra îi omagia ostentativ pe Caesarion şi pe tatăl băiatului. În Alexandria, a construit un templu imens închinat lui Caesar, numit Caesareum. Era o structură în stil grecesc, la scară uriaşă, ridicată fără a se face economii, cunoscută pentru lucrările ei de artă, pentru biblioteci şi pentru statuile de aur şi argint. În Valea

Nilului, a construit un templu în stil egiptean pentru a omagia naşterea lui Caesarion. Un basorelief care îi înfăţişa pe ea şi pe fiul ei aducându-le ofrande zeilor a fost sculptat pe peretele din fund al imensului templu al zeiţei Hathor, aflat tot pe Valea Nilului.

Templul care celebra naşterea lui Caesarion îl identifica pe tânărul prinţ cu zeul Horus. În mitologia egipteană, Horus a răzbunat moartea lui Osiris, tatăl lui. Ceea ce sugera că Caesarion va răzbuna cândva uciderea lui Caesar. Însă acest lucru s-ar fi putut să-l deranjeze pe Octavian, care susţinea că el e fiul care îl va răzbuna pe Caesar.

Pentru Caesarion, momentele de după Actium au fost decisive. Cleopatra l-a înrolat în rândurile efebilor, în organizaţia tinerilor care se apropiau de vârsta când deveneau militari[12]. Avea şaisprezece ani. Acesta era ritul care te făcea bărbat. Scopul era ca supuşii Cleopatrei să se obişnuiască cu ideea că Caesarion era pregătit să domnească singur în caz că ea ar fi păţit ceva. Fără îndoială, Cleopatra s-a gândit şi să amâne acest pas, deoarece, dacă Caesarion mai putea fi considerat copil, s-ar fi putut ca Octavian să fie mai milostiv cu el. Însă, la şaisprezece ani, Caesarion nu era copil, deci Cleopatra a ajuns probabil la concluzia că, una peste alta, era mai

bine să-l declare bărbat. Însă dacă era pregătit să conducă, e cu totul alt subiect. Cu siguranță că ştia să se descurce la curtea regală, dar e greu să ni-l imaginăm conducând o armată care să înăbuşe o revoltă sau întemeind un oraş, cum a făcut Alexandru cel Mare la şaisprezece ani. În orice caz, ceremonia de majorat a lui Caesarion a fost sărbătorită cu un şir de petreceri şi daruri către populație.

Caesarion s-a născut şi a fost crescut pentru a fi un om important. Poate că ar fi devenit un monarh, ca mama lui, sau un războinic, un scriitor şi un om de stat, ca tatăl lui. Moştenirea lui era demnă de o epopee, dar viața i-a devenit o tragedie.

Fuga în exil

Pe când Octavian se apropia de Alexandria, în vara anului 30 î.Hr., Caesarion a fugit ca să se pună la adăpost. Desigur, fiecare dintre părinții lui a bătut prudent în retragere la începuturile carierei: Caesar, fugind de teama dictatorului Sulla, iar Cleopatra, când a fost alungată din Egipt de fratele ei. Dar Caesar şi Cleopatra au revenit şi poate că şi Caesarion visa la ceva similar.

Însă, când Caesar a fugit de Sulla, a făcut-o din proprie inițiativă. Caesarion a fost trimis la adăpost de mama lui. L-a trimis în amonte pe Valea Nilului, ca să ajungă într-un

port de pe coasta Mării Roşii, împreună cu o parte din bogățiile regale, ca să mituiască pe cine trebuia pe drum. Destinația lui finală era India. Poate că planul era să se refugieze în unul dintre regatele de pe coasta occidentală a subcontinentului indian, cu al cărui conducător, fără îndoială, Cleopatra ținea legătura. Putea să se stabilească acolo şi apoi, cine ştie, să revină cândva în Egipt.

Poate că Caesarion a plecat din Alexandria înainte de 1 august, ziua când Octavian a intrat în oraş. Ne întrebăm dacă Cleopatra şi-a luat rămas-bun de la el plângând. Începutul lunii august e perioada cu cele mai mari temperaturi în Egipt. Caesarion a trebuit să dea briza mării din Alexandria pe arşița extremă din sud, dar n-a avut încotro.

Caesarion n-a ajuns la destinație. Sursele nu indică toate aceeaşi cauză. Unele spun că a fost prins de oamenii lui Octavian pe drum şi adus înapoi la Alexandria. Plutarh spune o poveste mai înduioşătoare. Zice că profesorul lui Caesarion, un anume Rhodon, l-a convins pe tânăr să se întoarcă în Alexandria, spunându-i că Octavian hotărâse să-l numească rege. Putem presupune că Octavian a trimis un asemenea mesaj, ca să-l ademenească pe Caesarion să vină înapoi. Nu se ştie dacă Rhodon a crezut că e adevărat sau dacă şi-a trădat elevul în schimbul unei

recompense. Dar, dacă Caesarion chiar s-a lăsat convins să apeleze la mila „fratelui” său Octavian – numit oficial Gaius Iulius Caesar –, înseamnă că tânărul şi-ar fi dezamăgit părinții cu naivitatea lui. Nu ne putem imagina că în tinerețe Caesar ar fi avut nevoie de un profesor sau că Cleopatra ar fi ascultat de un institutor.

Antyllus

Octavian nu avea nicidecum de gând să-l recunoască pe Caesarion rege. Se gândea să-i rezerve soarta pe care i-o rezervase şi fratelui său vitreg, fiului mai mare pe care Antonius îl avusese cu Fulvia. Acel băiat se numea Marcus Antonius şi era poreclit Antyllus. Trăise cu tatăl lui în Alexandria. Fratele lui mai mic trăia la Roma. Când, cu câteva luni mai devreme, Caesarion devenise efeb, Antyllus îmbrăcase „toga bărbăției” (*toga virilis*). Probabil că avea cincisprezece ani pe atunci. În Alexandria, banchetele şi petrecerile au durat câteva zile, marcând ceremonia atingerii maturității. Însă petrecerile au fost premature. Octavian s-a folosit de faptul că Antyllus era bărbat ca să-l execute. Cândva, Antyllus îi fusese făgăduit drept soț Iuliei, fiica lui Octavian, pe când amândoi erau copii, însă, cu siguranță, acel aranjament fusese de mult anulat.

Octavian avea mai multe motive să fie necruțător. Antyllus fusese intermediar în negocierile menite să conserve puterea lui Antonius după Actium. Îi dusese o mită substanțială lui Octavian, care, cum s-a spus mai devreme, a păstrat banii, dar i l-a trimis pe Antyllus tatălui său fără să accepte propunerile. Făcând carieră ca răzbunător al tatălui adoptiv, Octavian privea probabil cu îngrijorare la statutul lui Antyllus de moştenitor al tatălui său, conform legii romane, dat fiind că acesta ar fi putut să vrea să-l răzbune pe Antonius. Mai era şi faptul că, teoretic, Antyllus era adult. Aşadar, conform calculelor brutale ale războiului civil, execuția şi-a avut noima sa.

Antyllus, ca şi Caesarion, a fost trădat de profesorul lui[13]. Se spune că Antyllus s-a refugiat în Alexandria, fie într-un altar al lui Antonius construit de Cleopatra, fie lângă o statuie a lui Iulius Caesar. Adolescentul a implorat să fie cruțat, dar în van. După ce a fost decapitat de omul lui Octavian, se spune că profesorul lui Antyllus a furat piatra prețioasă pe care băiatul o purta la gât şi a pus-o la loc sigur, cosându-şi-o în cingătoare. Luat la ochi, omul a negat furtul, dar a fost condamnat şi a fost fie crucificat, fie tras în țeapă.

Prea mulţi Caesari

Nu sunt relatări despre cum a fost executat Caesarion. Însă a rămas consemnat sadicul joc de cuvinte care i-a netezit calea spre lichidare. Octavian nu trebuia sfătuit de nimeni ca să-l ucidă pe Caesarion, căci în întreaga lui carieră vizase acel omor. Doar aşa şi-ar fi asigurat poziția de fiu al lui Caesar. Însă servea scopului lui Octavian să poată spune că asasinarea fusese ideea altcuiva. Şi cine era mai potrivit în acest scop decât un grec din Alexandria? Şi nu unul oarecare, ci un filosof. Şi nu orice filosof, ci Arius, care jucase un rol atât de important la intrarea lui Octavian în Alexandria. Da, Arius era omul cel mai potrivit.

Se spune că Arius a fost cel care a sugerat să fie executat Caesarion şi că a făcut-o cu o ironie elegantă[14], pe care chiar şi locuitorii din Alexandria, care ştiau să guste umorul, ar fi admirat-o poate, dacă victima nu ar fi fost regele lor. Arius s-a referit la *Iliada*, o lucrare cunoscută de toți grecii educați. În *Iliada*, înțeleptul Odiseu îi avertizează pe rebelii din armata lui că „nu e bine să ai prea mulți regi” (*Ouk agathon polukoiraniÄ“*). Filosoful Arius i-a spus lui Octavian că „nu e bine să ai prea mulți Caesari” (*Ouk agathon polukaisariÄ“*). A schimbat, în limba greacă, doar două litere. Şi aşa, părând

că însuşi Homer binecuvântează fapta, a fost ucis ultimul rege grec al Egiptului. Fără să insistăm, trebuie să menționăm că era şi primul rege roman al Egiptului.

Cleopatra a murit la 10 august. Dacă e să credem ce spune o sursă antică, vreme de optsprezece de zile Caesarion a condus singur Egiptul[15]. Apoi, pe 29 august, Octavian a anunțat anexarea Egiptului. De atunci, avea să aparțină Romei, adică, mai exact, lui Octavian, fiindcă el a revendicat țara drept proprietate personală.

N-ar fi de mirare ca Octavian să fi permis să i se facă lui Caesarion funeralii regale, fiindcă fusese faraon, iar Octavian a avut întotdeauna grijă să nu insulte sensibilitățile egiptenilor, mai ales pe ale elitei clericale.

După moartea lui Caesarion, preoții egipteni l-au prezentat pe Octavian drept faraon, dar el n-a revendicat niciodată acest titlu, şi n-au făcut-o nici împărații romani care i-au urmat. Vreme de trei milenii, Egiptul fusese condus de regi. Pare potrivit ca ultimul om care să stea pe tronul ocupat cândva de Khufu, Tutmos şi Ramses să fie fiul lui Iulius Caesar.

Cei trei copii ai lui Antonius şi ai Cleopatrei au fost cruțați. Octavian i-a luat cu el la Roma.

Mormântul lui Alexandru

Dacă Alexandria era un oraş al regilor, atunci mormântul lui Alexandru era cel mai reprezentativ loc al regalității din oraş. Exista, desigur, şi un palat, dar mormântul era efectiv altarul unui erou şi un loc sacru. La fel cum Alexandru vizitase mormântul lui Ahile (sau cel puțin unul identificat ca fiind al lui) când trecuse prin Troia, Octavian, aflat în Alexandria, a vizitat mormântul lui Alexandru. A folosit momentul să predea o lecție, aceea că imperiul avea un nou erou.

Octavian şi-a arătat respectul față de mumia lui Alexandru, punându-i pe cap o coroană de aur şi acoperind-o cu flori[16]. Povestea spune că Octavian, pe lângă că a privit, a şi atins-o. Se zice că, atunci, s-a desprins o bucată din nas. Ar fi îndrăznit Sigismund Freud însuşi să spună o astfel de poveste? Octavian urma să împlinească în curând treizeci şi trei de ani, exact vârsta pe care o avusese Alexandru când murise. Desprinzând accidental o bucată din nasul celui mai legendar cuceritor mediteraneean, Octavian spunea, de fapt, că el era şi mai mare. E un simbol atât de puternic al apariției unui nou rege în oraş, încât e greu de crezut că aşa ceva chiar s-a întâmplat.

Însă a mai fost ceva. Gazdele lui Octavian au vrut să îi arate rămăşiţele regilor ptolemeici, care se odihneau lângă Alexandru. Doar Alexandru fusese mumificat. Succesorii lui fuseseră incineraţi, iar cenuşa, pusă în urne. Octavian a refuzat invitaţia. Era mai prejos de demnitatea lui de consul roman – o funcţie pe care o deţinea pentru a patra oară în anul 30 î.Hr. – şi de imperator să omagieze persoane pe care le considerase inferioare lui. Într-adevăr, unii Ptolemei fuseseră clienţii Romei.

Octavian a replicat cu viclenie: „Am venit să văd un rege, nu nişte morţi”[17]. A răspuns la fel şi când i s-a cerut să meargă să îl vadă pe Apis. Apis era taurul sacru, venerat în oraşul Memphis, vechea capitală situată în amonte pe Nil, puţin mai la sud de Marile Piramide. Se credea că Apis e divin, un fel de reprezentare a zeului creaţiei. Din nou, Octavian a refuzat invitaţia, spunând că el venerează zei, nu boi.

Ne dorim ca marea inaugurare a Imperiului Roman să aibă loc la Roma, care e, la urma urmei, Oraşul Etern, şi era deja numită astfel în Antichitate. Iar fondarea Romei Imperiale a fost primul pas în perspectiva naşterii Europei moderne. Dar, de fapt, transferul imperiului s-a petrecut la Alexandria. Azi este al doilea oraş din Egipt, umbrit de Cairo, şi este de multă vreme parte a lumii islamice, căci

armatele arabe l-au cucerit în 641 d.Hr., fiind departe de Apusul pe care Roma încă îl reprezintă. Însă Alexandria a fost în Antichitate un loc de o importanță crucială pentru Mediterana. A fost capitala ei culturală.

Cei din acea vreme încă nu ştiau că oraşul avea să intre într-o nouă fază odată cu începuturile creştinismului. Aici avea să prindă contur o mare parte a teologiei creştine timpurii. Ca loc ce a răspândit noțiunea monahismului creştin născut în Egipt, oraşul avea să joace un rol la fel de mare ca Roma sau Ierusalimul în formarea culturii occidentale. Pe scurt, Alexandria era o scenă splendidă pe care să fie predate cheile regatului.

Luna august a anului 30 î.Hr. a fost una dintre cele mai importante din istoria lumii. A început, chiar din prima zi, cu moartea lui Antonius şi intrarea lui Octavian în Alexandria[18]. Pe 10 august, Cleopatra s-a sinucis. Apoi, într-o zi de la sfârşitul lunii, Caesarion a fost ucis. Pe 29 august, Octavian a anunțat anexarea Egiptului. Din întâmplare, 29 august era ziua de Anul Nou conform calendarului egiptean, ceea ce i-a permis lui Octavian să dea un start adecvat domniei lui ca nou început. La Roma, Senatul a antedatat anexarea, stabilind că a avut loc pe 1 august, ziua intrării lui Octavian în oraş. Au declarat-o zi

de sărbătoare, fiindcă Octavian „scăpase republica de un pericol foarte mare”[19].

Anexând Egiptul, Octavian a pus capăt dinastiei Ptolemeilor, veche de trei sute de ani. A fost şi sfârşitul a ceva mult mai măreț: istoria de trei mii de ani a regilor egipteni.

A fost începutul Romei imperiale şi, în acelaşi timp, întemeierea Occidentului modern. Prin tradiție, provinciile romane erau guvernate de senatori, dar nu la fel a fost în Egipt. Ca să nu lase Senatul să-şi adjudece Egiptul, Octavian l-a plasat sub controlul unui cavaler roman. L-a ales drept prim guvernator pe Gallus, poetul şi generalul care se dovedise atât de eficace în campania de cucerire a Egiptului, învingându-l pe Antonius cu armele şi pe Cleopatra cu minciunile.

La scurtă vreme după acest anunț, Octavian a părăsit Egiptul şi a pornit înapoi spre Italia. Călătoria spre casă l-a purtat pe mare. Pe atunci, fiecare popor din jurul Mediteranei o numea altfel. Fenicienii îi spuneau Marea cea Mare. Egiptenii, Marea Verde. Grecii îi ziceau Marea din Mijlocul Pământului, acesta fiind de fapt şi sensul denumirii ei de azi, Mediterana. Evreii o numeau Marea Dinapoi, fiindcă era în spate pentru cel ce privea spre răsărit. Cartaginezii o numeau Marea Siriană. După anul

30 î.Hr., vreme de încă cinci secole, până la căderea Imperiului Roman de Apus, Mediterana avea să fie numită pur şi simplu Mare Nostrum (Marea Noastră). Puține expresii redau mai bine aroganța unui imperiu care considera că lumea întreagă îi aparținea.

Capitolul 17

Triumful lui Augustus

Roma, din august 29 î.Hr.
până în ianuarie 27 î.Hr.

În noaptea de 12 august a anului 29 î.Hr., Roma era cuprinsă de nerăbdare. După doi ani şi jumătate, Octavian urma să revină acasă. El şi mii de soldați de-ai lui erau adunați în afara zidurilor oraşului. În dimineața următoare, aveau să mărşăluiască pe străzile oraşului, prin mulțimea care îi ovaționa, urmând să treacă de Circus Maximus şi apoi prin Forum, pe Via Sacra. În final, vor urca pe Colina Capitolină ca să-i aducă sacrificii lui Jupiter Optimus Maximus. Procesiunea, faimosul triumf roman, era un ritual care marca sfârşitul unei campanii militare victorioase. Doar generalii cei mai de succes aveau

privilegiul de a celebra un triumf, o onoare acordată de Senat prin vot. Octavian a fost onorat nu cu unul, ci cu trei triumfuri, o distincție rară, şi le-a celebrat într-un mod fără precedent, unul după altul, prin ceremonii care au durat trei zile. În prima zi, a fost triumful închinat Războiului Iliric, dintre anii 35 şi 33 î.Hr. În a doua, a avut loc triumful închinat Războiului de la Actium, din 32 şi 31 î.Hr. Iar în a treia zi, a fost cel închinat Războiului Alexandriei, din anul 30 î.Hr.

Toate triumfurile au avut mai multe raţiuni. Octavian voia să arate că era un mare învingător; că reuşise să câştige un război civil; că era întâiul bărbat din Roma; că adăugase noi teritorii imperiului; că devenise acum stăpânul lumii. Voia şi să abordeze în mod diplomatic victoria asupra lui Antonius, deoarece nu era bine să te lauzi cu victoriile contra romanilor, concetăţenii tăi. A rezolvat problema nemenţionându-l pe Antonius, plasând triumful Actiumului între cel al Iliriei şi al Alexandriei şi etalând prada din Alexandria în toate cele trei zile[1]. Însă nu avea de gând să lase lumea să uite amploarea reuşitei lui din Războiul de la Actium.

Aşa cum s-a arătat într-un studiu detaliat, e greu să reconstitui un triumf tipic sau să fii sigur dacă exista un „tipic”. Dovezi despre ordinea evenimentelor din fiecare zi a

anului 29 î.Hr. supraviețuiesc în surse literare şi, încă şi mai vii, într-o friză care ilustrează triumful. Friza decora altarul de la Monumentul Victoriei lui Augustus din Nicopolis, construit între anii 29 şi 27 î.Hr.[2]. Probabil e o reprezentare idealizată şi ar trebui privită cu o oarecare rezervă. Friza ne arată că procesiunea începea cu muzicanții, urmați de o navă pe roți, probabil o galeră capturată de la inamic. Galera era urmată de taurii meniți să fie sacrificați. Apoi veneau însoțitorii purtând pe umeri lectici pe care erau trofee, prăzi de război, prizonieri de război şi picturi care înfățişau scene din conflict. Se crede că un alt basorelief sculptat din acea epocă, aflat într-un templu din Roma, înfățişează o scenă dintr-una din zilele triplului triumf[3]. Vedem doi prizonieri desculți care şed pe o lectică, privind în jos, îmbrăcați în tunici, cu mâinile legate la spate. Deasupra lor sunt etalate câteva armuri capturate.

Urmau lictorii, însoțitorii consulului (titlu deținut de Octavian în anul 29 î.Hr.). Purtau cununi de lauri şi fascii, mănunchiurile de nuiele care simbolizau puterea magistraților romani. La urmă venea Octavian. E posibil ca el să fi intrat în oraş doar o singură dată, în ultima dintre cele trei zile ale triumfurilor. Când Octavian a luat parte la paradă, a stat pe un car tras de patru cai

împodobit cu frunze de acantă şi coloane corintice, poate chiar ornat cu aur sau fildeş. Purta tunica cu ciucuri şi toga de *triumphator*. Fața îi era vopsită în roşu. Octavian avea într-o mână o ramură de laur, în cealaltă, un sceptru, iar pe cap purta coroana de lauri. Sursele nu menționează prezența altei persoane care lua de obicei parte la triumful public, un sclav public ce ținea o ramură aurită deasupra capului *triumphator*-ului. Se spune că acel sclav trebuia ca, din când în când, să îi şoptească la ureche învingătorului: „Nu uita că eşti muritor!”.

Sursele literare spun că Octavian a fost însoțit de doi tineri din familia lui[4]. Călare, la stânga lui, era Tiberius, fiul cel mai mare dintr-o căsătorie anterioară a Liviei, soția lui Octavian. La dreapta, tot călare, era Marcellus, fiul surorii lui Octavian, Octavia, din prima ei căsătorie. Doi copii erau alături de Octavian în car: probabil Iulia, fiica lui Octavian din prima lui căsătorie, şi Drusus, fiul mai mic al Liviei dintr-o căsătorie anterioară[5].

În urma lui Octavian veneau celălalt consul, magistrații şi senatorii care participaseră la victorie, printre care, cu siguranță, şi Agrippa. Deşi obiceiul era ca în fruntea procesiunii să fie consulii şi magistrații, acum ei veneau după *triumphator*[6]. Probabil că era mai degrabă un gest de recunoaştere decât o insultă, fiindcă mulți senatori (şi

câțiva magistrați) luaseră parte la campania de la Actium, desigur, obligați de Octavian. În orice caz, ordinea procesiunii simboliza noile relații de putere din Roma: Octavian era primul. Soldați încununați cu lauri încheiau coloana, mărşăluind şi strigând: „Ura pentru triumf!". Şi intonau cântece ironice şi adesea obscene despre comandantul lor.

În prima zi, Octavian a sărbătorit victoriile din Războiul Iliric. Nu se ştie ce prizonieri au fost şi ce pradă a etalat. A doua zi, a marcat victoriile din campania de la Actium. Ca să evite dezonoarea războiului civil, Octavian nu i-a înfățişat simbolic pe Antonius şi pe alți adversari romani. N-a arătat nici vreo imagine a Cleopatrei, pe care a păstrat-o pentru a treia zi. În schimb, a pus să ia parte la paradă doi regi aliați neînsemnați. Pe cei importanți, îi iertase. Primul, Adiatorix, conducătorul unui mic regat din nordul Asiei Mici[7], de la Marea Euxină, a fost obligat să mărşăluiască cu soția şi cu cei doi fii ai lui. Cu puțin timp înaintea Bătăliei de la Actium, Adiatorix condusese un raid de noapte reuşit în tabăra lui Octavian, omorându-i câțiva dintre oamenii lui. Adiatorix a încercat să arunce vina asupra lui Antonius, dar Octavian nu s-a lăsat convins şi a ordonat ca, după triumf, el şi unul dintre fiii lui să fie executați. Al doilea rege a fost Alexandru din Emesa (azi

Homs, în Siria)[8]. Înainte de Actium, Alexandru îl informase pe Antonius că fratele lui, Iamblichus, pe atunci rege, plănuia să dezerteze. Antonius a pus ca Iamblichus să fie torturat şi omorât şi i-a dat tronul acestuia lui Alexandru. Acum, Octavian l-a obligat pe Alexandru să mărşăluiască la celebrarea triumfului şi apoi a pus să fie executat şi el.

Dar, deşi lipseau imaginile lui Antonius, e neîndoielnic că procesiunea triumfală se referea fără nicio subtilitate la rezultatele bătăliei navale la care Antonius luase parte. După cum s-a menționat, friza de la Nicopolis arată că la triumf a fost etalată o navă capturată pusă pe roți. Un poet roman susține că era *rostra,* ciocul navei capturate[9], dar ar putea fi doar o figură de stil cu referire la nava întreagă. Ulterior, ciocurile navelor au fost prinse pe fațada Templului Divinului Iulius, la ordinul Senatului[10].

Triumfurile au fost un spectacol splendid. Vergiliu le-a omagiat astfel în *Eneida*[11]:

În triumf întreit prin cetățile Romei
*alearg*ă
Caesar şi zeilor mari sfințeşte-le
vecinice semne,
Temple trei sute-nălțând mărețe,
de-a lungul cetății.

Sună de jocuri, de râset, de chiot
întinsele drumuri,
Coruri de mame tutindeni prin
temple şi-altare tutindeni,
Vite tutindeni pe-altare se zbat în
ţărână.

Nimic nu a fost mai grandios decât punctul culminant, ziua a treia a triumfului, cea închinată victoriei din Alexandria. Etalarea bogăţiilor egiptene şi o reprezentare detaliată a Nilului au concurat pentru admiraţia publicului, cu rarul spectacol al rinocerilor şi hipopotamilor care înaintau pe Via Sacra. Cea mai impresionantă pentru privitori a fost familia regală a Ptolemeilor.

Cei doi copii mai mari ai lui Antonius şi ai Cleopatrei erau în faţa carului învingătorului: Alexandros Helios, de unsprezece ani, şi Cleopatra Selene[12]. Nu se ştie dacă au mers pe jos sau au fost duşi în lectici. Nu se menţionează nimic despre fratele lor, Ptolemeu Philadelphus, de şapte ani. Poate că, din greşeală, e omis de surse sau poate că a fost cruţat datorită vârstei lui fragede sau poate era mort în urma chinului datorat exilului şi captivităţii.

Mama lor nu a fost uitată. Murise aproape cu un an înainte, o comemorare pe care poate şi-au amintit-o copiii

ei îndurerați. Deşi Cleopatra însăşi nu a fost prezentă la triumf, imaginea ei a fost acolo, fie sub forma unei pancarte pictate, fie sub forma unei efigii. Nu mai era femeia care domina propaganda lui Octavian din timpul războiului, ci era înfățişată înfrântă, sinucigându-se, cu doi şerpi veninoşi pe brațe. Nu se menționează dacă Caesarion a fost reprezentat şi el, dar Octavian prefera ca oamenii să-l uite pe rivalul lui ca moştenitor al numelui de fiu al lui Caesar.

Triplul triumf a fost un moment măreț pentru Octavian. A marcat nu doar victoriile lui, dar şi finalul războaielor civile. Pentru prima dată după cincisprezece ani de la asasinarea lui Caesar din anul 44 î.Hr., Roma nu se mai temea de violențe. Mai devreme, în anul 30 î.Hr., Senatul votase să fie închise porțile altarului zeului Ianus din Forumul Roman, dar ducerea la îndeplinire a hotărârii e posibil să fi fost amânată până la data triumfurilor. Porțile erau deschise în timpul războaielor, adică mai întotdeauna, şi erau închise doar pentru a marca pacea, adică foarte rar.

Triumfurile au mai transmis un mesaj. Sfârşitul războaielor civile a consfințit preluarea puterii de către Octavian. El îi conducea pe magistrații Romei, nu invers. Chipul lui era pe orice monedă. Al lui era mausoleul care

se înălța maiestuos şi supradimensionat în afara zidurilor oraşului, pe Campus Martius. El era singurul fiu în viață al lui Caesar, divinul om al cărui nume îl purta.

Octavian le-a permis veteranilor lui să-şi spună actieni (*actiaci*), dar au fost trimişi să se stabilească în nordul Italiei, departe de capitală. Octavian a construit un magnific monument închinat victoriei de la Actium, dar l-a construit la Nicopolis, în Grecia, nu la Roma. La Roma a ridicat un monument omagial mai modest – un arc de triumf dedicat victoriei de la Actium, plasat la periferia Forumului, însă nici măcar acest lucru nu e sigur şi unii pun la îndoială existența lui. În orice caz, dacă Octavian l-a construit, l-a modificat după un deceniu şi i-a schimbat tematica.

În anul 2 î.Hr., Octavian a pus la cale o simulare a unei bătălii pe mare într-un bazin construit dincolo de Tibru, ca să sărbătorească consacrarea unui templu. Bătălia a fost cea de la Salamina, dintre greci şi perşi, din 480 î.Hr., nu de la Actium. Deoarece spectacolul reprezentând bătălia navală a avut loc treizeci de ani mai târziu, un observator ar fi putut să conchidă că Actiumul încă era un subiect sensibil.

Statuia Cleopatrei a rămas în continuare în picioare în incinta Templului lui Venus Genetrix (Venus Mama

Ancestrală), acolo unde o înălțase Iulius Caesar. Cele mai multe reprezentări ale lui Antonius au fost distruse. Când lumea își amintea de el, de obicei o făcea în termeni favorabili. De exemplu, data de 12 ianuarie, ziua lui de naştere, a fost inclusă printre acele zile în care, an de an, nu se puteau reuni tribunalele sau ține adunări, deşi toate celelalte activități se desfăşurau normal. Publicul considera că astfel de zile sunt rău prevestitoare. Dar celebrarea victoriilor făcea ca gândurile negre să dispară.

Revenind la evenimentele din 29 august, anul 29 î.Hr., Octavian a continuat spectacolul şi după al treilea triumf. Înainte de finalul lunii, a inaugurat la Roma Curia Iulia, noua clădire a Senatului, numită aşa după familia lui Iulius Caesar, şi Templul Divinului Iulius, eveniment urmat de multe zile de jocuri publice spectaculoase şi de banchete. Octavian a oferit pentru clădirea Senatului un altar şi o statuie a Victoriei – zeița înaripată care personifica victoria – decorată cu prăzi luate din Egipt. Cassius Dio scrie că era ca şi cum dorea să arate că își datora autoritatea politică unei victorii militare[13].

Poate că unul dintre obiectele egiptene din templu era o capodoperă a picturii greceşti înfățişând-o pe Venus, zeița patroană a lui Caesar şi presupusa lui străbună, ieşind din ocean. Pe lângă templu, structura conținea şi o

platformă dreptunghiulară împodobită cu provele navelor capturate la Actium, simbolizând că noua ordine beneficia de aprobarea divină.

Victoriile de la Actium şi Alexandria nu au creat prin ele însele Roma Imperială, dar i-au oferit lui Octavian prilejul şi banii necesari spre a o face. Chiar şi înainte de Actium, se gândise la ce fel de guvernare îşi doreşte. Acum a elaborat detaliile. A fost un proces de durată şi de învățare prin greşeli.

Octavian devine Augustus

După ce i-a învins pe Antonius şi pe Cleopatra, Octavian s-a confruntat cu o altă mare provocare, de altă natură – stabilizarea sistemului politic al Romei după un secol de războaie şi revoluții. Şi trebuia să o facă în aşa fel încât să rămână la comandă fără a se expune pericolelor care îl doborâseră pe Caesar. Sistemul pe care Octavian l-a conceput rămânea cu numele o republică, avându-l în frunte pe primul ei cetățean, dar, în realitate, era o monarhie.

Octavian a adaptat procedurile constituționale romane tradiționale la noile circumstanțe. Senatul a continuat să existe, dar a devenit loc de testare a ideilor şi de recrutare a funcționarilor de încredere, nu corpul conducător al Romei. Magistrații au continuat să aibă funcții, dar erau

aleşi de Octavian, nu prin vot popular. Roma era guvernată de domnia legii, dar, practic, Octavian se situa deasupra ei.

Cam după un an, Octavian a decis să-şi asume o nouă funcție. Pe 16 ianuarie, în 27 î.Hr., Senatul a votat ca Octavian să primească un nou nume. Deja îşi spunea Gaius Iulius Caesar, având şi titlurile de imperator şi de fiu al unui zeu. Acum a primit încă un titlu onorific: Augustus (cel venerat). Desigur, e numele cu care de obicei e desemnat azi, cel puțin când ne referim la lunga lui domnie, care a durat din anul 27 î.Hr. până în 14 d.Hr. La acea vreme, titlul de Augustus era nou, ca să nu spunem că era şocant. Niciun roman nu mai fusese numit astfel până atunci.

Senatorul care a propus moțiunea era priceput la titluri, nefiind nimeni altul decât Lucius Munatius Plancus. În 32 î.Hr., Plancus dezertase, trecând în tabăra lui Octavian şi aducându-i informații despre testamentul lui Antonius. Până atunci fusese omul lui Antonius şi unul dintre petrecăreții de frunte de la curtea din Alexandria a Cleopatrei. Acum, mai bătrân şi mai sobru, Plancus cu siguranță că primise aprobarea lui Octavian pentru a propune moțiunea.

Cu trei zile mai înainte, pe 13 ianuarie, Octavian anunțase că va părăsi puterea, dar toată lumea ştia că juca teatru[14]. Avea doar treizeci şi cinci de ani şi putea să mai domnească multă vreme. Dar punerea atentă în scenă ne sugerează cum a reuşit Augustus – cum îl vom numi de-acum – să spargă cercul vicios al războaielor şi violenței.

Augustus a cerut Senatului să-i acorde puteri de tribun, adică să poată propune legi şi să aibă drept de veto. A cerut şi să aibă puterea militară supremă în Roma şi în provincii. Senatul a fost de acord, fiindcă, fără îndoială, a fost nevoit, dar astfel a dat un temei legal regimului lui Augustus.

Augustus a dobândit diverse puteri militare şi politice, dar poziția lui la Roma nu s-a bazat niciodată doar pe statutul lui legal, ci a fost şi o funcție a autorității lui, ceea ce romanii numeau *auctoritas,* adică nu doar autoritate, ci şi prestigiu, respect şi capacitatea de a inspira deopotrivă venerație şi teamă. Augustus avea un fler tipic roman în privința puterii. Înțelegea că regimurile de succes nu se mărginesc să zdrobească opoziția, ci o cooptează. Prin urmare, le-a acordat senatorilor un anumit grad de influență şi respect. Însă atât el, cât şi succesorii lui au apelat tot mai mult la un grup de cetățeni bogați, aflați ca

autoritate imediat sub cea a senatorilor, şi anume cavalerii romani. Le-a cerut să servească drept comandanți şi administratori, fapt care n-a fost pe placul Senatului.

Augustus nu a rămas la Roma. După ce, în 29 î.Hr., s-a întors din războaiele civile, a mai petrecut un deceniu în afara Italiei, într-o serie de călătorii militare şi politice prin imperiu, adunând mai mult timp petrecut în afara țării decât orice alt împărat până la Hadrian (care a domnit între anii 117 şi 138 d.Hr.). Deşi a vizitat Orientul, nu a mai pus piciorul în Egipt. A fost suficient de viclean ca să nu rişte într-o țară care îi prefera pe adversarii lui.

Teoretic, Roma a continuat să fie republică. Augustus deținea doar o funcție publică şi exercita puteri sporite cum ceruseră SPQR, Senatus Populusque Romanus (Senatul şi poporul roman). Practic însă, era monarh, chiar dacă fondatorul Imperiului Roman nu s-a autointitulat niciodată rege sau împărat, cel puțin nu la Roma. În Răsăritul vorbitor de greacă, Augustus era numit adesea rege, dar nu permitea să i se spună aşa şi în capitală. La Roma, îşi atribuia diverse alte titluri, printre care cele mai importante erau Caesar, Augustus şi Princeps, adică Întâiul Bărbat.

Cuvântul „împărat" provine din cuvântul latin „*imperator*", care înseamnă „general victorios". Augustus

ştia că spiritul libertății republicane continua să supraviețuiască, aşa încât, după ce a câştigat puterea supremă, a disimulat că ar fi monarh.

Augustus locuia într-o casă de pe Colina Palatină. Succesorii lui aveau să construiască acolo palate splendide, dar el a trăit în condiții relativ modeste – dar doar relativ, deoarece proprietatea includea, printre altele, chiar şi un templu al lui Apollo. Colina Palatină, fiind anterior un cartier al familiilor bogate, era pe cale să devină un domeniu imperial. Era un loc rezervat exclusiv împăratului şi curtenilor săi. Însă, când Augustus cobora de pe Colina Palatină în Forum ca să participe la întrunirile Senatului, avea grijă să îl salute pe fiecare membru adresându-i-se pe nume, fără a fi ajutat să-şi amintească numele, şi nu îi obliga pe senatori să se ridice de pe scaune în prezența lui.

Augustus îşi îndeplinise ambițioasele obiective pe care şi le propusese la vârsta de nouăsprezece ani. Avea toată puterea şi gloria lui Iulius Caesar. I-au trebuit însă cincisprezece ani ca să le obțină şi a plătit un preț greu în sânge şi bani. Dar învățase ceva pe parcurs: cum să construiască o pace durabilă şi stabilă.

Şi-a ales cu înțelepciune consilierii. Nimeni nu s-a străduit mai mult decât Agrippa să ducă la îndeplinire

viziunea lui Augustus. Arhitect al victoriilor pe mare, Agrippa s-a dovedit la fel de priceput în politică şi diplomație. Acasă şi în străinătate, a rezolvat probleme, a fost manager, constructor şi, când a fost nevoie, mână forte. A negociat cu senatori şi cu regi şi a sprijinit programe majore de infrastructură. Agrippa nu a fost lipsit de ambiții personale, dar întotdeauna a pus pe primul loc loialitatea față de Augustus. Poetul Horațiu l-a numit pe Agrippa „o vulpe prefăcută" ce „imită un falnic leu"[15], făcând referire atât la priceperea lui Agrippa, cât şi la ascensiunea lui pe scara socială.

Pacea lui Augustus

Războaiele civile romane aveau un tipar bine stabilit: întâi se vărsa sânge, apoi se ajungea la o înțelegere. Dar era mai uşor să câştigi războiul decât să instaurezi pacea, deoarece foarte puțini generali se pricepeau la fel de bine cum să facă pace şi cum să poarte un război. Augustus a fost o excepție. Ucigaşul cu sânge-rece a evoluat.

Între 44 şi 30 î.Hr., luptase, mințise, înşelase şi călcase legea în picioare. Se estimează că a ucis peste o sută de senatori. Apoi, după ce şi-a învins toți adversarii din țară, Augustus s-a dedicat făuririi păcii acasă şi expansiunii militare limitate pe seama duşmanilor, dar doar contra străinilor şi niciodată împotriva vreunui roman. Însă, chiar

dacă se îmblânzise, şi-a amintit întotdeauna că domnia lui depindea de soldaţi.

Victoria de la Actium i-a adus pacea. Augustus şi-a demobilizat cam jumătate din legiuni. Visteria Egiptului i-a permis să cumpere pământ în Italia şi în imperiu pentru a înfiinţa noi colonii, unde să-şi aşeze veteranii. Apoi, când bogăţiile au început să se sfârşească, după anul 6 d.Hr., a început să-i taxeze pe bogaţi. Nu au mai fost confiscate proprietăţi ca să fie oferit pământ foştilor soldaţi, ca în anii 46, 45 şi 41 î.Hr. Augustus a reuşit să rezolve o problemă care reprezenta, în Roma, una dintre principalele cauze de conflict: proprietăţile imobiliare. A redus armata de la peste şaizeci de legiuni la douăzeci şi opt, păstrând efective militare, inclusiv infanteria uşoară şi cavaleria, de circa 300.000 de oameni.

A pus punct unui secol de război civil şi a pus temelia a două sute de ani de pace şi prosperitate, faimoasa Pax Romana (Pacea Romană). Comerţul a înflorit în timpul păcii lui Augustus. Mărfurile se transportau ieftin pe mare. Datorită victoriilor lui Agrippa, Roma deţinea supremaţia pe mare şi pirateria practic dispăruse. Roma era o piaţă imensă pentru importurile de grâne, dar se făcea comerţ cu multe alte mărfuri. Stabilitatea şi securitatea legilor romane încurajau împrumuturile în

bani. Reducerea efectivelor armatei a uşurat presiunea pusă pe taxe. Pe scurt, existau condiții propice pentru vremuri bune.

Nimeni nu ştia atunci, dar Actium avea să rămână, vreme de 350 de ani, bătălia navală majoră din Marea Mediterană. Următoarea confruntare navală a fost Bătălia de la Helespont, din anul 324 d.Hr., care l-a ajutat pe Constantin I, împărat roman al Imperiului Roman de Apus, să dobândească controlul Răsăritului. Purişti ar putea spune că Helespontul e doar o strâmtoare îngustă de lângă Mediterana, deci s-ar putea amâna data primei bătălii navale din această mare, de după cea de la Actium, până în 468 d.Hr. În acel an, o flotă a vandalilor a distrus o armată din Răsărit în Bătălia de la Capul Bon, în largul coastei Tunisiei, grăbind astfel sfârşitul Imperiului Roman de Apus.

Augustus nu a oprit nici pe departe expansiunea. Romanii se aşteptau ca liderii lor să cucerească noi teritorii şi să demonstreze astfel că se bucură de favorurile zeilor. Augustus şi-a îndeplinit cu entuziasm această răspundere. Cum a scris Vergiliu, poetul lui preferat, Roma avea datoria să înfăptuiască imperiul fără „a pune nici vremii hotar, nici locului margini”[16]. Aşa că Augustus a cucerit teritorii noi în Hispania şi în zona nordică a

Balcanilor şi a anexat Egiptul. Un imens efort de a cuceri Germania până departe în est, la fluviul Elba, s-a încheiat cu un dezastru militar în ultima parte a vieții lui Augustus, cu toate că romanii au reuşit să reziste pe malul stâng al Rinului.

Din nou, parții

Înainte să accepte provocarea la război lansată de Octavian în anul 32 î.Hr., Antonius încercase, dar nu reuşise să învingă Parția. Era sugestionat de ideea de a duce la îndeplinire planurile neîncheiate ale lui Iulius Caesar. Înainte să fie asasinat, Caesar plănuise să poarte război cu Parția, ca să răzbune uriaşa înfrângere pe care parții le-o administraseră romanilor în 53 î.Hr.

Augustus nu avea de gând să calce pe urmele lui Antonius şi să rişte un eşec pe frontul din Parția. În loc de aşa ceva, a negociat, dar nu fără a-şi arăta forța. Anexată de Antonius, Armenia profitase de haosul creat de Războiul de la Actium pentru a-şi recâştiga independența. Roma şi Parția concurau pentru controlul asupra acelui regat. Augustus a trimis în Armenia o armată romană, care să-l pună pe tronul acestui stat de la graniță pe candidatul preferat de romani. Şi parții aveau un candidat, dar au dat înapoi. Roma a înregistrat un succes în Armenia fără să fie nevoie de vărsare de sânge. Probabil,

în schimb, Augustus a acceptat să-i retragă sprijinul unui pretendent la tronul Parției care trăia în exil la Roma.

A mai existat un capitol al acestei înțelegeri. În anul 20 î.Hr., Parția a acceptat să înapoieze vulturii legiunilor şi stindardele de luptă pe care le capturase în anul 53 î.Hr., în 41 şi 40 î.Hr., în timpul invadării Orientului roman, şi în anul 36 î.Hr., în luptele contra lui Antonius. Parții au înapoiat şi prizonierii de război, dintre care unii petrecuseră în exil mai bine de treizeci de ani.

A fost o lovitură importantă dată de Augustus. Senatul l-a copleşit cu onoruri, însă pe cele mai multe Augustus le-a refuzat. A construit totuşi un arc de triumf. Fie a fost unul nou, fie, dacă chiar înălțase un arc în cinstea victoriei de la Actium, l-a modificat. Arcul, aflat lângă Templul Divinului Iulius, avea trei arcade, fiind deci primul arc triplu din Roma. Pe el era reprezentat un car în care era Augustus, triumfătorul. De o parte şi de alta, avea doi parți care țineau în mâini stindardele înapoiate Romei.

Augustus, care avea simțul umorului, poate că şi l-a imaginat pe fostul lui coleg de triumvirat şi fost cumnat, care agoniza în infern, primind vestea victoriei contra Parției. La un deceniu după moartea lui Antonius, Octavian dusese în sfârşit la îndeplinire sarcina acestuia şi adusese înapoi la Roma stindardele capturate.

Dezonoarea Romei fusese ştearsă. Fusese pus punct final uneia dintre ultimele chestiuni legate de zilele nefaste din trecutul triumviratului.

Augustus nu s-a oprit aici. Augurii spuneau că victoria contra parților era o condiție preliminară pentru instaurarea unei epoci de aur. Acum, după această reuşită, în anul 17 î.Hr. Augustus a organizat o magnifică sărbătorire a unei epoci noi. Ludi Saeculares – jocuri ale noii epoci – au fost sărbători somptuoase, desfăşurate pe durata a două săptămâni şi prezidate de Augustus şi de Agrippa. Poetul Horațiu a scris un imn, care a fost interpretat de un cor mixt de băieți şi fete. A fost un spectacol care ar fi putut trezi admirație chiar şi în Alexandria ptolemeică.

August

În anul 8 î.Hr., Senatul şi poporul au decis să-i acorde lui Augustus o nouă onoare: au ales să dea numele lui unei luni a anului[17]. Astfel, a călcat pe urmele tatălui său adoptiv, fiindcă, dintre romani, cu excepția lui, doar Iulius Caesar a mai dat numele său unei luni a anului: fosta *quintilis* a devenit *iulius*, adică iulie. Acum, moştenitorului lui i s-a acordat o cinste similară.

Adunările poporului roman şi tribunii care au prezidat, cândva, adevăratele puteri în stat erau acum în mare

parte doar de natură ceremonială. Însă au făcut cunoscut că voiau ca luna septembrie să fie redenumită august, pentru a cinsti ziua de 23 septembrie, ziua de naştere a conducătorului lor. Augustus a preferat însă luna anterioară, *sextilis*, de la finalul verii. A subliniat că a fost ales consul prima dată în acea lună şi că ulterior a repurtat multe victorii strălucite în luna *sextilis*. Poate că s-a gândit că oricine are parte de o zi de naştere, dar că realizările lui civile şi militare erau unice. În plus, poate că a preferat ca luna „lui" să fie cât mai aproape de a tatălui său, pentru ca astfel să-i fie subliniată legitimitatea. În plus, poate că Augustus s-a gândit că, în arşiţa verii, oamenii de obicei lucrează mai puţin şi astfel dau mai multă atenţie unei chestiuni publice cum e denumirea lunii respective. În septembrie, când vremea începe să se răcească, lumea îşi reia ocupaţiile. Ca de obicei, Augustus se îngrijea de imaginea lui publică şi, tot ca de obicei, a ieşit aşa cum a vrut el: a fost aleasă luna *sextilis*.

Aşa a fost să fie. Luna în care Augustus a intrat în Alexandria, în care Antonius, Cleopatra şi Caesarion, rivalii lui, au murit, luna în care a anunţat anexarea Egiptului şi când şi-a sărbătorit triplul triumf – un an mai târziu – a fost redenumită *augustus*, adică august. Decretul Senatului s-a păstrat până în zilele noastre[18]:

> Deoarece în luna sextilis împăratul [în orig. *imperator*] [Caesar] Augustus a devenit pentru prima oară consul; şi-a sărbătorit de trei ori triumful în Roma; a condus de trei ori – plecând de la Janiculum [colină aflată lângă Roma] – legiunile care i-au urmat cu credinţă auspiciile; deoarece în această lună Egiptul a devenit provincie romană şi s-a pus capăt războaielor civile; deoarece – din aceste motive – luna sextilis s-a dovedit şi se dovedeşte favorabilă imperiului nostru; Senatul hotărăşte ca – pe viitor – această lună să poarte numele *august*.

Sextus Pacuvius, un tribun al poporului, a propus adoptarea legii prin care Adunarea Poporului oficializa această modificare[19].

Oraşul de marmură

În vara anului 14 d.Hr., Augustus trăgea să moară. Aflat într-o călătorie în nordul Italiei, s-a îmbolnăvit şi a căzut la pat. Zăcea într-o vilă, în micul oraş provincial Nola. Ironia face că era chiar casa şi, mai mult, chiar camera în care Gaius Octavius, tatăl lui, murise cu vreo şaptezeci de ani înainte. Părea ca şi cum cel care stăpânise lumea romană, aproape un semizeu, îşi luase masca de pe chip şi devenise iar muritor. Nu mai era Caesar, Augustus, Octavian, era doar Octavius.

Oricare i-ar fi fost numele, în anul 14 d.Hr. era ultimul rămas în viață dintre principalele personaje ale Războiului de la Actium. Având aproape şaptezeci şi şapte de ani, le supraviețuise tuturor. Antonius, Cleopatra şi Caesarion muriseră în anul 30 î.Hr. Agrippa a murit în anul 12 î.Hr. Octavia a murit după circa un an, pe la vârsta de cincizeci şi opt de ani.

Acum, în ultimele lui zile, poate că Augustus şi-a amintit de sora lui cu dragoste şi afecțiune. Îi organizase Octaviei funeralii de stat, o cinste rar acordată unei femei. A poruncit ca trupul să-i fie depus în Templul Divinului Iulius, unde au avut loc şi funeraliile. Locul amintea că Octavia era nepoata lui Caesar şi că ea, ca şi fratele ei, se trăgea din una dintre cele mai distinse familii din oraş. Augustus însuşi i-a adus un elogiu defunctei. Când a murit Agrippa, Augustus l-a elogiat, spunând că toată lumea îi recunoştea virtuțile[20]. Nu ni s-au păstrat cuvintele lui despre Octavia, dar probabil că şi-a omagiat sora, spunând că fusese o mamă exemplară. Era o temă centrală a politicii de revigorare a valorilor familiale instituită în deceniile de după Actium. Augustus însuşi renunțase la aventurile lui din tinerețe.

Iar Octavia a fost într-adevăr o mamă remarcabilă. După moartea lui Antonius şi a Cleopatrei, i-a luat la ea

pe cei trei copii ai lor rămaşi în viaţă. I-a crescut şi pe cei cinci copii ai ei, patru fiice şi un fiu, inclusiv pe cele două Antonii pe care le-a avut cu Marc Antonius. Octavia a crescut şi patru dintre copiii pe care Antonius îi avusese cu alte femei: nu doar pe Iullus Antonius, fiul lui Antonius şi al Fulviei, cea de-a treia soţie a lui, dar şi pe cei trei copii ai lui Antonius cu Cleopatra: Alexandros Helios, Ptolemeu Philadelphus şi Cleopatra Selene a II-a. Băieţii au murit, unul poate înainte de triumfurile din anul 29 î.Hr., iar altul mai târziu, dar nu se ştie când. Selene a supravieţuit şi a prosperat.

Având simultan în casă nouă copii – dintre care patru erau ai fostului ei soţ, iar trei, rezultatul relaţiei amoroase cu femeia cu care el o înşelase –, Octavia deţinea, practic, un record mondial ca mamă. A fost şi o ironie a sorţii. Trei dintre descendenţii copiilor pe care i-a avut cu Antonius au devenit împăraţi romani: strănepotul ei, Gaius (cunoscut mai bine drept Caligula, care a domnit între anii 37 şi 41 d.Hr.), nepotul ei, Claudius (a domnit între 41 şi 54 d.Hr.) şi Nero (între 54 şi 68 d.Hr.). Acesta din urmă a fost strănepotul Octaviei pe linie paternă şi stră-strănepotul ei pe linie maternă. Cum ştiu bine cei care studiază Roma Imperială, Caligula şi Nero au fost doi dintre cei mai infami conducători ai imperiului, iar

Claudius, deşi un bun conducător, a fost umilit de prima lui soție şi dus de nas de a doua, şi ea o descendentă a Octaviei şi a lui Antonius. Însă Cleopatra Selene a avut o carieră strălucită.

Augustus i-a aranjat căsătoria cu Juba al II-lea, un prinț nord-african. În copilărie, Juba a fost adus la Roma ca să participe la un triumf, cel al lui Iulius Caesar, învingătorul tatălui său, Juba I, care s-a sinucis, ca şi Cleopatra. Juba al II-lea a crescut în casa lui Augustus, nu departe de Cleopatra Selene. Augustus i-a căsătorit în anul 20 î.Hr. I-a oferit lui Juba controlul asupra regatului Mauretaniei, ținutul condus cândva de Bogud, omul care a pierdut la Methone. Juba şi Cleopatra au domnit din oraşul pe care l-au redenumit Caesareea (azi Cherchell, aflat în Algeria), omagiindu-l astfel pe Augustus, dar au avut un fiu pe care l-au numit Ptolemeu, făcând astfel referire la dinastia mamei ei. Ca şi părinții ei, Cleopatra Selene a dovedit că se pricepe să conducă. A finanțat un program de construcții, a adus intelectuali şi învățați din Alexandria şi a bătut monede cu numele ei. Aproape că a readus la viață atmosfera animată de la curtea din Alexandria ptolemeică.

Cleopatra Selene a murit probabil în anul 5 î.Hr.[21]. Ea şi soțul ei, care a trăit până în anul 23 d.Hr., au împărțit

un mausoleu care încă e în picioare. Chiar şi în moarte şi-au arătat preferința pentru cercurile puterii. Mausoleul din Mauretania, o structură circulară care are în vârf un con sau o piramidă, seamănă cu mai faimosul mausoleu al lui Augustus de la Roma.

În acest din urmă mausoleu au fost depuse spre veşnică odihnă rămăşițele Octaviei. A fost înmormântată lângă Marcellus, fiul ei. Întâmplarea face că epitaful Octaviei, inscripționat în marmură, să mai existe. Sună simplu[22]:

OCTAVIA C F SOROR AUGUSTI
OCTAVIA, FIICA LUI GAIUS, SORA LUI AUGUSTUS

Cândva, Octavia fusese venerată drept zeiță în Atena. Acum, avea un nume simplu, dar care sugera cât de mare influență avusese. A fost soția lui Marcus Antonius, triumvirul, conducătorul unei jumătăți a lumii romane. Acum, el dispăruse şi, dacă nu fusese chiar uitat, era blestemat, fiind aproape o non-persoană în oraşul în care soția pe care o abandonase era jelită intens. Navele de război de la Actium ar fi putut crea un imperiu romano-egiptean. Dar au dat naştere Epocii lui Augustus. În felul ei, cu discreție, Octavia fusese moaşa acestei ere noi.

Pe când trăgea să moară, poate că Augustus s-a consolat cu gândul că şi rămăşiţele lui aveau să se odihnească în mausoleul care îi purta numele. Era cea mai spectaculoasă structură pe care o construise la Roma, dar nicidecum singura. Demarase un vast program de construcţii, care a oferit oraşului o serie de spaţii publice demne de o capitală imperială. Modestia republicană apusese, fiind înlocuită de orgoliul dinastic. Practic, Augustus şi-a pus în peisajul urban al Romei marca numelui său şi a familiei sale. S-au construit temple, apeducte, băi, teatre, porticuri şi parcuri. Augustus a terminat renovarea Casei Senatului, începută de Caesar. A construit o nouă *rostra,* tribuna vorbitorilor. Şi a făcut un nou Forum, al lui Augustus, care să concureze cu Forumul lui Caesar. În noul forum era o enormă statuie de marmură a Spiritului Păzitor al lui Augustus (Genius Augusti), care semăna cu el. Părea ca o declaraţie că, deşi Augustus nu spunea că e rege, autoritatea lui o egala pe cea a unui monarh.

În anul 9 î.Hr., Augustus a înălţat un uimitor Altar al Păcii Augustane. Altarul, o structură albă de marmură vopsită iniţial în culori vii, conţinea un basorelief care înfăţişa familia lui Augustus într-o procesiune demnă. Amintea de sculptura de pe monumentul victoriei de la

Nicopolis, care data, cu aproximație, din anul 29 î.Hr., şi de friza Partenonului, din vremea Atenei clasice, din secolul al V-lea î.Hr. Dar imaginea lui Augustus nu amintea doar de Atena, ci şi de Alexandria.

În Roma, oriunde priveai, ți se amintea că Augustus a cucerit Egiptul[23]. Augustus a împodobit oraşul cu obeliscuri şi cu imaginile lui Isis. Prada adusă la Roma includea picturi, statui, tipsii şi vase din aur şi argint, camee şi scarabei, amulete, inele şi alte bijuterii. Arta din epoca lui Augustus includea motive egiptene, cum ar fi sfincşii, florile de lotus, crocodilii, hipopotamii şi coroanele cu cobre stilizate. Un prieten important al lui Augustus şi-a pus o statuie a lui Apis, boul sacru egiptean, în grădinile vilei din oraş, iar unul dintre tovarăşii lui Agrippa şi-a construit mormântul în formă de piramidă la marginea oraşului.

Reconstrucția lui Augustus a creat o Romă nouă. Acum, pentru prima dată, a început să fie cunoscută drept Oraşul Etern[24]. A fost suficient pentru a justifica una dintre cele mai memorabile remarci ale lui Augustus, făcută pe patul de moarte: „Am preluat o Romă de cărămidă, vă las o Romă de marmură”[25]. Datorită lui Augustus, Roma nu mai suferea când era comparată cu splendidul peisaj urban al Alexandriei. Augustus

învinsese. Dar, înainte să treacă în eternitate, pe 19 august, în anul 14 d.Hr., poate că Augustus s-a gândit la regina al cărei oraş îi inspirase imaginea grandorii urbane. Având simțul ironiei, Augustus poate chiar s-a gândit la următorul lucru: în pofida berbecilor de la Actium, a săbiilor care au cucerit Alexandria şi în pofida muşcăturii aspidei, în cele din urmă, Cleopatra sosise la Roma.

Mulțumiri

E greu să scrii o carte de istorie. Însă e o bucurie să îi menționezi pe cei care te-au ajutat pe parcurs şi să le mulțumeşti.

Prieteni, colegi şi studenți de la câteva instituții de pe trei continente au avut amabilitatea de a împărtăşi cu mine cunoştințele şi competențele lor legate de chestiuni de o mai mare sau mai redusă însemnătate. Le adresez mulțumiri următoarelor persoane: Annetta Alexandridis, Darius Arya, Caitlin Barrett, Elizabeth Bartman, Colin Behrens, Bettina Bergmann, Nikki Bonanni, Peter Campbell, Robert Coates-Stephens, Simon Cotton, Tristan Daedalus, Craig and Jad Davis, Philip de Souza, Ertürk

Durmus, Jason Feulner, Michael Fontaine, Bernard Frischer, Mikel Gago, Harry W. Greene, Sandra Greene, Matthew Guillot, Martha Haynes, John Hyland, Barbara Kellum, Thomas Kerch, Jeffrey Kline, Eric Kondratieff, Arthur Kover, Lynne Lancaster, Olga Litvak, Tamara Loos, Thomas Lucas, Daniel Meegan, Sturt Manning, Brook Manville, Ann Michel, Jake Nabel, Gary Ohls, Carl Oros, John Pollini, Eric Rebillard, Jeffrey Rusten, Daniel Schwarz, Matthew Sears, Aaron Taylor, Kostas Vergos, Karl Walling, Kevin Weddle, Peter Yao, Theo Zemek.

Am avut şansa ca unii prieteni şi colegi să citească manuscrisul în întregime sau parțial. Comentariile lor l-au ameliorat substanțial. Desigur, imperfecțiunile îmi aparțin. Le adresez mulțumiri următoarelor persoane: Maia Aron, John Arquilla, Philippe Boström, Serhan Güngör, David Guaspari, Adrienne Mayor, Gordon McCormick, Adam Mogelonsky şi Josiah Ober. În mod special, vreau să-mi exprim recunoştința față de William M. Murray, unul dintre specialiştii de seamă în ce priveşte Bătălia de la Actium, monumentele acesteia şi războaiele navale elenistice, fiindcă mi-a împărtăşit cu generozitate ceea ce ştie. Vreau să îi mulțumesc şi lui Konstantinos Zachos, care, cu ajutorul săpăturilor arheologice de la Nicopolis,

remodelează ceea ce ştim despre Actium şi despre impactul acestuia asupra culturii romane.

Îmi exprim recunoştinţa şi faţă de cinci instituţii academice pentru că au făcut posibilă apariţia acestei cărţi. Chiar şi menţionându-le e suficient ca să arăt cât de norocos am fost. Le datorez mulţumiri multor colegi din corpul profesoral şi din conducerea Universităţii Cornell pentru susţinere şi ajutor, dar şi studenţilor, în special celor de la Departments of Classics and History, precum şi Bibliotecii John M. Olin pentru superbele ei resurse bibliografice. Sunt recunoscător Universităţii Cornell pentru că mi-a acordat un concediu sabatic ca să lucrez la acest proiect.

Nu aş fi putut să scriu cartea dacă nu mi s-ar fi oferit prilejul de a petrece un an academic ca distinguished visiting professor la Department of Defense Analysis de la Naval Postgraduate School din Monterey, California. Fiind extrem de perseverent, sper că am reuşit să învăţ câte ceva despre cum se poartă războaiele. Vreau să-mi exprim recunoştinţa faţă de colegii şi studenţii mei de acolo.

Hoover Institution de la Universitatea Stanford m-a desemnat întâi visiting fellow şi apoi Corliss Page Dean fellow. Hoover oferă un mediu intelectual remarcabil pentru studiul istoriei şi al chestiunilor militare. Vreau să

le mulțumesc în mod special Condoleezzei Rice, directoare şi senior fellow, şi lui Victor Davis Hanson, senior fellow. Dintre numeroşii colegi de la Hoover din Grupul de Studiere a Rolului Istoriei Militare în Cadrul Conflictelor Contemporane, vreau să le mulțumesc lui David Berkey şi lui Hy Rothstein.

American Academy din Roma m-a găzduit iarăşi cu multă generozitate într-o vizită de documentare din vara anului 2019, oferindu-mi acces la situri importante din Roma şi la conversații şi mai importante cu experții în domeniu. Numeroasele ore fertile petrecute în Biblioteca Arthur and Janet C. Ross m-au făcut să înțeleg mai bine bogățiile inepuizabile ale Romei.

Şcoala Americană de Studii Clasice din Atena mi-a oferit bursa Heinrich Schliemann în 1978-1979. Colin N. Edmonson, acum plecat dintre noi, un mare profesor, care pe atunci era Paul Mellon profesor de studii clasice acolo, ne-a condus în toamna anului 1978, pe mine şi pe colegii mei, într-o călătorie de studii la Nicopolis. Atunci a început să mă intereseze Actiumul.

La Simon & Schuster, minunatul editor Bob Bender a făcut din nou minuni cu un manuscris rebel. Johanna Li, asistenta lui, e eficientă şi vigilentă. Stephen Bedford, directorul de marketing, e generos şi înțelept. Phil Metcalf

şi Philip Bashe au asigurat o corectură atentă. Le mulţumesc lor şi întregii echipe de la Simon & Schuster.

Angela Baggetta e un agent de publicitate excelent. Iar Cathy Hemming, agentul meu literar, face orice lucru posibil.

Soţia mea, Marcia Mogelonsky, mi-a oferit perspective, susţinere şi sfaturi cu privire la chestiuni importante sau secundare. Sunt sigur că o înţelege pe Cleopatra mai bine decât o înţeleg eu şi probabil că îl înţelege şi pe Antonius.

Mama mea a murit în timp ce scriam această carte. Tatăl meu a murit acum câţiva ani. Diane şi Aaron Strauss, bunici atât de devotaţi, s-au bucurat să-şi dedice o parte din viaţă copiilor noştri, Michael şi Sylvie. Ar fi fost încântaţi să îi vadă cum continuă să crească şi devin adulţi, aşa cum eu şi Marcia avem norocul să-i vedem. Dedic această carte memoriei părinţilor mei.

Notă despre surse

Prezint în continuare o listă cu cele mai relevante lucrări pe care le-am consultat, aproape toate în engleză, utilă cititorilor care doresc informaţii suplimentare. [Pentru traducerile din operele autorilor clasici antici, în listă au fost incluse traducerile de referinţă existente în limba română – *n. red.*]

SURSE ANTICE

Următoarele lucrări sunt disponibile în diverse traduceri. Apar toate în *Loeb Classical Library*, publicată de Harvard University Press, care oferă originalele în greacă şi latină, dar şi traducerile. Majoritatea sunt disponibile în engleză pe internet, pe site-uri precum *LacusCurtius: Into the Roman World*, http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/home.html; *Livius.org: Articles on Ancient History*, https://www.livius.org/; şi *Perseus Digital Library*, www.perseus.tufts.edu. Multe dintre aceste lucrări sunt disponibile în traduceri lizibile şi exacte, publicate, de pildă, de Oxford University Press şi Penguin. Includ mai jos anumite comentarii istorice utile.

Augustus, *Rest Gestae Divi Augusti / Faptele divinului Augustus*, ediție trilingvă, trad. şi glosar latin-grec de Marius Alexianu şi Roxana Curcă, ediție îngrijită, studiu introd., note şi comentarii, apendice şi indice de Nelu Zugravu, Iaşi: Editura Universității „Al.I. Cuza”, 2004.

Augustus, and Alison Cooley, *Res Gestae Divi Augusti: Text, Translation, and Commentary*, Cambridge: Cambridge University Press, 2009.

Carmen de Bello Actiaco.

Cassius Dio, *Istoria romană*, trad. şi note de A. Piatkowski, 3 vol., Bucureşti: Editura Ştiințifică, 1973-1985, în special cărțile XLIX-LI.

Cicero, *Filipice*, trad. de Dumitru Crăciun, studiu introd. de G. Guțu, Bucureşti: Editura pentru Literatură Universală, 1968.

Courtney, E., ed., *The Fragmentary Latin Poets*, Oxford: Clarendon Press, 1993, 334-340.

Florus, *Epitome of Roman History*

Horatius, *Opera omnia 1: Odele, Epodele, Carmen Seculare*, ediție îngrijită, studiu introductiv, note şi indici de Mihai Nichita, stabilirea textului şi selecția traducerilor de Traian Costea, Bucureşti: Editura Univers, 1980 (în special *Ode*, Cartea I, XXXVII, „Amicilor săi").

Josephus, *Contra lui Apion*, cuvânt asupra ediției, trad. şi note de Ion Acsan, Bucureşti: Hasefer, 2002.

Josephus, *Antichități iudaice*, 2 vol., trad., note şi indice de Ion Acsan, pref. de Răzvan Theodorescu, Bucureşti: Editura Hasefer, 2019.

Livius, Titus, *De la fundarea Romei,* 5 vol., trad. de Villan Janin, Florica Demetrescu, Paul H. Popescu, studiu introd. de Toma Vasilescu, note de Paul H. Popescu, Bucureşti: Editura Ştiințifică, 1959-1963.

Livius, Titus, *Periochae* (rezumate).

Nicolaus din Damasc, *Autobiografie.*

Nicolaus din Damasc, *Viața lui Augustus* (*Bios Kaisaros*).

Nicolaus din Damasc, *The Life of Augustus and the Autobiography*, edited by Mark Toher. Cambridge: Cambridge University Press, 2016.

Orosius, *Historiae adversus paganos.*

Plinius, *Naturalis Historia*, 6. vol., trad. de Ioana Costa *et al.*, ed. îngrijită, pref., note, anexe şi indice de Ioana Costa, Iaşi: Editura Polirom, 2000-2005.

Plutarh, *Antonius*, in *Vieți paralele*, vol. IV, trad., notițe introd. şi note de prof. univ. dr. docent N.I. Barbu, Bucureşti: Editura Ştiințifică, 1969.

[Plutarch], *Life of Antony*, edited by C.B.R. Pelling. Cambridge: Cambridge University Press, 1988.

Porphyry, *On Abstinence.*

Propertius, Sextus. *Elegii*, 2.15; 1; 3.11; 4.6, ediție bilingvă, trad. de Ioan Micu, pref. de Traian Diaconescu, Iaşi: Institutul European, 2014.

Reinhold, Meyer, *From Republic to Principate: An Historical Commentary on Cassius Dio's Roman History Books 49-52 (36-29 B.C.)*, Atlanta: Scholars Press, 1987.

Strabon, *Geografia*, 3 vol., trad., notițe introd., note şi indice de Felicia Vanț-Ştef, Bucureşti: Editura Ştiințifică, 1974-1983.

Suetonius Tranquillus, C., *Augustus* in *Viețile celor doisprezece cezari*, trad. de David Popescu şi C.V. Georoc, Bucureşti: Editura Ştiințifică, 1958.

Suetonius Tranquillus, C., *Life of Augustus = Vita Divi Augusti*, translated with introduction and historical commentary by D. Wardle, Oxford: Oxford University Press, 2014.

Velleius Paterculus, *Historiae Romanae (The Roman History)*, *https://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Velleius_Paterculus/home.html*

Velleius Paterculus, *The Caesarian and Augustan Narrative (2.41-93)*, edited by A.J. Woodman. Cambridge: Cambridge University Press, 1983.

Vergiliu, *Eneida*, cartea a VIII-a, trad. de George Coşbuc, Bucureşti: Editura Univers, 1980.

Vergiliu, *Bucolice* VI, in *Bucolice, Georgice*, trad. de Teodor Naum, pref. de G. Guțu, Bucureşti: Editura pentru Literatură Universală, 1967.

REFERINȚE

Cancik, Hubert, and Helmut Schneider, eds.; english ed., Christine F. Salazar and David E. Orton, eds., *Brill's New Pauly: Encyclopaedia of the Ancient World,* Boston: Brill, 2002-2010. Editura oferă şi o excelentă variantă digitală.

Hornblower, Simon, Anthony Spawforth, and Esther Eidinow. *The Oxford Classical Dictionary*, 4th ed., Oxford: Oxford University Press, 2012.

„Mantis: A Numismatic Technologies Integration Service". Această bază de date, care include şi monede antice din vasta colecție a American Numismatic Society, poate fi accesată online la http://numismatics.org/search/.

„Orbis: The Stanford Geospatial Network of the Ancient World", Stanford University Libraries, http://orbis.stanford.edu.

Talbert, Richard J.A., ed. *The Barrington Atlas of the Ancient Greco-Roman World*, Princeton, NJ: Princeton University Press, 2000. Carte valabilă şi ca app.

INTRODUCERE

Green, Peter, *Alexander to Actium: An Essay on the Historical Evolution of the Hellenistic Age*, Berkeley: University of California Press, 1990.

Osgood, Josiah, *Caesar's Legacy: Civil War and the Emergence of the Roman Empire*, Cambridge: Cambridge University Press, 2006.

Pelling, Christopher, „The Triumviral Period", in *The Cambridge Ancient History*, 2nd ed., vol. X, The Augustan Empire, 43 B.C. – A.D. 69, edited by Alan K. Bowman, Edward Champlin, and A.W. Lintott, Cambridge: Cambridge University Press, 1996: 1-69.

Strauss, Barry, *The Death of Caesar: The Story of History's Most Famous Assassination*, New York: Simon & Schuster, 2015.

Syme, Ronald, *The Roman Revolution*, Oxford: Oxford University Press, 2002. First published 1939 by Clarendon Press (Oxford, UK).

Burstein, Stanley Mayer, *The Reign of Cleopatra*, Westport, CT: Greenwood Press, 2004.

Chauveau, M., *Egypt in the Age of Cleopatra*, translated by David Lorton, Ithaca, NY: Cornell University Press, 2000.

Gentili, Giovanni, *Cleopatra: Roma e l'Incantesimo dell'Egitto*, Milano: Skira, 2013.

Grant, Michael, *Cleopatra*, New York: Simon & Schuster, 1972.

Haley, Shelley P., „Black Feminist Thought and Classics: Remembering, Reclaiming, Re-empowering", in *Feminist Theory and the Classics*, edited by Nancy Sorkin and Amy Richlin, New York: Routledge, 1993: 23-43.

Hughes-Hallett, Lucy, *Cleopatra: Histories, Dreams and Distortions*, New York: Harper & Row, 1990.

Jones, Prudence J., *Cleopatra: A Sourcebook*, Norman, OK: University of Oklahoma Press, 2006.

Jones, Prudence J., „Cleopatra's Cocktail", *Classical World*, 103, no. 2 (2010): 207-220.

Kleiner, Diana E.E., *Cleopatra and Rome*, Cambridge, MA: Belknap Press of Harvard University Press, 2005.

Mayor, Adrienne, „Cleopatra & Antony Go Fishing", Wonders & Marvels, https://www.wondersandmarvels.com/2014/06/cleopatra-and-Antony-go-fishing.html.

Preston, Diana, *Cleopatra & Antony: Power, Love, and Politics in the Ancient World*, New York: Walker, 2009 [*Antoniu şi*

Cleopatra. Adevărul din spatele celei mai frumoase poveşti de dragoste din lumea antică, trad. de Mirela Popescu, pref. de Zoe Petre, Bucureşti: Corint Books, 2015].

Roller, Duane W., *Cleopatra: A Biography*, Oxford: Oxford University Press, 2010.

Schiff, Stacy, *Cleopatra: A Life*, New York: Little, Brown, 2010 [*Cleopatra: Povestea fascinantă a ultimei regine a Egiptului*, trad. de Vasile Lavinia, Bucureşti: Editura ALL, 2013].

Tarn, W.W., „Alexander Helios and the Golden Age", *Journal of Roman Studies*, 22, no. 2 (1932): 135-160.

Tsoucalas, Gregory, and Marcos Sgantzos. „The Death of Cleopatra: Suicide by Snakebite or Poisoned by Her Enemies?", Chap. 2 in *Toxicology in Antiquity*, vol. 1, edited by Philip Wexler, History of Toxicology and Environmental Health, Waltham, MA: Academic Press, 2014: 11-20.

Tyldesley, Joyce A., *Cleopatra: Last Queen of Egypt*, New York: Basic Books, 2008.

Walker, Susan, and Peter Higgs, eds., *Cleopatra of Egypt: From History to Myth*, London: British Museum, 2001.

ANTONIUS

Carbone, Lucia, „Mark Antony: Rogue with Monetary Insight", *ANS* online, no. 3 (2017): 7-19.

Fraser, P.M., „Mark Antony in Alexandria: A Note", *Journal of Roman Studies*, 47, nos. 1/2 (1957): 71-73.

Goldsworthy, Adrian Keith, *Antony and Cleopatra*, New Haven, CT: Yale University Press, 2010.

Huzar, Eleanor Goltz, *Mark Antony: A Biography*, Minneapolis: University of Minnesota Press, 1978.

Jones, Kenneth R., „Marcus Antonius' Median War and the Dynastic Politics of the Near East", in *Arsacids, Romans, and Local Elites*: *Cross-Cultural Interactions of the Parthian Empire*, edited by Jason Schlude and Benjamin Rubin, Oxford: Oxbow Books, 2017: 51-63.

Roller, Duane W., „The Lost Building Program of Marcus Antonius", *L'Antiquité Classique*, 76 (2007): 87-98.

Rossi, Ruggero F., *Marco Antonio nella lotta politica della tarda repubblica romana*, Trieste, 1959.

Schieber, A.S., „Anthony and Parthia", *Rivista storica dell'Antichità*, 9 (1979): 105-124.

Scott, Kenneth, „Octavian's Propaganda and Antony's *De Sua Ebrietate*", *Classical Philology*, 24, no. 2 (1929): 133-141.

Southern, Pat, *Mark Antony: A Life*, Stroud, UK: Tempus, 1998.

Strauss, Barry S., and Josiah Ober, „Mark Antony: The Man Who Would Be Caesar", in *The Anatomy of Error: Ancient Military Disasters and Their Lessons for Modern Strategists*, New York: St. Martin's Press, 1990.

Weigall, Arthur E.P. Brome, *The Life and Times of Marc Antony*, Garden City, NY: Garden City, 1931.

OCTAVIA

Dixon, Suzanne. „A Family Business: Women's Role in Patronage and Politics at Rome: 80-44 B.C.", *Classica et Mediaevalia*, 34 (1983): 104.

García Vivas, Gustavo, *Octavia contra Cleopatra. El papel de la mujer en la propaganda política del Triunvirato. 44-30 a.C.*, Madrid: Liceus Ediciones, 2013.

Kellum, Barbara. „Representations and Re-presentations of the Battle of Actium", in *Citizens of Discord: Rome and Its Civil Wars*, edited by Brian Breed, Cynthia Damon, and Andreola Rossi. Oxford: Oxford University Press, 2010: 187-202.

Moore, Katrina, „Octavia Minor and the Transition from Republic to Empire", master's thesis, Clemson University, 2017, https://tigerprint.clemson.edu/all_theses/2738.

Osgood, Josiah, *Turia: A Roman Woman's Civil War*, Oxford: Oxford University Press, 2014.

Raubitschek, Antony E., „Octavia's Deification at Athens", *TAPhA*, 77 (1946): 146-150.

Singer, Mary White, „Octavia's Mediation at Tarentum", *Classical Journal*, 43, no. 3 (1947): 173-178.

Singer, Mary White, „The Problem of Octavia Minor and Octavia Maior", *Transactions of the American Philological Association*, 79 (1948): 268-274.

Ziogas, Ioannis, „Singing for Octavia: Vergil's *Life* and Marcellus's Death", *Harvard Studies in Classical Philology*, 109 (2018): 429-481.

OCTAVIAN

Bowersock, G.W., *Augustus and the Greek World*, Oxford: Clarendon Press, 1965.

Everitt, Anthony, *Augustus: The Life of Rome's First Emperor*, New York: Random House, 2006.

Gaddis, John Lewis, *On Grand Strategy*, New York: Penguin Press, 2018, 69-91 [ed. rom.: *Despre marea strategie*, trad. de Dan Sociu, Iaşi: Polirom, 2020].

Galinsky, Karl, *Augustus: Introduction to the Life of an Emperor*, New York: Cambridge University Press, 2012.

Goldsworthy, Adrian Keith, *Augustus: First Emperor of Rome*, New Haven, CT: Yale University Press, 2014.

Holmes, T. Rice. *The Architect of the Roman Empire.* Oxford: Clarendon Press, 1928.

Smith, Christopher John, Anton Powell, and Tim Cornell, *The Lost Memoirs of Augustus and the Development of Roman Autobiography*, Swansea: Classical Press of Wales, 2009.

Southern, Pat. *Augustus*, 2nd ed., Abingdon, UK: Routledge, 2014.

AGRIPPA

Powell, Lindsay, *Marcus Agrippa: Right-Hand Man of Caesar Augustus*, Barnsley, UK: Pen & Sword Books, 2015.

Reinhold, Meyer, *Marcus Agrippa: A Biography*, ed. Anastatica, Roma: „L'Erma" di Bretschneider, 1965.

Roddaz, Jean-Michel, *Marcus Agrippa*, Rome: École française de Rome, 1984.

Wright, F.A., *Marcus Agrippa: Organizer of Victory*, London: G. Routledge & Sons, 1937.

ANII TRIUMVIRATULUI

Berdowski, P., *Res Gestae Neptuni Filii: Sextus Pompeius I Rzymskie Wojny Domowe,* Rzeszów, Pol.: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2015. English summary: 397-404.

Delia, Diana, „Fulvia Reconsidered", in *Women's History and Ancient History*, edited by Sarah B. Pomeroy, Chapel Hill: University of North Carolina Press, 1991: 197-217.

Lange, Carsten Hjort, „Civil War and the (Almost) Forgotten Pact of Brundisium", in *The Triumviral Period: Civil War, Political Crisis, and Socioeconomic Transformations*, edited by Francisco Pina Polo, Zaragoza, Spain: Prensas de la Universidad de Zaragoza, 2020: 139-141.

Lange, Carsten Hjort, *Res Publica Constituta: Actium, Apollo, and the Accomplishment of the Triumviral Assignment*, Leiden: Brill, 2009.

Osgood, Josiah, *Caesar's Legacy: Civil War and the Emergence of the Roman Empire*, Cambridge: Cambridge University Press, 2006.

Osgood, Josiah, *Turia: A Roman Woman's Civil War*, Oxford: Oxford University Press, 2014.

Powell, Anton, Kathryn Welch, and Alain M. Gowing, *Sextus Pompeius*, Swansea: Classical Press of Wales, 2002.

Rich, John, „Warlords and the Roman Republic", in *War, Warlords and Interstate Relations in the Ancient Mediterranean*, edited by T. Naco del Hoyo and F. López Sánchez, Boston: Brill, 2018: 284-286.

Scott, Kenneth, „The Political Propaganda of 44-30 B.C.", *Memoirs of the American Academy in Rome*, 11 (1933): 7-49.

Strauss, Barry, „Sextus Pompeius and the Strategy and Tactics of Ancient Sea Power", in *Rector maris*. *Sextus Pompeius und das Meer*, edited by Laura Kersten and Christian Wendt, Bonn: Habelt (Antiquitas I, vol. 74), 2020: 121-140.

Welch, Kathryn, *Magnus Pompeius: Sextus Pompeius and the Transformation of the Roman Republic*, Swansea: Classical Press of Wales, 2012.

BOGUD ŞI METHONE

Andrews, Kevin, *Castles of the Morea*, Princeton, NJ: American School of Classical Studies at Athens, 1953.

Brizzi, Giovanni, „La Battaglia d'Azio", in Gentili, *Cleopatra*, 19-22.

Camps, G., „Bogud", *Encyclopédie berbère*, vol. 10, Aix-en-Provence: EDISUD, 1991: 1557-1558.

Lawrence, A.W., *Greek Aims in Fortification*, Oxford: Clarendon Press, 1979.

Roller, Duane W., *The World of Juba II and Kleopatra Selene: Royal Scholarship on Rome's African Frontier*, New York: Routledge, 2003.

ACTIUM, BĂTĂLIA

Carter, John, *The Battle of Actium*, London: Hamish Hamilton, 1970.

Fratantuono, Lee, *The Battle of Actium 31 B.C.: War for the World*, Barnsley, UK: Pen & Sword Books, 2016.

Kromayer, J., „Actium: Ein Epilog", *Hermes*, 68 (1933): 361-383.

Kromayer, J., „Kleine Forschungen zur Geschichte des Zweiten Triumvirats. VII. Der Feldzug von Actium und der sogenannte Verrath der Cleopatra", *Hermes*, 34, no. 1 (1899): 1-54.

Lange, Carsten Hjorst, „The Battle of Actium: A Reconsideration", *Classical Quarterly*, 61, no. 2 (2011): 608-623.

Leroux, J., „Les problèmes stratégiques de la bataille d'Actium", *Recherches de Philologie et de Linguistique*, 2 (1968): 29-37, 55.

Murray, William M., „Reconsidering the Battle of Actium – Again", in *Oikistes: Studies in Constitutions, Colonies, and Military Power in the Ancient World. Offered in Honor of A.J. Graham*, edited by Vanessa B. Gorman and Eric W. Robinson, Leiden: Brill, 2002: 339-360.

Richardson, G.W., „Actium", *Journal of Roman Studies*, 27, no. 2 (1937): 153-164.

Sheppard, Si, *Actium 31 BC: Downfall of Antony and Cleopatra*, Oxford, UK: Osprey Publishing, 2009.

Tarn, W.W., „The Battle of Actium", *Journal of Roman Studies*, 21 (1931): 173-199.

ACTIUM, LOCUL ŞI MONUMENTELE

Murray, William M., „The Dedication Inscription", in Konstantinos Zachos, ed., *The Victory Monument of Augustus at Nicopolis*, Athens: Athens Archaeological Society, forthcoming.

Murray, William M., „The Rostral Display on the Podium's Façade", *ibid*.

Murray, William M., and Photios M. Petsas, *Octavian's Campsite Memorial for the Actian War*, Philadelphia: American Philosophical Society, 1989.

Zachos, Konstantinos, *An Archaeological Guide to Nicopolis: Rambling through the Historical, Sacred, and Civic Landscape*, trans. Deborah Brown. Monuments of Nicopolis 10. Athens: DIPCA – Scientific Committee of Nicopolis, 2015.

Zachos, Konstantinos, „Excavations at the Actian Tropaeum at Nicopolis: A Preliminary Report", in *Foundation and Destruction, Nikopolis and Northwestern Greece: The Archaeological Evidence for the City Destructions, the Foundation of Nikopolis and the Synoecism*, edited by Jacob Isager. Athens: Danish Institute at Athens, 2001: 29-41.

Zachos, Konstantinos, *To MnÄ"meio tou Oktavianou Augoustou stÄ" NikopolÄ" – To Tropaio tÄ"s Naumachias tou Aktiou*, Atena: Hypourgieo Politismou, 2001.

Zachos, Konstantinos, „The *Tropaeum* of the Sea-Battle of Actium at Nikopolis: Interim Report", *Journal of Roman Archaeology*, 16 (2003): 64-92.

NAVELE ANTICE ŞI RĂZBOIUL NAVAL

Belfiglio, Valentine J., *A Study of Ancient Roman Amphibious and Offensive Sea-Ground Task Force Operations*, Lewiston, NY: Edward Mellen Press, 2001.

Beresford, James, *The Ancient Sailing Season*, Leiden: Brill, 2013.

Callahan, Harold Augustin, *The Sky and the Sailor: A History of Celestial Navigation*, New York: Harper and Brothers, 1952: 10-18.

Casson, Lionel: *Ships and Seamanship in the Ancient World*, Princeton, NJ: Princeton University Press, 1971.

De Souza, Philip, *Piracy in the Graeco-Roman World*, Cambridge: Cambridge University Press, 1999.

Kromayer, J., „Die Entwickelung der römischen Flotte vom Seeräuberkriege des Pompeius bis zur Schlacht von Actium", *Philologus*, 56.JG (December 1897): 458-466.

Morrison, J.F., and J.S. Coates, *Greek and Roman Oared Warships, 399-30 B.C.*, Oxford, UK: Oxbow Books, 2016. First published 1996 by Oxbow Books, Oxford: UK.

Morton, Jamie, *The Role of the Physical Environment in Ancient Greek Seafaring*, Leiden: Brill, 2001.

Murray, William M., *The Age of Titans: The Rise and Fall of the Great Hellenistic Navies*, New York: Oxford University Press, 2012.

Pitassi, Michael, *The Navies of Rome*, Woodbridge, UK: Boydell, 2009.

Rodgers, William Ledyard, *Greek and Roman Naval Warfare: A Study of Strategy, Tactics, and Ship Design from Salamis (480 B.C.) to Actium (31 B.C.)*, Annapolis, MD: United States Naval Institute, 1937.

Starr, Chester G., *The Influence of Seapower on Ancient History*, New York: Oxford University Press, 1989.

Starr, Chester G., *The Roman Imperial Navy: 31 B.C. – A.D. 324*, Ithaca, NY: Cornell University Press, 1941.

Taylor, E.G.R., *The Haven-Finding Art: A History of Navigation from Odysseus to Captain Cook*, New York: Abelard-Schuman, 1957.

Thiel, J.H., *Studies on the History of Roman Sea-Power in Republican Times*, Amsterdam: North-Holland (N. v. Noord-hollandsche uitgevers mij.), 1946.

ARMATA ROMANĂ

Austin, N.J.E., and N.B. Rankov, *Exploratio: Military and Political Intelligence in the Roman World*, New York: Routledge, 1995.

Gilliver, Catherine, Adrian Keith Goldsworthy, and Michael Whitby, *Rome at War*, Oxford, UK: Osprey, 2005.

Goldsworthy, Adrian Keith, and John Keegan, *Roman Warfare*, New York: Smithsonian Books/Collins, 2005.

Keppie, L.J.F., *Colonisation and Veteran Settlement in Italy, 47-14 B.C.*, London: British School at Rome, 1983.

Keppie, L.J.F., *The Making of the Roman Army: From Republic to Empire*, Totowa, NJ: Barnes & Noble Books, 1984.

Keppie, L.J.F., „Mark Antony's Legions", in *Legions and Veterans: Roman Army Papers 1971-2000*, Stuttgart, Ger.: Franz Steiner Verlag, 2000: 74-96.

Keppie, L.J.F., „A Note on the Title Actiacus", in *Legions and Veterans*, 97-98. [= *Classical Review*, 21, no. 3 (1971): 329-330].

Roth, Jonathan P., *The Logistics of the Roman Army at War (264 B.C. – A.D. 235)*, Leiden: Brill, 1999.

DUPĂ ACTIUM

Beard, Mary, *The Roman Triumph*, Cambridge, MA: Belknap Press of Harvard University Press, 2007.

Gray-Fow, Michael, „What to Do with Caesarion?", *Greece & Rome*, 61, no. 1 (2014): 38-67.

Gurval, Robert Alan, *Actium and Augustus: The Politics and Emotions of Civil War*, Ann Arbor: University of Michigan Press, 1995.

Ober, Josiah. „Not by a Nose: The Triumph of Antony and Cleopatra at Actium, 31 B.C.", in *What If 2: Eminent Historians Imagine What Might Have Been*, edited by Robert Cowley, New York: G.P. Putnam's Sons, 2001: 23-47.

Östenberg, Ida, *Staging the World: Spoils, Captives, and Representations in the Roman Triumphal Procession*, Oxford: Oxford University Press, 2009.

Zanker, Paul, *The Power of Images in the Age of Augustus*, Ann Arbor: University of Michigan Press, 1988.

Note

Capitolul 1. Drumul spre Philippi

1. Cicero, *Scrisori către Atticus*, 14.20.2 [versiune românească de prof. Constantin Popescu Mehedinți, 2 vol. (Colecția „Ovidianum”, f.e., 1977)]; vezi, pentru comparație, Joyce Tyldesley, *Cleopatra: Last Queen of Egypt* (New York: Basic Books, 2008), pp. 107-8.
2. Practic, i-a oferit o diademă sau o panglică simbolizând regalitatea, nu o coroană, deoarece, spre deosebire de monarhii moderni, regii din lumea greco-romană purtau astfel de panglici, nu coroane.
3. Pentru asasinarea lui Iulius Caesar, vezi cartea mea *The Death of Caesar: The Story of History's Most Famous Assassination* (New York: Simon & Schuster, 2015).
4. Se poate ca persoana care a depus mărturie să fi fost strămătuşa lui, nu bunica lui.
5. *O puer, qui omnia nomini debes*, Cicero, *Filipice* XIII.XI [trad. rom. de Dimitrie Crăciun, studiu introductiv de G. Guțu (Bucureşti: Editura pentru Literatură Universală, 1968), p. 210].

6. Suetonius, *Augustus*, VII, [ed.. rom. *Viețile celor doisprezece cezari*, trad. de David Popescu şi C.V. Georoc (Bucureşti: Editura Ştiințifică, 1958)]. Vezi comentariul lui D. Wardle în Suetonius, *Life of Augustus (Vita Divi Augusti)*, ed. D. Wardle (Oxford: Oxford University Press, 2014), p. 468.

7. Suetonius, *Augustus*, XI.

8. William Shakespeare, *Julius Caesar,* actul V, scena 1: „*a slight, unmeritable man/ Meet to be sent on errands*" [trad. rom. Barbu Lăzureanu, editat de C. George Sandulescu şi Lidia Vianu, (Bucureşti; Contemporary Literature Press, 2016), p. 119, https://editura.mttlc.ro/shakespeare-lazureanu-1892.html].

9. Velleius Paterculus, *Historiae Romanae,* II.86.3.

10. Plutarh, *Brutus*, 29.4 [în *Vieți paralele*, vol. 5, trad., notițe introd. şi note de prof. univ. dr. docent N.I. Barbu, (Bucureşti: Editura Ştiințifică, 1971)].

11. „Silver Denarius, Uncertain Value, 43–42 BC 1944.100.4554", American Numismatic Society online, accesat la 11 aprilie 2021, https://numismatics.org/collection/1944.100.4554.

12. „Julius Caesar «Assassination Coin» Sets World Record of Nearly $4.2 Million", *ArtDaily*, accesat la 11 aprilie 2021, https://artdaily.com/news/129649/Julius-Caesar--assassination-coin--sets-world-record-of-nearly--4-2-million#.YxmsVXbP1PZ.

13. Shakespeare, *Julius Caesar,* actul V, scena V, [trad. rom. cit., p. 174].

Capitolul 2. Comandantul şi regina

1. Martial, *Epigrame* XI.20 [în româneşte de Tudor Măinescu şi Alexandru Hodoş, prefață de I. Fisher (Bucureşti: Editura pentru Literatură, 1967)].
2. Duane W. Roller, *Cleopatra: A Biography* (Oxford: Oxford University Press, 2010), p. 116.
3. William Shakespeare, *Antoniu şi Cleopatra,* actul II, scena II, [în româneşte de Adolphe Stern, editori C. George Sandulescu şi Lidia Vianu (Bucureşti: Contemporary Library Press, 2016), pp. 56-7, https://editura.mttlc.ro/shakespeare-antony-and-cleopatra-stern-1922.html].
4. Plutarh, *Antonius* 26.1-2 [în *Vieți paralele*, vol. IV, trad., notițe introductive şi note de prof. univ. dr. docent N.I. Barbu, (Bucureşti: Editura Ştiințifică. 1969)]; Plutarh (Lucius Mestrius Plutarchus), *Plutarch's Lives*, vol. 9, *Demetrius and Anthony; Pyrrhus and Caius Marius*, trans. Bernadotte Perrin (London: W. Heinemann, 1920), pp. 193–95. [*Demetrios şi Antoniu*, trad., prefață şi note de Petru Creția (Bucureşti: Minerva, PBT, 1994); „Pirus" şi „Marius" în *Vieți paralele*, vol, III, notițe introd., trad. şi note de prof. univ. dr. docent N.I. Barbu (Bucureşti: Editura Ştiințifică, 1966)].
5. *Ibid*., 26.2 [trad. de N.I. Barbu, ed. rom. cit.]; *ibid*., p. 195, modificat.

6. Plutarh, *Antonius*, 26.2; vezi, pentru comparație, Shakespeare, *Antoniu şi Cleopatra*, actul II, scena II, [ed. rom. cit., p. 58].

7. Flavius Josephus, *Antichități iudaice*, 15.4.1 [2 vol., trad., note şi indice de Ion Acsan, prefață de Răzvan Theodorescu, (Bucureşti: Editura Hasefer, 2019)]; şi *Contra lui Apion*, 2.5 [cuvânt asupra ed., trad. şi note de Ion Acsan (Bucureşti: Hasefer, 2002)]; Appian, *Războaiele civile* V.IX, [trad. de Mihai Paraschivescu *et al*., studiu introd. şi note expl. de N. I. Barbu (Bucureşti: Editura Ştiințifică, 1957)]; Cassius Dio, *Istoria romană* XLVIII.24 [trad. şi note de A. Piatkowski, 3 vol. (Bucureşti: Editura Ştiințifică, 1973-1985)]. Sursele conțin contradicții care îi sunt nefavorabile Cleopatrei.

8. Plutarh, *Antonius*, 29.1.

9. Shakespeare, *Antoniu şi Cleopatra*, actul II, scena II [ed. rom. cit., p. 59].

10. Plutarh, *Antonius,* 27; vezi, pentru comparație, 25.4–5; Cassius Dio, *Istoria romană*, XL.34.

11. „Silver Tetradrachm of Cleopatra VII of Egypt/Mark Antony/ Cleopatra VII of Egypt, Antioch, 36 BC. 1977.158.621", American Numismatic Society online, accesat la 11 aprilie 2021, https://numismatics.org/collection/1977.158.621.

12. „Bronze 80 drachm of Cleopatra VII of Egypt, Alexandreia, 51 BC–29 BC. 1941.131.1158", American Numismatic Society online, accesat la 11 aprilie 2021, https://numismatics.org/collection/1941.131.1158.

13. „Bronze 80 drachm of Cleopatra VII of Egypt, Alexandreia, 51 BC–29 BC. 1944.100.75442”, American Numismatic Society online, accesat la 11 aprilie 2021, https://numismatics.org/collection/1944.100.75442.
14. Susan Walker şi Peter Higgs, *Cleopatra of Egypt: From History to Myth* (London: British Museum, 2001), catalog no. 179, p. 177; monedă de argint: catalog no. 220, p. 234.
15. „Silver Tetradrachm of Antony and Cleopatra, Antioch, 36 BC. 1967.152.567”, American Numismatic Society online, accesat la 11 aprilie 2021, https://numismatics.org/collection/1967.152.567.
16. „Silver Tetradrachm of Antony and Cleopatra, Antioch, 36 BC. 1967.152.567”, American Numismatic Society online, accesat la 11 aprilie 2021, https://numismatics.org/collection/1944.100.65512.
17. Sau putea fi doar pe sfert egipteancă, dar acest lucru pare mai puțin probabil, având în vedere măsura în care Cleopatra elogia limba şi cultura egipteană sau onorurile acordate de fiica Cleopatrei familiei unui preot egiptean. Pentru un argument complex şi ingenios, vezi Roller, *Cleopatra,* pp. 165–66. Legat de rasa Cleopatrei, vezi şi Shelley P. Haley, „Black Feminist Thought and Classics: Re-membering, Re-claiming, Re-empowering”, in *Feminist Theory and the Classics*, ed. Nancy Sorkin Rabinowitz şi Amy Richlin (New York: Routledge, 1993), pp. 23–43.
18. Horațiu, *Ode* 1.XXXVII.7, 9–10,12,13,14. [Horatius, *Opera omnia 1*, ed. îngrijită, studiu introd., note şi indici de Mihai

Nichita, stabilirea textului şi selecţia traducerilor de Traian Costea (Bucureşti; Editura Univers, 1980)]. Poeţii Horaţiu (Quintus Horatius Flaccus) şi Sextus Propertius reprezintă interpretarea lui Octavian a relaţiei lui Antonius cu Cleopatra: Kenneth Scott, „The Political Propaganda of 44–30 B.C.”, *Memoirs of the American Academy in Rome* 11 (1933), p. 49.

19. Cassius Dio, *Istoria romană*, L.1; Horaţiu, *Epode*, IX.10–15, şi *Ode*, 1.XXVII.7-14 [Horatius, *Opera omnia* 1, ed. îngr., studiu introd., note şi indici de Mihai Nichita, stabilirea textului şi selecţia traducerilor de Traian Costea (Bucureşti: Editura Univers, 1980)].

20. De exemplu, vezi Ovidiu (Publius Ovidius Naso), *Metamorfoze,* XV.827; Cassius Dio, *Istorie romană*, L.26.

21. Horaţiu, *Epode*, IX.12.

22. Propertius, *Elegii,* 2.16.39–40, 4.6.21–22 [ed. bilingvă, trad. de Ioan Micu, pref. de Traian Diaconescu, Iaşi: Institutul European, 2014].

23. Horaţiu, *Epode*, IX.14.

24. Josephus, *Contra lui Apion*, 2.59.

25. Cassius Dio, *Istoria romană,* L.25.

26. Josephus, *Contra lui Apion*, 2.59.

27. Propertius, *Elegii,* 4.6.21–22.

28. Scolie la *Eneida* lui Vergiliu (Publius Vergilius Maro), 8.696.

29. Florus, *Epitome rerum tomanorum*, 21.3.11.

30. Printre ei sunt al-Masudi şi (Agapius) Mahbub ibn Qustantin. Vezi Okasha El-Daly, *Egyptology: The Missing*

Millennium, Ancient Egypt in Medieval Arabic Writings (London: UCL Press, 2005), pp. 121–23, 130–37.

31. Philostratus (Lucius Flavius Philostratus), *Viețile sofiştilor* (*Bioi sophistŁĬn*), 1.5.

32. Plutarh, *Antonius,* 27.2.

33. Suetonius, *Iulius Caesar,* LII.

34. Vezi Ronald Syme, „No Son for Caesar?", *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte*, 29, no.4 (1980): pp. 422–37.

35. Arnaldo Momigliano, Theodore John Cadoux şi Ernst Badian, „Oppius", in Simon Hornblower, Anthony Spawforth, şi Esther Eidinow, eds., *The Oxford Classical Dictionary*, 4th ed. (Oxford: Oxford University Press, 2012).

36. Plutarh, *Pompeius*, X.5. Au negat paternitatea lui Caesar: Nicolaus din Damasc, *Viața lui Augustus* (*Bios Kaisaros*), 68; Cassius Dio, *Istoria romană,* XLVII.31.

37. Suetonius, *Caesar*, LII [în *Viețile celor doisprezece cezari*, ed. rom. cit.]

38. Plutarh, *Antonius*, 29.2 [trad. de N.I. Barbu, ed. rom. cit.]; Adrienne Mayor, „Cleopatra & Antony Go Fishing", Wonders & Marvels, accesat la 11 april 2021, https://www.wondersandmarvels.com/2014/06/cleopatra-and-antony-go-fishing.html.

39. Plinius cel Bătrân, *Naturalis Historia,* 9.119–21 (9.58) [trad. Anca Dan în *Nat. Hist.*, vol. II, ed. îngrijită, pref. şi note de Ioana Costea, trad. de Ioana Costea *et al.* (Iaşi: Polirom, 2001)].

40. Prudence J. Jones, „Cleopatra's Cocktail", *Classical World* 103, no. 2 (2010): pp. 207–20.
41. Plutarh, *Antonius*, 29.1.
42. În original *Sinodos Amimetobion*, vezi Plutarh, *Antonius*, 28.2. – *n. red.*
43. Suetonius, *Augustus*, XV [trad. de David Popescu şi C.V. Georoc, ed. rom. cit.].
44. *Ibid*., XXV.

Capitolul 3. Trei tratate şi o căsătorie

1. Referință „Filters", American Numismatic Society online, accesat la 11 aprilie 2021, https://numismatics.org/search/results?q=year_num%3A%5B-50+TO+30%5D+AND+domitius%20+ahenobarbus+AND+department_facet%3A%20Roman%20&lang=en.
2. Suetonius, *Augustus* LXX; Plutarh, *Antonius,* 33.2–3.
3. Appian, *Războaiele civile*, V.LIX.
4. Nicolaus, *Viața lui Augustus,* 28; vezi Nicolaus, *The Life of Augustus and the Autobiography*, ed. Mark Toher (Cambridge: Cambridge University Press, 2016), pp. 214–15.
5. Appian, *Războaiele civile*, III.XCI–XCII [ed. rom. cit.].
6. *Ibid*., III.XIV; Nicolaus, *Viața lui Augustus*, 52–54.
7. Plutarh, *Antonius*, 31.1.
8. Appian, *Războaiele civile*, IV.XXXII–XXXIV.

9. Plutarh, *Antonius,* 31.2.

10. Publius Cornelius Tacitus, *Anale,* I.10, „*subdolae adfinitatis*", [Cornelius Tacitus, *Anale*, trad. din limba latină şi note de Gheorghe Guțu (Bucureşti: Humanitas, 1995)].

11. „Silver Cistophorus of Marc Antony, Ephesus, 39 BC. 1944.100.7032", American Numanistic Society online, accesat la 11 aprilie 2021, https://numismatics.org/collection/1944.100.7032?lang=en.

12. Priscian (Priscianus), *Institutio de arte grammatica*, X.47 (ed. H. Keil II, p. 536 [Leipzig, Ger., 1855]), citat în Emily A. Hemelrijk, *Matrona Docta: Educated Women in the Roman Élite from Cornelia to Julia Domna* (New York: Routledge, 1999), pp. 107, 293n43.

13. Cassius Dio, *Istoria romană*, XLVIII.31; Degrassi, Attilio, *Inscriptiones Latinae Liberae Rei Publicae,* 2. Ed., aucta et emendata (Florence: La nuova Italia, 1972), 562a = Hermann Dessau, *Inscriptiones Latinae Selectae* (Berolini: Weidmann, 1892) 3784; Josiah Osgood, *Caesar's Legacy: Civil War and the Emergence of the Roman Empire* (Cambridge: Cambridge University Press, 2006), p. 193.

14. „Gold Aureus, Uncertain Value, 38 B.C. 1976.10.1", American Numismatic Society online, accesat la 11 aprilie 2021, https://numismatics.org/collection/ 1976.10.1?lang=en.

15. Jackie Butler, „Fulvia: The Power Behind the Lion?", *Coins at Warwick* (blog), 1 august 2018,

https://blogs.warwick.ac.uk/numismatics/entry/fulvia_the_power/. Antonius nu a pus numele Octaviei pe monede, dar ea poate fi uşor identificată de asemănarea familiară pronunțată cu imaginile lui Octavian din aceeaşi perioadă.

16. Vergiliu, *Eclogues*, trans. J. B. Greenough (Boston: Ginn, 1895), rândurile 8–12, https://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.02.0057%3Apoem%3D4 [„Pollio" în *Bucolice. Georgice*, trad. de Teodor Naum, prefață de G. Guțu, (Bucureşti: Editura pentru Literatură Universală, 1967), p. 20].

17. Vezi discuția din Osgood, *Caesar's Legacy*, pp. 193–201.

18. Attilio Degrassi, *Inscriptiones Italiae*, vol. 13.1: *Fasti Triumphales et Consulares* (Rome: Libreria dello Stato, 1947), pp. 86–87, 568, vezi, pentru comparație, pp. 342–43, Fasti Barberiniani. Aspect discutat de Carsten Hjort Lange, „Civil War and the (Almost) Forgotten Pact of Brundisium", in *The Triumviral Period: Civil War, Political Crisis, and Socioeconomic Transformations*, ed. Francisco Pina Polo (Zaragoza, Sp.: Prensas de la Universidad de Zaragoza), pp. 139-41.

19. Plutarh, *Antonius*, 32.3; Appian, *Războaiele civile*, V.LXXIII; Cassius Dio, *Istoria romană*, XLVIII.38. Vezi Pat Southern, *Mark Antony: A Life* (Stroud, UK: Tempus, 1998), loc. 2773–4044 (kindle e-book).

20. Pindar, frag. 64.

21. Gustavo García Vivas, *Octavia Contra Cleopatra. El Papel De La Mujer En La Propaganda Política Del Triunvirato. 44–30 A.C.* (Madrid: Liceus Ediciones, 2013), p. 71, citându-l pe Joyce Maire Reynolds şi Kenan T. Erim, *Aphrodisias and Rome: Documents from the Excavation of the Theatre at Aphrodisias Conducted by Professor Kenan T. Erim, Together with Some Related Texts* (London: Society for the Promotion of Roman Studies, 1982), doc. 8 l.26, comentariu, în acelaşi loc.

22. Appian, *Războaiele civile,* V. LXXVI [trad. de Nicolae Marinescu, ed. rom. cit.].

23. Cassius Dio, *Istoria romană*, XLVIII.39; Seneca cel Bătrân (Lucius Annaeus Seneca), *Suasoriae* 1.6. Acuzația poate avea ca sursă propaganda făcută contra lui Antonius.

24. Cassius Dio, *Istoria romană*, XLIX.21; Plutarh, *Antonius,* 34.2.

25. *Ibid*.; *ibid*., 34.3.

26. În 117/118, împăratului roman Traian (Marcus Ulpius Traianus) i s-a permis postum să sărbătorească un triumf împotriva Parției. Vezi *Life of Antony,* ed. C.B.R. Pelling (Cambridge: Cambridge University Press, 1988), p. 212.

27. În legătură cu întâlnirea de la Tarentum, vezi Appian, *Războaiele civile,* V.XCII-XCV; Cassius Dio, *Istoria romană*, XCVIII.54; Plutarh, *Antonius,* 35; *Life of Antony,* ed. comm., Pelling, pp. 213–216.

28. Vezi, de exemplu, Ronald Same, *The Roman Revolution* (Oxford: Oxford University Press, 2002 [Oxford: Clarendon Press,1939]), pp. 225–26n2.

29. În ce priveşte monedele, vezi Susan Wood, *Imperial Women: A Study in Public Images, 40 B.C. – A.D. 68* (Boston: Brill, 1999), pp. 41–51.

30. Beth Severy, *Augustus and the Family at the Birth of the Roman Empire* (New York: Routledge, 2003), p. 42.

Capitolul 4. Victoria lui Octavian. Înfrânt, Antonius îşi revine

1. Appian, *Războaiele civile,* V.CXI-CXII [trad. de Petre Creția, ed. rom. cit.].

2. Vezi William M. Murray, *The Age of the Titans: The Rise and Fall of the Great Hellenistic Navies* (New York: Oxford University Press, 2012), pp. 166-67.

3. Augustus, *Res gestae divi Augusti / Faptele divinului Augustus*, 25.1 [ed. trilingvă trad. şi glosar latin-grec de Marius Alexianu şi Roxana Curcă, ed. îngrijită, studiu introd., note şi comentarii, apendice şi indice de Nelu Zugravu (Iaşi: Editura Universității „Al. I. Cuza”, 2004)].

4. Suetonius, *Augustus*, XVI.

5. Augustus, *Res gestae givi Augusti / Faptele divinului Augustus*, 29.1.

6. Vezi Marjeta Ĺ aĹ˝el Kos, „Octavian's Illyrian War: Ambition and Strategy", in *The Century of the Brave: Roman Conquest and Indigenous Resistance in Illyricum During the Time of Augustus and His Heirs: Proceedings of the International Conference, Zagreb, 22.–26.9.2014*, ed. Marina Milecivic BradaÄŤ şi Dino Demechili (Zagreb, Croația: FF Press, 2018), pp. 48–49.

7. Vezi Scott, „Political Propaganda", pp. 48–49.

8. Suetonius, *Augustus*, LXX; Suetonius, *Life of Augustus (Vita Divi Augusti),* ed., comm. D. Wardle, pp. 443-46; Marleen Flory, „*Abducta Neroni Uxor:* The Historiographic Tradition on the Marriage of Octavian and Livia", *Transactions of the American Philological Association* 118 (1988), pp. 343-59.

9. Plutarh, *Antonius*, 33.2–4; Suetonius, *Augustus*, LXX.

10. Christopher Pelling, „The Triumviral Period", in *The Cambridge Ancient History*, vol. 10, *The Augustan Empire, 43 B.C. – A.D. 69,* ed. Alan K. Bowman, Edward Champlin şi A.W. Lintott (Cambridge: Cambridge University Press, 1996), p. 49.

11. Plinius, *Naturalis Historia,* 14.28 (147-48) [trad. de Octavian Gordon, ed. rom. cit., vol. III (Iaşi: Polirom, 2002)]. Vezi Kenneth Scott, „Octavian's Propaganda and Antony's De Sua Ebrietate", *Classical Philology* 24, no. 2 (1929): pp. 133–41.

12. Suetonius, *Augustus*, LXVIII–LXIX.

13. *Ibid*., LXIX. Această ultimă propoziție, „Este soția mea?", poate fi tradusă şi „Este soția mea", deoarece în latină nu există semne de întrebare, iar topica poate reda atât o

afirmație, cât şi o întrebare. Dar afirmația n-ar avea noimă, deoarece scopul listei lui Antonius referitoare la relațiile amoroase ale lui Octavian e acela de a arăta că ambii îşi înşelaseră soțiile, nu că Antonius era bigam şi cu atât mai puțin în detrimentul surorii lui Octavian. Aşa încât, cu siguranță, era o întrebare: „Este soția mea?”.

14. Plutarh, *Antonius*, 37.2–3, 38.1; A.S. Schieber, „Anthony and Parthia”, *Rivista storica dell'Antichità* (1979), p. 111.

15. *Life of Antony*, ed. comm., Pelling, p. 225.

16. Plutarh, *Antonius,* 37.2; Schieber, „Anthony and Parthia”, p. 111.

17. Plutarh, *Antonius*, 53.1–2.

18. *Ibid*., 53.1; Cassius Dio, *Istoria romană,* XLIX.33; *Life of Antony*, ed. comm., Pelling, pp. 244–45.

19. Plutarh, *Antonius*, 54.1; *Life of Antony*, ed. comm., Pelling, p. 248, lasă să se înțeleagă că, în realitate, poate că Octavian doar ar fi sugerat în public că Octavia ar fi fost îndreptățită să divorțeze de Antonius dacă ar fi vrut.

20. Cassius Dio, *Istoria romană*, XLIX.38. Nu e clar dacă votul a fost dat în Senat sau printr-o lege a poporului. Vezi R.A. Bauman, „Tribunician Sacrosanctity in 44, 36 and 35 B. C.”, *Rheinisches Museum Für Philologie* 124, no. 2 (1981), pp. 174–78.

21. Richard A. Bauman, *Women and Politics in Ancient Rome* (London: Routledge, 1992), p. 93.

22. Să remarcăm la Cassius Dio, *Istoria romană*, XLIX.38, că pune numele Octaviei înaintea celui al Liviei, deşi aceasta din urmă a avut o importanță mai mare în istoria Romei.
23. După cum sugerează Marleen B. Flory, „Livia and the History of Public Honorific Statues for Women in Rome”, *Transactions of the American Philological Association* 123 (1993), pp. 295–96.
24. Plutarh, *Antonius*, 50.2; Cassius Dio, XLIX.40.
25. Cassius Dio, *Istoria romană*, XLIX.40.
26. Plutarh, *Antonius*, 54.3-4; Cassius Dio, *Istoria romană*, XLIX.41.
27. Strabon, *Geografia*, XVII.I.10 (795) [trad., notițe introd., note şi indice de Felicia Vanț-Ĺztef, 3 vol. (Bucureşti: Editura Ĺztiințifică, 1974-1983), vol. 3, p. 461].
28. Plutarh, *Antonius,* 54.3-4.

Capitolul 5. Aşa a început războiul

1. Tim G. Parkin, *Old Age in the Roman World: a Cultural and Social History* (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 2003), pp. 20–21.
2. Plutarh, *Antonius*, 56.1.
3. De exemplu, Geminius, care a venit de la Roma, în numele prietenilor lui Antonius ca să încerce să-l convingă să o trimită pe Cleopatra înapoi în Egipt (*ibid*., 59).

4. E posibil ca şi Antonius să fi făcut la fel, o realizare ascunsă mai apoi de propaganda ostilă a lui Augustus. Vezi Duane W. Roller, „The Lost Building Program of Marcus Antonius”, *L'Antiquité Classique* 76 (2007), pp. 87-98.

5. W.W. Tarn, „Alexander Helios and the Golden Age”, *Journal of Roman Studies* 22, no. 2 (1932), pp. 135–60; Michael Grant, *Cleopatra* (New York: Simon & Schuster, 1972), pp. 172–75.

6. Plutarh, *Antonius*, 56.2.

7. *Ibid*., 56.3 [trad. de N.I. Barbu, ed. rom. cit.]; *Plutarch's Lives*, vol. 9, trans. Perrin, p. 267.

8. *Ibid*., *Antonius* 57.1.

9. *Ibid*., 57.2; Cassius Dio, *Istoria romană*, L.3.

10. „*Tuas res tibi habeto*”; Cassius Dio, *Istoria romană*, L.3; Seneca, *Suasoriae* 1.6.

11. Antonius avea două case în Roma: una pe Colina Palatină (Cassius Dio, *Istoria romană*, LIII.27), iar cealaltă, fostă proprietate a lui Pompeius Magnus, dincolo de valea Forumului, pe o colină care dădea spre locul unde avea să fie apoi Colosseumul. Vezi Eva Margareta Steinby, *Lexicon Topographicum Urbis Romae*, vol. 2 (Roma: Quasar, 1993), p. 34, şi Plutarh, *Antonius,* 54.1-2. Ambele erau selecte. Nu e clar în care dintre case a locuit Octavia. Pentru data din mai sau iunie, vezi C. Suetonius Tranquillus, *Life of Augustus (Vita Divi Augusti),* trans., introd., comm. D. Wardle, p. 442.

12. Sarah Rey, „Les larmes romaines et leur portée: une question de genre?”, *Clio: Women, Gender, History* 41, no. 1 (2015), pp. 243-64.

13. Plutarh, *Antonius*, 57.2.

14. *Life of Anthony*, ed. comm., Pelling, p. 259, sugerează că Antonius a divorțat de Octavia ca să o împiedice pe ea să divorțeze prima.

15. Appian, *Războaiele civile*, V.CXLIV.

16. Velleius Paterculus, *Historiae Romanae*, II.83.2.

17. *Ibid*.

18. Cassius Dio, *Istoria romană*, L.3.

19. Plutarh, *Antonius*, 58.2.

20. Velleius Paterculus, *Historiae Romanae*, II.83.1. O altă problemă putea fi că nu mai era în grațiile Cleopatrei, Plutarh, *Antonius*, 58.4.

21. Plutarh, *Antonius,* 58.2; Cassius Dio, *Istoria romană*, L.3; Suetonius, *Augustus*, XVII.

22. Plutarh, *Antonius*, 58.3.

23. Cassius Dio, *Istoria romană*, L.4.

24. Suetonius, *Augustus*, XCIX.

25. Plutarh, *Antonius,* 58.3.

26. *Ibid*., 60.1.

27. Cassius Dio, *Istoria romană,* L.4; vezi, pentru comparație, Augustus, *Res gestae divi Augusti / Faptele divinului Augustus,* 7.3.

28. Augustus, *Res gestae divi Augusti / Faptele divinului Augustus,* 25 [trad. de Marius Alexianu şi Roxana Curcă, ed. rom. cit.].

Capitolul 6. Invadatorii

1. Vezi Tomislav BiliÄŤ, „The Myth of Alpheus and Arethusa and Open-Sea Voyages on the Mediterranean–Stellar Navigation in Antiquity”, *International Journal of Nautical Archaeology* 38, no. 1 (2009), pp. 116–32; James Morton, *The Role of the Physical Environment in Ancient Greek Sailing* (Leiden, Neth.: Brill, 001), pp. 151, 153-54, 185-87.
2. William M. Murray, comunicare personală cu autorul, septembrie 2020.
3. Julius Caesar, *Commentarii de Bello Civili*, III.23–28 [*Războiul galic, Războiul civil*, trad. şi note de Janina Vilan Unguru şi Elisabeta Poghirc, studiu introd. şi indice de Cicerone Poghirc (Bucureşti; Editura Ştiințifică, 1964]; Plutarh, *Antonius*, 7.1–2; Appian, *Războaiele civile*, II.LIX; Cassius Dio, *Istoria romană*, XLI.48.
4. Plutarh, *Antonius,* 35.1; Appian, *Războaiele civile,* V.LVI-LXI, LXVI, XCIII-XCV.
5. Plutarh, *Antonius,* 58.1–2; Cassius Dio, *Istoria romană,* L.10.
6. Cassius Dio, *Istoria romană,* L.7, 9; Servius, *In Vergilii Aeneidem commentari* (*Commentary on Virgil’s Aeneid*), 7.684; Grant, *Cleopatra*, p. 198.
7. Cassius Dio, *Istoria romană,* L.7.
8. *Ibid*., L.11; Syme, *Roman Revolution*, pp. 292–93.
9. Titus Livius, *Periochae*, 132.2.
10. Velleius Paterculus, *Historiae Romanae*, II.82.4.

11. Plutarh, *Antonius,* 58.1; *Life of Antony*, ed. comm., Pelling, pp. 259–60.

12. Cassius Dio, *Istoria romană*, L.9 [ed. rom. cit.].

13. *Ibid*., L.5; Propertius, *Elegii*, 3.11.45–46; *Latin Anthology*, 1.462.3; Ovidiu, *Metamorfoze*, V.826–28; [Autor necunoscut] *Elegy for Maecenas*, 1.53–54; Florus, *Epitome*, 2.21.2; Eutropius, *Breviar de la întemeierea Romei* 7.7.1, [introd., trad., note şi com. de Gh. I. Şerban, (Brăila: Istros, Muzeul Brăilei, 1997)].

14. Sunt îndatorat lucrărilor de pionierat ale lui William Murray; vezi Murray, *Age of Titans*, pp. 242–43.

15. În limba greacă, termenul tehnic pentru cele mai mari nave e „polyreme", însemnând „nave cu mai multe vâsle".

16. Murray şi Petsas, *Octavian's Campsite Memorial*, pp. 142–51; William M. Murray, „Reconsidering the Battle of Actium–Again", in *Oikistes: Studies in Constitutions, Colonies, and Military Power in the Ancient World. Offered in Honor of A.J. Graham*, ed. Vanessa B. Gorman şi Eric W. Robinson (Leiden, Neth.: Brill, 2002), pp. 342–43; Murray, *Age of Titans*, pp. 235–38.

17. Au fost câteva exemple de asedii navale romane, de pildă cel condus de Publius Cornelius Scipio Africanus la Utica (în Tunisia de azi) în 204 î.Hr., dar acestea au reprezentat excepții.

18. Vezi Murray, *Age of Titans*, pp. 95–100, 125–28, în diverse locuri.

19. Diodorus Siculus, *Biblioteca istorică*, XX.83.2 [trad. Radu Hîncu şi Vladimir Iliescu, introd. şi note istorice de Vladimir Iliescu (Bucureşti; Editura Sport-turism 1981).
20. Cassius Dio, *Istoria romană*, L.9.
21. Plutarh, *Antonius,* 58.1; vezi şi *Life of Antony,* ed., comm. Pelling, p. 260.

Capitolul 7. Coroana navală

1. Titus Livius, *Periochae,* 129; Cassius Dio, *Istoria romană*, XLIX.14; Seneca, *Despre binefaceri,* 3.32.4; Velleius Paterculus, *Historiae Romanae,* II.81.3; Vergiliu, *Eneida* Cântul VIII, 683-4 [trad. de George Coşbuc, ed. îngrijită, note şi pref. de Stella Petecel (Bucureşti: Univers, 1980)]; Ovidiu, *Arta iubirii*, III.392; Plinius, *Naturalis Historia,* 16.7–8 [în ed. rom. cit., vol al III-lea.] Vezi discuția din Meyer Reinhold, *From Republic to Principate: An Historical Commentary on Cassius Dio's Roman History Books 49–52 (36–29 B.C.)* (Atlanta: Scholars Press, 1987), p. 34; Lindsay Powell, *Marcus Agrippa: Right-Hand Man of Caesar Augustus* (Barnsley, UK: Pen & Sword Books, 2015), pp. 63, 276nn124–27.
2. Vergiliu, *Eneida*, VIII, 682-3 [trad. George Coşbuc, ed. rom. cit., p. 299].
3. Vezi, de exemplu, „RIC I (Second Edition) Augustus 158" or „RIC I (Second Edition) Augustus 160", American

Numismatic Society online, accesat la 12 aprilie 2021, https://numismatics.org/ocre/id/ric.1(2).aug.158 sau, respectiv, https://numismatics.org/ocre/id/ric.1(2).aug.160.

4. Roger Crowley, *City of Fortune: How Venice Ruled the Seas*, (New York: Random House, 2011), p. 120.

5. De la Corcyra e o distanță de 1.114 mile sau 968 de mile nautice (1.793 de kilometri) până la Alexandria, în Egipt („Orbis: The Stanford Geospatial Network of the Ancient World", Stanford University Libraries online, accesat la 12 aprilie 2021, https://orbis.stanford.edu).

6. Vegetius, *De re militari*, 3.26, trans.; Paul Erdkamp, *Hunger and the Sword: Warfare and Food Supply in Roman Republican Wars (264–30 B.C.)* (Amsterdam: J. C. Gieben, 1998), p. 27.

7. Multe exemple, în diverse locuri, în Jonathan P. Roth, *The Logistics of the Roman Army at War (264 B.C. – A.D. 235)* (Leiden: Brill, 1999).

8. Appian, *Războaiele civile*, V.CVIII [trad. A. Piatkowski, ed. rom. cit.].

9. Shakespeare, *Antoniu şi Cleopatra*, actul II, scena II [trad. Adolphe Stern, ed. rom. cit., p. 59].

10. Distanțele se bazează pe calculele din „Orbis: Stanford Geospatial Network", https://orbis.stanford.edu. Site-ul nu include Methone, dar include capul Akitas, numit şi capul Akritas, aflat azi la circa zece mile nautice spre sud-est de Methone („Sailing Distance Calculator", Sail Greece, accesat

la 12 aprilie 2021, https://www.sailgreeceyachts.com/sailing-distances-greece.html).

11. Vezi Tomislav BiliÄŤ, „The Myth of Alpheus and Arethusa and Open-Sea Voyages on the Mediterranean–Stellar Navigation in Antiquity", *International Journal of Nautical Archaeology* 38, no. 1 (2009): pp. 116–32; Morton, *Role of Physical Environment in Ancient Greek Sailing*, pp. 185–7.

12. Distanțe bazate pe calcule din „Sailing Distance Calculator", accesat la 12 aprilie 2021, https://www.sailgreeceyachts.com/sailing-distances-greece.html. O distanță de 751 kilometri sau circa 395 de mile nautice e dată de „Orbis: Stanford Geospatial Network", https://orbis.stanford.edu, dar urmează o rută mai puțin directă.

13. În ce priveşte navigația antică, vezi Morton, *Role of Physical Environment in Ancient Greek Sailing*, pp. 122–23, 185–94; James Beresford, *The Ancient Sailing Season* (Leiden, Neth.: Brill, 2013), pp. 173–212; E.G.R. Taylor, *The Haven-Finding Art: A History of Navigation from Odysseus to Captain Cook* (New York: Abelard-Schuman, 1957), pp. 3–64; Harold Augustin Callahan, *The Sky and the Sailor: A History of Celestial Navigation* (New York: Harper and Brothers, 1952), pp. 10–18.

14. Titus Livius, *De la fundarea Romei,* XXXI.XXIII [ed. rom. 5 vol., studiu introd. de Toma Vasilescu, note de Paul H.

Popescu, trad. Villan Janin, Florica Demetrescu, Paul H. Popescu. (Bucureşti: Editura Ştiinţifică, 1959-1963)].

15. Începând, se pare, cu J. Kromayer, „Kleine Forschungen zur Geschichte des Zweiten Triumvirats. VII. Der Feldzug von Actium und der sogenannte Verrath der Cleopatra", *Hermes* 34, no. 1 (1899), p. 9. A se vedea şi Giovanni Brizzi, „La Battaglia d'Azio", in *Cleopatra: Roma e l'Incantesimo Dell'Egitto,* ed. Giovanni Gentili (Milano, It.: Skira), 2013, pp. 21–22.

16. Kromayer, „Kleine Forschungen", pp. 9; 25, n. 2, susţine că Agrippa nu ar fi putut porni mai târziu de luna martie dacă e să-i încadrăm toate operaţiunile militare din anul 31 î.Hr. de dinainte de bătălia de la Actium din 2 septembrie. Despre navigarea pe timp de iarnă, vezi Beresford, *Ancient Sailing Season*, pp. 269–70.

17. Acest lucru a fost subliniat de Jean-Michel Roddaz, *Marcus Agrippa* (Rome: École française de Rome, 1984), pp. 168–69.

18. Comandant a fost C. Lucretius Gallus, iar anul a fost 171 î.Hr.; Titus Livius, *De la fundarea Romei,* XLII.XLVIII.

19. Despre cum foloseau romanii nave de recunoaştere şi camuflaj cu albastru-marin, vezi Polybios, *Istorii*, III.95–96 [studiu introd. şi trad. de Virgil C. Popescu (Bucureşti; Editura Ştiinţifică), 1966]; Julius Caesar, *Războiul african*, 26.3–4; Vegetius, *Epitome*, 4.37; N.J.E. Austin şi N.B. Rankov, *Exploratio: Military and Political Intelligence in the Roman World* (New York: Routledge, 1995), pp. 59–60, 62, 237.

20. C. Lucretius Gallus, 171 BC; Titus Livius, *De la fundarea Romei,* XLII.XLVIII.

21. Legat de viteza flotelor romane de război, vezi Lionel Casson, *Ships and Seamanship in the Ancient World* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 1971), pp. 292–96.

22. Cassius Dio, *Istoria romană*, L.9.

23. *Ibid.*

Capitolul 8. Regele african

1. Referitor la Bogud, vezi, printre alții, G. Camps, „Bogud", *Encyclopédie Berbère* vol. 10 (Aix-en-Provence, France: EDISUD, 1991), pp. 1557–58; Duane W. Roller, *The World of Juba II and Kleopatra Selene: Royal Scholarship on Rome's African Frontier* (London: Routledge, 2003), pp. 55–58.

2. Suetonius, *Caesar*, LII.1; Sallust (Gaius Sallustius Crispus), *Jugurtha,* 80.6.

3. Cassius Dio, *Istoria romană*, XLIII.36, 38.

4. Referitor la călăreții mauri, vezi Michael Speidel, „Mauri Equites: The Tactics of Light Cavalry in Mauretania", *Antiquités africaines* 29 (1993), pp. 121-26.

5. Appian, *Războaiele civile*, II.CIV.

6. Thucydides, *Războiul peloponesiac,* II.25.1–3 [trad., studiu introd., note şi indice de prof. univ. dr. doc. N.I. Barbu (Bucureşti: Editura Ĺžtiinţifică, 1966]; Despre raidurile ilirilor, vezi Pausanias*, Călătorie în Grecia*, 4.35.6–7 [ed.

rom., 2 vol., trad., note şi indice de dr. doc. Maria Marinescu-Himu (Bucureşti: Editura Ľžtiințifică şi Enciclopedică, 1974, 1982)].

7. N.A. Bees, „Modon”, in *Encyclopaedia of Islam,* 2nd ed., ed. P. Bearman *et al*., consultat on-line la 14 decembrie 2020,https://dx.doi.org.proxy.library.cornell.edu/10.1163/1573-3912_islam_ SIM_5250.

8. Orosius, *Adversus paganos*, 6.19.6.

9. Vezi Murray, *Age of Titans*, pp. 140, 290-91.

10. Plutarh, *Brutus*, 47.1; Roth, *Logistics of the Roman Army at War*, p. 282.

11. Maev Kennedy, „Lord Nelson’s Watch Expected to Fetch up to £450,000 at Sotheby’s”, *Guardian* (UK) online, 22 iunie 2018, https://www.theguardian.com/world/2018/jun/22/lord-nelson-watch-battle-of-trafalgar-auction-sothebys; William Clark Russell şi Sérgio Antônio Sapucahy da Silva, *Horatio Nelson and the Naval Supremacy of England* (New York: G.P. Putnam’s Sons, 1890), p. 203.

12. Morton, Physical *Environment in Ancien Greek Sailing*, pp. 229–30.

13. Vezi o listă a relatărilor despre atac şi defensivă în A.W. Lawrence, *Greek Aims in Fortification* (Oxford: Clarendon Press, 1979), pp. 53–66. Vezi şi Philip de Souza, „Naval Forces”, in *The Cambridge History of Greek and Roman Warfare,* vol. 1, *Greece, the Hellenistic World, and the Rise of*

Rome, ed. Philip Sabin, Hans van Wees şi Michael Whitby (Cambridge: Cambridge University Press, 2007), pp. 450–51.

14. Philo (Philo Mechanicus), *Poliorketika,* 4.1.1–4; Lawrence, *Aims in Fortification*, pp. 99, 101.

15. *Ibid*., 4.3.72–75; *Ibid.*, p. 107.

16. Appian, *Războaiele civile*, V.CIX, CXVI.

17. Appian, *Cucerirea Macedoniei şi a Iliriei*, 22–24 (unde oraşul e numit Segesta); Cassius Dio, *Istoria romană*, XLIX.37.

18. Pentru fortărețele venețiano-otomane, vezi Kevin Andrews, *Castles of the Morea*, rev. ed., foreword by Glenn R. Bugh (Princeton, NJ: American School of Classical Studies at Athens, 2006), pp. 58–83. Pentru fortificațiile greceşti: Lawrence, pp. 473–74. Pentru zidurile romane: John C. Kraft şi Stanley E. Aschenbrenner, „Paleogeographic Reconstructions in the Methoni Embayment in Greece", *Journal of Field Archaeology* 4, no. 1 (Spring 1977), p. 22; Pausanias, *Călătorie în Grecia*, 4.35.1–2 [ed. rom. cit.].

19. Agrippa a luat Methone cu asalt şi l-a ucis pe regele Bogud acolo (Strabon, *Geografia*, 359 VIII.4.3; Cassius Dio, *Istoria romană,* L.11; Porphyry din Tyr, *De abstinentia ab esu animaliu,* 1.25). Atacul lui Agrippa a venit de pe mare (Strabon, *Geografia*, 359 VIII.4.3). Deşi se pare că oraşul Methone era apărat de o garnizoană foarte puternică a susținătorilor lui Antonius, Agrippa a lansat un asalt reuşit. („*Mothonam urbem ualidissimo Antoniano praesidio munitam expugnauit*", Orosius, *Adversus paganos,* 6.19.6.).

20. Generalul Lamachus, 415 î.Hr., cum se menționează în Thucydides, *Războiul peloponesiac,* 6.49.

21. Strabon, *Geografia,* 359 VIII.4.3 [ed. rom. cit.].

22. Sapientza e numele modern al insulei; numele antic nu e cunoscut. Distanța pe mare între Prote şi Sapientza e de circa douăzeci de mile nautice conform „Sailing Distances Calculator", Sail Greece, accesat la 12 aprilie 2020, https://www.sailgreeceyachts.com/sailing-distances-greece.html.

23. Appian, *Războaiele civile,* V.CVI. Despre lansarea unui atac naval noaptea, prin surprindere, vezi Polybios, *Istorii*, 1.49.6–50.64, şi Philip de Souza, „Naval Battles and Sieges", in The *Cambridge History of Greek and Roman Warfare*, vol. 1, *Greece, the Hellenistic World, and the Rise of Rome,* ed. Philip Sabin, Hans Van Wees şi Michael Whitby (Cambridge: Cambridge University Press, 2007), p. 444.

24. Titus Livius, *De la fundarea Romei*, XXXI.XXIII [ed. rom. cit.].

25. Fred Espenak, „Phases of the Moon: –0099 to 0000 (0100 to 0001 BCE", AstroPixels.com, modificat ultima dată la 21 decembrie 2014, http://astropixels.com/ephemeris/phasescat/phases-0099.html.

26. Titus Liviu, *De la fundarea Romei*, XXXI.XXIII.

27. Sextus Julius Frontinus, *Stratagemata*, 3.9.4. Frontinus spune că generalul era Lucius Cornelius Rufinus, deci s-ar putea referi la Lucius Cornelius Scipio.

28. Îi sunt îndatorat lui Michael Grant, *Cleopatra*, 204-5, pentru discuția lui despre consecințele strategice ale căderii cetății Methone.

29. Raidul lui Drake a avut loc la Cádiz, în Spania, în 1587.

30. Cassius Dio, *Istoria romană*, L.11 [trad. A. Piatkowski, ed. rom. cit].

31. Referitor la această strategie, vezi John Arquilla şi David Ronfeldt, *Swarming & the Future of Conflict* (Santa Monica, CA: Rand, 2000).

32. Plutarh, *Antonius*, LXVIII.4 [trad. N.I. Barbu, ed. rom. cit.]; *Plutarch's Lives*, vol. 9, trans. Perrin, 295.

33. Plutarh, *Antonius*, LIX.8

34. Grant, *Cleopatra*, 204.

35. Velleius Paterculus, *Historiae Romanae*, II.84.1.

36. Grant, *Cleopatra*, 205.

Capitolul 9. A sta pe un polonic

1. Plutarh, *Antonius*, 60.2–3; Cassius Dio, *Istoria romană*, LX.8, X.2.

2. Plutarh, *Antonius* 33.2–4; Plutarh, *De Fortuna Romanorum* 3.1.

3. Plutarh, *Antonius*, 62.1-2; Cassius Dio, *Istoria romană,* L.9.

4. Cassius Dio, *Istoria romană*, L.11; Orosius, *Adversus paganos*, 6.19.7. Reinhold, *From Republic to Principate*, p. 102, contrazice convingător afirmația lui Dio că Octavian ar

fi încercat mai întâi să ocupe Corcyra iarna, dar s-a întors din pricina unei furtuni şi a ocupat insula abia în primăvară. Meritul e al lui Agrippa.

5. Cassius Dio, *Istoria romană*, L.12.

6. Plutarh, *Antonius,*62.6 [în ed. rom. cit. „s-a aşezat pe o lingură?", pentru grec. *tÎżĎ ĎŤÎ˝Î·*. Torune (Toryne/ Î¤ÎżĎ ĎŤÎ˝Î·) era şi numele oraşului din Epir unde acostase flote lui Octavian].

7. *Life of Antony*, ed., comm. Pelling, 62.6, p. 272, citând pe J.N. Adams, *The Latin Sexual Vocabulary* (London: Duckworth, 1982), p. 23; Amy Coker, „How Filthy was Cleopatra? Looking for Dysphemistic Words in Ancient Greek", *Journal of Historical Pragmatics* 202 (2019), pp. 186–203.

8. Suetonius, *Augustus*, LXVIII.

9. Tacitus, *Anale,* II.53.

10. Google Earth; William M. Murray, comunicare personală cu autorul, 11 septembrie 2020.

11. 83 de metri (adică 272 de picioare) conform lui Vergos Kostas, lector autorizat şi ghid, Ioannina, Grecia, într-o comunicare personală cu autorul, 14 septembrie 2020.

12. E într-un loc numit Mytikas.

13. Murray, comunicare personală cu autorul, septembrie 2020.

14. Plutarh, Antonius, 63.1; *Life of Anthony*, ed. comm., Pelling, p. 273.

15. Rice Holmes, *The Architect of the Roman Empire* (Oxford: Clarendon Press, 1928), 1:149.
16. „*atque oculis Antonianae classis*”, Velleius Paterculus, *Historiae Romanae*, II.84.
17. Appian, *Războaiele civile*, V.CXXXIX; Cassius Dio, *Istoria romană*, L.13; Velleius Paterculus, *Historiae Romanae*, II.84.
18. Southern, *Antony*, loc. 3.528–4.044 (kindle e-book); „RRC 545/1”, American Numismatic Society online, accesat la 12 aprilie 2021, http://numismatics.org/crro/id/rrc-545.1.
19. Cassius Dio, *Istoria romană*, L.13.
20. Reinhold, *From Republic to Principate*, p. 103.
21. Appian, *Războaiele civile*, III.XLV; Cassius Dio, *Istoria romană*, XLV.12.
22. Plutarh, *Antonius*, LXIII.4. Vezi *Life of Antony*, ed. comm., Pelling, 276.
23. Horațiu, *Epode*, IX.11-16 [ed. rom. cit., pp. 314-15].

Capitolul 10. Răzbunarea lui Apollo

1. Cel mai probabil acestea sunt bolile de care au suferit oamenii lui Antonius.
2. Homer, *Iliada*, Cântul I, 49-53 [trad. de George Murnu, studiu introd. şi comentarii de D.M. Pippidi, (Bucureşti: Editura Univers, 1985)].
3. Plutarh, *Antonius*, 62.1.
4. Orosius, *Adversus paganos*, 6.19.4.

5. Plutarh, *Antonius*, 68.4.

6. Homer, *Iliada*, Cântul I, 59-61 [ed. rom. cit.].

7. W.W. Tarn, „The Battle of Actium”, *Journal of Roman Studies* 21 (1931), p. 188.

8. Cassius Dio, *Istoria romană,* L.13; Velleius Paterculus, *Historiae Romanae*, II.84.2.

9. Plutarh, *Antonius*, 63.3–4; Velleius Paterculus, *Historiae Romanae*, II.84.2; Suetonius, *Nero*, III; Cassius Dio, *Istoria romană*, L.13. Nu cunoaştem traseul urmat de Ahenobarbus până în tabăra lui Octavian, dar de obicei marea e prea agitată în golful Gomaros pentru ca el să-l fi parcurs cu o mică barcă cu vâsle (Vergos, comunicare personală cu autorul, 18 septembrie 2020).

10. Plutarh, *Caesar*, 34. Vezi *Life of Antony*, ed., comm. Pelling, 63.3–4, p. 274.

11. Cassius Dio, *Istoria romană*, L.13.

12. Velleius Paterculus, *Historiae Romanae*, II.84.1.

13. Plutarh, *Antonius*, 59; pentru cronologie, vezi Syme, *Roman Revolution*, p. 295.

14. Vezi „Publicola”, în Hubert Cancik *et al*., *Brill’s New Pauly: Encyclopaedia of the Ancient World*, English ed. (Leiden, Neth.: Brill, 2002–2010). Adopția la nobilii romani îi viza de obicei pe adulți. Ca şi căsătoria, avea scopul de a făuri alianțe politice.

15. Vezi „Corvinus”, în Cancik *et al*., *Brill’s New Pauly*.

16. Cassius Dio, *Istoria romană*, L.13.

17. Michael Grant, *From Imperium to Auctoritas: A Historical Study of Aes Coinage in the Roman Empire, 49 B.C. – A.D. 14* (Cambridge: University Press, 1946), pp. 39–41.
18. Cassius Dio, *Istoria romană*, L.14.
19. Plutarh, *Antonius*, 63.
20. *Ibid*.; Cassius Dio, *Istoria romană*, L.14.
21. Julius Caesar, *Războiul civil*, III.96.1.
22. Seneca, *Suasoriae* 1.7 [*desultor* este un călăreț antrenat să sară de pe un cal pe altul – *n.red.*].
23. *Idem*, 1.7; Holmes, *Architect,* 1:149.
24. Plutarh, *Antonius*, 63.3; Cassius Dio, *Istoria romană*, LI.22.
25. Plutarh, *Ibidem*; *Life of Antony*, ed. comm., Pelling, p. 275.
26. Plutarh, *Antonius*, 63.3; Cassius Dio, *Istoria romană*, L.15.
27. Si Sheppard, *Actium 31 BC: Downfall of Antony and Cleopatra* (Oxford: Osprey, 2009), p. 62. Într-adevăr, Octavian aproape că s-a confruntat cu o revoltă a veteranilor demobilizați în Italia, în iarna de după bătălie, dar printre ei nu erau oamenii lui Antonius: Cassius Dio, *Istoria romană*, LI.4–5.
28. Plutarh, *Antonius*, 64.1; Cassius Dio, *Istoria romană*, L.15; Orosius, *Adversus paganos*, 6.19.8.
29. Plutarh, *Antonius*, 62.1.
30. Cassius Dio, Istoria *romană*, L.15.
31. Plutarh, *Antonius*, 63.3.
32. Plutarh, *Antonius*, 59.2; Cassius Dio, *Istoria romană*, L.23; Velleius Paterculus, *Historiae Romanae*, II.84.2; Seneca, *Suasoriae* 1.7.

33. Cassius Dio, *Istoria romană*, L.31.

34. Cassius Dio, *Istoria romană*, L.31. Afirmația lui Dio că flota lui Antonius fusese afectată de o furtună în dimineața bătăliei este, cu siguranță, greşită (Reinhold, *From Republic to Principate*, pp. 113–14), cum e şi sugestia că Octavian şi Agrippa au aşteptat până în dimineața bătăliei ca să facă un plan.

Capitolul 11. Înfruntarea

1. Murray, „The Rostrate Façade of the Victory Monument", pp. 5-6 n.9.

2. Murray şi Petsas, *Octavian's Campsite Memorial*, pp. 55-56; Murray, *Age of Titans*, pp. 38-47.

3. Strabon, *Geografia*, VII.7.6.

4. Plutarh, *Antonius* 64.1; Cassius Dio, *Istoria romană*, L.15. Vezi *Life of Antonius,* ed. comm., Pelling, p. 276.

5. Florus, *Epitome*, 2.21.5; Orosius, *Adversus paganos*, 6.19.6.

6. Îi sunt dator lui Peter Yao pentru această discuție.

7. Murray, *Age of Titans*, p. 243.

8. Cassius Dio, *Istoria romană*, L.16, 30; vezi, pentru comparație, comentariul lui Reinhold, *From Republic to Principate*, p. 106.

9. Cassius Dio, *Istoria romană*, L.15.

10. Plutarh, *Antonius*, 64.2 [trad. N.I. Barbu, ed. rom. cit.], *Plutarch's Lives*, vol. 9, trans. Perrin, 283, modificat.

11. Plutarh, *Antonius*, 64.1-2; Shakespeare, *Antoniu şi Cleopatra*, actul III, scena VII [ed. rom. cit., p. 125].
12. Plutarh, *Antonius*, 64.1 [ed. rom. cit.].
13. Philon din Bizanț, *Poliorketika* 21[98.24], citat in Murray, *Age of Titans*, p. 296.
14. Plutarh, *Antonius*, 65.1 [trad. N.I. Barbu, ed. rom. cit.].
15. Mă refer la amurgul navigațional, „Preveza, Greece – Sunrise, Sunset, and Daylength, September 2020", Time and Date AS, accesat la 12 aprilie 2021, https://www.timeanddate.com/sun/greece/preveza?month=9&year=2020.
16. Plutarh, *Antonius*, 65.3.
17. Pentru discursul lui Antonius, vezi Cassius Dio, *Istoria romană*, L.16–23.
18. Plutarh, *Antonius*, 65.2, sursa esențială fiind acum pierdutele memorii ale lui Augustus.
19. Florus, *Epitome*, 2.21. Vezi, într-o direcție similară, Livius, *Periochae,* 133; Velleius Paterculus, *Historiae Romanae*, II.84.1; Cassius Dio, *Istoria romană*, L.18; XXIII.2–3; XXIX.1–4.
20. Murray, *Age of Titans*, p. 236.
21. Appian, *Războaiele civile,* V.XCVIII-XCIX; vezi, pentru comparație, Cassius Dio, *Istoria romană*, L.19.
22. Velleius Paterculus, *Historiae Romanae*, II.84.1.
23. Vezi sugestia din Murray, „Reconsidering the Battle of Actium", pp. 348-49.

24. Vergiliu, *Eneida*, Cartea a VIII-a, versurile 677-83 [trad. George Coşbuc, ed. rom. cit].

25. Plutarh, *Antonius*, 65.3; John Carter, *The Battle of Actium* (London: Hamish Hamilton, 1970), pp. 215-20; Murray, „Reconsidering the Battle of Actium", pp. 350-51.

26. Plutarh, *Antonius,* 64.1.

27. Carter, *Battle of Actium*, p. 217, estimează că navele lui Antonius aveau, în medie, între 110 şi 120 de soldați pe punte, iar ale lui Octavian, cam 90; William M. Murray, „The Ship Class of the Egadi Rams and Polybius's Account of the First Punic War", in Jeffrey G. Royal and Sebastiano Tusa, eds., *The Site of the Battle of the Aegates Islands at the End of the First Punic War: Fieldwork, Analyses and Perspectives 2005–2015* (Rome: „L'Erma" di Bretschneider, 2019), p. 29, estimează că Antonius avea 95 în fiecare navă.

28. „Actium (Greece; ACT)", American Numismatic Society online, accesat la 12 aprilie 2021, https://numismatics.org/chrr/id/ACT; Irene Varoucha-Christodoulopoulou, „Acquistions du Musée d'Athenes", *Bulletin de Correspondance Hellénique* 84 (1960), pp. 495-96.

29. Desigur, monedele i-ar fi putut aparține unui alt soldat de-al lui Antonius, nu celui care a luptat pe navă.

30. L.J.F. Keppie, „A Note on the Title „Actiacus", in *Legions and Veterans: Roman Army Papers, 1971–2000* (Stuttgart, Ger.: Franz Steiner Verlag, 2000), pp. 97-98.

31. Octavian şi propagandiştii lui poate s-au gândit la bătălia grecilor de la Marathon, ai cărei veterani purtau cu mândrie eticheta de „luptători de la Marathon” (*marathonomachoi*).
32. Vezi „Billienus, C.”, in Cancik *et al*., *Brill's New Pauly*.
33. Vezi „Sempronius”, *ibid*.
34. G. Funaioli, ed., *Grammaticae Romanae fragmenta* (Leipzig, Ger.: Teubner, 1907), pp. 491–92.
35. Nile mosaic, Palestrina, Italia.
36. Plutarh, *Antonius*, 65.3.
37. Vergiliu, *Eneida,* V.688-89 [trad. George Coşbuc, ed. rom. cit.].
38. Appian, *Războaiele civile,* V.CVI–CVIII, CXVIII–CXXI.
39. Cassius Dio, *Istoria romană*, L.32.
40. După cum sugerează Murray în „Reconsidering the Battle of Actium”, p. 342, şi *Age of Titans*, p. 241.
41. Sheppard, *Actium 31 BC*, p. 78.
42. Cassius Dio, *Istoria romană*, L.32.

Capitolul 12. Nava de aur cu pânze purpurii

1. Murray, „Reconsidering the Battle of Actium”, p. 353.
2. Vergiliu, *Eneida*, VII.706-7 [trad. de George Coşbuc, ed. rom. cit.].
3. Carter, *Battle of Actium*, p. 224.
4. Florus, *Epitome*, 2.21.11.8; vezi, pentru comparaţie, Plinius, *Naturalis Historia,* 19.5.22, şi Plutarh, *Antonius,* 60.3.

5. Plutarh, *Antonius*, 66.2; Cassius Dio, *Istoria romană*, L.32; Velleius Paterculus, *Historiae Romanae*, II.85.3; Florus, *Epitome*, 2.21.11.8.

6. Josephus, *Contra lui Apion,* 2.59.

7. Cassius Dio, *Istoria romană*, L.33.

8. Shakespeare, *Antoniu şi Cleopatra*, actul III, scena X [trad. Adolphe Stern, ed. rom. cit., p. 130].

9. Plutarh, *Antonius*, 66.2.

10. Josephus, *Contra lui Apion,* 2.59.

11. Velleius Paterculus, *Historiae Romanae*, II.85.3.

12. Cassius Dio, *Istoria romană*, L.33.

13. Plutarh, *Antonius*, 66.2–67.1.

14. Plutarh, *Antonius*, 67.1.

15. Plinius, *Naturalis Historia*, 9.79 (41) [trad. de Anca Dan, ed. rom. cit., vol. II]; Aristotel, *Istoria animalelor*, 2.14.

16. Cassius Dio, *Istoria romană*, L.33.

17. De exemplu, evadarea majorității navelor din flota suedeză din „strâmtoarea Vyborg" (1790) sau a majorității flotei aliate din asediul Toulonului (1793). În ambele cazuri s-au înregistrat pierderi grele.

18. Murray, „Reconsidering the Battle of Actium", pp. 346–47.

19. Plutarh, *Antonius*, 67.1; *Life of Antony*, ed. comm., Pelling, în acelaşi loc. Vezi, pentru comparație, Cassius Dio, *Istoria romană*, LI.1.

20. Îi sunt îndatorat lui Philip de Souza pentru această sugestie; comunicare personală cu autorul, 22 noiembrie 2019.

21. Plutarh, *Antonius*, 68.1; Velleius Paterculus, *Historiae Romanae*, II.85.4; Suetonius, *Augustus*, XVII.

22. Pentru acest argument, vezi Jacqueline Leroux, „Les Problemes stratégiques de la bataille d'Actium", *Recherches de philologie et de linguistique* 2 (1968), pp. 52–55; Murray, „Reconsidering the Battle of Actium", pp. 346-47, 353-54.

23. Plutarh, *Antonius*, 68.3.

24. Velleius Paterculus, *Historiae Romanae*, II.85.4.

25. Cassius Dio, *Istoria romană*, L.34.

26. Proiectilele aprinse fuseseră folosite cu succes în campania de la Philippi din 42 î.Hr. Appian, *Războaiele civile,* IV.CXV; William Ledyard Rodgers, *Greek and Roman Naval Warfare: A Study of Strategy, Tactics, and Ship Design from Salamis (480 B.C.) to Actium (31 B.C.)* (Annapolis, MD: United States Naval Institute, 1937), p. 494.

27. Cassius Dio, *Istoria romană*, L.34–35; Horațiu, *Ode*, 1.XXXVI.23-24; Florus, *Epitome*, 2.21.6; Servius (Maurus Servius Honoratus), *In Vergilii carmina comentarii* (*Commentary on the Aeneid of Vergil*), 8.682; Vergiliu, *Eneida*, VIII, 693; vezi, pentru comparație, Appian, *Războaiele civile,* V.121.

28. Cassius Dio, *Istoria romană*, L.34. Îi sunt îndatorat lui Adrienne Mayor, cercetătoare la Classics and History and Philosophy of Science, Stanford University, şi dr. Simon Cotton, de la Department of Chemistry, University of Birmingham, email la 17 iulie 2020.

29. Vezi Joshua Rapp Learn, „Historical Art Paints a Picture of Past Shark Abundance”, Hakai, modificat ultima dată la 22 mai 2018, https://www.hakaimagazine.com/features/historical-art-paints-picture-past-shark-abundanc/.
30. Plutarh, *Antonius*, 68.1; Cassius Dio, *Istoria romană*, L.34.
31. Plutarh, *Antonius,* 68.1; Velleius Paterculus, *Historiae Romanae*, II.85.5.
32. Suetonius, *Augustus*, XVII.
33. Plutarh, *Antonius*, 68.1.
34. *Ibid*.
35. Orosius, *Adversus paganos*, 6.19.12.
36. Propertius, *Elegii,* 2.15.41, trad. Jasper Griffin, „Propertius and Antony”, *Journal of Roman Studies* 67 (1977), p. 19.
37. Florus, *Epitome*, 2.21.11.7, in Florus, *Epitome of Roman History*, trans. E.S. Forster (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1929), p. 327.
38. Orosius, *Adversus paganos*, 6.19.14; *Inscriptiones Latinae Selectae* 79.
39. Suetonius, *Caesar*, XXX [trad. David Popescu şi C.V: Georoc, ed. rom. cit.].
40. Velleius Paterculus, *Historiae Romanae*, II.85.3–5.
41. Vergiliu, *Eneida*, V.703-05 [trad. George Coşbuc, ed. rom cit.].
42. Plutarh, *Antonius,* 67.1-2.
43. Vergiliu, *Eneida*, VIII.709.
44. Plutarh, *Antonius,* 67.2.

45. *Ibid*.
46. *Ibid*.
47. *Ibid*.; Plinius*, Naturalis Historia*, 35.200.
48. Cassius Dio, *Istoria romană*, LI.5.
49. *Ibid.,* LI.1; Plutarh, *Antonius,* 68.3-4; Velleius Paterculus, *Historiae Romanae*, II.85.6.
50. Keppie, „Antony's Legions", pp. 81–83; L.J.F. Keppie, *The Making of the Roman Army: From Republic to Empire* (Totowa, NJ: Barnes & Noble Books, 1984), pp. 134–36.

Capitolul 13. „Am preferat să cruț în loc să distrug"

1. *Res gestae divi Augusti / Faptele divinului Augustus* 3.2, [trad. de Marius Alexianu şi Roxana Curcă, ed. rom. cit.].
2. Cassius Dio, *Istoria romană*, 51.1 [trad. de A. Piatkowsky, ed. rom. cit.].
3. Cicero, *Scrisori către Atticus*, 16.15.3.
4. Pentru surse, vezi Carlin A. Barton, *Roman Honor: The Fire in the Bones* (Berkeley: University of California Press, 2001), p. 50.
5. Cassius Dio, *Istoria romană*, 51.6.
6. Osgood, *Caesar's Legacy*, pp. 387–88; Dessau, *Inscriptiones Latinae Selectae*, 2672; Adrian Keith Goldsworthy, *Antony and Cleopatra* (New Haven, CT: Yale University Press, 2010), loc. 6076 + 6076n7 la 8957, kindle e-book.
7. Cassius Dio, *Istoria romană*, 51.6.

8. Cicero, *Filipice,* II.XXXIV [ed. rom. cit., pp. 52-3, modificat].

9. Suetonius, *Augustus*, XXV.

10. *Res gestae divi Augusti / Faptele divinului Augustus*, 3.2.

11. Velleius Paterculus, *Historiae Romanae*, II.86.2.

12. Cassius Dio, *Istoria romană*, LI.2, LI.16.

13. *Ibid.*, LI.2; Velleius Paterculus, *Historiae Romanae,* II.87.3; Reinhold, *From Republic to Principate*, p. 124, pentru surse.

14. Cassius Dio, *Istoria romană*, LI.2; Syme, *Roman Revolution*, p. 299.

15. Josephus, *Istoria războiului iudeilor împotriva romanilor*, 1.XX.1-2 [trad. de Gheneli Wolf şi lion Acsan, pref. de Răzvan Theodorescu (Bucureşti: Editura Hasefer, 1997], şi *Antichități iudaice*, 15.187–195.

16. Appian, *Războaiele civile,* IV.XLVI; Velleius Paterculus, *Historiae Romanae,* II.77.2.

17. Velleius Paterculus, *Historiae Romanae ,* II.86.2.

18. Nu există nicio dovadă în sprijinul minunatei teorii a lui Syme, *Roman Revolution*, p. 297, cum că grațierea a fost o răsplată pentru că Sosius trădase în luptă flota lui Antonius.

19. Josephus, *Istoria războiului iudeilor împotriva romanilor*, 1.XVII.2; Barton, *Roman Honor*, p. 144.

20. În 17 î.Hr. *Corpus Inscriptionum Latinarum* (Berlin: Berlin-Brandenburgische Akademie der Wissenschaften, 1863–) vol. 6: 32323. See „Sosius", in Cancik *et al*., *New Pauly*.

21. Tribunul poporului a fost un anume Gaius Furnius. Vezi Reinhold, *From Republic to Principate*, p. 124.

22. Plutarh, *Antonius,* 68.6.

23. *Ibid*.; Dio Chrysostom, *Orationes,* 31.66; G. W. Bowersock, *Augustus and the Greek World* (Oxford: Clarendon Press, 1965), p. 85n4; Osgood, *Caesar's Legacy*, pp. 385–86.
24. Cassius Dio, *Istoria romană*, LI.4, LIV.9; Suetonius, *Augustus*, XCIII; Plutarh, *Antonius,* 23.2; *Life of Antony,* ed. comm., Pelling, p. 176.
25. Despre Rhosus, Seleucus şi Octavian, vezi Osgood, *Caesar's Legacy*, pp. 375-77, 386, cu referințe.
26. Plutarh, *Antonius*, 73.2; Suetonius, *Augustus*, XVII; Cassius Dio, *Istoria romană*, LI.
27. „Orbis: Stanford Geospatial Network", https://orbis.stanford.edu.
28. Cassius Dio, *Istoria romană*, LI.4 [trad. de A. Piatkowski, ed. rom. cit.].
29. Cassius Dio, *Istoria romană*, LI.4.
30. *Ibid*., LI.5.
31. Velleius Paterculus, *Historiae Romanae*, II.88

Capitolul 14. Drumul spre India

1. „Filters". American Numismatic Society online, accesat la 12 aprilie 2021, https://numismatics.org/search/results?q=issuer_facet:%22L.%20Pinarius%20Scarpus%22&lang=en.
2. Jean-Sébastien Balzat şi Benjamin W. Mills, „M. Antonius Aristocrates: Provincial Involvement with Roman Power in

the Late 1st Century B.C.", *Hesperia: The Journal of the American School of Classical Studies at Athens* 82.4 (2013), pp. 651–72.

3. Plutarh, *Antonius*, 67.1-2.

4. *Ibid*., 69.2-70.4; *Life of Antony*, ed. comm., Pelling, p. 291.

5. Cassius Dio, *Istoria romană*, LI.5.

6. Callimachus, in Rudolf Pfeiffer, *Callimachus*, vol. 1: *Fragmenta* (Oxford: Clarendon Press, 1949), frag. 465, p. 353.

7. Walker şi Higgs, *Cleopatra*, cat. no. 173, pp. 174–75.

8. Plutarh, *Antonius*, 69.2.

9. Cassius Dio, *Istoria romană*, LI.7.

10. Vezi *Life of Antony*, ed. comm., Pelling, pp. 26, 28–29, 294, 296.

11. Cassius Dio, *Istoria romană*, LI.6–9; Plutarh, *Antonius*, 72–73.

12. Cassius Dio, *Istoria romană*, LI.6.

13. Plutarh, *Antonius*, 74.1.

14. *Ibid*., 73.1–2; Cassius Dio, *Istoria romană*, LI.8–9.

15. Shakespeare, *Hamlet,* Actul II, scena II.

16. Propertius, *Elegii*, 3.9.55; *Carmen de bello actiaco*, col. ii., 14–19.

17. Cassius Dio, *Istoria romană*, LI.9.

18. Plutarh, *Antonius*, 74.1.

19. *Ibid*., 75.1.

20. *Ibidem*.

21. Vezi Barry Strauss, *The Death of Caesar: History's Most Famous Assassination* (New York: Simon & Schuster, 2015), pp. 105–06.

22. Plutarh, *Antonius*, 75.2.

23. Kavafis, *Opera poetică*, trad., note şi com. de Elena Lazăr, cuvânt înainte de Dimitris Daskalopolus (Bucureşti: Editura Omonia, 1993), p. 63.

Capitolul 15. Muşcătura aspidei

1. Dio, *Istoria romană*, LI.10; Plutarh, *Antonius*, 76.1.

2. Plinius, *Naturalis Historia*, 21.9 (12), spune că Antonius nu avea încredere în Cleopatra şi insista să aibă alături un degustător când mâncau şi beau împreună.

3. Plutarh, *Antonius*, 76.2; Cassius Dio, *Istoria romană*, LI.10. Locul unde era mausoleul Cleopatrei nu e cunoscut, dar mulți cred că era aproape de palat; vezi, de exemplu, Owen Jarus, „Where Is Cleopatra's Tomb?", *Live Science*, modificată în 27 iulie 2020, https://www.livescience.com/where-is-cleopatra-tomb.html.

4. Plutarh, *Antonius*, 76.3; Cassius Dio, *Istoria romană*, LI.10; Livius, *Periochae,* 133.

5. Plutarh, *Brutus*, 43.3-4. Numele sclavului eliberat era Pindarus.

6. Cassius Dio, *Istoria romană*, LI.10.

7. Vezi, pentru comparație, *ibid*., LI.8–9; Plutarh, *Antonius*, 77.1.

8. Plutarh, *Antonius*, 77.2 [trad. de N.I. Barbu, ed. rom. cit.].

9. Shakespreare, *Julius Caesar*, actul III, scena II, [trad. de Barbu Lăzureanu, https://www.editura.mttlc.ro/carti/W.%20Shakespeare.%20J.%20Caesar.% 20B.%20Lazureanu%201892.%20CLP.pdf, p. 18].

10. Suetonius, *Augustus*, XVII.

11. Plutarh, *Antonius*, 82.1; Roller, *Cleopatra*, p. 146.

12. Cassius Dio, *Istoria romană*, LI.15; Plutarh, *Antonius*, 84.2, face referire la îngropare.

13. Urmez aici versiunea mai detaliată a lui Plutarh, *Antonius*, 78.2–79.2. Pentru o versiune diferită şi mai succintă, vezi Cassius Dio, *Istoria romană*, LI.11.

14. Pliniu, *Naturalis Hitory,* 7.46 (148); Suetonius, *Augustus*, XVI.

15. Nu se ştie dacă au vorbit în greacă, în latină sau prin intermediul unui translator.

16. Florus, *Epitome*, 2.21.11.9.

17. Dio spune că după întrevedere Cleopatra i-a trimis lui Octavian darurile pentru Livia, ca să-l facă să uite de pericolul sinuciderii. Cassius Dio, *Istoria romană*, LI.13.

18. Livius, *Fragment 54*, plus notele lui Acron şi Porphryion.

19. Plutarh, *Antonius,* 86.2 [ed. rom. cit.].

20. Cassius Dio, *Istoria romană*, LI.14 [ed. rom. cit.].

21. Plutarh, *Antonius*, 85.2 [trad. N. I Barbu, ed. rom. cit.]; *Plutarch's Lives*, vol. 9, trad. Perrin, p. 329, traducere modificată.

22. Vergiliu, *Eneida*, V.695; Horațiu, *Ode*, 1.XXXVII.45; vezi, de exemplu, Florus, *Epitome*, 2.21.11, şi Propertius, *Elegii*, 3.11.53.

23. Pe acest subiect şi altele despre muşcătura de cobră, mă bazez pe discuțiile personale cu Harry W. Greene, autor al *Snakes: The Evolution of Mystery in Nature* (Berkeley: University of California Press, 1997) şi profesor emerit la Department of Ecology and Evolutionary Biology, Cornell University, din 13 septembrie 2020. Îi sunt recunoscător şi lui Adrienne Mayor, cercetătoare la Classics and History and Philosophy of Science, Stanford University.

24. În ce priveşte mărimea, vezi „Cobra", San Diego Zoo Wildlife Alliance online, accesat la 12 aprilie 2021, https://animals.sandiegozoo.org/animals/cobra.

25. Plutarh, *Antonius*, 71.4; Cassius Dio, *Istoria romană*, LI.11; Aelian, *On the Nature of Animals*, 9.11; Galen 14.235–36; *Carmen de Bello Actiaco* col. v 36–43; *Life of Antony*, ed. comm., Pelling, pp. 296–97.

26. Horațiu, „Amicilor săi", *Ode* 1.XXXVI. 43-56 [trad. de D.C. Ollănescu, in *Opera omnia 1*, ed. rom. cit., p. 135].

Capitolul 16. „Am vrut să văd un rege”

1. Plutarh, *Antonius,* 80.1.
2. *Ibid*., 80.1; Cassius Dio, *Istoria romană*, LI.16; Themistius, *Orationes*, 8.108b–c, 173b–c; Julian, *To Themistius*, 265c; Caesar, 21.326b; *Epistles*, 51.433d–34a.
3. Plutarh, *Antonius,* 80.2; *Life of Antony*, ed. comm., Pelling, pp. 311–12.
4. Kavafis, „Caesarion”, ll.16–17, trad. în engl. de Barry Strauss.
5. Walker şi Higgs, *Cleopatra*, cat. nos. 171–72, 172–74.
6. Vezi stela de granit care îi înfăţişează pe Cleopatra şi Caesarion la Karnak, aflată acum la Museo delle Antichita Egizie, cat. 1764, în Torino, Italia, in Giovanni Gentili, ed., *Cleopatra: Roma e l’incantesimo dell’Egitto* (Milan, It.: Skira, 2013), cat. no. 17, pp. 100–102, 251–52.
7. Suetonius, *Caesar*, LII [trad. de David Popescu şi C.V. Georoc, ed. rom. cit.].
8. În privinţa caracteristicilor fizice ale lui Caesar, vezi Jeremy Paterson, „Caesar the Man”, in *A Companion to Julius Caesar*, ed. Miriam Griffin (Chichester, UK: John Wiley & Sons, 2015), pp. 126–27.
9. Suetonius, *Caesar*, LII.
10. Michael Gray-Fow, „What to Do with Caesarion?”, Greece *&* *Rome* 61, no. 1 (2014), p. 38n3.
11. Nicolaus, *Life of Augustus and Autobiography*, ed. Toher, pp. 3–6, 288.

12. Plutarh, *Antonius,* 71.2; Cassius Dio, *Istoria romană,* LI.6.

13. Pentru detalii despre sfârşitul lui Antyllus, vezi Plutarh, *Antonius* 81; Cassius Dio, *Istoria romană,* LI.6, XV.5; Suetonius, *Augustus*, XVII.

14. Plutarh, *Antonius* 81.2.

15. Clement din Alexandria, *Stromatele,* XXI.129.1–2

16. Cassius Dio, *Istoria romană* LI.16; Suetonius, *Augustus*, XVIII.

17. *Ibid*. [trad. de A. Piatkowski, ed. rom cit.].

18. Datele din acest paragraf se bazează pe calendarul roman *folosit atunci*, nu pe cel revizuit ulterior de Augustus, începând cu anul 8 î.Hr. Pentru detalii, vezi T.C. Skeat, „The Last Days of Cleopatra: A Chronological Problem", *Journal of Roman Studies* 43 (1953), pp. 98, 100.

19. *Corpus Inscriptionum Latinarum,* 2nd ed., vol. 1, pp. 323 şi 244 = *IIt.* 13.2.191 (Fasti Amiternini); vezi şi Cassius Dio, *Istoria romană*, LI.19; Reinhold, *From Republic to Principate*, pp. 148–49.

Capitolul 17. Triumful lui Augustus

1. Cassius Dio, *Istoria romană* LI.21.

2. Konstantinos Zachos, *An Archaeological Guide to Nicopolis. Rambling Through the Historical, Sacred, and Civic Landscape*, Monuments of Nicopolis 10 (Athens: DIPCA–Scientific Committee of Nicopolis, 2015), pp. 60, 66-68;

Zachos, „The Tropaeum of the Sea-battle of Actium at Nikopolis: An Interim Report", *Journal of Roman Archaeology* 16 (2003), pp. 90–92; Zachos, „The Triumph of Augustus on the Actium Monument at Nicopolis" (prelegere, 24 septembrie 2013), https://www.youtube.com/watch?v=LmaOgpXJHMA&ab_channel=PennMuseum.

3. O friză din Templul lui Apollo Sosianus, azi expusă la Centrale Montemartini, Roma, https://www.romanoimpero.com/2021/04/tempio-di-apollo-sosiano.html.
4. Suetonius, *Tiberius,* VI.
5. Mary Beard, *The Roman Triumph* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 2009), pp. 224–25.
6. Cassius Dio, *Istoria romană,* LI.21.
7. Strabon, Geografia, XII.3.6; Robert Alan Gurval, *Actium and Augustus: The Politics and Emotions of Civil War* (Ann Arbor: University of Michigan Press, 1995), pp. 28-29.
8. Cassius Dio, *Istoria romană*, LI.2; Gurval, *Actium and Augustus*, p. 29.
9. Propertius, *Elegii*, 2.1.31–34.
10. Cassius Dio, *Istoria romană*, LI.19.
11. Vergiliu, *Eneida,* VIII,13-18 [trad. de George Coşbuc, ed. rom. cit., pp. 300-1].
12. Cassius Dio, *Istoria romană*, LI.21.
13. *Ibid*., LI.22.
14. *Ibid*., LIII.12.

15. *Satire*, II.III.254 [în Horaţiu, *Opera omnia 2. Satire, Epistole, Arta poetică*, trad. de Al. Hodoş şi Th Măinescu, ed. îngrijită, studiu introd., note şi indici de Mihai Nichita (Bucureşti: Editura Univers, 1980)].
16. Vergiliu, *Eneida*, VIII, 278 [trad. de George Coşbuc, ed. rom. cit.].
17. Cassius Dio, *Istoria romană*, LV.6; Suetonius, *Augustus*, XXXI; Macrobius (Macrobius Ambrosius Theodosius), *Saturnalia*, I.XXII.35.
18. Macrobius, *Saturnalia*, I.XXII.35 [trad., introd. şi note de Gh. Tohăneanu (Bucureşti: Editura Republicii Populare Române, 1961), pp. 82-3].
19. *Ibid*.
20. P. Köln, 4701, r. 12–14, in Köln *et al*., Kölner Papyri (Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften, 1987), pp. 113–14.
21. Roller, *World of Juba II and Kleopatra Selene*, p. 251.
22. „Académie des inscriptions & belles-lettres", *L'Année Épigraphique*, Année 1928 (Paris: Presses Universitaires de France, 1929): 26, no. 88.
23. Vezi M.E.J.J. van Aerde, *Egypt and the Augustan Cultural Revolution, An Interpretative Archaeological Overview*, Babesch Supplements, 38 (Leuven, Belg.: Peeters, 2019).
24. Stephanie Malia Hom, „Consuming the View: Tourism, Rome, and the Topos of the Eternal City", *Annali d'Italianistica*, „Capital City: Rome 1870-2010", 28 (2010), pp. 91–116.

25. Cassius Dio, *Istoria romană*, LVI.30 [trad. A. Piatkowski, ed. rom. cit.].

1

Marcus Antonius. Inscripția de pe această monedă de aur din anul 40 î.Hr., numită *aureus*, îl menționează pe Antonius şi funcțiile lui de imperator (general victorios) şi triumvir.

2

3

Octavian. Un denar de argint din 29-27 î.Hr. care îl prezintă pe Octavian tânăr din profil. Pe revers e un arc de triumf care are în partea de sus un car cu patru cai în care se află Octavian. Pe arc stă scris: „Octavian Imperator (general victorios)”.

4

Cleopatra. Acest bust de marmură e identificat de cei mai mulți specialişti ca fiind al Cleopatrei. Părul îi este coafat cu grijă. Poartă o diademă lată, adică o panglică ce denotă regalitatea.

5

Monedă care îi înfățişează pe Antonius şi pe Cleopatra. Această tetradrahmă de argint, emisă de Marcus Antonius în estul spațiului mediteraneean, între 37 şi 31 î.Hr., îi înfățişează pe cei doi puternici conducători. Cleopatra pare matură şi are un aer de monarh, iar Antonius pare masiv.

Octavia. În anul 39 î.Hr., Antonius a emis această monedă de aur care o înfățișează pe Octavia, noua lui soție, sora lui Octavian, care pe atunci era aliatul lui Antonius, pentru ca mai apoi să-i devină rival.

7

Cleopatra şi Caesarion. Acest basorelief sculptat de pe zidul Templului lui Hathor din complexul Dendera, din Egipt, îi înfăţişează pe regină şi pe fiul ei, al cărui tată se presupune că a fost Iulius Caesar. Cu gândul la publicul lor egiptean, cei doi sunt reprezentaţi în veşminte egiptene, nu în cele în stil grecesc folosite pentru publicul grec şi pentru cel roman.

8

Alexandros Helios. Unii susțin că această statuetă de bronz îl înfățişează pe fiul cel mare al lui Antonius şi al Cleopatrei. Poartă pantaloni şi un acoperământ piramidal pe cap, ambele des întâlnite în Grecia şi la Roma, dar nu în Armenia, unde băiatul a fost uns prinț.

9

Antonius, monedă a legiunii. Denarul de argint al lui Marcus Antonius, care datează din 32-31 î.Hr., celebrează a treia legiune a lui Antonius şi înfăţişează una dintre navele lui pe revers. Antonius e identificat ca augur şi triumvir.

Fortul de la Methone. Acest fort veneţiano-otoman a fost construit pe locul fortificaţiilor antice. Aici e văzut privit fiind către insula Sapientza.

Vedere dinspre cartierul general al lui Octavian. Spre sud este Capul Actium văzut dinspre Michalitsi, mai sus de Nicopolis, locul unde va fi ridicat ulterior Monumentul Victoriei.

12

Navă de luptă romană. Această galeră de pe Templul Fortunei de la Praeneste (Palestrina modernă), din Italia, înfăţişează bărbaţii înarmaţi şi turnul de luptă care se puteau afla pe una dintre navele de la Actium. I-au fost atribuite diverse date, de la finalul secolului I î.Hr. la a doua jumătate a secolului I d.Hr.

13

Marcus Antonius moare în brațele Cleopatrei. Această gravură pe hârtie din 1819, avându-l ca autor pe Bartolomeo Pinelli, înfățişează scena în care Antonius moare în brațele iubitei lui după ce s-a înjunghiat.

Demnitari în procesiune la triumful închinat victoriei de la Actium. Poartă togi şi cununi ale victoriei. Aceşti bărbaţi, probabil senatori romani, merg în urma carului lui Octavian. Imaginea face parte dintr-un basorelief sculptat care înfăţişează acest triumf desfăşurat la Roma, basorelieful făcând parte din

Monumentul Victoriei de la Michalitsi, de pe dealurile care domină oraşul Nicopolis.

Locaş pentru berbec, Monumentul Victoriei de la Actium. E un locaş gol de pe peretele bazei Monumentului Victoriei lui Octavian, aşa cum se prezintă azi. În locaş era fixat cândva unul dintre masivii berbeci de bronz ai lui Antonius.

16

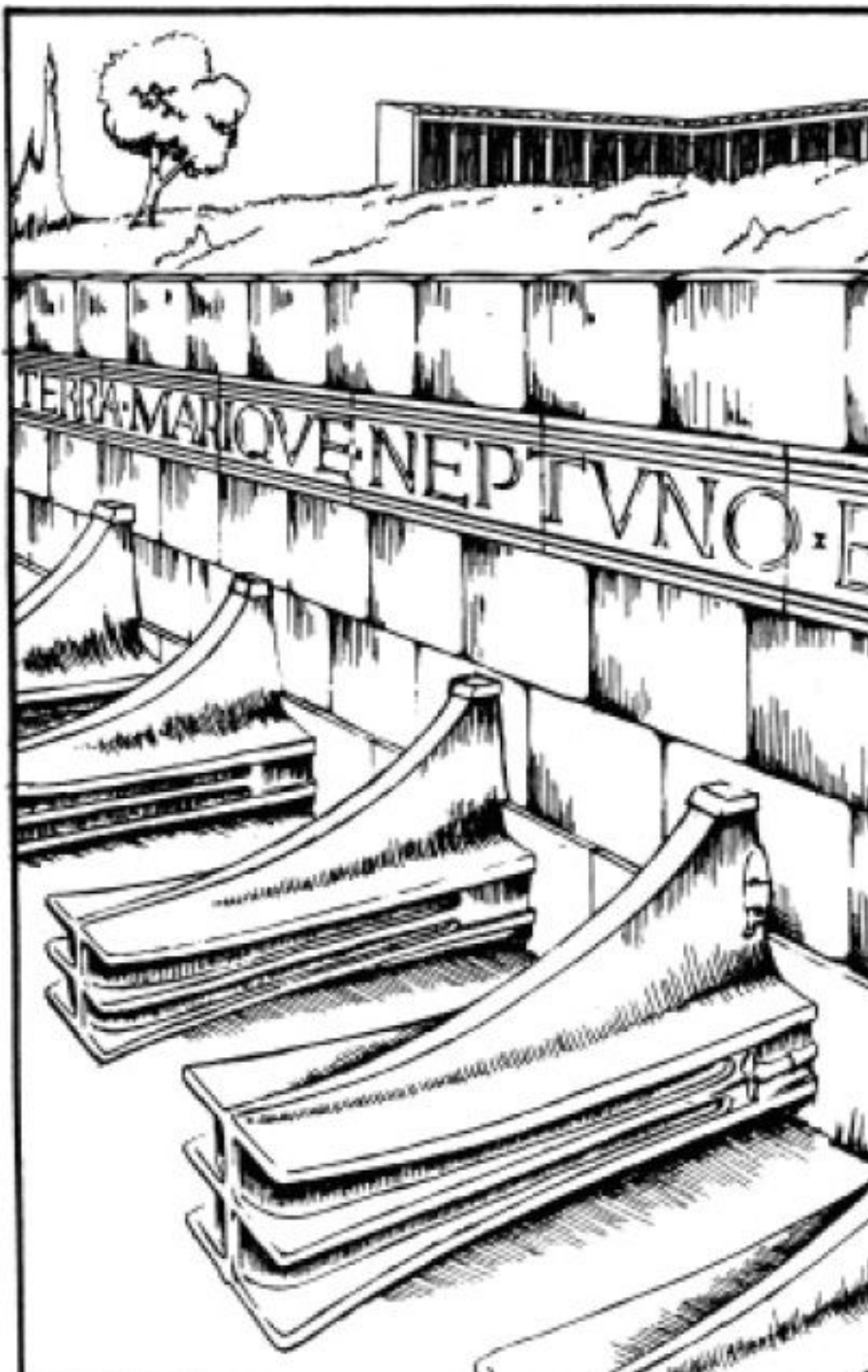

Terasa berbecilor, Monumentul Victoriei de la Actium. O reconstituire a bazei Monumentului Victoriei lui Octavian, care arată linia de berbeci ai navelor de luptă fixați pe un lung zid de susținere.

17

18

Augustus. O monedă de aur, aureus, a lui Augustus, 20-19 î.Hr. Pe revers e un scut de aur al virtuții flancat de ramuri de laur. Sunt prezente şi inscripția SPQR – Senatus Populusque Romanus (Senatul şi poporul roman) –, precum şi numele lui Caesar Augustus. Coroana şi scutul i-au fost oferite lui Augustus de către Senat.

Creditele ilustrațiilor

1. bpk Bildagentur / Muenzkabinett, Staatliche Museen, Berlin, Germany/ Reinhard Saczewski/ Art Resource, NY
2. Metropolitan Museum of Art
3. Metropolitan Museum of Art
4. bpk Bildagentur / Antikensammlung, Staatliche Museen, Berlin, Germany/ Christoph Gerigk/ Art Resource, NY
5. Katherine K. Adler Memorial Fund/The Art Institute of Chicago
6. bpk Bildagentur / Muenzkabinett, Staatliche Museen, Berlin, Germany/ Dirk Sonnewald/ Art Resource, NY
7. Rowan/Wikimedia Commons
8. Metropolitan Museum of Art
9. Metropolitan Museum of Art
10. Photo by Matthew Sears
11. Photo by Barry Strauss
12. Scala / Art Resource, NY
13. Rijksmuseum, Amsterdam
14. Image courtesy of Konstantinos L. Zachos
15. Photo by Barry Strauss
16. Illustration by Richard Scott. Image courtesy of William M. Murray
17. Metropolitan Museum of Art
18. Metropolitan Museum of Art

Index[4]

Paginile ale căror numere sunt scrise cu italice se referă la hărți.

abordarea navelor 176, 181, 187
Acarnaniei, munții 153
Acropole, Atena 98
Actium 114, 253, 256; amplasare şi topografie 143, 151; folosirea numelui 151; lanț de aprovizionare al 126-27
Actium, Bătălia de la 86, 138, *160*, 161-224, 231, 239, 261, 263, 270, 283; acțiunea navală de după evadare 200-5; acțiunile militare care au dus la 161; Antonius şi Cleopatra fug în Egipt după 228-29; avantajul naval al lui Octavian la 147, 177, 182; compararea forțelor navale şi a armatelor din 147-150, 189-92; confruntarea navală în 185-89, 192-204; critici ale acțiunilor lui Antonius din 197-98; discursul lui Antonius înainte de 183-84; discursul lui Octavian înainte de 184-85; eşecuri strategice în 16, 167-70, 210-11; evadarea flotei Cleopatrei în 195-200; începerea operațiunilor în 183-89, 192-94; memorial închinat ~ 15-20, 119, 179, 186, 204; pierderile din 16, 203-4; pregătiri pentru 143-53, 179-82; semnificația istorică a 16-18, 273,

[4] Numărul paginilor se referă la ediția tipărită a cărții şi la ediția digitală în format PDF.

277, 282; strategia de evadare în 170-76, 179-82, 195-200; strategia folosită de Octavian în 146, 154; surse şi dovezi despre 178-179; taberele rivale în 151-54 ; trupe la bordul navelor în 189-92; urmările 105, 132, 167-70, 203-5; veterani din 190-91, 271; victoria lui Octavian din 25-26, 157, 203-5
Actium, golful, *vezi* Ambracian, golful
Actium, Monumentul Victoriei de la 15-20, 119, 186, 204
Actium, Războiul de la 20, 228, 232, 280; Antonius e cât pe ce să fie capturat în 157; Antonius şi Cleopatra negociază cu Octavian după bătălie 234-36; Bătălia de la Methone în, *vezi* Methone, bătălia de la; bătălia navală de la Patrae în 154; blocada şi evadarea din, *vezi* Actium, Bătălia de la; ca război civil nedeclarat 94, 104, 245, 268, 270-71; consiliul de război al lui Antonius în 170-74; consiliul de război al lui Octavian 174-76; decizia lui Antonius de a adopta o poziție defensivă în 124; două tabere militare în 151-153; faza egipteană a, *vezi* Războiul Alexandriei; forța trupelor lui Antonius în 147-49, 161-62, 181-82, 189-92; invadarea Italiei, plănuită de Antonius 111-12, 115-24; marina lui Antonius în 115-21, 128, 140-41, 143, 147-48, 150-51, 154-55, 187-88; marina romană (Agrippa şi Octavian) 111, 118-19, 123, 125-32, 136-39, 142, 146-47, 149, 151, 154-55, 162, 168, 187-88; Octavian declară război 103-5; planul lui Antonius în trei părți în vederea victoriei în 116-17; sărbătorirea triumfului lui Octavian 268-271; strategia de luptă a lui Antonius în 111-15; strategia navală a lui

Antonius în 116-19, 149, 187, 210; turul victoriei făcut de Octavian 220-21; urmări şi semnificaţie 228-83
Actium, strâmtoare 151
Adiatorix 270
Adriatică, Marea 75, 96, 113, 115-16, 125, 146, 149-50, 186
Adunarea Poporului 279
Africa 39, 104, 175, 208, 213, 281
Afrodita (Venus), Cleopatra identificată cu ~ 42, 50, 53
Agrippa, Marcus Vipsanius 17, 31-32, 35, 65-66, 89, 111-12, 116, 124, 153, 157, 180, 182, 206, 222, 270, 279, 283; calităţi diplomatice şi politice 276; cunoştinţe navale şi militare 20, 71-74, 118, 125-32, 136-38, 142, 147, 149, 154-57, 162-63, 166, 168, 172, 174-77, 184, 186-88, 192-94, 201, 277; moartea lui 280; Octavian şi 24-25; strategia în bătălia de la Actium 154-57; şi victoria de la Methone 132-38, 147
Ahaia 65, 131
Ahenobarbus, Gaius Domitius 56, 92-96, 101, 111, 116, 128, 132, 164, 166, 168, 170, 201, 210, 213
Aheron, râu 149, 151
Ahile 162, 265
Al Doilea Război Mondial 114
Alesia, bătălia de la 123
Alexandria, Egipt 17, 43-44, 83, 92, 112, 143, 171, 206, 215, 227-40, 251-52, 269, 271, 273-74, 279, 282-83; aprecierea lui Antonius faţă de 51-52; discursul lui Octavian adresat locuitorilor 257-58; fondarea, semnificaţia şi cultura 229-31,

265-67; importanța strategică a 89; intrarea lui Octavian în 246-47; Octavian se întâlneşte cu Cleopatra în 247-52; revenirea Cleopatrei, după Actium, în 229, 231-32; sărbătorirea triumfală a lui Antonius şi a Cleopatrei în 85-89; transferul capitalei imperiului în 265-67
Alexandros Helios 59, 81, 85, 87, 89, 232, 271, 281
Alexandru cel Mare 41, 44, 48-49, 75, 81, 91, 103, 121, 151, 227, 233, 255, 258, 261; înmormântarea lui 229; mormântul lui 215, 265-67
Alexandru din Emesa
alimentarea cu apă, accesul la 153, 155, 157
Altarul Păcii Augustane 283
ambarcațiuni fluviale regale 41-42, 196, 256
Amyntas, regele Galatiei 79-80, 148, 157, 165, 175
Antigonus al II-lea 219
Antiohia, Siria 80-81, 221
Antipaxos 18, 153
Antonia (fiica cea mare a lui Antonius) 66
Antonia cea Tânără (fiica lui Antonius) 66, 70
Antonias (nava-amiral a Cleopatrei) 145, 196, 207
Antonii, familia, *vezi* familia Antoniilor
Antoniu şi Cleopatra (Shakespeare) 25, 42, 233
Antonius (Plutarh) 42
Antonius, Iullus (fiul lui Antonius) 281
Antonius, Lucius 53-54
Antonius, Marcus (bunicul lui Antonius) 26
Antonius, Marcus „Creticus” (tatăl lui Antonius) 26

Antonius, Marcus 267, 270; abilitatea militară a lui 81-82, 88-89, 244; aliații lui 34, 148-149; armata Răsăritului adunată de 96; ascensiunea lui 23-29; averea lui 32; calități diplomatice 244; caracteristici personale şi înfățişare 48; căsătoria cu Octavia 58-61, 66, 68, 78, 83, 97, 99; căsătoriile lui 28, 30, 75, 93, 218, 251, 281-82; cercetarea antică referitoare la 118; condamnarea de către Senat 102; conflicte asupra teritoriilor cu Octavian 74-75; confruntarea lui Brutus şi Cassius cu 36-39; controlează Roma împreună cu Octavian 34; depresia de după Actium 228-229; divorțează de Octavia 97-99, 101; dominarea în vestul Greciei 114; erorile de lider ale lui 152, 157, 211; evaluare postumă 244-46; Imperiul Roman de Răsărit ca scop al lui 39, 78-84, 102; Imperiul Roman văzut de 88; inovațiile lui militare 153; în asediul eşuat al Mutinei 34, 123, 169, 171, 190, 244; în invazia eşuată din Media Atropatena 80-82, 85, 101, 123, 148, 168-69, 171, 190, 204; în Războiul Perusin 53-54; în slujba lui Iulius Caesar 27; în triumvirat 34-35; înmormântarea lui 246-47; la Actium, *vezi* Actium, Bătălia de la, Actium, Războiul de la; la Philippi, *vezi* Philippi, bătălia de la ~; mormântul lui 252-253; natura mitică a lui 19; panegiric pentru 244-46; propaganda adversarilor lui 86-88, 97, 99-101, 103, 118, 120, 126, 184, 198, 235, 255; reprezentarea pe monede 46-47, 60-61, 69, 145, 156, 166; sărbătorirea zile de naştere a lui 236, 272; Sextus Pompeius şi 56-58; sinuciderea 242-44, 246-247, 258, 266, 278-80, 282; stilul dezordonat de viață al lui 26-28; stilul politic al

lui 40-41, 79-80; şi campania din Parția 20, 41, 57-58, 66, 68, 75, 78-85, 105, 123, 136, 171, 277; şi eşecurile lui strategice 67, 123, 134-35, 149, 155-71, 194, 197-98, 204, 207, 210-11; şi propria propagandă 76-78; testamentul lui 101-2, 147, 246; traseul militar-politic 27; trecutul familial scandalos al lui 25-26; trecutul lui 24-25; vârsta ca factor pentru 90-92; zei identificați cu 40-43, 59-60, 78, 97, 145, 162;

Antonius, Marcus, Cleopatra şi ~ 16-17, 19, 24, 40-54, 59, 61, 75, 77, 81-82, 84, 86-87, 157, 173-74, 250, 256; ca amenințare continuă contra lui Octavian 224; ca amenințare la adresa lui Octavian 213-14; copiii lui 81, 83, 85-89, 92, 102, 207, 224, 232, 245, 251, 255, 258, 271, 281; după moarte 255; fuga în Egipt 227; în Efes 91-96; întâlnirea de la Tars 41-43; la finalul relației în Alexandria 233-236; povestea de dragoste dintre 43, 59, 75, 78, 198, 233, 245; propaganda contra 77-78; războiul lui Octavian contra, *vezi* Actium, Războiul de la ~; ruptura de după Actium şi reconcilierea în 207-9; statutul marital ambivalent 88; stilul de viață decadent al lui 87, 216; suspiciuni între 235, 238; şi susținătorii lui 217-18

Antyllus (Marcus Antonius, fiul lui Antonius) 69, 98, 236, 263

Anul Nou (egiptean) 266

Aphrodisias 75

Apis, boul 265-266

Apollo 15, 19, 161-162; Octavian identificat cu 162, 205; Templul lui 151, 205, 219, 275

Apollonia (Albania) 32, 75
Appian din Alexandria 26, 66
Aquilius Florus 218
Arabia 79, 148, 203
arc de triumf, al lui Octavian 278
arcaşi 184-85, 189-90, 192
Argonautica 231
Arhelaus 79
arheologie 45, 178-79
Aristocrates, Marcus Antonius 228
Arius Didymus 257-58, 264
armate: ale lui Antonius şi Cleopatra 116-117, 143, 148, 154, 161, 163, 172-73, 180, 197, 208-9; romane 81, 117, 135-136, 145-46, 149, 153, 237; *vezi şi* legionari; *bătălii specifice*
Armenia 80-82, 85, 87, 89, 94, 96, 190, 207, 232, 257, 278
Arminius 128
Arruntius, Lucius 174-175, 187, 197, 219
Arsinoe 37, 44
Artavasdes al II-lea, regele Armeniei 80-81, 85
Artavasdes din Media 85
Artemis, Templul ~ 92
Artemisia I, regina Cariei 171
Asia Mică 67, 73, 75, 79, 81, 91, 101, 148, 155, 207, 221, 236, 270
aspide 283; şi sinuciderea Cleopatrei 252-54, 271

Atena (oraş) 83, 112-13, 168, 221, 229, 234, 282-83; ca oraş încoronat în violet 66-67; casa lui Antonius din 97-98; Octavian în 220
Atena (zeiță) 178; Octavia identificată cu 66-67, 97
Atia Balbus 30-31, 60
Atilius Regulus 191
Atilius, Quintus 191
Aufustius, Marcus 191
August, semnificația pentru Octavian 279-80
Augustus Caesar, împărat al Romei, *vezi* Octavian
aur 231, 235
Aurelia Cotta 59

Balcani 190, 277
Bellona, Templul 103
berbec, lovitură de berbec 122, 177-179, 182-84, 186-87, 192-94, 200, 203
Billienus, Gaius 191
Billienus, Marcus 191
Bizanț 114
boală 161-162, 172, 180, 205
Bocchus al II-lea (rege african) 133-134
bocet ritualic 243
Bogud al II-lea (rege african) 133-36, 139-40, 142, 206, 281; Antonius susținut de 134-36; executarea lui 140, 201
Brundisium 56-58, 60, 62, 111, 115-17, 119, 121, 123, 128-29, 136, 146-47, 150, 168, 222-23

Brundisium, Tratatul de la 57
Brutus, Marcus Iunius 29, 147-48, 156, 165, 169, 206, 244; înfrângerea şi sinuciderea lui 38, 154, 228; în confruntarea cu Antonius, *vezi* Philippi, Bătălia de la
„Bucolica a IV-a” (Vergiliu) 62
Burgoyne, John 169

Caesar, Gaius Iulius 41, 74, 78, 84, 88-89, 93, 102, 123, 133, 148, 150, 168, 170-71, 181, 190, 204, 206, 213, 228, 235, 259-61, 264-65, 272, 275, 278, 281, 283; asasinarea lui 23-29, 32-33, 36-38, 40, 54, 59-60, 67, 76, 79, 93, 95, 100, 102, 128, 154, 156, 164, 169, 214, 216-17, 234, 239, 251, 272, 278; aventurile sexuale ale lui 133, 220; averea lui 32, 144; ca dictator 23, 28, 37, 216; ca model pentru Octavian 215-16; Caesarion ca moştenitor al lui 104-105; elogiul lui Antonius pentru 16; funeraliile şi elogiul 29; în războiul civil contra lui Pompeius 23, 27, 48, 59, 74, 79, 93, 170, 190, 218; luna iulie numită după 279; marşul triumfal al lui 251; moneda comemorativă 37; moştenirea lui 74, 224, 248; Octavian adoptat de 24-25, 29-33, 74, 212, 214, 271;războiul lui Pompei contra lui 115; relația Cleopatrei cu 24, 48-51, 224, 249, 255-56; Roma guvernată de 27-31
Caesar, Gaius Iulius Octavianus, *vezi* Octavian (Augustus Caesar)
Caesarion (Ptolemeu Cezar) 30, 47, 86, 92, 102, 224, 248, 251, 255, 258-60; anii de la început ai lui 259-62; ca ultim faraon

258-64; executarea lui 264, 266, 279; naşterea lui 24, 50, 259; paternitatea lui 50, 104-5; scurta domnie a lui 264
Caligula (Gaius), împărat al Romei 281
Calpurnia 59
Campus Martius 215, 272
Canidius Crassus, Publius 80, 94-95, 165, 170-172, 208-9, 217
Cappadocia 40-41, 79
Capul Bon, Bătălia de la 277
Capul Taenarum 172, 227
Cartagina 72, 127, 191, 224, 257, 267
Casa Senatului (Curia Iulia) 273, 283
Cassinum (Sassino) 61
Cassius din Parma 76, 217
Cassius Dio 26, 118, 138, 149, 178, 183-84, 196, 198, 212, 217, 234-35, 238, 241, 243, 249-50, 252-54, 273
Cassius Longinus, Gaius 29, 34, 41, 147-48, 157, 169, 206, 242, 244; confruntarea lui Antonius 36-38; sinuciderea lui 38, 242
catapulte 72, 122, 177, 179, 192-94, 200-1
Cato cel Tânăr 206
catran 87, 201
cavaleri 35, 266
cavalerie 79, 147, 155, 276
călătoria pe mare, pericole ale 222
căsătorie: pentru avantaje politice 58-66, 70, 84; reguli şi ritualuri romane ale 63
Cefalonia 130-31, 155

celți 157
centurioni 171, 181-82
Cezareea (Cherchell, Algeria) 282
Chalcis 130, 139
Charmion 253-54
Churchill, Winston 18, 146
Cicero, Marcus Tullius 26-27, 33-36
Cilicia 80, 87-88, 90, 166
Circus Maximus 268
Claudius, împărat al Romei 281
Cleopatra Selene a II-a 59, 81, 271, 281-82
Cleopatra, regina Egiptului 24, 30, 37, 100, 116, 122, 124, 149, 184, 220, 258, 267, 270; abilitatea politică a 37, 49-53, 77, 92-94; abilitățile strategice ale 173, 231; Ahenobarbus, ura lui față de 92-93, 96, 164; Antonius şi, *vezi* Antonius, Marcus, Cleopatra şi; ascensiunea la putere 43-45; bogăția 92, 125, 172-73, 180-181, 200-1, 206, 223, 234-36, 247, 248-49, 255-57; ca faraon 88; ca țintă a războiului 103; calități diplomatice 248; calități şi realizări pozitive 48, 255-56; copiii 233, 235, 242, 247-48, 251-52, 255, 260, *vezi şi persoanele respective* ; declarația de război a romanilor contra 103-5; elogiu pentru 255-56; eşecurile strategice 169-170, 196-197; flota 121, 127, 191, 195-200, 232-233; fuga din Egipt în tinerețe 44, 48, 262; în Alexandria 227, 229, 232, 241-56, 274; înmormântarea 255; întâlnirea lui Octavian cu 248-52; Irod ca duşman al 87, 149, 196, 210; Isis identificată cu 42, 92, 104, 125, 144-45; la negocieri cu

Octavian după Actium 233-36; mausoleul 235, 242-47, 255; moştenirea 283; neîncrederea 210; ofensa adusă de Dellius 141; onoruri, titluri şi teritorii acordate ei 86-87; personalitatea şi imaginile ~ 19-20, 45-48; planul fugii în India 232; posibila trădare a lui Antonius 241-42; prejudecăţile şi propaganda contra 77, 95, 104, 164-165, 170, 185, 260; relaţia cu Caesar 24, 49-51, 249, 255; reprezentări artistice 46; reprezentată la triumful lui Octavian 271; reprezentată pe monede 46-47, 144-45, 166; sărbătorirea zilei de naştere 236; sinuciderea 250-56, 258, 264, 267, 279-80; spiritul şi intelectul 51-52, 105, 150; statuia 84, 272; susţinerea financiară a 125; talentele de a manipula 250-52; trecutul 16-17, 41, 47; tronul Egiptului preluat de 49;
Clinton, Henry 169
Clodia 57
Clodius Pulcher, Publius 28
cobre 253-254
Coelesiria (valea Beqaa) 87
Coelius, Quintus 191
Colina Capitolină (~ Capitoliului 29, 118, 268
Colina Palatină 63, 275
Concordia 61
Conspiraţia lui Catilina 27
Constantin I 277
Constantinopol 86
Corcyra (Corfu, Kerkyra) 113-115, 123, 127-28, 149, 167, 222

Corint 114, 140, 163, 167, 206, 222, 257
Corint, golful 143, 162-63
Cornelia 8
Cornelius Dolabello 252
Cornelius Gallus, Lucius 267; Antonius atacat de 237-238
coroana cu cobre 253, 283
coroana navală, acordată lui Agrippa 125
Corvinus, Marcelus Valerius Messalla 76, 165
Crassus, Marcus Licinius 79-81, 89, 165
creştinătate, rolul Alexandriei în 266
Creta 87, 126, 143, 168, 206, 227
cucută 254
cununi de lauri 269
Curia Iulia (Casa Senatului) 273
Curio, Gaius Scribonius 28, 218
Cyrenaica (Cyrene, Libia) 87, 168, 206, 208, 227, 237
Cytheris, „fata lui Venus” 28

De sua ebrietate (Antonius) 78
Decimus Iunius Brutus Albinus 29
Deiotarus Philadelphus, regele Paphlagoniei 156
Deiotarus, regele Galatiei 38
Dellius, Quintus 141, 165, 171, 174-76, 182, 188
Demetrius Asediatorul 26
Demostene 254

dezertori 100-103, 122, 131, 147, 156-57, 164-66, 170-71, 174-76, 177, 180-82, 191, 197, 201, 209, 211, 236, 239, 241, 270, 274
diademe 218
Diana 91
Dicomes, regele geților 171-72
dictator perpetuo (dictator perpetuu) 216
Dinastia ptolemeică 19
Diomedes 243
Dionysia 66
Dionysos 19, 52, 257; Antonius identificat cu 40-43, 66-67, 78, 97-98, 144, 162, 240
divorț 59, 65, 78, 84, 97-99, 101
dizenterie 161
doliu 247, 249, 252
Donațiile din Alexandria 86-87
Drake, Francis 143
Drusi, familia 65
Drusus 270
Dyrrachium (Durrës, Albania) 75, 114, 118, 121, 168-69

echeneïs, „cel care întârzie navele” 198
efebi 261
Efes 40, 43, 90-91, 93-96, 101-2, 111, 116, 147, 161, 164, 166, 167, 170, 221, 251
efigii 271
Egee, Marea 96, 168

Egipt 112, 115, 117, 126-127, 143, 172, 174, 218, 229, 234, 275, 277; agricultura în 230; anexarea de către Roma 264, 266, 279; bogăția 213-215, 271, 276; ca regat clientelar al Romei 79; ca țintă a expansiunii lui Octavian 74, 213-214, 236-40; de neapărat 211; influența Romei asupra 45; Roma influențată de 283; tradiția maritimă a 92, 94, 119, 123; viitoarele prevederi pentru 224
Elena 99
Eneida (Vergiliu) 178, 183, 193, 205, 271
Epir 18, 151, 153
epitafuri 190-91
etrusci 215
Euhoe (strigăt dionisiac) 239
Eunoe (soția lui Bogud) 133
Euripide 102
Eurycles, Gaius Iulius (Eurycles al Spartei) 141
Eutuches 184
Euxină, Marea (Marea Neagră) 41, 171, 270
eviscerare 243
evocatio (ceremonie care precedă bătăliile) 240
evrei 229, 267
execuții 217-218, 223-24, 232, 234, 238, 250-51, 263-264, 270
exil 251

factorul-surpriză, în strategii 136
familia Antoniilor 281
Faptele divinului Augustus / *Res gestae divi Augusti* 212, 217

fascii 269
femei romane, privilegii ale 84
Fenicia 87, 91
Filipicele (Marcus Tullius Cicero) 26
Florus 178, 185
flote: ale Cleopatrei 82, 92-93, 121, 127, 191, 195-200, 232-233; în războiul contra lui Sextus Pompeius 56, 64-65, 67-68, 71-74, 101, 127; strategia de asediu a 120; *vezi şi* Actium, Bătălia de la; Războiul de la Actium; nave de război
fobbits 135
foc, ca armă navală 180-81, 183, 186, 200-3
forum 84, 268, 272
Forumul Iulian (Forumul lui Cezar) 50, 283
Forumul lui Augustus 283
fresce 179
Freud, Sigmund 265
Fulvia 28, 52, 57, 69, 218, 251, 263, 281; în Războiul Perusin 53-54; moartea 58-59; reprezentare pe monede 62

Galatia (Turcia de azi) 38, 79
gali 23, 27, 34, 38, 54, 56-57, 65, 104, 123, 163, 190, 235
Gallia Narbonensis (Provence) 57
geți 171
gladiatori 237
Glaphyra 40
Glykys Limen, „Portul Dulce” (Fanari) 149, 153
Goldfather, principiul 58

Golful Ambracian 17, 114, 143, 151-54, 178, 183, 187, 203
Gomaros 153, 155
Gracchi 84
Grant, Michael 142
Grant, Ulysses 135
grațieri 217-20, 228, 270
Grecia 65, 190, 205, 213; prejudecățile romane contra 93; tradiția maritimă a 72, 114; turul victoriei făcut de Octavian în 216; *vezi şi* vestul Greciei
Grecia, vestul ~ *108-9*, 163, 210, 256; decizia lui Antonius de a rămâne în defensivă în 124; importanța istorică şi strategică a 112-15; ocuparea de către Antonius a porturilor şi bazelor esențiale din 114-15; sosirea lui Octavian în 146-50; *vezi şi* Actium, Bătălia de la; Actium, Războiul de la
guerrilla, „mic război" 214
Gymnasium 86, 257

Hadrian 275
Hannibal 91, 248
harpon 194, 204
Hathor 261
Hatşepsut, regina Egiptului 255
Hector 238
Helespont, Bătălia de la 277
Helios 81
Hercule 27, 41, 69, 145; Antonius identificat cu 162
Hiera (Vulcano) 139

hipodrom 238
Hipparchus 208, 236
Hippolytus (Euripide) 102
Hispania 31, 54-55, 57, 751, 04, 134, 214, 235, 277
Historiae adversus paganos (Orosius) 135
hitiți 91
Homer 161, 264
homosexualitate 150
Horațiu (Quintus Horatius Flaccus) 76, 157, 178, 256, 276, 279
Horus 50; Cezarion identificat cu 261

Iamblichus, rege sirian 165, 270
Ianus 272
Iason şi argonauții 231
Idele lui Marte 16, 24, 29, 32, 36, 54, 59, 76, 102, 134
Ierusalim 266
Iisus Hristos, profeție despre 62
Iliada (Homer) 162, 238, 264
Iliria (Illyricum) 57, 75, 111, 147, 163
imperatori 156-57, 204, 206, 216, 228, 234, 240, 243-45, 274-75, 285
Imperiul Persan 41, 91, 103, 272
imperium (dreptul oficial de a comanda armate romane) 102
India 79, 92, 119, 232, 262
Insteius, Marcus 170, 187
invazie, strategia 115-24
Iotape 85

Iras 253-254
Irod, regele Iudeei 79-80, 87, 148-49, 166, 171, 196, 210, 218, 228, 232, 236-37, 260
Isis 50, 230, 283; Cleopatra identificată cu 42, 92, 104, 124, 144-45
Istoria Romană (Cassius Dio) 178
Istru (Dunărea) 171
Italia 81, *108-9*, 213-14; invadarea planificată de Antonius 111-12, 115-24; porturile de pe coasta estică 113
Italia meridională *108-9*
Iudeea 79, 87, 94
Iulia (bunica Octaviei) 59
Iulia (fiica lui Iulius Cezar) 50, 59
Iulia (fiica lui Octavian) 69, 263, 270
Iulia (mama lui Antonius) 26, 54
Iulia (mama lui Atia Balbus) 30
împărat, originea termenului 275

Jocurile Actiene 18
Josephus, Flavius 196-97
Juba al II-lea 281
Juba I 281
Julius Cezar (Shakespeare) 245
Jupiter 103, 240, 268
jurământ de credință, cerut de Octavian 104

Kavafis, C.P. 240-41, 258

Khufu (Cheops), faraon 265

Labienus, Quintus 206
Labienus, Titus 206
Lachares 199
lance, aruncare 97
lanțuri de aprovizionare 126-27, 131, 136, 141
lănci 193-94
legionari 81, 83, 135, 139, 152, 172, 180, 189-91, 204, 209, 237
Lepidus, Marcus 34-35, 39, 57, 223-24, 234
Lepidus, Marcus Aemilius (cel Tânăr) 223
Leucas (Lefkada) 17, 114, 155, 167, 192, 205
Liban 82, 87, 91
liberți *vezi* sclavi eliberați
Libia 87, 143
liburnă 186-187, 199, 203
lidieni 91
limba greacă 248, 257
limba latină 190, 248-49, 260
Lissus 75
Livia Drusilla 78, 222, 250-51; căsătoria lui Octavian cu 65, 77-78
Livius, familia 65
Livius, Titus 69, 118, 178
Louros, râul 152-53, 155-56
Lucilius 228

Lucina 62
Lucrinus, lacul 71
Ludi Saeculares 279
lumea de dincolo 151
Lupercalii 28
Lurius, Marcus 174-75, 187

Macedonia 165, 171, 208, 215, 229
Maecenas, Gaius 118
magister equitum, maestrul cavaleriei 28, 32
malarie 153
Malchus, regele nabateilor 148-49, 232-33
Marcellus, Claudius (fiul Octaviei) 269, 282
Marcellus, Gaius Claudius 58-60, 63,
Mare Nostrum, Marea Noastră 267
Marea Adriatică *vezi* Adriatică, Marea
Marea Dinapoi 267
Marea Egee, *vezi* Egee, Marea
Marea Ionică 18, 111, 113-15, 128, 143, 151-52
Marea Mediterană, *vezi* Mediterana
Marea Moartă 87
Marea Neagră *vezi* Euxină, Marea
Marea Roşie 119, 232
Marea Verde 267
Marile Piramide 265
Marius, Gaius 26, 74
Marte, zeu 15

Mauretania 20, 133, 281
mauri 133-34
mausolee 255; al Cleopatrei 235, 242-47; al Cleopatrei Selene 282; al lui Octavian 282; moartea lui Antonius şi îngroparea în 243-246
Media Atropatena 85, 87, 101, 232; invazia eşuată a lui Antonius 80-82, 85, 101, 123, 148, 168-69, 171, 190, 204
medicamente 48
Mediterana *12-13*, 173, 202, 212; dominată de Roma Imperială 267, 277; dovezi arheologice în 179; nume ale 267
memorialele victoriei 184, 270; de la Actium 15-20, 119, 186, 204
Memorii (Augustus) 18, 135, 138, 178, 183
Memphis 265
mercenari 165
Mesopotamia 89
Methone, Bătălia de la 20, 114, 146, 150, 163, 167, 199, 201, 203, 281; semnificaţia strategică a 126, 138, 142; scenarii imaginate de capturare în 138-40; surse de informaţii şi spionaj în 131; urmări şi consecinţe 140-42; victoria strategică a lui Agrippa 126-42;
Michalitsi 155, 157, 167; monumentul victoriei de la 184; tabăra lui Octavian de la 152-54
Michelangelo 252
militar, *vezi* armată, marină
Misenum, Tratatul de la 64
miseratio, solicitare retorică a compasiunii 98

Misterele Demetrei 221
mişcarea de tip „roi de albine”, strategie 141
mită 95, 263
Mithridates al VI-lea, regele Pontului 94
monarhie, fondarea celei romane 273-76
monede 69, 179-80, 189, 282; Ahenobarbus reprezentat pe 56; Antonius reprezentat pe 46-47, 62, 144, 166; aur 230; Cleopatra reprezentată pe 46-47, 144, 166; comemorative 36, 61, 156, 228; femei reprezentate pe 244; Fulvia reprezentată pe 62; Iulius Cezar reprezentat pe 36, 259; Octavia reprezentată pe 61-62, 69; Octavian reprezentat pe 62, 272; pentru plata trupelor 144
monumentul dedicat Actiumului 15-20, 269-70, 272, 283
morminte: al lui Alexandru cel Mare 215, 265-67; al lui Antonius 252-253; al lui Octavian 215; *vezi şi* mausolee
Mucia Tertia 220
Munda, Bătălia de la 55, 134, 213
Murray, William M. 179
Mutina (Modena), asediul eşuat al lui Antonius 34, 123, 170, 190, 244
Napoleon I, împăratul Franței 214
Nasidius, Quintus 155
Naulochus, bătălia navală de la 73, 83, 127, 155

nave de război 91-92, 113, 116, 147, 172, 180, 269, 273; capturate de la Antonius 203-4; capturare sau distrugere 201; caracteristicile defensive ale 210; compararea flotelor

rivale 187, 198; dovezi arheologice despre 178-79; echipaje 161-62, 180-81, 189-92; egiptene 180, 196, 198; focul ca armă contra 201-203; identificarea după număr de vâsle 72, 91, 119, 121, 130, 180, 198; incendierea strategică a 180-82, 186; la Methone 130; lemboi 119; liburne 186-88, 199, 203; propaganda despre 185-86; strategia de luptă cu 119-21, 176; vâsle şi vele la 181
Nelson, Horatio 136
Neptun 15, 74
Nicolaus din Damasc 260
Nicopolis, Grecia 152, 285;
Nilul, valea fluviului 141, 230-31, 259, 261-62, 265, 271
Nola 280

Octavia 17, 24, 31, 59, 75, 94, 129, 220, 222-223, 246, 250, 269; abilitatea politică a 68-70, 98; căsătoria lui Antonius cu 58-61, 66, 68, 77, 83-84, 97, 99; copiii 98, 281; divorțul lui Antonius 97-99, 101, 104; importanța 99; înfățișare şi caracter 60-61; moartea şi funeraliile 280-81; mormântul 282; Octavian susținut de 77, 83; reprezentare pe monede 61-62, 69; statuia 84; statutul privilegiat 84
Octavian (Augustus Cezar) 17, 45; abilități politice ale lui 30-36, 68-69, 78, 83, 89, 92, 100, 216-218; adoptarea de către Iulius Cezar 24-25, 29-34, 104-5, 212, 215, 272; afemeiat 78; ascensiunea spre putere a lui 29-36, 74; bogățiile Egiptului dobândite de 246-47; ca împărat şi numele imperial adoptat de 273-76; Caesarion ca amenințare pentru

262-61, 263-65; calități diplomatice 209, 216-218, 252-54, 274;calitățile de lider 175; casa din Roma a lui 275; căsătoria şi divorțul Octaviei ca avantaj pentru 58-59; căsniciile lui 57, 65, 76; cele trei triumfuri celebrate de 268-72; complot pentru asasinarea lui 223; conducător al Romei în Apus 39; degradarea sănătății 38; Egiptul invadat de, *vezi* Războiul Alexandriei; firea belicoasă a lui 65; Imperiul Roman în viziunea lui 73, 89, 212-224, 277; în bătălia de la Philippi 37; în războiul contra lui Antonius şi a Cleopatrei, *vezi* Actium, Bătălia de la; Războiul de la Actium; în războiul contra lui Sextus Pompei 67-68, 71-75, 125, 127; în Războiul Perusin 53-54; în triumvirat 35; înfățişare şi stil personal 66, 257; întâlnirea Cleopatrei cu 248-54; loialitatea Octaviei față de 69-70; luna august numită după 179-80; mândria lui 84; moartea 280-83; mormântul lui 215-216; mormântul lui Alexandru vizitat de 265-67; nume, titluri şi roluri asumate de 19, 30, 273, 275; planul de reformare a guvernării romane 214-216; pricepere militară şi strategia lui 34, 53-54, 66, 74, 81, 115, 127-28, 145-46, 154-56, 168, 174-75, 187-88, 210, 236-37, 245-46; propaganda despre 150, 200; propaganda folosită de 76-78; reacția la moartea lui Antonius 246; realizări 268-83; relația lui Antonius cu 29, 32-34, 55; simțul onoarei 33; sursele bogăției 33, 246-47; tinerețea ca factor pentru 90; trecutul familial şi tinerețea 24-25, 29-32

Octavius, Gaius (tatăl lui Octavian) 30, 280

Octavius, Marcus 170, 187

„Odă Cleopatrei” (Horațiu) 256
Odiseu (Ulise) 113, 189, 264
Olimpia 151
Olympus (doctorul Cleopatrei) 247
Oppius, Gaius 50-51
Orosius 135, 138, 178, 204-205
Osiris 261; Antonius identificat cu 42-43
otravă 48, 254
ovații, ovaționați 62-63
Ovinius, Quintus 217

Pacea Augustană 272, 275-77, 283
Pacuvius, Sextus 280
panegirice 244-46, 255
Paraetonium (Marsa Matruh, Egipt) 227-28, 237-38, 247
Partenon 230, 283
Parția 85, 87, 89, 148, 166, 206-7, 232; campania lui Antonius contra 20, 41, 57-58, 66-68, 75, 79-84, 105, 123, 136, 171, 277; pacea negociată de Octavian cu 278-79; războiul planificat de Iulius Cezar contra 31-32, 39-40, 79
Patrae (Patrasul modern) 114, 126, 149, 167, 206; Antonius şi Cleopatra la 143-144; victoria lui Agrippa la 140, 155
Pausanias 138
Pax Romana (Pacea Romană) 272, 275-277
Pădurea Teutoburg 128
Pearl Harbor 126, 128

Pelopones, peninsula 65, 113-15, 126, 128-30, 136, 138, 141, 143, 166, 172, 199, 206-7, 222, 227-28
Pelusium 235, 238
peripli (manuale de navigație) 129
Perusia (Perugia) 53-54, 65, 100, 147
Pharos, farul de la 230
Pharsalus, Bătălia de la 27-28, 167, 169-70, 204, 216
Philippi, Bătălia de la 36-41, 53, 136, 148, 154, 157, 163, 167-69, 201, 207, 213, 221, 228, 234, 242, 244
Philo din Bizanț 137
Philostratus 258
Phraaspa, asedierea eşuată de către Antonius 82, 132, 169, 244
pietre funerare 191
Pinarius Scarpus, Lucius 228
piraterie 113, 125, 142, 186, 199, 277
Pirus 151
Plancus, Lucius Munatius 100-2, 128, 274
Plutarh (Lucius Mestrius Plutarchus) 25-26, 42, 50, 52, 61, 83-84, 87, 96-97, 118, 123, 141, 173, 178, 181-84, 197, 200, 204, 207, 220, 228, 233-34, 238-41, 243, 249-50, 252-54, 257, 262
Polemo 79
poligamie 133
Pompeii, Italia 47
Pompeius, Gnaeus (fratele lui Sextus) 134, 213-14
Pompeius, Gnaeus Magnus (Pompei cel Mare) 27, 41, 54-55, 59, 72, 74, 79, 104, 114, 150, 170, 220

Pompeius, Sextus 54, 64, 70, 99-101, 111, 134, 136, 147, 155, 165, 175, 184, 186, 210, 213-24, 220, 246; ascensiunea lui 55-58; războiul lui Octavian contra lui 67-68, 71-76, 125, 127
Pomponius Atticus, Titus 36
Porphyryus din Tyr 138
Portus Iulius 71
Postumius, Quintus 165
Preveza 178
Priene 96
princeps (întâiul bărbat) 275
prizonieri de război 85-86, 269-270, 278
Procesiunea Dionisiacă 85
Proculeius, Gaius 244, 246-247
profeții 62, 66, 95, 100, 144-145, 184, 264, 278
propagandă 18, 43, 67, 69, 83, 104, 117, 183; contra Cleopatrei 77, 85, 95, 232, 259, 271; în epoca augustană 78, 97, 126, 183, 185, 205, 235, 241; monedele folosite pentru 144-45; referitoare la navele de război 185-86; războiul de propagandă dintre Antonius şi Octavian 75-78, 83-88, 97-98, 100-4, 117-18, 120, 123, 144, 198, 243, 245, 255
Propertius, Sextus 178, 204
proscripții 35, 56, 60, 74, 208, 217, 219
Ptolemais Akko (Acra, Israel) 87, 236
Ptolemei, familia 19, 46-47, 81, 87-88, 115, 119, 121, 166, 196, 220, 230, 255, 260; în triumful lui Octavian 281; rămăşițele regilor din 265; sfârşitul dinastiei 266

Ptolemeu (fiul lui Juba) 282
Ptolemeu al Ciprului 254
Ptolemeu al III-lea, faraon 91
Ptolemeu al XIII-lea, faraon 44, 49
Ptolemeu al XII-lea, faraon 41, 49
Ptolemeu al XIV-lea, faraon 260
Ptolemeu I, faraon 229-30
Ptolemeu Philadepphus (fiul lui Antonius şi al Cleopatrei) 83, 87, 271, 281
Publicola, Lucius Gellius 165, 170, 187, 192
Puteoli (Pozzuoli) 71

Ramses al II-lea, faraon 227, 265
războaiele civile, romane 26, 38, 74, 175, 209, 237, 271-72, 276; contra lui Brutus şi Cassius, *vezi* Philippi, Bătălia de la ; contra lui Sextus Pompeius 67-68, 71-76, 125, 127; între Caesar şi Pompeius 23, 27, 48, 59, 74, 79, 93, 170, 190, 218; Perusine 53-56, 65, 163; *vezi şi* Războiul de la Actium, Războiul Alexandriei
Războaiele Napoleoniene 113
Războaiele Punice 127
război informațional 76, 143, 145, 177, 182
Războiul Alexandriei 214; Antonius nu reuşeşte să captureze Paraetonium 237-38; celebrarea triumfului pentru 268-269; dezertarea în masă a forțelor lui Antonius 241; Octavian invadează Egiptul 236-40, 248, 266, 279;
Războiul Civil, SUA 135

Războiul Iliric 114, 137, 175, 186; triumf celebrat pentru 268-70
Războiul Peloponesiac 113
Războiul Perusin 53-54, 56, 65, 163
Războiul Sicilian 193
Războiul Troian 91, 161-62
rechini 202
Renaşterea italiană 252
Res gestae vezi *Faptele divinului Augustus*
Revoluția Americană 169
Rhoemetalces al Traciei 156
Rin, fluviul 163, 277
rituri ale bărbăției 261-62
Roma (oraş): Alexandria comparată cu 44-45; bătălie navală simulată la 272; ca Oraş Etern 283; întoarcerea triumfală a lui Octavian 250-52, 268-72; sosirea Cleopatrei la 50; transformarea adusă de Octavian 282-283; tulburări civile în 28-29, 117
Roma Imperială, fondarea 266-67
Roma, Imperiul Roman 112, 265-267; ~ Apuseană, sfârşitul acesteia 267, 277; climatul politic 49; conducători faimoşi ai 281; condusă de Iulius Cezar 36-37; divizarea între Răsărit şi Apus 39; în epoca triumviratului 35; moştenirea Cleopatrei la 283; ~ Răsăriteană 67, 78-84, 212; războaiele civile ale *vezi* războaie civile, romane; războiul informațional în 76-78; stabilizată politic de Octavian 273; şi ierarhia

valorilor 62-63; viziunea lui Antonius pentru 88-89; viziunea lui Octavian pentru 74, 88-89, 212-224, 277
rostra, tribuna vorbitorilor 270, 283
Rubicon, râul 23, 27
Saba, locuitorii din 204
sabine 69
sacrificii 63
Salamina, Bătălia de la 171, 272
Sallentinum, promontoriu 129
Salvidienus Rufus, Quintus 56, 58
Samos, insulă 96, 221
Saratoga, New York, eşecul britanicilor de la 169
Sardinia 65, 104, 140
Scaurus, Marcus Aemilius 220
Scipio Africanul 248
sclavi eliberați 223, 236, 247
Scribonia 57, 65, 69, 78
Selene 81
Seleucus 221, 238
semne prevestitoare 63, 145, 174, 184
Sempronius Atratinus, Lucius 142, 191
Sempronius, Salvius 191
Senat 58-60, 62, 89, 100, 104, 117, 125, 133, 166, 216, 219, 266, 268, 272, 274, 279; Antonius condamnat de 102; Antonius organizează un contra-senat 93; luna august decretată de 279-280; partizanatele din 90; războiul contra

Cleopatrei declarat de 103-5; recrutarea senatorilor impusă de Octavian 146; refugiații din 136
septembrie 279
Serapis (zeu greco-egiptean) 230
Sertorius 214
Serviciul Arheologic Grec 179
Servilia (soția lui Lepidus) 223
sexism 48, 196-97
Sextilis (Augustus) 279-80
Shakespeare, William 16, 25, 35, 37, 42, 45, 128, 181, 196, 229, 233, 245, 252
Sherman, William T. 135
Sicilia 56, 65, 67, 101, 104, *108-9*, 113, 129, 139, 175; bătălii navale în largul coastei 71-73; înfrângerea lui Antonius în 85; strategia de asediu 121-22, 137, 155
Silanus, Marcus Junius 165
sinucidere 38, 169, 206, 213, 218, 223-24, 228, 234, 281; a Cleopatrei 252-56, 266, 271; a lui Antonius 242-44; amenințările Cleopatrei cu 235; cu ajutorul şerpilor 253-56; ritualuri de 242-43; tentativele Cleopatrei 248-49
Siria 67, 70, 90, 94, 96, 100, 115, 126-27, 138, 166, 171, 207, 218, 233, 236-37
Societatea Celor Care Duc un Trai de Neimitat (*Sinodos Amimetobion*) 52, 236
Socrate 254
Sosius, Gaius 90, 92, 165-66, 168, 170, 187, 206, 219
Spania 213

Sparta 113, 141
Spartacus 237
„Specialiştii în arta lui Dionysos”, festival 96
Spiritului Păzitor al lui Augustus (*Genius Augusti*) 283
SPQR (Senatus Populusque Romanus) 275
Statilius Taurus, Titus 175
Strabon 138-39
Suetonius Tranquillus, Gaius 259
sulițe *vezi* lănci
Sulla, Lucius Cornelius 26, 74, 262
Sun Tzu 127

şerpi, sinuciderea cu ajutorul ~ 253-56, 271
Şoimul maltez (film) 233

Tacitus 61
Taenarum 206-10
Tarcondimotus, rege în Amanus 166
Tarentum 68, 83, 111, 115, 119, 121
Tarentum, Tratatul de la 67-70
Tarius Rufus, Lucius 166
Tars 41-43, 171, 196
tauri 265, 269, 283
taxa pe grâne 141
taxare 117, 180, 221, 223, 276-77
teatru 102
Templul Bellonei 103

Templul Divinului Iulius 271, 273, 278, 280
Templul lui Apollo 151, 205, 219, 275
Templul lui Artemis 92
Templul lui Augustus şi al Romei 217
Templul lui Jupiter Capitolinul 63
Templul lui Venus Genetrix (Venus Mama Ancestrală) 50, 272
Templul Vestei 60
Teophilus 208
Thyrsus 235-36, 238
Tiberius, împărat 168, 269
Timon din Atena 229
Timoneion 229
Titius, Marcus 100-1, 128
toga virilis (toga bărbăției) 263
tortură 164
Tracia 148, 156, 165, 171
triumf (marş triumfal) 62-63, 224, 257; al lui Iulius Cezar 281; al lui Octavian 249-52, 268-73; folosirea termenului 268-269
triumphator 63, 269-270
triumvirate 34-35, 39, 68, , 75, 144, 216
Troia 238, 265
Turcia 79-81, 100
turcii otomani 1123, 134
Turullius, Publius 234
Tyndaris 137

ţânţari 152-53

vandali 277
vânt 202-3; şi strategia de luptă 188-89, 195-96
vâslaşi 188, 191-92
Vegetius Renatus, Publius 127
vele 188-89
Velleius Paterculus, Marcus 118, 142, 178, 197, 200, 217
Veneţia 113, 126
Ventidius Bassus, Publius 67, 79
Venus Genetrix, Templul lui 84
Venus, pictură 273
Vergiliu (Publius Vergilius Maro) 62, 66, 100, 125, 178, 188, 193, 196, 205, 207, 271, 273
Vesta, Templul 60
Vestale virgine 31, 101
veterani 190, 209, 221-23, 235, 272
Via Egnatia 36, 114
Via Sacra 268, 271
Viaţa lui Antonius (Plutarh) 25, 141, 178
Victoria (zeiţă înaripată) 273
Vietnam, Războiul din 135
Vieţile paralele (Plutarh) 25

Washington, George 126

Xerxes I, rege al Persiei 171

Zachos, Konstantinos 179
Zakynthos 114, 166, 206
Zama, Bătălia de la 248
zei: ca patroni 240; faraonii ca 261; în pantomimă 77; la memorialul de la Actium 15; victoria atribuită lor 205; *vezi şi zeităţile specifice*
zestre 63, 67
„Zeul îl părăseşte pe Antonius” (Kavafis) 240
ziduri 155
ziduri, oraşe apărate cu 136-37, 153
Ziua Z 146